

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ  
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

**Науковий збірник**

Випуск 6



Видавничий дім  
«Гельветика»  
2022

## **РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:**

### **Головний редактор:**

*Соколенко Ольга Леонідівна – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

### **Члени редакційної колегії:**

*Алексєєнко І.Г., доктор політичних наук, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

*Булат Є.А., доктор юридичних наук, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

*Вишня В.Б., доктор технічних наук, професор, начальник кафедри спеціальної техніки та інформаційних технологій, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*

*Гошовський В.С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

*Дрозд В.Г., доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник, Начальник 3-го науково-дослідного відділу науково-дослідної лабораторії проблем правового та організаційного забезпечення діяльності, Міністерство ДНДІ МВС України*

*Корнякова Т.В., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувачка кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

*Ліпинський В.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та митного права, Університет митної справи та фінансів*

*Макушев П.В., доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, Дніпровський гуманітарний університет*

*Мацей Борский, доктор філософії, декан факультету адміністрування та менеджменту, Університет Humanitas, Сосновець (Республіка Польща)*

*Мінченко С.І., доктор юридичних наук, професор, Перший проректор з навчально-методичної та наукової роботи, Національна академія прокуратури України*

*Патерило І.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

*Пиріг І.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*

*Сачко О.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

*Столітній А.В., доктор юридичних наук, керівник експертної групи з питань реформування правоохоронних органів, Офіс Президента України*

*Тертишник В.М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри правоохоронної діяльності та кримінально-правових дисциплін, Університет митної справи та фінансів*

*Хрідочкін А.В., доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри загально-правових дисциплін, Дніпровський гуманітарний університет*

*Чабаненко М.М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

*Чаплинська Ю.А., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*

*Шуба Б.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

*Юзікова Н.С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

*Юрчишин В.М., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінальної юстиції Чернівецького юридичного інституту, Національний університет «Одеська юридична академія»*

Науковий збірник містить статті, що висвітлюють питання з різних галузей права.  
Видання розраховане на викладачів юридичних факультетів вищих навчальних закладів,  
а також осіб, які цікавляться питаннями розвитку юридичної науки в Україні.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

*Зміст наукових праць не завжди збігається з точкою зору редакційної колегії.*

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet рішенням вченої ради  
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара  
(Протокол № 12 від 30.06.2022 р.)**

Офіційний сайт: [apnl.dnu.in.ua](http://apnl.dnu.in.ua)

Засновник: Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

**Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції» є фаховим виданням категорії «Б»  
на підставі Наказу МОН України від 9 лютого 2021 року № 157 (додаток 4)**

**Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 23163-13003ПР  
від 05.01.2018 р. видане Міністерством юстиції України

## ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340:374.3(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/39221380>

**Горінов П. В.,**

*кандидат юридичних наук,  
заслужений працівник соціальної сфери України,  
в.о. директора Навчально-наукового інституту права,  
доцент кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін  
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*

### ПРАВОВА ОСВІТА В УМОВАХ ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

#### LEGAL EDUCATION IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW IN UKRAINE

Стаття є дослідженням правової освіти в умовах дії воєнного стану в Україні. Було з'ясовано, що на сьогоднішній день, під правовою освітою розуміється система, яка функціонує в рамках освітнього процесу, поєднуючи при цьому виховні й навчальні дії, спрямовані на формування правової свідомості та культури, правових цінностей особистості, поваги до права, а також позитивного досвіду діяльності в соціально-правовій сфері. Визначено, що правова освіта є обов'язковим елементом навчально-виховного процесу в усіх дошкільних, виховних, середніх загальноосвітніх, професійних навчально-виховних, закладах вищої освіти та підвищення кваліфікації і перепідготовки кадрів. Стратегічною метою розвитку правової освіти в нашій країні є формування громадянського суспільства та побудова нової демократичної, правової, соціальної держави. Виховання громадянина своєї країни – важливе завдання, яке ставлять перед собою держава й суспільство. Правовий освітній простір, в якому протікають процеси правової соціалізації, став необхідним компонентом сучасного світового інформаційного простору, що формується на базі новітніх технологій, і надає значну дію на індивідуальну і суспільну правосвідомість. Правова освіта стає пріоритетом національної стратегії освіти і виховання. Головна місія відводиться школі, у якій наявні необхідні засоби і методична база для втілення в життя відповідних програм. Варто зазначити, що правова освіта не є роботою одного року, а цілою системою, яка розрахована на кілька років для широкого кола учнів і дає результат у повсякденній роботі школи та позашкільній її діяльності.

У сучасних умовах саме правова освіта може стати найважливішим чинником розвитку особистості, становлення громадянського суспільства та демократичної правової держави в сучасній Україні, громадяни якої зможуть жити в соціальній та правовій злагоді між собою та з державою. Реалізація якісної правоосвітньої політики потребує створення збалансованого законодавства України про правову та юридичну освіту. Усе це потребує концептуалізації правоосвітньої політики держави.

**Ключові слова:** *правове виховання, юридичні клініки, культура населення, освітня політика, збройна агресія.*

The article is a study of legal education in the conditions of martial law in Ukraine. It was found out that today, legal education is understood as a system that functions within the framework of the educational process, while combining educational and teaching activities aimed at the formation of legal consciousness and culture, legal values of the individual, respect for the law, as well as positive experience of activity in the social and legal sphere. It was determined that legal education is a mandatory element of the educational process in all preschools, secondary schools, vocational schools, higher educational institutions, institutions for advanced training and retraining of personnel. The strategic goal of the development of legal education in our country is the formation of civil society and the construction of a new democratic, legal, and social state. Education of a citizen of the country is an important task that both the state and society set before themselves. The legal educational space, in which processes of legal socialization take place, has become a necessary component of the modern world information space, which is formed on the basis of the latest technologies, and has a significant effect on individual and public legal awareness. Legal education becomes a priority of the national strategy of education and learning. The main mission is given to the school, which has the necessary means and methodical base for the implementation of the relevant programs. It is worth noting that legal education is not the work of one year, but a whole system that is designed for several years for a wide range of students and gives results in the daily work of the school and its extracurricular activities.

In today's conditions, the legal education itself can become the most important factor in personality development, the formation of civil society and a democratic legal state in modern Ukraine, whose citizens will be able to live in social and legal harmony both with each other and with the state. The implementation of a high-quality legal education policy requires the creation of balanced legislation of Ukraine on legal education. All this requires the conceptualization of the legal education policy of the state.

**Key words:** *legal education, legal clinics, population culture, educational policy, armed aggression.*

24 лютого 2022 року збройна агресія російської федерації проти України поклала початок мужній боротьбі українського народу проти російських загарбників. У цих умовах Українська держава підтвердила свій цивілізаційний вибір як суверенна, незалежна, демократична європейська держава, орієнтована на загальнолюдські та європейські цінності та готова їх захищати. З моменту повномасштабного вторгнення і до сьогодні українська держава і народ перебувають у надзвичайно складних умовах. У низці регіонів України виникла гостра гуманітарна криза, значна кількість військових злочинів, поширене порушення основних прав людини. З перших днів війна торкнулася всіх галузей, і освіта не стала винятком. Тому питання вивчення освіти в умовах воєнного стану набуває актуальності.

Вступ України на шлях інноваційного розвитку економіки зумовив модернізацію всіх галузей, в тому числі й освітньої сфери. Навчальні заклади, які впроваджують у свою діяльність інноваційні розробки, активно використовують досягнення науки, є рушійною силою сприяння інноваційному розвитку та необхідним суттєвим перетворенням у системі освіти.

Особливої актуальності інновації набули з початком повномасштабної війни, яку розв'язала російська федерація на території України, коли життєво необхідно було приймати швидкі, нестандартні, по суті інноваційні рішення. З перших днів війна торкнулася всіх галузей, і освіта не стала винятком. 24 лютого 2022 року на території України було введено воєнний стан [14].

Функціонування системи освіти в умовах воєнного стану характеризується тим, що здійснюється інтенсивний пошук нових підходів до навчання, інноваційних форм організації освітнього процесу, ефективних педагогічних та інформаційних технологій. Саме тому важливість підтримки активного впровадження інновацій в освітню галузь в умовах воєнного стану стала одним із ключових напрямів робо-

ти МОН України та його структурних підрозділів [9]. В реаліях сучасного світу, правова освіта стає одним із найважливіших факторів, що забезпечує соціальну стабільність, економічний розвиток, розвиток інститутів громадянського суспільства.

В Указі президента України «Про Національну програму правової освіти населення» зазначається, що становлення України як демократичної, правової держави, формування засад громадянського суспільства зумовлюють необхідність того, щоб підвищувати рівень правової культури населення країни [17]. Питання подальшого розвитку правосвідомості населення, подолання правового нігілізму, задоволення потреб громадян в отриманні знань про право потребують вирішення на державному рівні. Це можна забезпечити, насамперед, шляхом підвищення правової освіти населення [3].

В умовах становлення України як демократичної держави, правова освіта стає все більш актуальною, так як, її систему складають виховні і навчальні дії, що спрямовуються на те, щоб формувати у фахівців повагу до права, сучасних правових цінностей, правової культури, що, в свою чергу, сприяє становленню в особистості правової компетентності [1].

Сучасна українська правова освіта є продуктом тривалого й неоднозначного процесу розвитку. Її формування в суспільстві не відбувалось і не може відбуватись стихійно, а може бути результатом активної діяльності суспільства та всіх його громадян [21, с. 11]. Правова освіта виступає та є своєрідним фундаментом нового суспільства в Україні, оскільки громадяни – це єдиний чинник, який здатний утворювати державу та правопорядок, приводячи в дію Конституцію України і закони. Виходячи з аналізу змісту правової освіти, можемо стверджувати, що правова підготовка не вичерпується формальними юридичними знаннями та вмінням працювати із правовою інформацією.

Правова освіта в сучасних умовах орієнтована на те, щоб формувати гуманітарний сві-

тогляд, сприяти становленню гуманістично зорієнтованої особистості, у якій є чітка громадянська позиція, яка є законослухняною, поважає права й свободу інших людей, крім того, уміє їх відстоювати, володіє юридичними знаннями, які може ефективно використовувати в повсякденному житті. Завдяки правовій підготовці формуються:

- переконання в значущості особистих обов'язків, особистої відповідальності за прийняті рішення й власні вчинки;
- відбувається розвиток стереотипів правомирної поведінки;
- засвоюються принципи і особливості правовідносин у суспільстві.

Правова освіта в Україні як процес формування знань, умінь і навичок про права, свободи та обов'язки людини не є окремою галуззю освітньої сфери, тому її становлення та розвиток сучасним дослідникам дуже важко простежити. Правова освіта є структурним компонентом освіти в Україні.

Право громадян України на отримання необхідного обсягу правових знань забезпечується завдяки мережі загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів незалежно від форм власності, здійсненням правового інформування населення через ЗМІ та культурно-освітні установи [13].

Варто зазначити, що правове виховання є обов'язковим елементом навчально-виховного процесу в усіх дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних училищах, вищих навчальних закладах, закладах підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів. Тому значна увага дослідників зосереджена до різних аспектів розвитку правової освіти як викладання правових дисциплін у навчальних закладах [5, с. 209].

Правова освіта спрямовується на те, щоб:

- підвищувати рівень правової підготовки населення, зокрема учнівську і студентську молодь, громадян, що працюють на державній службі, обрані народними депутатами України, депутатами місцевих рад, викладачів правових дисциплін та журналістів, які здійснюють висвітлення правової тематики;
- створювати належні умови, завдяки яким громадяни зможуть набувати знання про власні права, свободи і обов'язки;

- здійснювати всебічне і широке інформування населення стосовно правової політики держави та законодавства;

- забезпечувати вільний доступ громадян до джерел правової інформації;

- вдосконалювати системи правової освіти населення, зберігати та розвивати вітчизняні традиції у визначеній сфері [10].

Форми правової освіти українських громадян відображаються у правовому інформуванні засобами масової інформації, через мережу Інтернет, шляхом впливу юридичної практики, юридичних консультацій, правовому вихованні. Досить важливим є правове інформування засобами масової інформації, до основних переваг якого відноситься оперативність подання інформації, максимальна кількість охопленого населення, щоденність впливу і доступність правової інформації [7].

Основними результатами сучасної правової освіти є правова компетентність, правова свідомість і правова культура. Правова компетентність розглядається як система правових знань, переконань, навичок, досвіду, які дозволяють особистості орієнтуватись у правовому полі, юридично грамотно знаходити в ньому вирішення завдань, що виникають, а також впливати на наявну в суспільстві юридично-правову та законодавчу системи, стимулювати дію механізму соціального захисту особистості [8].

Здійснення правової освіти відбувається шляхом застосування сучасних інформаційних технологій, зокрема елементів дистанційного навчання, і забезпечується завдяки:

- органічному поєднанню правової освіти і загальносередньої та професійної освіти, культури, політичної, економічної, моральної, естетичної та іншої форми виховання;
- відкритості і доступності інформації про державу і право, про процеси у правовій сфері;
- систематичності і безперервності поширення й набуття знань стосовно держави і права;
- участі юристів та їх об'єднань у поширенні правових знань;
- організаційним та методичним заходами міністерств та відомств, місцевих органів державного управління і самоврядування, закладів освіти та наукових установ, підприємств і організацій [7].

Юридична освіта є системою професійних знань про державу і право, набутих у процесі підготовки та перепідготовки юридичних кадрів [21, с. 473]. Водночас питання специфіки професійної юридичної освіти не обмежується лише професійною юридичною практикою, як вважає С. О. Погрібний, що це «питання становлення та формування правової держави в цілому» [11, с. 142].

Система багаторівневої правової освіти базується на єдиній державній політиці, спрямованій на те, щоб забезпечувати динамічний розвиток сучасної освіти у безпосередньому поєднанні з розвитком правової науки. Ефективне впровадження такої системи має забезпечуватися поетапно на кожному ступені навчання з урахуванням логіки та особливостей вікового розвитку, практичної значущості тієї чи іншої галузі правових знань у професійній підготовці, можливості отримання відповідного соціально-правового досвіду, побудованого на матеріалі загального змісту правничих дисциплін [6].

Тому завданням правоосвітньої політики є виховання правоповаги у громадян завдяки формуванню високого рівня правової культури та правової свідомості з метою забезпечення сталого розвитку громадянського суспільства та правової держави.

Загальна правова освіта забезпечує дозовані правові знання на кожному освітньому рівні, які з часом червоною ниткою вплітаються у професійні галузеві знання, що сприяє більш повній реалізації суб'єктивних прав, свідомому та належному виконанню юридичних обов'язків, компетентному виконанню службових повноважень, а також у загальному зміцненню законності та забезпечення правопорядку в державі [19].

Незважаючи на те, що названі вище форми і методи правовиховної роботи позитивно впливають на формування правової свідомості і правової поведінки, спостерігається зростання правопорушень серед дітей і молоді. Це свідчить, що соціальним педагогам, вчителям, волонтерам, усім суб'єктам соціально – педагогічної діяльності слід постійно оновлювати арсенал методів, впливів, засобів роботи щодо правового виховання дітей та молоді.

В умовах воєнної агресії одним із завдань правової освіти є формування в громадян переконаності в цінності цивілізаційних цінностей, усвідомлення важливості реальної незалежності, розбудови держави на демократичних засадах. З огляду на це, актуальним є завершення адаптування системи національної правової освіти до стандартів єдиного європейського освітнього простору, широке упровадження практики підготовки фахівців спільно з європейськими університетами, студентські та докторські обміни, підготовка фахівців, спроможних захищати інтереси держави в умовах світової конкуренції. Відтак, наближення системи правової освіти до європейських стандартів зробить її менш формалізованою, практично спрямованою та відповідною потребам демократичного суспільства [2].

Правова освіта є однією з небагатьох, що відноситься до того типу освіти, який має відбуватись протягом життя. На законодавчому рівні, Україна взяла на себе зобов'язання щодо забезпечення правової освіти [16] та сприяння навчання впродовж життя [18].

Серед інституцій, що активно працюють на ниві правової просвіти важливе місце належить юридичним клінікам, у діяльності значної кількості яких успішно функціонує правопросвітній напрям. В умовах повномасштабної війни російської федерації проти України значно зросла роль юридичних клінік. Відповідно до Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України [15], функціонування юридичних клінік має відбуватись в усіх навчальних закладах III-IV рівнів акредитації, які здійснюють підготовку фахівців за напрямом «Право», незалежно від того, які форми власності та підпорядкування.

Ці клініки, перш за все, створюються як база для практичного навчання та навчальної практики студентів старших курсів відповідних навчальних закладів. Відповідно, діяльність юридичних клінік здійснюється згідно до вимог чинного законодавства, Статуту вищого навчального закладу та інших локальних актів університету.

Основна мета юридичної клініки зосереджена на тому, щоб здійснювати підготовку висококваліфікованих юристів, які матимуть необхідні знання не лише з правової теорії, але і практики [20]. При цьому, не всі юридичні

клініки практикують надання правової допомоги клієнтам, а орієнтуються на симуляційні, імітаційні форми набуття студентами практичних юридичних навичок [4].

В умовах сьогодення, більшість юридичних клінік в Україні виконують двоєдину функцію, що полягає зокрема в навчанні студентів практичних навичок юриста, а також наданні безоплатної юридичної допомоги соціально вразливим верствам населення.

Тому для клінічної освіти важливо набути навичок практичної діяльності, які б дозволяли студентам визначати фактичну основу судової справи, здійснювати правовий аналіз законодавства та судової практики, формулювати правову позицію у справі, володіти навичками представництва в судах, органах державної влади та місцевого самоврядування тощо [23].

Роль юридичних клінік у напрямку правової просвіти населення полягає у кількох аспектах їх діяльності:

1. По-перше, юридичні клініки в Україні ніколи не ставили на перше місце фінансову вигоду від проведених ними заходів та програм, їх інтерес спрямований на реалізацію можливості навчити студентів важливим у подальшому професійних умінь та навичок;

2. По-друге, заходи правової просвіти досить чітко відповідають загальній концепції правничої клініки щодо підвищення якості підготовки майбутніх правників та мають достатньо близький зв'язок із методологією вищої правничої освіти;

3. По-третє, відродження в Україні правничої клінічної освіти пов'язано з участю в цьому процесі іноземних фахівців, якими були проведені навчальні заходи щодо впровадження методології та інструментарію інтерактивної правової просвіти серед населення, а в подаль-

шому започатковані ними семінари-тренінги стали провадитись уже всередині мережі юридичних клінік у поєднанні з заходами обміну досвідом та поширення кращих практик такої діяльності.

Правова просвіта своєю актуальною, адресованою різним верствам населення тематикою та доступною для розуміння, формою надання дозволяє якісно доповнити традиційні державні та суспільні механізми правової освіти і виховання та заслуговує на підтримку та широке поширення позитивних практик. Таким чином, правопросвітня діяльність юридичних клінік має різноплановий характер, що зумовлений різнобарвністю творчої активності їх працівників/студентів-консультантів, комунікативною, педагогічною та медіа майстерністю їх керівників і викладачів-кураторів [12].

**Висновки.** Отже, в Україні для розбудови правової держави, громадянського суспільства та перемоги у війні, яку розв'язала російська федерація проти України, важливим є формування нового, вищого рівня правосвідомості та правової культури населення. Важливим і необхідним в цьому є правове виховання і правова освіта усіх вікових категорій суспільства. Без глибоких знань прав, свобод та норм чинного законодавства еволюційний розвиток жодного суспільства просто неможливий.

На сучасному етапі розвитку і становлення української державності, громадяни приходять до розуміння і усвідомлення того, що крім законів, у них немає і не буде в мінливому суспільстві засобів, завдяки яким можна буде захистити свої права та інтереси. Тому першочерговим і основним завданням правової освіти є навчання не тільки молодого покоління, а й людей старшого віку правовим знанням, які допоможуть їм у нинішніх умовах ризику та кризи.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Бровко В. К. Правова освіта як форма правового виховання. Матеріали наук. – теорет. конф., присвяч. Дню науки та пам'яті С. М. Леґуші (Київ, 19 трав. 2022 р.) / редкол.: С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський, Н. М. Пархоменко та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. 368 с.
2. Варава І. П., Головка С. Г. Тенденції розвитку та модернізації правової освіти в Україні. Юридичний вісник 4 (65). 2022. С. 202–208.
3. Варава І. П., Шарко А. М. Особливості розвитку правової освіти в Україні за сучасних умов. Актуальні питання у сучасній науці № 6 (6). 2022. С. 81–88.
4. Васюра Р. Юридична клініка як один із шляхів підготовки фахівців-юристів. Луцький інститут розвитку людини Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»: дорога до знань довжиною у 20 років 18. 2020. С. 185.

5. Кумков Д. Розвиток правової освіти сучасної України: історико-правовий аспект / Д. Л. Кумков. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. 2014. Вип. 26. С. 203–209.
6. Купчак М. Я. Підготовка майбутніх експертів з екології у вищих навчальних закладах засобами інформаційно-комунікаційних технологій: автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.04 / М. Я. Купчак. Львів, 2018. 20 с.
7. Макеєва О. М. Актуальні проблеми формування правової культури суспільства як визначального чинника становлення правової держави в Україні. 2014. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/27282/1/>
8. Огороднійчук І. А. Новітні підходи щодо формування правової компетентності майбутніх інженерів. Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2019. № 2 (18). С. 215–219. URL: <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2019-2-18-27>
9. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність: Науково-методичний збірник / за загальною ред. С. М. Шкарлета. Київ-Чернівці «Букрек». 2022. 140 с.
10. Особливості правової освіти в Україні. URL: [http://school99.edu.kh.ua/pravova\\_osvita/](http://school99.edu.kh.ua/pravova_osvita/)
11. Погрібний С. О. Юридична освіта в Україні: проблеми і перспективи. Реформування юридичної освіти: виклики часу: збірник статей до ювілею доктора юридичних наук, професора Наталії Семенівни Кузнецової / відп. ред. О. В. Кохановська, О. О. Кот. Київ: ПрАТ «Юридична практика», 2019. С. 141–151.
12. Правнича клінічна освіта в Україні: Навчальний посібник / за заг. ред. В. М. Сушенка. Київ: Ваіте, 2020. 274 с.
13. Правова освіта – основа розвитку громадянського суспільства в умовах глобалізаційних викликів. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/21522/1/112-117.pdf>
14. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64 / 2022. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
15. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України: наказ Міністерства освіти і науки України від 3 серп. 2006 р. № 592. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text>
16. Про Національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента України від 17.04.2002 р. № 347 / 2002. Офіційний вісник України від 03.05.2002. № 16. Ст. 860.
17. Про Національну програму правової освіти населення: Указ Президента України від 18.10.2001 № 992 / 2001. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001#Text>
18. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
19. Тернавська В. М. Правоосвітня політика України (конституційно-правовий аспект). Нове українське право, Вип. 1, 2022. С. 125–131.
20. Фігель Ю. О. Формування вмінь реалізації права в юридичній клініці. Адвокат. 2010. №10. С. 47.
21. Шаравара І. Правова свідомість та правова культура в Україні: проблеми їх формування. Національний юридический журнал: теорія и практика. Іюнь. 2015. URL: [http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/3/part\\_1/2.pdf](http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/3/part_1/2.pdf)
22. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 2004. Т. 6. 768 с.
23. Bohatiuk, I. (2022). Activities of legal clinics under martial law. Scientific Works of National Aviation University. Series: Law Journal «Air and Space Law», 3 (64), 199–205. <https://doi.org/10.18372/2307-9061.64.16892>.



**Іванченко О. М.,**  
*кандидат юридичних наук,  
доцент кафедри загальної теорії права та держави  
Національного університету «Одеська юридична академія»*

## ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЛЕГІТИМНОСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ

### SEPARATE ASPECTS OF HUMAN RIGHTS LEGITIMACY

У статті досліджено теоретичні аспекти легітимності прав людини. Обґрунтовано, що у хронологічному та раціональному плані можна розрізнити три дискурси основ прав людини, а саме виявити різницю між інеїстичною, метафізичною та «декларативною» легітимаціями. Визначено, що місце дослідження прав, просто юридичних або таких «фундаментальних», як права людини, розташовується відтепер в суб'єктах права. Доведено, що питання про легітимність фактично зводиться прямо до реальної здатності суб'єктів права розглядати себе в якості авторів прав, підтверджуючи і стверджуючи це. Констатовано, що питання про легітимність прав людини, конкретизується в процесі автономного законодавства, привертаючи увагу суб'єктів права до їх власного життя і до ситуації, що склалася в їхньому суспільстві. Наголошено, що завдяки ідеї автономного законодавства розвивається і набуває більшого значення громадянське суспільство, здатне брати на себе відповідальність за свої структурні елементи. Аргументовано, що права людини більше не являють собою абстрактної інстанції політичної або юридичної справедливості, але у світлі ідеї автономного демократичного законодавства вони є тим підґрунтям, на якому чоловіки і жінки виховуються і в рівній мірі виховують один одного. Таке розуміння легітимності прав людини спрощує критичний аналіз їх потенційної ролі в різноманітних плюралістичних суспільствах і справді виявляє необґрунтованість культурологічної критики прав людини. Зазначено, що парадигма автономного законодавства в якості підстави легітимації прав людини є сумісною з усіма розумними і гуманітарними ресурсами, які знаходяться в культурах і системах цінностей по всьому світу. Наголошено, що будь-яка людина, якими б не були її місце народження, культурні орієнтири, успадковані або придбані цінності тощо, повинна однаково чинити розглядатися здатною взяти участь в демократичному процесі разом з іншими суб'єктами права без будь-якого розрізнення і дискримінації. Акцентовано увагу, що конкретні відповіді, які будуть надані щодо прав людини, можуть бути досить різноманітними і завжди пов'язаними з приватними контекстами, але їхнє існування має розглядатися в перспективі заборони дискримінації. Констатовано, що оскільки ідея прав людини не слугує безсоромним інструментом прикриття приватних інтересів, а ідея автономного законодавства не повинна слугувати утискові, оскільки ми не можемо не вітати здорову конкуренцію, щоб виявити кращий спосіб встановлення режиму прав людини на благо людства. Визначено, що права людини, аналізовані в ракурсі юридичної сучасності і, перш за все, вимоги автономного законодавства, надають можливість підкреслити, що реальні і конкретні демократичні процеси допомогли б, зрештою, вдосконалити традиційну легітимацію прав людини. Акцентовано увагу, що потреба, навіть, у тимчасовій легітимації може встановлюватися тільки через демократичні процеси, що є відтепер єдиним місцем легітимності.

**Ключові слова:** *легітимність права, легітимація прав, легальність прав, правова держава, права людини, справедливість, громадянське суспільство, демократичний режим, правові норми, автономне законодавство.*

The article examines the theoretical aspects of the legitimacy of human rights. It is proved that in chronological and rational terms, it is possible to distinguish three discourses of the foundations of human rights, namely, to identify the difference between ineistic, metaphysical and "declarative" legitimations. It is determined that the place of research of rights, simply legal or such "fundamental" as human rights, is now located in the subjects of law. It is proved that the question of legitimacy is actually reduced directly to the real ability of legal entities to consider themselves as authors of rights, confirming and asserting this. It is stated that the question of the legitimacy of human rights is concretized in the process of autonomous legislation, drawing the attention of legal entities to their own lives and to the situation that has developed in their society. It is noted that thanks to the idea of autonomous legislation, civil society is developing and becoming more important, able to take responsibility for its structural elements. It is argued that human rights no longer constitute an abstract instance of political or legal justice, but in the light of the idea of autonomous democratic legislation, they are the basis on which men and women are brought up and equally brought up by each other. This understanding of the legitimacy of human rights simplifies the critical analysis of their potential role in diverse pluralistic societies and indeed reveals the baselessness of cultural criticism of human rights. It is noted that the paradigm of autonomous

legislation as a basis for legitimizing human rights is compatible with all reasonable and humanitarian resources found in cultures and value systems around the world. It is emphasized that any person, whatever their place of birth, cultural landmarks, inherited or acquired values, etc., should be equally considered able to participate in the democratic process together with other subjects of law without any distinction or discrimination. It is emphasized that the specific responses that will be given on human rights can be quite diverse and always relate to private contexts, but their existence should be considered in the perspective of the Prohibition of discrimination. It is stated that since the idea of human rights does not serve as a shameless tool to cover up private interests, and the idea of autonomous legislation should not serve as a harassment, so far we cannot but welcome healthy competition in order to find the best way to establish a human rights regime for the benefit of humanity. It is determined that human rights, analyzed from the perspective of legal modernity and, above all, the requirements of autonomous legislation, provide an opportunity to emphasize that real and concrete democratic processes would ultimately help to improve the traditional legitimation of human rights. It is emphasized that the need, even for temporary legitimation, can be established only through democratic processes, which is now the only place of legitimacy.

**Key words:** *legitimacy of law, legitimation of rights, legality of rights, rule of law state, human rights, justice, civil society, democratic regime, legal norms, autonomous legislation.*

**Постановка проблеми.** Легітимність є однією з найважливіших характеристик як політичної влади, так і позитивного права. Легітимність в традиційно інтерпретується як суспільне визнання тих чи інших інститутів, що складається за рахунок сприйняття аудиторією соціальних і дискурсивних практик як законних, правильних, а також схвалення цих практик. Зазначена якість проявляється комплексно: у довірі до норм, у законодавчому підтвердженні прав, у правовій підзвітності влади, в ідеологічній прозорості та у виконанні взятих на себе зобов'язань. Таким чином, легітимність значною мірою пов'язана з можливостями формування певних ментальних станів (образів, оцінок, поведінкових установок) у суб'єктів. Такого роду стани цінні з прагматичної точки зору, адже досягнення певного рівня легітимності означає конституювання соціального порядку, фундаментом якого виступають відносини панування. Цілком можливо, що, якби даний порядок був всюди однаковим і уніфікованим, не мав ніяких конкурентів, породжуваних більш вдалим практиками, проблема його виправдання не виникла б в принципі. Однак реальна ситуація інша: соціум пронизаний безліччю конфліктів, колізій, суперечок про визнання. Ці суперечки існують на різних рівнях соціальної організації (від міжособистісного до міждержавного). Необхідність врегулювання даних конфліктів за допомогою звернення до правових засобів ставить проблему ефективності, дієвості останніх. Не всякий правовий засіб, так само як і не всяке прийняте політичне рішення, може чинити позитивний вплив на ту чи іншу проблемну ситуацію. Іно-

ді способи дій або певні правила поведінки, що зарекомендували себе раніше як ефективні, втрачають цю властивість. Дана обставина, вимагаючи осмислення, викликає до життя дискусії про визнання і легітимність.

В останні десятиліття у вітчизняній дослідницькій літературі не раз мали місце спроби специфікувати поняття легітимності щодо правової сфери життя суспільства. Однак єдиного розуміння і задовільної концепції юридичної легітимності завдяки цим спробам поки не склалося.

У зв'язку з тим, що в сучасних умовах розвиток вітчизняного права йде в бік сприйняття ідей верховенства права і категорії прав людини, виявляється гостра необхідність в подальшій розробці питань легітимності, об'єднання в цих цілях зусиль представників як зарубіжної правової науки, так і представників вітчизняної юриспруденції. Вельми важливо з усією уважністю простежити основні етапи розвитку даної проблеми, врахувати результати досліджень, що раніше відбулися. Усе вищезазначене і зумовило актуальність цього дослідження.

**Метою статті** є дослідження теоретичних аспектів легітимності прав людини.

**Аналіз наукових публікацій.** До дослідження теоретико-методологічних аспектів поняття легітимності в сфері науки держави і права зверталися такі українські науковці як: А. Баумейстер, Є. Бистрицький, А. Богачов, В. Дудченко, Ю. Калюжна, О. Коваль, В. Кокорський, Т. Кравченко, П. Манжола, І. Музика, В. Невідомий, М. Неліп, В. Нечипоренко, Ю. Оборотов, С. Олефіренко, О. Петришин, І. Рибак, Т. Сивак, О. Скрипнюк, С. Сливка, Л. Спинка,

М. Тур, В. Федоренко, Х. Хвойницька, М. Цвік, С. Шевчук, Н. Юськів, та інші.

Проблематику легітимності як фундаменту права, винайдення засобів легітимації державно-правових інституцій, співвідношення легальності позитивного права і легітимності права природного в межах сучасної теорії права досліджували такі зарубіжні вчені як: К. Апель, Р. Арон, М. Вебер, Ю. Габермас, Р. Дворкін, І. Кант, Д. Лок, Н. Луман, Е. Макінтайр, Т. Парсонс, Д. Ролз, Ж.-Ж. Руссо, Ч. Тейлор, С. Хантінгтон, Х. Хайнінг та інші.

Теоретичним аспектам дослідження прав людини приділяли увагу у своїх роботах, зокрема, наступні науковці: М. Козюбра, В. Кожан, А. Колодій, А. Романова, В. Погорілко, С. Погребняк, В. Тацій.

**Виклад основного матеріалу.** Питання про те, яким чином легітимуються права людини, є далеким від свого рішення. Воно як і раніше залишається актуальним, і можна сказати, що це питання невідв'язно переслідує юридичну сучасність аж до того, що ставить під сумнів її основи.

Це питання є гідним більш ретельного дослідження, головним чином шляхом осмислення легітимності прав людини в контексті того, що являє собою юридична сучасність, тобто в контексті демократичної концепції права. Завданням дослідження є аргументація тези про те, що тільки демократична концепція прав, в яку включено права людини в їх юридичному сенсі, може прояснити їх на рівні юридичної сучасності і разом з тим продуктивно реалізуватися в суспільствах, часто підпорядкованих різним формам авторитарної гетерономії. Що стосується останнього аспекту, необхідно, перш за все, пам'ятати про те, що ефективність прав людини не може бути вищою за той ступінь прихильності, що вони створюють до себе з боку людей та що підштовхує їх до реалізації власних прав.

Дві точки зору протиставляються на цьому тлі: одна звертається до легітимації прав людини в минулий час, інша – до їх легітимації сьогодні. І як ми відзначили, тільки остання представляє, без відмови від дискурсу минулого, адекватний спосіб розгляду питання про легітимацію прав людини, що задовольняє вимоги юридичної сучасності.

Перш за все, слід уточнити, що мова буде вестися про витoki існуючої сьогодні юридичної сучасності, тобто про період з XVI по XVIII ст., точніше, про дискурси прав людини тієї епохи. Насправді, цей період зародження дискурсів прав людини, як правило, формується в протестантських контекстах [9, с. 63].

Легітимність прав людини майже для всіх мислителів тієї епохи є питанням, в якому переплітаються протестантизм і метафізична філософія. По суті, права людини розуміються як надбання, обумовлене самим фактом людського буття, як подарунок, отриманий при народженні, який не можливо ні обміняти, ні передати, і як критерій для того, щоб розглядати і визнавати будь-кого людиною. Все це пояснюється тим, що людина наділена правами від народження, що вони «вписані у неї» [13].

Джерело юридичного іннеїзму знаходиться в Біблії. Її текст наділяється в протестантизмі значенням єдиного авторитету в питаннях походження і долі людини. Якщо звернутися до біблійної історії Каїна і Авеля, то не вдаючись у подробиці, слід нагадати, що Каїн залишає в полі труп убитого ним брата. Потім з цієї біблійної історії ми дізнаємося про вирок Бога, або просто про судження, засноване на досвіді взаємовідносин людей з Богом, яке полягає в наступній фразі: «і зробив Господь Каїну знамення, щоб ніхто, зустрівшись з ним, не вбив його» [4, с. 56].

Слово «знамення» набуває тут свого повного сенсу, оскільки таким чином внутрішній закон (*legem internam*) вписується у саму плоть людини; це закон розрізнення добра і зла. Людина як така безпосередньо наділена правами (і обов'язками), а також особливою природою (правовою) в якості дару і відмінності (знаку), що отримані нею при народженні. Вони знаходять своє вираження в людській здатності розрізняти добро і зло та в людській «природі», що спонукає людей засновувати суспільство і життя на засадах добра. Зрозуміло, до цього відповідно додається здатність судити, що звісно не виключає помилок [2, с. 87].

Як правило, всі дискурси прав людини від Г. Гроція [5] до Дж. Лока [12] резонують із цією парадигмою. Проте можна зупинитися докладніше на концепції Дж. Лока, що представляє собою зразок юридичного іннеїзму. Науковець

стверджує, що в дійсності іманентність юридичного іннеїзму притаманна «природному закону», вписаному в душу, «тому що саме в ній відображені (inscribi) вимоги природи, приховані норми моралі і принципи належної поведінки людини; і на підставі того факту, що ці принципи однакові у всіх людей, не можна вважати їх авторами нікого, крім Бога і природи. З цієї причини внутрішній закон (legem internam), існування якого часто заперечується через пороки, визнається свідомістю людини, і кожна людина, що діє всупереч йому, насправді підтверджує його» [12, с. 202].

Далі, за Дж. Локом, природжене право є властивим самій природі людини. Воно є конститутивним елементом її свобод і прерогатив. Це той самий юридичний іннеїзм, який розвивається до того, що можна назвати юридичним локіанізмом: іншими словами, це віра в те, що права людини легітимуються самим фактом людського існування [12, с. 235].

Другий дискурс легітимації прав людини, який може бути названий «метафізичним», датується XVIII і XIX ст. – періодом, визначеним американською революцією (1768 р.), потім французькою революцією (1789 р.) і наступними «буржуазними» революціями. Йдеться в певній мірі про реалізацію як політичного гасла того, що юридичний іннеїзм не зміг бути сформульованим інакше, ніж в термінах надбання і привілей людини. Дійсно, мова йде про те, щоб, замінивши включення прав людини до її «природи» постулатом істинної «природи» суспільства, вивести людину (і права людини) зі стану неповноцінності. Тобто метафізично розкрити включення цих прав в саму «природу» політичного суспільства і розглянути проголошені права людини декларації, хартії, конституції тощо як тексти, що виражають справжню «природу» політичних суспільств, метафізичну і «юридичну» [10, с. 69].

Крім того, як було зазначено філософами, сенс метафізичного відкриття прав людини всередині соціальної і політичної «природи» суспільства виявляється згодом у різних деклараціях прав людини. Можна констатувати це, звертаючись, в першу чергу, до тексту американської декларації, яка, є вірною юридичному локіанізму, і містить наступне формулювання справжньої «природи» політичного суспіль-

ства: «ми виходимо з тієї самоочевидної істини, що всі люди створені рівними і наділені їх творцем певними невідчужуваними правами, до числа яких відносяться життя, свобода і прагнення до щастя. Для забезпечення цих прав людьми засновуються уряди, що черпають свої законні повноваження із прав, які надаються керованими» [18].

Цікаво відзначити, що цей «творець», тобто християнський Бог, наділив людей відповідно до їх «природи» певними невідчужуваними правами. Крім того факту, що це положення підтверджує перехід від іннеїзму до метафізичного позиціонування прав, які ми виявляємо в метафізиці декларацій тієї епохи, ми можемо спостерігати, що застосовувана логіка наполягає на тому факті, що уряди є ні чим іншим, як гарантами цих природних прав. Якщо посилання на Творця зникає з ідеологічних причин, то застосована модель, однак, залишається. Можна підтвердити це, просто процитувавши знамениті вступні слова до французької Декларації прав людини і громадянина 1789 р.: «Представники французького народу, утворивши Національні збори і вважаючи, що невігластво, забуття прав людини або нехтуванням ними є єдиною причиною суспільних лих і зіпсованості урядів, прийняли рішення викласти в урочистій Декларації природні, невідчужувані і священні права людини, щоб ця Декларація, незмінно перебуваючи перед поглядом усіх членів суспільного союзу, постійно нагадувала їм їхні права та обов'язки» [14].

Загалом, права людини представлені як справжня «природа» республіки: або американської, або французької. Отже, права людини як такі не потребують іншої легітимації, крім відповідності зазначених республік, тим чи іншим чином, цій істинній «природі». Політичне суспільство також не потребує інших джерел легітимності, крім повної поваги до його прав. Останнє, втім, повертає дослідника до болючого питання про те, чому права людини були використані в історичній і філософській перспективах як перепони на шляху демократії і як її вороги [15].

У будь-якому випадку, з правами людини «природа» суспільства стала «істинною», оскільки вона стає живою в реальному світі.

Наступним етапом має бути інтерпретація цієї справжньої природи через права людини.

Розглянемо третій дискурс легітимації прав людини, який є інтернаціоналістським і «деклараційним» щодо прав людини і формується у повоєнну епоху, тобто з 1944–1945 рр. до наших днів. Йдеться про показове зміщення питання про легітимацію прав людини в бік міжнародної арени, по суті, про парадигматичний розвиток державами-націями прав людини як зобов'язання, кінцевої мети і обіцянки для них самих (тобто для цих держав-націй) і для людей, які проживають в них [1].

У тому, що стосується питання легітимації, немає необхідності входити в семантичний аналіз різноманітних хартій (наприклад, Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 р.) або декларацій, які з 1944 р. і по теперішній час живлять нашу юридичну реальність. Видається більш доречним розглянути питання про їх легітимацію з точки зору їх політичного генезису. По суті, якщо в 1944–1945 рр. світ залишався розділеним, то, тим не менш, збройна боротьба проти гітлерівської Німеччини та імперіалістичної Японії велася під знаком гуманітарного права (хоча недостатньо оформленого) і прав людини. Це той політичний дух, який конкретизується у Загальній декларації прав людини 1948 р. як заснований на політичному консенсусі між різними традиціями і текстами, що мають політичну і філософську природу [7].

Насправді, в тій мірі, в якій відомо про переговори, які передували прийняттю Загальної декларації прав людини, вони показують нам два специфічних процеси примирення щодо прав людини.

Перш за все, це процес пошуку компромісу між північними країнами, в яких існували сильні протестантські традиції або почуття, і південними країнами, в яких на перший план виходили католицькі традиції або почуття. Зокрема, якщо перші (тобто протестантські країни) цінували і надавали пріоритет автономії та свободі, то другі (католицькі країни) віддавали перевагу таким концепціям, як «людська гідність» або «гідність особистості». Проте в процесі роботи над текстом Декларації було досягнуто згоди між цими концепціями, щоб інтегрувати у її текст і той, і інший сві-

тогляді. Насправді, кожен при бажанні може переконатися у тому, що Загальна декларація прав людини поважає і цінує як автономію, так і гідність людини [17].

Після цього першого зауваження буде значно простіше зрозуміти суть пошуку компромісу між західними і східними країнами в питанні про поняття прав людини. Насправді, якщо ще раз уважно проаналізувати процес вироблення тексту Загальної декларації прав людини і досягнуті результати, то побачимо, як більш соціальна, економічна або навіть (в ряді аспектів) «колективістська» концепція, підтримувана східним блоком країн, приймається в поєднанні з концепцією, яка наполягає на автономії і людській гідності, підтримуваної західними країнами.

Ця політика пошуку міжнародного консенсусу визначає в подальшому увесь процес прийняття нормативних засобів, що стосуються прав людини, який зазвичай розвивається під егідою Організації Об'єднаних Націй. Цей процес створення міжнародного консенсусу і прийняття до уваги приватних проблем є відкритим навіть для інтеграції у нього країн третього світу, що обумовлює появу інших міжнародних інструментів, які сприяють реалізації прав людини і економічному зростанню, нерозривно пов'язаному з ними. Останні десятиліття показали нам, що в процесі розвитку міжнародних інструментів в області прав людини беруть участь, нехай ще боязко і не цілком самостійно, неурядові організації та автохтонні народи. Прикладом слугує їх участь у розробці Міжнародною організацією праці Конвенції про корінні народи і народи, що ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах (1989 р.) [11].

«Декларативна» легітимація інструментів у галузі прав людини, що застосовується на міжнародній арені, безсумнівно, зміцнює позиції націй-держав, які брали участь у розробці або ратифікували ці нормативні інструменти, подібно до того, як вони легітимно висловлюють те, що саме має вважатися сьогодні правами людини для всіх, хто живе на цій землі. Як би не було легко оцінювати подібні позиції, особливо коли вони дозволяють правам людини реалізуватися в якості зброї проти терору, дискримінації тощо, проте процес і сам сенс

вироблення інструментів в області прав людини свідчать про серйозну проблему легітимації [8].

Насправді, деклараціонізм націй-держав найчастіше є лише наслідком їх зовнішньої політики. Він не являє собою нічого іншого, крім вимушених зобов'язань, які майже або зовсім не мають ніяких наслідків усередині національних кордонів, або семантичних вправ, щоб продемонструвати їх добру волю як необхідний «козир» в ретельному пошукові додаткових інструментів для їх розвитку. Це відбувається внаслідок нестачі сили людей, які можуть реалізувати права людини і втілити в життя обіцянки і надії, що пов'язуються з ними, через демократичні процеси. І саме на цьому питанні слід зупинитися детальніше.

Фактично, не відмовляючись від спадщини, що дісталася від різних форм традиційної легітимації прав людини, можна сказати, що сьогодні завдання людства полягає в тому, щоб розмістити і зміцнити цю спадщину всередині демократичної концепції права. По суті, необхідно, щоб відтепер ресурси юридичної сучасності адекватно відповідали на питання про легітимність прав людини і, перш за все, забезпечували можливість надання їм юридичної основи, що задовольняє відповідні вимоги [16].

Звичайно, щоб упевнитися у значимості подібних суджень, необхідно уточнити, що власне слід розуміти під «юридичною сучасністю». На наш погляд, питання про юридичну сучасність зводиться до демократичного автономного законодавства, більш точно, до ідеї автономної законотворчості громадян. Під цим мається на увазі ідея про те, що суб'єкти права повинні мати можливість через процес автономної законотворчості утвердитися реально і взаємно як автори і законодавці власних норм, прав та інститутів, настільки ж юридичних, як і політичних. Три висновки можуть бути безпосередньо зроблені з цього твердження.

Перш за все, місце дослідження прав, просто юридичних або таких «фундаментальних», як права людини, розташовується відтепер в суб'єктах права. Питання про легітимність фактично зводиться прямо до реальної здатності суб'єктів права розглядати себе в якості авторів прав, підтверджуючи і стверджуючи це. Там, де суб'єкти права розглядаються позбавле-

ними частково або повністю можливості бути авторами своїх прав, не залишається нічого іншого, крім несучасних «юридичних» систем, очевидно автократичних або «ідеологічних». Там, де суб'єкти права не мають можливості бути «авторами» своїх «прав», як, наприклад, в релігійних системах з даним в Одкровенні текстом або без нього, не можливо міркувати про «права» всерйоз, не помиляючись або не обманюючись з цього приводу [6, с. 43].

Вбачається, що питання про легітимність «не підлягає використанню». Легальність прав і прав людини залежить тільки і виключно від волі суб'єктів права, реалізації та прийняття ними до уваги своїх прав. Відповідь на питання про право, як і на питання про права людини, в кінцевому рахунку, відноситься до компетенції суб'єктів права – це їм доводиться встановлювати, затверджувати і зміцнювати необхідну взаємність між собою, щоб легітимізувати для себе права людини [3].

Нарешті, ідея автономного законодавства змушує звернути увагу на реальний демократичний процес, що не йде обхідними шляхами і дозволяє суб'єктам права (які є разом з тим громадянами) концентрувати їх енергію в перспективі вибору власних норм, прав та інститутів. Іншими словами, ця ідея фокусує увагу на громадських категоріях, на автономному формуванні індивідуальної та колективної волі тощо і виявляє здатність суспільства демократично брати на себе відповідальність за вирішення питань, що стосуються норм, прав та інституцій. Оскільки необхідно враховувати те, що демократія слугує «вибором» норм, прав та інституцій, то з цього випливає, що такий «вибір» має відбуватися на очах у всіх.

Таким чином, ідея автономного законодавства (в яку включено питання про легітимність прав людини) звільняє питання про право або про владу з будь-якого «консервативного» чи інституційного гетто, в інтересах демократичної взаємності. Йдеться про таку взаємність, яку люди повинні розуміти як залежність від «загальної» згоди, тобто можливість демократичним шляхом обмежити до відомих меж реалізацію інституційних рішень або з однаковим успіхом протистояти будь-якій незаконній спробі створювати «право» від їх імені і без їхньої згоди [6, с. 54].

Отже, ми можемо посперитися тут на зауваження Ю. Габермаса про те, що «адресати права не можуть представити самих себе в якості їх авторів, якщо законодавець відкриває права людини як моральні факти, щоб потім обмежитися повідомленням їм позитивного статусу» [17]. Вся сучасна проблема прав людини міститься в цьому зауваженні, так само як і те, що факт легітимації прав людини, через демократичні процеси, що визначають конкретно суб'єктів права як їх справжніх авторів, привертає увагу до питання про права людини, що, в свою чергу, має слугувати укоріненню питання про права людини в приватних контекстах.

З цим першим аспектом проблеми, що стосується того, яким чином обіцянка автономного законодавства ставить на порядок денний питання про права людини, не варто втрачати з поля зору того факту, що легітимність «зверху» завжди ризикує виявитися нетривалою. Численні дослідження останніх десятиліть болісно нагадують нам про це. У той же час, наполегливо стверджуючи автономне законодавство, три (або чотири) покоління прав людини постають як конфігурації надій і обіцянок, що задовольняють вимоги людей по всьому світу. Точніше, права людини відповідають надіям людей, як і їхніх дітей, в перспективі побудови кращого майбутнього. Вони нагадують про обставину, про яку ми так часто забуваємо, що можемо вільно змінити умови життя і що будь-який стан речей в конкретний момент часу є не відображенням долі, але виключно відправною точкою у створенні кращого світу засобами демократії.

Питання про легітимність прав людини, таким чином, конкретизується в процесі автономного законодавства, привертаючи увагу суб'єктів права до їх власного життя і до ситуації, що склалася в їхньому суспільстві. Насправді, права людини сприяють поширенню інформації про корупцію, сімейність, систематичну крадіжку, пропаганду, дискримінацію, виключення, нетерпимість тощо, посилюючи позиції суб'єктів права щодо гетерогенних сил. Крім того, вони вимагають від суб'єктів права перестати закривати очі на умови життя їхніх співгромадян, чи йдеться про свободи або про благополуччя і розвиток особистості, і отримати необхідний обсяг інформації для

взаємозобов'язальної політики прав людини, яка слугує утвердженню прав людини як насіння демократії.

Схожим чином відбувається із другим аспектом, а саме з необхідністю вкорінення прав людини в приватних контекстах. Це пояснюється тим, що права людини потрібні в людській прихильності і розумінні того, що вони мають до людства безпосереднє відношення. Таке розуміння повинно, перш за все, слугувати для подолання будь-яких дискримінаційних і несправедливих контекстів і для розгляду прав людини в їх універсальності. Протилежний шлях неприйнятний тільки тому, що, бажаючи почати зі «святості», люди завжди ризикують занадто пізно побачити реальні проблеми мільйонів і мільйонів інших людей по всьому світу.

Справді, визнання прав людини *hic et nunc* з їх наслідками участі, перспективою і цілями може наділити суб'єктів права енергією, необхідною, щоб працювати як соціальний і гуманітарний важіль. Завдяки ідеї автономного законодавства розвивається і набуває більшого значення громадянське суспільство, здатне брати на себе відповідальність за свої структурні елементи. Коли мова йде про свободи, або про благо особистості, або про погіршення екології, розглянуті нами вище концепції прав людини так само взаємопов'язані з суб'єктами права в плані мотивації і залучення.

Що стосується цих двох аспектів, уточнимо, що права людини більше не являють собою абстрактної інстанції політичної або юридичної справедливості, але у світлі ідеї автономного демократичного законодавства вони є тим підґрунтям, на якому чоловіки і жінки виховуються і в рівній мірі виховують одне одного.

Як ми бачимо, таке розуміння легітимності прав людини спрощує критичний аналіз їх потенційної ролі в різноманітних плюралістичних суспільствах і справді виявляє необґрунтованість культурологічної критики стосовно них.

Насправді, різні течії, названі «культурологічною критикою», стверджують, що питання про права людини є ні чим іншим, як вираженням західних цінностей, чужорідних або асиметричних по відношенню до різних культур, які проголошують інші цінності. З точки зору

прихильників такої концепції, права людини є тільки ідеологічними «обманками», що закликають до «формальності», «універсальності» і до «індивідуалізму», який навіть не ховається за ними. На їхню думку, людям слід міркувати в душі культурологічних концепцій прав людини як вираження цінностей культури, бачити права людини заснованими на «азіатських», «африканських», «ісламських» тощо цінностях і виражати їх [6, с. 56].

Розглядаючи права людини у ракурсі автономного законодавства, ми можемо легко виявити, що подібні думки є останнім проявом авторитарних, патерналістських та ідеологічних дискурсів. Насправді ми можемо констатувати, що вони засновані на страхові і ненависті, які вселяє їх прихильникам реальна можливість побачити суб'єктів права, що беруть на себе відповідальність за своє життя і своє майбутнє.

Дійсно, погляд на останні три-чотири століття європейської, північноамериканської та австрало-тихоокеанської історії являє собою суть проблеми, яка полягає в тому, що права людини підривають коріння фанатизму, фундаменталізму, соціальних привілеїв та ієрархій, нерівності та дискримінації, релігійної переваги тощо. І ми повинні користуватися тим, що концепт прав людини безпосередньо вказує на конкретну проблему, так само як парадигма автономного законодавства показує, як розпорядитися цим руйнівним ефектом, об'єднуючи суб'єктів права на засадах розуміння, мотивації та зацікавленості.

**Висновки.** Можна стверджувати, що парадигма автономного законодавства в якості підстави легітимації прав людини є сумісною з усіма розумними і гуманітарними ресурсами, які знаходяться в культурах і системах цінностей по всьому світу. Будь-яка людина, якими б не були її місце народження, культурні орієнтири, успадковані або придбані цінності тощо, повинна однаково чиним розглядатися здатною взяти участь в демократичному процесі разом з іншими суб'єктами права без будь-якого розрізнення і дискримінації. Конкретні відповіді, які будуть надані щодо прав людини, можуть бути досить різноманітними і завжди пов'язаними з приватними контекстами, але їхнє існування має розглядатися в перспективі заборони дискримінації. Оскільки ідея прав людини не слугує безсоромним інструментом прикриття приватних інтересів, а ідея автономного законодавства не повинна слугувати утискові, оскільки ми не можемо не вітати здорову конкуренцію, щоб виявити кращий спосіб встановлення режиму прав людини на благо людства. Права людини, аналізовані в ракурсі юридичної сучасності і, перш за все, вимоги автономного законодавства, надають можливість підкреслити, що реальні і конкретні демократичні процеси допомогли б, зрештою, вдосконалити традиційну легітимацію прав людини. Слід акцентувати увагу, що потреба, навіть, у тимчасовій легітимації може встановлюватися тільки через демократичні процеси, що є відтепер єдиним місцем легітимності.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Балан С. Закон vs право: де межа легітимності? *Часопис «Критика»*. 2014. № 5 (175). С. 6–9.
2. Бандура О. О. Єдність цінностей та істини в праві: Монографія. К.: Національна академія внутрішніх справ України 2000. 200 с.
3. Баумайстер А. Апорії модерної теорії легітимації. *Філософська думка*. 2009. № 5. С. 22–33.
4. Біблія. Переклад українською мовою Патріарха Філарета (Денисенка). К., 2004. 453 с.
5. Бистрицький Є. Ідеї природного права у творчості Гуго Гроція. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2017. Т. 200. С. 16–20.
6. Дудченко В. В. Герменевтика права: розвиток юриспруденції / В. В. Дудченко, М. Р. Аракелян, В. В. Завальнюк. Одеса: Фенікс, 2014. 184 с.
7. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ ООН від 10.12.1948. *Офіційний вісник України*. 2008. №93. С. 89.
8. Задихайло Д. Д. Системні правові цінності як запорука ефективності виконавчої влади. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Х.: Право, 2007. Вип. 14. С. 158–166.
9. Історія держави і права України: У 2 т. / За ред. В. Я. Тація. К., 2000. Т.1. 380 с.



10. Кравчук М. В. Теорія держави и права. Проблеми Теорії держави и права: Навчальний посібник. 3-тє вид., змін, й доп. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 228 с.
11. Конвенція про корінні народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах. Міжнародна організація праці. від 27.06.1989 № 169 130 с.
12. Лок Д. Два трактати про врядування /пер. з англ. О. Терех, Р. Димирець. Київ : Основи, 2001. 265 с.
13. Максимов С. Дуальність права. *Право України*. 2010. № 4. С. 36–43.
14. Мироненко О. Декларація прав людини і громадянина 1789 / Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. 185 с.
15. Неліп М. І. Силовий захист прав людини: питання легітимності в сучасному праві: навчальний посібник. К.: Наукова думка, 1999. 190 с.
16. Оборотов Ю. Праворозуміння як аксіоматична засада (постулат) права. *Право України*. 2010. № 1. С. 40–56.
17. Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну / Пер. з нім. В. Купліна. К.: Четверта хвиля, 2001. 424 с.
18. Additional protocol to the American convention on human rights in the area of economic, social, and cultural rights «protocol of san Salvador» 1999. Т. 316. Р. 458.

Куненко І. С.,  
кандидат юридичних наук, доцент

## СУЧАСНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЮСТИЦІЯ»

### MODERN METHODOLOGICAL APPROACHES TO DEFINING THE CONCEPT OF «JUSTICE»

Стаття присвячена аналізу визначення поняття «юстиція» в науковій літературі. Звертається увага на те, що в довідково-енциклопедичних джерелах термін «юстиція» розглядається по-різному, а саме як: суд, судова діяльність держави; правосуддя; сукупність державних органів, що займаються судочинством; юристи; система судових та пов'язаних з їх діяльністю установ.

Констатується неоднозначність розуміння поняття «юстиція» та відсутність його усталеного визначення в юридичній науковій літературі. Розглядаючи поняття та змістовні властивості юстиції, які пропонуються науковцями, автор зазначає, що вони відрізняються між собою навіть в межах однієї галузі. У статті аналізуються підходи щодо визначення поняття через такі види юстиції як адміністративна, господарська, конституційна, кримінальна, мирова, ювенальна.

На основі вивчення різних наукових джерел, пропонується виділити три основні підходи щодо доктринального визначення досліджуваного поняття. Перший зводиться до того, що не надає взагалі поняттю «юстиція» конкретно визначеного юридичного змісту й навантаження, і в юриспруденції може використовуватися у випадках, де не потрібна чітка передача змісту. В другому підході передбачено, що юстиція пов'язана з діяльністю спеціальних судів, квазісудових органів держави, які наділені відповідними повноваженнями щодо вирішення правових конфліктів. Він полягає в тому, що використання поняття юстиції обмежується сферою правосуддя і пов'язується виключно зі здійсненням судочинства. Відповідно до третього підходу, під терміном «юстиція» розуміють не лише судові органи держави, але й інші державні органи (прокуратура, органи та установи виконання кримінальних покарань тощо), а також органи і установи, пов'язані із діяльністю відповідних державних органів, діяльність яких, спрямована на запобігання, виявлення та усунення порушення права з метою забезпечення належної реалізації прав і свобод людини, утвердження законності та справедливості. Рекомендовано для більш повного та ґрунтовного визначення поняття «юстиція» в подальших наукових дослідженнях розглядати його з точки зору третього підходу.

**Ключові слова:** правосуддя, справедливість, судочинство, суд, органи юстиції, юстиція.

The article is devoted to the analysis of the definition of the concept of «justice» in scientific literature. Attention is drawn to the fact that in encyclopedic reference sources the term «justice» is considered in different ways, namely as: court, judicial activity of the state; justice; a set of state bodies engaged in judicial proceedings; lawyers; the system of courts and institutions related to their activities.

It is noted that the concept of «justice» is ambiguously understood and that there is no well-established definition of it in the legal scientific literature.

The ambiguity of the understanding of the concept of «justice» and the absence of its established definition in the legal scientific literature are noted. Considering the concepts and meaningful properties of justice proposed by scientists, the author notes that they differ among themselves even within the same field. The article analyzes approaches to defining the concept through such types of justice as administrative, constitutional, criminal, justice of the peace, juvenile.

Based on the study of various scientific sources, the author proposes to distinguish three main approaches to the doctrinal definition of the concept under study. The first one is that the concept of «justice» does not have a specifically defined legal content and meaning, and in jurisprudence it can be used in cases where a clear transfer of content is not required.

In the second approach, it is provided that justice is connected with the activity of special courts, quasi-judicial bodies of the state, which are endowed with the appropriate powers to resolve legal conflicts. It consists in the fact that the use of the concept of justice is limited to the sphere of justice and is connected exclusively with the implementation of judicial proceedings.

According to the third approach, the term «justice» means not only the judicial bodies of the state, but also other state bodies (the prosecutor's office, bodies and institutions for the execution of criminal punishments, etc.), as well as bodies

and institutions related to the activities of the relevant state bodies, activities which are aimed at preventing, detecting and eliminating violations of the law in order to ensure the proper implementation of human rights and freedoms, the establishment of legality and justice. It is recommended for a more complete and thorough definition of the concept of «justice» in further scientific research to consider it from the point of view of the third approach.

**Key words:** court, fairness, justice, judiciary, justice bodies, legal proceedings.

**Постановка проблеми.** Насамперед, слід зазначити, що у науковій літературі немає єдиного підходу до визначення поняття «юстиція» та різні науковці це поняття тлумачать не однаково.

Праць, спеціально присвячених розробці поняття юстиції на загальнотеоретичному рівні, з'ясуванню сутності цього правового явища, одиниці. Більшість наукових досліджень стосуються або лише окремих видів юстиції (адміністративної, конституційної, ювенальної тощо), або визначення правового статусу окремих органів юстиції. При цьому автори не дають визначення поняття юстиції як такої, обмежуючись визначеннями відповідних видів юстиції.

В юридичній науці на сьогодні склалася ситуація, при якій можна констатувати відсутність усталеного визначення поняття «юстиція» і це свідчить про недостатню дослідженість цього феномену, що вимагає додаткових теоретичних пошуків.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Серед публікацій, на яких ґрунтується це дослідження, варто назвати роботи таких науковців, як Ю. Георгієвський, В. Гергелійник, О. Гусарева, О. Капля, О. Мерза, О. Мироненко, І. Онопчук, С. Пілюк, Ю. Педько, О. Плотніков, Ю.Тихомиров, Т. Цимбалістий та інші автори.

**Постановка завдання.** Мета статті – проаналізувати теоретичні визначення поняття «юстиція», визначити основні методологічні підходи щодо даного правового явища.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** У цілому, в юридичній науці поняття «юстиція» передусім пов'язують із правосуддям, судочинством. Водночас, до органів юстиції теорія і практика відносять органи, що не належать до судової влади (прокуратура, нотаріат, адвокатура тощо). Отже, поняття юстиції не обмежується сферою правосуддя і не пов'язується виключно лише із здійсненням судочинства.

У словниках та довідковій літературі юстиція, переважно, розглядається як: 1) суд, судова

діяльність держави; 2) правосуддя; 3) сукупність державних органів, що займаються судочинством; 4) юристи; 5) система судових та пов'язаних з їх діяльністю установ. Крім судів, до цієї системи включають прокуратуру, органи слідства, адвокатуру, нотаріат тощо. Об'єднуючими засадами для них є їх покликання служити торжеству правосуддя, законності й справедливості, забезпеченню прав громадян [1, с. 314; 2, с. 760].

Досліджуючи підходи щодо розуміння поняття «органи юстиції», О. Мерза пише, що розуміння сутності поняття «юстиція», неоднозначно трактується в науковій та спеціалізованій літературі, є багатоаспектним і співвідноситься з різними видами судочинства. Відповідно, слід розрізняти такі види юстиції як конституційна, адміністративна, кримінальна, ювенальна, військова, при цьому самого визначення юстиції не надає [3, с. 59].

В свою чергу О. Капля, відмітив, що маючи безперечно широке застосування в юриспруденції, поняття «юстиція» не несе конкретно визначеного юридичного навантаження. А тому, маючи здебільшого абстрактне, збірне значення, не потребує дослідження його співвідношення з тими поняттями, які, застосовуючись у законодавстві та, з метою уніфікованого їх застосування, повинні мати чіткий, конкретний і однозначний зміст. На його думку, юстиція з точки зору юридично-змістового навантаження – це поняття одного ряду з такими, як «правоохоронці» (не плутати з правоохоронними органами), «правда», «зłodії» тощо. Іншими словами, юстиція – це термін більше соціальний і тому в юриспруденції може використовуватися умовно і лише у випадках, де не потрібна чітка передача змісту [4, с. 110].

Разом з тим О. Плотніков вважає, що хоча в українському праві бракує єдиного визначення поняття «юстиція», однак можна визначити його зміст, частково ототожнити з поняттям «правосуддя», оскільки статтею 131 Конституції встановлюється, що в Україні діє Вища

рада правосуддя. Цей орган, однак, здійснює не правосуддя, а виступає провідником державної політики в сфері правосуддя, спрямованою на формування суддівського корпусу та притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. Іншим державним органом, що здійснює діяльність в сфері юстиції, є Міністерство юстиції України. Мін'юст є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику. До функцій Міністерства юстиції віднесено, зокрема, забезпечення проведення перевірок, передбачених Законом України «Про очищення влади», забезпечення виконання судових рішень, контроль за дотриманням прав людини та громадянина в місцях позбавлення волі, здійснення загального управління у сфері надання правової допомоги, експертне забезпечення правосуддя. З наведеного автор робить висновок, що поняття «юстиція» в українському праві асоціюється з державною політикою, спрямованою на підтримання законності, захист прав та свобод людини та громадянина, забезпечення функціонування системи правосуддя [5, с. 44–45].

Досліджуючи термін «юстиція» у філософському та теоретичному аспектах О. Гусарева зазначає, що в основу інтерпретації юстиції покладається поняття справедливості в її історично та культурно обумовлених варіаціях, а один і той самий вид юстиції може розглядатися як частина юридичної системи, як функція держави, як система судових органів або їх діяльність, як певна функціонально-організаційна структура, завданням якої є забезпечення прав громадян. Відповідно, нею запропоновано підхід до розуміння юстиції як функціонального об'єднання суб'єктів юридичної діяльності щодо вирішення конфліктів у правовій сфері, які через здійснення правосуддя та забезпечення реалізації правосудних рішень сприяють утвердженню у правовій сфері ідеалу соціальної справедливості [6, с. 5].

Інший підхід до визначення поняття «юстиція» запропонувала І. Онопчук, а саме, визначила юстицію як сферу діяльності держави, спрямовану на запобігання, виявлення та усунення порушень права з метою забезпечення належної реалізації прав і свобод людини,

утвердження справедливості та законності в суспільстві [7].

Окремі автори пропонують розглядати юстицію як систему органів та установ, що входять до складу міністерства юстиції та його територіальних органів, основним завданням яких є реалізація державної правової політики, державної політики з питань банкрутства, у сферах державної реєстрації актів цивільного стану, державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, державної реєстрації юридичних осіб, громадських формувань, друкованих засобів масової інформації; забезпечення реалізації державної політики у сферах організації примусового виконання рішень судів та інших органів; забезпечення роботи нотаріату [8].

Загалом, аналізуючи поняття та змістовні властивості юстиції, які пропонуються науковцями можна констатувати, що вони відрізняються між собою навіть в межах однієї галузі.

Так, В. Стефанюк, досліджуючи правові проблеми запровадження адміністративної юстиції в Україні, розглядав адміністративну юстицію як систему судових органів, які контролюють дотримання законності у сфері державного управління шляхом вирішення в адміністративному процесуальному порядку публічно-правових спорів, що виникають у зв'язку зі зверненнями фізичних чи юридичних осіб до органів державного управління або їх посадових чи службових осіб [9, с. 9].

Такі вчені як О.Тихомиров та О.Гусарева виділяють три основні підходи до розуміння адміністративної юстиції, а саме: а) процесуальний, відповідно до якого адміністративна юстиція визначається як особливий порядок вирішення спорів або як вид судочинства; б) інституційний, при якому адміністративна юстиція характеризується як система спеціалізованих судів; в) функціональний, де акцент робиться на здійсненні державою функції захисту прав та свобод громадян [10].

В свою чергу, Т. Коломоєць, вказує на два основних підходи до розуміння даного поняття: 1) вузький підхід, коли адміністративна юстиція розглядається як судовий захист (адміністративне судочинство); 2) широкий підхід, який включає не тільки вирішен-

ня адміністративно-правових спорів судами (адміністративне судочинство), а й іншими уповноваженими на те державними органами (оскарження управлінських актів в адміністративному порядку) [11, с. 6–14].

Досліджуючи роботи вчених, присвячених вивченню питань конституційної юстиції, слід констатувати, що їх автори також пропонують визначення останньої без урахування загального поняття «юстиції».

Так, В. Гергелійник розглядає конституційну юстицію як конституційно-правовий інститут, що реалізується спеціалізованими органами в межах судової чи контрольно-наглядової гілок влади, офіційна організація і діяльність якого спеціально встановлюється конституцією та полягає у забезпеченні верховенства основного закону держави шляхом: перевірки, виявлення, констатації та усунення неконституційних актів; тлумачення конституції та законів; вирішення конституційних конфліктів та контролю за дотриманням меж реалізації повноважень інших гілок влади в нормотворчому процесі через прийняття загальнообов'язкових та остаточних по своїх юридичних наслідках рішень [12, с. 9].

С. Пілюк зазначає, що поняттям «юстиція» охоплюється сукупність судових установ та їхня діяльність, пов'язана зі здійсненням правосуддя, а терміном «юрисдикція» – спеціальна компетенція (повноваження та підвідомчість) органів публічної влади щодо вирішення спорів, розгляду справ про правопорушення і застосування санкцій. Відповідно, поняття «конституційна юстиція» означає сукупність судових та квазісудових органів конституційного контролю та їхню діяльність щодо забезпечення верховенства конституції, а «конституційна юрисдикція» – спеціальну компетенцію (повноваження та підвідомчість), якою вони наділені для забезпечення названого верховенства [13].

На відміну від С. Пілюк О. Мироненко, фактично, отожднює поняття «конституційна юстиція» та «конституційна юрисдикція», стверджуючи, що «конституційна юстиція» – це, у першу чергу, компетенція конституційного суду, а в другу – коло повноважень того чи іншого державного органу у сфері правової оцінки конкретного юридичного факту з точ-

ки зору його відповідності конституції держави [14, с. 47].

А. Грабильников переконаний, що поняття юстиції не обмежується сферою правосуддя і не пов'язується виключно зі здійсненням судочинства. Воно є більш загальним поняттям, яке охоплює як сферу законодавства, так і відповідні органи державної влади, що здійснюють функції правоохоронної діяльності, пов'язані так чи інакше з правосуддям, проте відмінні від нього.

За такого узагальнення, зазначає вказаний автор, сформувалося уявлення про юстицію, як сферу діяльності держави, спрямованої на запобігання, виявлення та усунення порушень права з метою забезпечення належної реалізації прав і свобод людини, утвердження справедливості та законності у суспільстві. В Україні за ознаками цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства введені в правову практику такі види юстиції, як цивільна юстиція, господарська юстиція, адміністративна юстиція, кримінальна юстиція, ювенальна юстиція, конституційна юстиція. Крім того А. Грабильников визначає конституційну юстицію як систему спеціальних судових та несудових (квазісудових) органів, уповноважених законом здійснювати конституційний контроль у межах конституційної юрисдикції у формі передбаченого Конституцією України конституційного правосуддя шляхом здійснення конституційного судочинства – вирішення в спеціальному процесуально-правовому порядку справ щодо відповідності їх рішень, дій та бездіяльності вимогам конституційно-правових норм [15].

Досліджуючи конституційну юстицію в Україні, Т. Цимбалістий взагалі не надає визначень понять «юстиція», «конституційна юстиція», а лише констатує, що інститут юстиції є елементом механізму правової охорони. Саме в забезпеченні правової охорони конституції і полягає основне призначення інституту конституційної юстиції. При цьому сам термін «конституційна юстиція» вживається автором як синонім до термінів «конституційний контроль», «конституційне правосуддя» [16].

У науковому дослідженні М. Савчина конституційна юстиція визначається як організація та особливий процесуальний порядок вирішення конституційно-правових спорів з метою забезпечення верховенства Основного закону, конституційного ладу, гідності індивіда, верховенства прав і свобод людини і громадянина, зв'язаності публічної влади основними правами і свободами [17].

Досліджуючи визначення поняття «господарська юстиція», можна зауважити, що науковці виокремлюють її як частину системи правосуддя України тією мірою, якою вона реалізується в судовому порядку в межах господарського процесу, спрямованого на здійснення правосуддя в господарських справах шляхом здійснення судочинства.

Господарська юстиція, зазначає Т. Федорова, виконує важливу функцію захисту порушених чи оспорюваних прав та охоронюваних інтересів суб'єктів господарювання за допомогою використання відповідних процесуальних форм у системі господарського судочинства. Вона закономірно виділяється в самостійну гілку судочинства, що займається розглядом правових спорів, які виникають у сфері господарських правовідносин [18, с. 120].

В юридичній літературі використовується поняття «кримінальна юстиція», як правило воно вживається для визначення системи державних органів, які ведуть кримінальне провадження і виконують усі його завдання. На переконання В. Юрчишина тільки органи дізнання, досудового розслідування, прокурор і суд відносяться до органів кримінальної юстиції [19]. Натомість, В. Маляренко до системи кримінальної юстиції, крім органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, зараховує ще й органи адвокатури та органи виконання покарань [20, с. 11].

Актуальними в наш час є дослідження науковцями поняття «ювенальна юстиція». Зокрема, деякі вчені акцентують на тому факті, що загальноприйнятим у міжнародно-правових актах є вживання терміна «ювенальна юстиція» – правосуддя, адже, наприклад, поняття «Juvenile Justice» в тексті так званих «Пекінських правил» (1985) – «Мінімальні стандарти правила ООН стосовно відправлення

правосуддя щодо неповнолітніх» – буквально означає «правосуддя у справах неповнолітніх» [21, с. 16]. Н. Крестовська та В. Шмеріга розглядають ювенальну юстицію як систему державних і недержавних інститутів, які покликані, по-перше, захищати права дитини, по-друге, здійснювати правовий і моральний вплив на дитину, яка перебуває у конфлікті із законом [22, с. 96].

У літературі та практиці використовується поняття «мирова юстиція». Зокрема, А. Цибуляк-Кустевич пише, що мирова юстиція – це інститут судової влади, що покликаний забезпечити максимальну доступність правосуддя та зниження рівня конфліктності на місцях шляхом здійснення правосуддя в малозначних справах мировими судами з орієнтацією на мирне вирішення справ із застосуванням особливої процесуальної форми (спрощених, примирних процедур) [23 с. 48–49].

**Висновки.** Таким чином, за результатами розгляду доктринальних підходів до визначення поняття «юстиція» та окремих її видів можна сформулювати деякі висновки і визначити основні підходи щодо визначення поняття.

Перший підхід («нульовий») зводиться до того, що не надає взагалі поняттю «юстиція» конкретно визначеного юридичного змісту й навантаження, і це більше соціальне значення слова «юстиція», яке в юриспруденції може використовуватися у випадках, де не потрібна чітка передача змісту

Другий підхід («вузький») передбачає, що юстиція пов'язана з діяльністю спеціальних судів, квазісудових органів держави, які наділені відповідними повноваженнями щодо вирішення правових конфліктів; юстиція – процедура вирішення спорів у судово-процесуальній формі. Тобто поняття юстиції обмежується сферою правосуддя і пов'язується виключно зі здійсненням судочинства.

Третій підхід («широкий») зводиться до того, що вчені розглядають юстицію як діяльність держави у встановлених межах, спрямовану на запобігання, виявлення та усунення порушень права або систему органів та установ держави, основним завданням яких є реалізація державної правової політики, що спрямована на підтримання законності, захисту прав та

свобод людини та громадянина, забезпечення функціонування системи правосуддя.

На нашу думку, поняття юстиція найбільш продуктивно розглядати саме з позицій третього підходу. Відповідно до якого під терміном «юстиція» розуміють не лише судові органи держави, але і інші державні органи (прокуратура, органи та установи виконання

кримінальних покарань тощо), а також органи і установи, пов'язані із діяльністю відповідних державних органів (адвокатура, нотаріат тощо), діяльність яких, спрямована на запобігання, виявлення та усунення порушення права з метою забезпечення належної реалізації прав і свобод людини, утвердження законності та справедливості.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Новий тлумачний словник української мови : 42000 слів: для студентів вищ. та серед. навч. закл. : у 4 т. Київ : АКОНІТ, 1999. Т. 4 : Роб-Я. 944 с.
2. Юридична енциклопедія / редкол. : Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. Т. 6 : Т. Я. 499 с.
3. Мерза О. І. Теоретичні підходи до розуміння сутності юстиції в сучасних умовах. Ефективність державного управління. 2018. Вип. 2. С. 58–64.
4. Капля О. «Адміністративна юстиція» як юридичний термін. Підприємство, господарство і право. 2017. № 5. С. 108–110.
5. Плотніков О. В. «Правосуддя перехідного періоду» чи «транзитивна юстиція»: до питання про визначення терміну. Український часопис міжнародного права. 2016. № 4. С. 43–47.
6. Гусарева О. С. Юстиція як складова правових систем сучасних країн світу та України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. К., 2010. 16 с.
7. Онопчук І. Ю. Юстиція: до визначення поняття. Правове регулювання економіки: зб. наук. пр. Київ, 2008. Вип. 8. С. 99–107. URL: <https://ir.kneu.edu.ua:443/handle/2010/1947> (дата звернення 15.12.2022)
8. Фесянов П. О., Хомуילו С. С. Трансформація сутності органів юстиції України на шляху євроінтеграції та сучасний стан побудови управлінської вертикалі. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2021. № 7. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2118> (дата звернення: 06.10.2022).
9. Стефанюк В. С. Правова обумовленість запровадження адміністративної юстиції в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2000. 20 с.
10. Тихомиров О. Д., Гусарева О. С. Сучасні підходи до розуміння адміністративної юстиції. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2009. № 1. С. 45–50. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau\\_2009\\_1\\_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2009_1_12) (дата звернення: 06.10.2022).
11. Коломоєць Т. Адміністративне судочинство. 2-ге вид. К. : Істина, 211. 300 с.
12. Гергелійник В. О. Правові проблеми становлення та функціонування конституційної юстиції України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. К., 2000. 18 с.
13. Пілюк С. В. Поняття конституційної юрисдикції та її співвідношення із суміжними поняттями. Право, економіка та управління: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю економіко-правового ф-ту ОНУ імені І. І. Мечникова (м. Одеса, 14–15 вересня 2018 р.). ОНУ, 2018. С. 509–515.
14. Мироненко О. М. Про деякі загальні підходи до поняття «конституційна юстиція» і предмета її історії. Вісник Конституційного Суду України. 1998. № 4. С. 46–61.
15. Грабильніков А. В. Конституційна юстиція в Україні: до визначення поняття. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2016. Вип. 1. С. 3–7. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvu\\_2016\\_1\\_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvu_2016_1_3) (дата звернення: 06.10.2022).
16. Цимбалістий Т. Інститут конституційної юстиції в правовій системі України. Актуальні проблеми правознавства. 2016. Вип. 4. С. 43–48. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr\\_2016\\_4\\_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2016_4_10) (дата звернення: 01.11.2022).
17. Савчин М. В. Конституційна юстиція та забезпечення конституційного порядку: 2005–2020: монографія. Ужгород. РІК-У.2020. 384 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/29270> (дата звернення: 04.11.2022).
18. Федорова Т. С. Господарська юстиція як складник системи правосуддя. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2018. № 1. С. 116–122.
19. Юрчишин В. М. Проблеми місця і ролі суб'єктів кримінальної юстиції, що діють у кримінальному процесі України. Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». 2013. Вип. 1. С. 286–294. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo\\_2013\\_1\\_30](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo_2013_1_30) (дата звернення: 04.11.2022).
20. Маляренко В. Т. До питання доктрини кримінальної юстиції України Право України. 2009. №2. С. 11–23.

21. Зеленецький В.С. Ювенальна юстиція в Україні: коментар та аналіз діючого законодавства. Конвенція про права дитини (з постатейними матеріалами): словник-довідник з ювенальної юстиції. Х. Страйк, 2006. 784 с.
22. Крестовська Н. М. Ювенальна юстиція в США і Україні: порівняльний аналіз. Юридический вестник. 2003. № 1. С. 96–103.
23. Цибуляк-Кустевич А.С. Мирова юстиція [Текст]: дис. ... канд.юрид. наук : 12.00.10. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 275 с.



## КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.553

DOI <https://doi.org/10.32782/39221383>

**Барвіненко В. Д.,**

*кандидат наук з державного управління*

### ПРИНЦИПИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МУНІЦИПАЛЬНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

### PRINCIPLES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN UKRAINIAN MUNICIPAL LITERATURE

У статті наголошується, що на сучасному етапі муніципальна реформа уповільнилася, але це не означає, що вона втратила свою актуальність. Вимушена пауза як раз і надає можливості, яких у процесі здійснення муніципальної реформи в Україні поки що не було, – оцінити у середині етапу реформи проміжні здобутки та виявити недоліки. Таким чином, коли проведення муніципальної реформи активізується, можна буде відкоригувати наступні дії. Оцінку ефективності проміжних результатів варто здійснювати з урахуванням їхньої відповідності принципам місцевого самоврядування в Україні.

Метою статті є аналіз стану дослідженості принципів місцевого самоврядування в Україні на монографічному рівні (на матеріалах однойменної праці С.В. Малікова).

Резюмовано, що дисертаційне дослідження С.В. Малікова на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Принципи місцевого самоврядування в Україні», яку автор успішно захистив у 2012 році, є одним з небагатьох монографічних досліджень, присвячених цьому питанню у національній науці муніципального права. Воно не втратило своєї актуальності з огляду на низку факторів, основними з яких є вагоме (але водночас лаконічне викладене) теоретичне підґрунтя для авторських висновків та пропозицій, а також те, що робота виконана «на стиці» конституційного права та міжнародного (європейського) права. Також, особливий науковий інтерес представляє авторський аналіз європейських документів, які містять принципи місцевого самоврядування (Хартії урбанізму 1992 р., Європейської декларації міських прав 1992 р., Європейської конвенції про ландшафти 2000 р., ін.).

Зазначено, що певним недоліком є те, що, аналізуючи муніципальне законодавство, автор не звертається до принципів, викладених у Законі України від 11 липня 2001 року «Про органи самоорганізації населення». Також, дисертацію було захищено до того, як було прийнято Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Наголошено, що це окреслює перспективи подальших творчих розвідок у цьому напрямі.

**Ключові слова:** *міське самоврядування, муніципальне управління, територіальний колектив, цінності місцевого самоврядування в Україні, муніципальна аксіологія.*

The article emphasizes that the municipal reform has slowed down at the current stage, but this does not mean that it has lost its relevance. The forced pause provides opportunities that have not been present in the process of implementing municipal reform in Ukraine so far – to evaluate intermediate achievements and identify shortcomings in the middle of the reform stage. Thus, when the implementation of the municipal reform becomes more active, it will be possible to adjust the following actions. The evaluation of the effectiveness of intermediate results should be carried out taking into account their compliance with the principles of local self-government in Ukraine.

The purpose of the article is to analyze the state of research of the principles of local self-government in Ukraine at the monographic level (based on the materials of the work of the same name by S.V. Malikov).

It is summarized that the dissertation research of S.V. Malikov for obtaining the scientific degree of candidate of legal sciences on the topic "Principles of Local Self-government in Ukraine", which the author successfully defended in 2012, is one of the few monographic studies devoted to this issue in the national science of municipal law. It has not lost its relevance due to a number of factors, the main of which is a strong (but at the same time succinctly stated) theoretical basis for the author's conclusions and proposals, as well as the fact that the work was performed "at the intersection" of constitutional law and international (European) law. Also, of particular scientific interest is the author's analysis of European documents that contain the principles of local self-government (European Urban Charter 1992, European Declaration of Urban Rights 1992, European Landscape Convention 2000, etc.).

It is noted that a certain shortcoming is that, when analyzing municipal legislation, the author does not refer to the principles laid down in the Law of Ukraine dated July 11, 2001 "On Bodies of Self-Organization of the Population". Also, the dissertation was defended before the Law "On Voluntary Association of Territorial Communities" was adopted. It is emphasized that this outlines the prospects for further creative explorations in this direction.

**Key words:** *local self-government, municipal administration, territorial collective, values of local self-government in Ukraine, municipal axiology.*

**Постановка проблеми.** На сучасному етапі муніципальна реформа уповільнилася, але це не означає, що вона втратила свою актуальність. Вимушена пауза як раз і надає можливості, яких у процесі здійснення муніципальної реформи в Україні поки що не було, – оцінити у середині етапу реформи проміжні здобутки та виявити недоліки. Таким чином, коли проведення муніципальної реформи активізується, можна буде відкоригувати наступні дії. Оцінку ефективності проміжних результатів варто здійснювати з урахуванням їхньої відповідності принципам місцевого самоврядування в Україні.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питання принципів місцевого самоврядування аналізувались вченими як самі по собі, так і у контексті інших конституційно-правових питань – але здебільшого на рівні статей у наукових фахових виданнях (дивись, наприклад, [1–4]). Що ж до монографічних досліджень, то слід відмітити праці Б.В. Калиновського, І.Д. Софінської, В.С. Куйбіди, а також працю С.В. Малікова, огляду якої присвячено цю статтю.

**Метою статті** є аналіз стану дослідженості принципів місцевого самоврядування в Україні на монографічному рівні (на матеріалах однойменної праці С.В. Малікова).

**Основний текст.** Одною з монографічних праць, присвячених виключно принципам місцевого самоврядування в Україні, є дисертація С.В. Малікова на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Принципи місцевого самоврядування в Україні», яку автор успішно захистив у 2012 році.

Відповідно до положень цієї праці, «метою дослідження є виявлення та розв’язання основних теоретико-правових проблем, пов’язаних з поняттям, правовою природою, видовою, структурною, системною та змістовною характеристиками принципів МСВ<sup>1</sup>, а також актуальних питань сприйняття та реалізації Україною

принципів МСВ, що містяться в міжнародних міждержавних угодах та становлять міжнародно-правові зобов’язання нашої держави» [5, с. 6]. С.В. Маліков визначив, що «об’єктом дослідження є комплекс суспільних відносин, що виникають у процесі становлення, розвитку та реалізації принципів МСВ в Україні» [5, с. 7].

Варто відмітити, що до числа найважливіших положень наукової новизни першого рівня належить те, що автором доведено: «принципи МСВ у широкому їх розумінні можуть збігатися з принципами інших галузей права, що визначають комплексний характер муніципального права, але здебільшого вони носять самостійний характер, хоча взаємодіють і синергують із принципами інших галузей права, що регулюють муніципально-правові відносини в різних сферах місцевого і державного життя» [5, с. 8–9]. Варто повністю погодитись з цим висновком, який сприяє систематизації та структуруванню системи принципів місцевого самоврядування в Україні.

Дисертація складається з трьох розділів, які розміщено від загального до конкретного. Розділ 1 озаглавлено «Теоретичні й методологічні проблеми визначення і розуміння ролі та значення принципів становлення і розвитку інституту місцевого самоврядування в Україні»; він складається з трьох підрозділів.

Підрозділ 1.1 «Категоріальні й оцінні підходи до розуміння принципів у праві» автор присвятив аналізу загальних підходів, які в юридичних науках застосовуються до поняття «принцип». Він починає з аксіологічного та праксеологічного підходів до досліджуваного поняття, після чого у цьому підрозділі розкривається гносеологічне, онтологічне і філософське значення принципів місцевого самоврядування в Україні на сучасному етапі розвитку держави і суспільства. При цьому варто уваги те, що аналізуються праці не лише українських дослідників, а також і зарубіжних вчених (Т. Котарбінського, Г. Харта, Р. Дворкіна та інших).

<sup>1</sup> МСВ – місцеве самоврядування.

На підставі проведеного аналізу С.В. Маліков доходить проміжного висновку щодо того, що принцип у цілому – це «положення теорії, що дозволяє інтерпретувати зміст пропозицій, зокрема наукових законів, і всіх інших використовуваних у теорії концептів» [5, с. 19]. Варто повністю погодитись з цим висновком.

Керуючись цим узагальненням, С.В. Маліков ретельно аналізує наявний станом на період підготовки свого дисертаційного дослідження дефініції поняття «принцип». Автор формулює, що «проведений системний аналіз різних дефінітивних визначень принципів дав можливість виявити дефініцію, яка з позицій сьгоднішніх державно-правових і соціальних реалій, високого рівня узагальнення, а також виходячи з проблематики дослідження, уявляється найбільш правильною й оптимальною... принципами права є основоположні загально-визнані норми, що виражають властивості права і мають вищу імперативну силу, тобто виступають як незаперечні вимоги, що ставляться до учасників суспільних відносин у цілях установа соціального компромісу» [5, с. 26]. Авторський підхід вартий уваги – якщо присвячувати цьому питанню не монографічне дослідження, а статтю, то цілком можливо керуватись саме цим визначенням. Воно не викликає істотних зауважень.

Наступний підрозділ дослідження С.В. Малікова має назву «Поняття і політико-правова природа принципів місцевого самоврядування». Автор починає цей підрозділ з того, що «для визначення політико-правової природи принципів місцевого самоврядування методологічно важливим уявляється виявлення їх діалектичного взаємозв'язку з принципами конституційного права» [5, с. 28]. Це одразу уточнює авторський підхід до дослідження цього важливого питання.

При дослідженнях принципів місцевого самоврядування в Україні важливо дотримуватися такого ж підходу, як і С.В. Маліков, – а саме, розрізняти «принципи місцевого самоврядування» та «конституційні принципи місцевого самоврядування». В тексті аналізованого дослідження автор застосовує останнє поняття, на наш погляд, методологічно вірно. Він веде мову про те, що конституційні принципи міс-

цевого самоврядування, – це ті принципи місцевого самоврядування, які містяться у положеннях Основного закону України. Також, С.В. Маліков узагальнив, що «у Конституції України принципи державного і суспільного устрою сконцентровані в розділі I «Загальні основи», а також у Преамбулі й у інших розділах, присвячених, наприклад, правам людини, судовій владі, місцевому самоврядуванню (див.: розділи II, VIII, XI) і т. д.» [5, с. 31–32]. Це узагальнення стане у нагоді дослідникам-муніципалістам.

В аналізованому підрозділі автор спочатку виокремлює ознаки принципів конституційного права, потім демонструє, як розвивалось місцеве самоврядування в Україні після проголошення незалежності у 1991 році, водночас демонструючи тісний зв'язок між національним муніципальним та конституційним правом. Він доходить проміжного висновку щодо того, що «в рамках конституційного (муніципального) права в основному досліджуються і розглядаються принципи МСВ, які пройшли етап конституційної або законодавчої регламентації і легалізації. Їх перелік є істотно більш вузьким, ніж перелік принципів, впливаючих з доктринальних розробок. Але цей перелік не тільки характеризується легальністю, але і прямою легітимністю з боку держави, – приймаючи його на рівні конституції і законів, законодавець визначає і задає нормативні параметри побудови, існування і функціонування інституту МСВ як конституційно-правового інституту» [5, с. 42]. Лише після цього автор переходить до визначення поняття «принципи місцевого самоврядування». Слід повністю погодитись як з процитованим висновком, так і з авторським підходом щодо викладення матеріалу у підрозділі 1.2.

Підрозділ 1.3. аналізованого дослідження «Класифікація і видова характеристика принципів місцевого самоврядування в Україні» починається з авторського погляду на теорію систематизації та класифікації та особливості її застосування в юридичній науці. Лаконічно сформулювавши теоретичне підґрунтя для класифікації та видової характеристики принципів місцевого самоврядування, дослідник аналізує фрагменти праць відомих фахівців-муніципалістів, які звертались до цього питання.

Після цього С.В. Маліков переходить до дослідження підстав, які доцільно класифікувати для систематизації принципів місцевого самоврядування. На його думку, з якою варто погодитись, найважливішими є наступні: залежно від правових джерел, у яких закріплені принципи місцевого самоврядування; залежно від значення для інституціоналізації і функціонування системи місцевого самоврядування в державі.

Наступний розділ дисертаційного дослідження С.В. Малікова озаглавлено «Змістовна характеристика принципів місцевого самоврядування в Україні та їх системи». Зміст цього розділу монографічної праці повністю відповідає цій назві.

Розділ 2 починається з підрозділу «Сфера функціонування принципів місцевого самоврядування». У цьому підрозділі автор характеризує взаємозв'язок, у якому перебувають принципи місцевого самоврядування та принципи управління (а також і принципи державного управління), та доходить висновку, що вони співвідносяться як частина і ціле, з урахуванням локального характеру місцевого самоврядування. Слід зауважити, що з часів захисту аналізованої дисертації в українській юридичній літературі спостерігається динаміка поступової відмови від застосування поняття «державне управління» на користь поняття «публічне адміністрування». Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі можуть полягати в аналізі можливості оновлення тезаурусу досліджень принципів місцевого самоврядування в Україні з урахуванням цього.

Крім того, у цьому підрозділі С.В. Маліков аналізує принципи становлення, формування і здійснення публічної влади, а також інші питання взаємозв'язку та взаємовпливу муніципального та адміністративного права. Розроблена автором багаторівнева концепція стане у нагоді дослідникам принципів місцевого самоврядування в Україні.

Наступний підрозділ аналізованого дисертаційного дослідження, підрозділ 2.2., озаглавлено «Проблеми інтерпретації і легалізації принципів місцевого самоврядування в Україні». Слід повністю погодитись з висновком С.В. Малікова щодо того, що на сучасному

етапі в Україні дійсно існує проблема інтерпретації принципів місцевого самоврядування, які закріплені у чинному законодавстві. Адже ані Конституція України (що цілком логічно), ані закони України, у яких ці принципи закріплено (що не дуже логічно) містять лише переліки принципів, – але не їхню більш-менш стислий опис. В якості прикладу автор наводить підхід, застосований при проектуванні Європейської Хартії місцевого самоврядування 1985 р. [5, с. 86]. Крім того, слід всіляко вітати авторське звернення до аналізу також і місцевих нормативно-правових актів, – статутів територіальних громад, деякі з яких також містять переліки принципів місцевого самоврядування (в аналізованому дослідженні автор звертається до статутної правотворчості у місті Одеса, а також до одного з проектів модельного статуту територіальної громади).

Завершуючи цей підрозділ, С.В. Маліков узагальнив, що «продуктивною ... є розробка відповідного спеціального закону «Про принципи місцевого самоврядування в Україні» [5, с. 97]. Навряд чи можна погодитись з цим твердженням, але варто відмітити його інноваційність, – до цього така пропозиція в українській юридичній літературі не висувалась.

Підрозділ 2.3. аналізованого дисертаційного дослідження присвячено ролі міжнародних стандартів місцевого самоврядування у формуванні принципів місцевого самоврядування в Україні. Тут автором послідовно проаналізовано такі питання: історія появи муніципальних європейських (а потім і світових) стандартів; основні підходи у міжнародному праві щодо співвідношення між положеннями міжнародних договорів та національного законодавства; нормотворча практика Ради Європи у сфері муніципального європейського права.

У цьому підрозділі автор приділяє найбільшу увагу аналізу положень Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 р. На підставі цього, С.В. Маліков доходить низки висновків, серед яких найбільш важливим є наступний: «зазначені принципи МСВ, що закріплено в Хартії, мають екзистенційне значення, бо фактично спрямовані на створення її державами-учасницями системи нормативно-правових гарантій щодо виникнення, розвитку, функціонування та збереження інституту МСВ

на їхніх теренах» [5, с. 116]. Саме цим висновком доцільно керуватися у процесі подальшої рецепції принципів, закріплених у цій Хартії, у чинне муніципальне законодавство України.

Розділ 3 «Реалізація Україною принципів місцевого самоврядування» відкриває підрозділ 3.1. «Сприйняття та реалізація в національному законодавстві України міжнародних стандартів (принципів) місцевого самоврядування». У цьому розділі автор застосовує теоретичні положення щодо співвідношення міжнародного та національного права, сформульовані у Розділі 1 своєї дисертації. Здебільшого на сучасному етапі матеріал, викладений у цьому підрозділі, можна істотно оновити. Але, у цьому підрозділі також містяться авторські висновки та пропозиції, які не втратили актуальності і досі. До числа таких висновків та пропозицій, наприклад, належить наступний: «прийняття національних законів України про сприйняття принципів (міжнародних стандартів) МСВ здійснюється за відповідним технологічним і стадійним ланцюжком в основному шляхом ратифікації міжнародних договорів профільного характеру» [5, с. 134]. Варто повністю погодитись з цим узагальненням.

Останній підрозділ Розділу 3 присвячено актуальним питанням реалізації легалізованих принципів місцевого самоврядування в Україні та нових принципів місцевого самоврядування. У ньому автор так само, як і у попередньому підрозділі, зосереджує увагу на питанні

імплементції Україною тих норм міжнародного права, у яких містяться принципи місцевого самоврядування.

**Висновок.** Дисертаційне дослідження С.В. Малікова на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Принципи місцевого самоврядування в Україні», яку автор успішно захистив у 2012 році, є одним з небагатьох монографічних досліджень, присвячених цьому питанню у національній науці муніципального права. Воно не втратило своєї актуальності з огляду на низку факторів, основними з яких є вагоме (але водночас лаконічне викладене) теоретичне підґрунтя для авторських висновків та пропозицій, а також те, що робота виконана «на стиці» конституційного права та міжнародного (європейського) права. Також, особливий науковий інтерес представляє авторський аналіз європейських документів, які містять принципи місцевого самоврядування (Хартії урбанізму 1992 р., Європейської декларації міських прав 1992 р., Європейської конвенції про ландшафти 2000 р., ін.).

Певним недоліком є те, що, аналізуючи муніципальне законодавство, автор не звертається до принципів, викладених у Законі України від 11 липня 2001 року «Про органи самоорганізації населення». Також, дисертацію було захищено до того, як було прийнято Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Це окреслює перспективи подальших творчих розвідок у цьому напрямі.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Мішина Н.В. Формування бюджетів муніципальних органів (на матеріалах країн - членів Ради Європи). *Юридичний вісник*. 2022. № 3. С. 154–160.
2. Мішина Н.В. Адміністративно-правові проблеми державного контролю. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2021. Т. 28. С. 160–165.
3. Гараджаев Д.Я. Конституционный Суд Азербайджанской Республики: перспективы использования опыта Суда Европейского Союза: монография. Одесса.: Издат. дом «Гельветика», 2017. 448 с.
4. Гараджаев Д.Я. Конституционные принципы прав человека: на практике Конституционного Суда Азербайджана и Европейского Суда по правам человека: монография. Киев: Издат. «Норма Права», 2020. 308 с.
5. Маліков С.В. Принципи місцевого самоврядування в Україні: ... дис.канд.юрид.наук. Маріуполь, 2012. 222 с.

**Лобко В. В.,**

*аспірантка*

*Державної наукової установи «Інститут інформації,  
безпеки і права Національної академії правових наук України»*

## **СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ**

### **CURRENT STATE AND PROBLEMS OF LEGAL ENSUREMENT OF NATIONAL SECURITY IN UKRAINE**

У статті досліджено сучасний стан та проблеми правового забезпечення національної безпеки України. Визначено, що протягом всієї історії світової цивілізації безпека була найважливішою ціллю і невід'ємним елементом діяльності людей, соціальних груп, суспільства і держави. Проблематика безпеки має велике значення для будь-якої людської спільноти через необхідність попередження та усунення загроз, які здатні позбавити людину матеріальних і духовних цінностей, а в окремих ситуаціях і життя. Тому питання безпеки є глобальною загальнолюдською проблемою.

Національна безпека може бути визначена в якості рівня захищеності життєво важливих інтересів особи. Відповідний рівень забезпечення національних інтересів характеризується низкою показників у різних видах безпеки: політичній, економічній, соціальній, демографічній, інформаційній, екологічній та воєнній. Зокрема встановлено, що Законом України «Про національну безпеку України» визначаються основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, які будуть гарантувати суспільству і кожному громадянину захист від загроз. Цим Законом визначаються та розмежовуються повноваження органів державної влади у сферах національної безпеки і оборони, створюється основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, визначається система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, крім того, запроваджується всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони.

Визначено, що стратегічно важливим є законодавче регулювання національної безпеки держави. Нові загрози українському суспільству та державі висувають принципово інші вимоги до системи забезпечення національної безпеки, яка повинна мати властивість не тільки швидкого реагування на загрози, що виникають, але і потенціал для їх запобігання. Саме тому, забезпечення національної безпеки є найважливішою передумовою належного функціонування та розвитку особистості, суспільства та держави. В умовах повномасштабної війни Російської Федерації проти України це є дуже складним механізмом, від ефективності якого залежить доля всієї держави.

**Ключові слова:** *національна безпека, ризики і загрози, повномасштабна війна, безпекове середовище, гібридна війна, державна політика.*

The article examines the current state and problems of legal support of the national security of Ukraine. It was determined that throughout the history of world civilization, security was the most important goal and an integral element of the activities of people, social groups, society and the state. The issue of security is of great importance for any human community due to the need to prevent and eliminate threats that can deprive a person of material and spiritual values, and in certain situations, life. Therefore, the issue of security is a global human problem.

National security can be defined as the level of protection of a person's vital interests. The appropriate level of ensuring national interests is characterized by a number of indicators in various types of security: political, economic, social, demographic, informational, environmental, and military. In particular, it was established that the Law of Ukraine "On the National Security of Ukraine" defines the foundations and principles of national security and defense, the goals and basic principles of state policy, which will guarantee society and every citizen protection from threats. This Law defines and delimits the powers of state authorities in the spheres of national security and defense, creates a basis for the integration of policies and procedures of state authorities, other state bodies whose functions relate to national security and defense, security forces and defense forces, defines the system of command, control and coordination of operations of security forces and defense forces, in addition, a comprehensive approach to planning in the spheres of national security and defense is

introduced, thus ensuring democratic civilian control over bodies and formations of the security and defense sector.

It was determined that legislative regulation of the national security of the state is strategically important. New threats to Ukrainian society and the state make fundamentally different demands on the system of ensuring national security, which should have the property of not only quick response to emerging threats, but also the potential to prevent them. That is why ensuring national security is the most important prerequisite for the proper functioning and development of the individual, society and the state. In the conditions of a full-scale war of the Russian Federation against Ukraine, this is a very complex mechanism, the fate of the entire state depends on its effectiveness.

**Key words:** national security, risks and threats, full-scale war, security environment, hybrid war, state policy.

**Постановка проблеми.** Для будь-якої держави, питання належного рівня забезпечення національної (державної) безпеки завжди мають ключове значення. Національна безпека як стан правової упорядкованості життя суспільства і держави є ключовим фактором самозбереження українського суспільства. Зміцнення національної безпеки залежить від того, наскільки раціонально було переосмислені традиційні догми і стереотипи в розумінні цього феномена, а також форми і методи його забезпечення в поточних трансформаційних умовах.

Для цього запроваджуються механізми, здатні реагувати на ймовірні загрози сферам безпеки, демократичному конституційному ладу та іншим життєво важливим державним інтересам України.

Вжиття заходів щодо протидії загрозам різного рівня та їх нейтралізації за допомогою правових механізмів є завданням системи національної (державної) безпеки держави та має здійснюватися у координації та взаємодії законодавчого органу з усіма суб'єктами сектору безпеки і оборони. Тому особливої актуальності набуло завдання вдосконалення правового регулювання сфери забезпечення національної (державної) безпеки, яке потребує негайного та якісного вирішення.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Вивченням питань забезпечення національної безпеки України займалися такі науковці і дослідники, як: С. Андреев, О. Береза, О. Власюк, Д. Венцовський, В. Горбулін, О. Дзьобань, С. Домбровська, Ю. Древаль, А. Качинський, В. Колокольцев, Н. Косолапов, М. Криштанович, Я. Малик, В. Ліпкан, В. Мамонов, В. Манілов, Н. Нижник, С. Павленко, В. Пилипчук, С. Пирожков, Г. Пономаренко, І. Проценко, І. Руснак, О. Симонова, Г. Ситник, Ш. Султанов, М. Сунгуровський, О. Соснін та ін.

**Метою статті** є дослідження сучасного стану та проблем правового забезпечення національної безпеки в Україні.

**Виклад основного матеріалу.** Законодавство, яким регулюються відносини у сферах забезпечення національної (державної) безпеки, функціонування сектору безпеки і оборони має певні недоліки, що в свою чергу призводить до проблем із застосуванням окремих положень нормативно-правових актів. Науковці звертають увагу на прогалини в правовій системі, а також пов'язані з цим загрози, що виражаються зокрема у:

- колізійності норм права;
- низькій юридичній техніці формулювання норм права;
- порушенні ієрархічності норм права;
- прогалинах в системі законодавства;
- зайвій урегульованості правом суспільних відносин;
- несправедливості права;
- застарілості права;
- негуманності права;
- безсистемності права, а також постійній кодифікації законодавства для усунення в ньому змістових і технікоюридичних недоліків.

Забезпечення правової безпеки передбачає, перш за все, виявлення її загроз та визначення напрямів їх подолання [10, с. 120]. Також науковці та практики зазначають, що норми законодавства сформульовані недостатньо чітко та неоднозначно трактуються правоохоронними органами. Тому необхідно удосконалити законодавчий механізм сфери національної безпеки України [7, с. 77].

Гармонізація із законодавством Європейського Союзу та документами НАТО визначена Стратегією державної безпеки як один із напрямів державної політики у сфері державної безпеки. У свою чергу, одним із стратегічних завдань державної політики у сфері державної безпеки є вдосконалення нормативно-правового

забезпечення функціонування системи державної безпеки, організаційних засад діяльності суб'єктів забезпечення державної безпеки, їх координації та взаємодії, а також узагальнення та аналіз практики правозастосування законодавчих та інших нормативно – правових актів України, спрямованих на досягнення мети, виконання завдань та визначення основних напрямів діяльності щодо забезпечення безпеки держави [3].

Незадовго до початку повномасштабної війни, розв'язаної Російською Федерацією проти України 24 лютого 2022 року, в нашій державі завершилася підготовка галузевих стратегій безпеки в рамках нового циклу стратегічного планування, започаткованого ухваленням у 2020 нові редакції Стратегії національної безпеки України [4]. У документах визначено широкий спектр загроз національній безпеці в різних сферах. Водночас результати поглибленого аналізу таких загроз дозволяють стверджувати, що джерел їх виникнення було не надто багато.

На момент набрання чинності галузевими стратегіями безпеки Україна протягом восьми років зазнавала гібридної агресії з боку Російської Федерації. Така агресія вийшла за межі однієї держави, а її прояви та результати нині загальновідомі, зокрема: на рівні України – окупація у 2014 році АР Крим та частини Луганської та Донецької областей, спроби втручання у внутрішні справи України; на регіональному рівні – використання енергетичної зброї (наприклад, шляхом штучного створення дефіциту природного газу в Європі та підвищення його ринкової вартості), створення міграційної кризи на кордоні Білорусі (сателіт РФ) та ЄС держави; на міжнародному рівні – реалізація стратегії створення напруги на Заході, поширення російської пропаганди та дезінформації тощо. Було зрозуміло, що керівництво Російської Федерації не планує переглядати свою агресивну зовнішню та військову політику, особливо по відношенню до України. Водночас сценарій повномасштабного вторгнення РФ в Україну вже на початку 2022 року та ведення агресором терористичної війни проти населення більшість експертів не вважали найбільш вірогідним.

Причини розгортання РФ війни проти незалежної України мають вочевидь не лише політичний, а й ідеологічний та історичний контексти. Відомий політолог, соціолог і державний діяч З. Бжезінський зазначав, що «... незалежність України кинула виклик самій суті претензії Росії на те, що вона є богонатхненною прапороносицею спільної всеслов'янської ідентичності», а також «... Росія не може існувати в Європі без України, яка теж належить до Європи, тоді як Україна може бути в Європі без Росії» [8, с. 122].

Іншими джерелами ризиків і загроз для національної безпеки України є саме: зміна клімату, розвиток науки і технологій, просування іншими державами інтересів, які суперечать національним інтересам України, тощо. Зазначені джерела ризиків і загрози характерні для більшості держав, повністю усунути їх неможливо. Тому під час формування державної політики у сфері забезпечення національної безпеки держави мають знайти інструменти, які дозволять адаптуватися до постійної дії таких загроз. Такий підхід передбачає зміцнення національної стійкості.

Окрім аналізу ризиків і загроз національній безпеці, стратегічний аналіз безпекового середовища також передбачає визначення уразливостей, переваг і можливостей держави і суспільства у сфері захисту національних інтересів.

Іншими сильними сторонами української держави та суспільства є сформованість законодавчої бази, яка передбачає механізми управління державою як у нормальних умовах, так і в умовах надзвичайного та воєнного стану. Це значною мірою гарантує безперервність урядування, що є одним із ключових напрямів забезпечення національної безпеки і стійкості. Крім того, ухвалений 2021 р. Закон України «Про основи національного спротиву» [1] заклав підвалини організації територіальної оборони, яка відіграла важливу роль у забезпеченні захисту держави у нинішній війні.

Зокрема, таким чином було реалізовано принцип субсидіарності, який є одним із ключових чинників у сфері формування національної стійкості. Це дало змогу значно підвищити ефективність реагування на військові загрози на місцевому рівні та налагодити належну коор-



динацію на всіх рівнях. Важливу роль у забезпеченні національної безпеки Закон України «Про основи національного опору» також відводить національному опору та руху опору, який можна порівняти з партизанським рухом, однією з функцій якого є боротьба з диверсантами, оскільки тероборонівці повинні добре знати область, район, місцевість, в якій вони діють [1].

Повномасштабне вторгнення, а також гібридна війна Російської Федерації, яка триває з 2014 року, виявили в Україні й інші переваги, такі як потужний волонтерський рух та значний потенціал для самоорганізації суспільства. Активне навчання та підготовка представників органів державної влади, сил безпеки і оборони, зокрема за участю іноземних держав та НАТО, щодо комплексного реагування на різноманітні загрози значно підвищило рівень готовності держави до збройної агресії з боку Російської Федерації, яка якісно відрізняє нинішню ситуацію від тієї, що склалася у 2014 році. Безумовною перевагою є також лідерство Президента України, яке забезпечило не лише ефективне протистояння чисельно більшим силам противника, а й дало змогу організувати потужну міжнародну коаліцію демократичних держав на підтримку України.

В умовах війни сформувалися нові можливості для захисту національних інтересів і подальшого відновлення країни після війни. Насамперед, йдеться про зміцнення двосторонніх відносин України з низкою країн світу, прогрес України на шляху євроінтеграції та у захисті суверенних прав у міжнародних судових інституціях, зокрема Міжнародному Суді ООН, загальному суспільний резонанс та підтримка України у світі тощо [9]. При дослідженні документів стратегічного планування, зокрема, положень документу, що визначає актуальні загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України та є основою для планування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки; необхідно виокремити наступне.

Відповідно до положень Стратегії національної безпеки України, яка була затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020 [4], стале і динамічне економічне

зростання можливе, якщо є: розвиток ринкової конкуренції, демонополізація економіки та детінізації господарських відносин; захист права власності; дерегуляція та не допущення тиску на бізнес; залучення інвестицій; стале функціонування фінансової системи; удосконалення законодавства про організацію судової влади; розвиток науки, розбудова науково-дослідницької інфраструктури, а також ефективна взаємодія вчених із державним і приватним сектором, стимулювання інновацій та запровадження новітніх технологій; сприяння розвитку галузей, що мають значний потенціал і можливості для виробництва високотехнологічної продукції цивільного та оборонного призначення; визначення та впровадження надійного механізму контролю за використанням нових технологій для гарантування безпеки людини і довкілля тощо.

Проте положення зазначеної стратегії не в повній мірі регламентують питання стосовно інноваційної складової національної безпеки. На підставі декомпонування та дослідження структури національної безпеки можливо виявити її структурні елементи.

Так, стратегія національної безпеки – це основа для розроблення важливіших документів щодо планування у сферах національної безпеки і оборони, завдяки яким будуть визначатись шляхи та інструменти її реалізації. Стратегія воєнної безпеки України, що затверджена Указом Президента України від 25 березня 2021 р. № 121/2021 [5], передбачає досягнення таких цілей реалізації державної політики у воєнній сфері, сфері оборони та військового будівництва, як: ефективне управління у сфері оборони, засноване на засадах демократичного цивільного контролю, інші євроатлантичні принципи та стандарти, інноваційні рішення та сучасні бізнес-практики, програмне забезпечення управління проектами оборонних ресурсів, вдосконалені процеси визначення та задоволення потреб оборони України.

Основним завданням за пріоритетом – нарощування спроможностей Збройних Сил України, сил територіальної оборони у їх складі, інших складових сил оборони до виконання покладених завдань

Основним завданням у порядку черговості є підвищення спроможності Збройних Сил

України, сил територіальної оборони в їх складі та інших складових сил оборони виконувати завдання за призначенням регламентовано оновлення доктрин, концепцій, планів, інших документів щодо підготовки та застосування сил оборони в частині забезпечення їх здатності швидко утворювати необхідні угруповання та розгортатися на загрозованих напрямках, вести превентивні, непередбачувані, асиметричні та інноваційні дії для нівелювання чисельної і технологічної переваги противника, виконання завдань у відриві від основних сил, використовуючи єдиний інформаційний простір.

Тобто, пріоритетними повинні бути питання стосовно створення високоефективної інформаційної та інноваційної інфраструктури. Крім того, упровадження в сили оборони нової моделі управління інформаційними ресурсами ґрунтується на міжвідомчій взаємодії, об'єднаній системі керівництва силами оборони та їх взаємосумісності, поєднанні виконання функціональних завдань з постійним навчанням і розвитком, зокрема вивчення та використання євроатлантичних принципів, заохочення інноваційного мислення та дій.

Стратегія кібербезпеки України, яка затверджена Указом Президента України від 26 серпня 2021 р. № 447/2021 [6] водночас визначає, що для досягнення стратегічної цілі «Формування нової моделі відносин у сфері кібербезпеки» Україна забезпечить ефективну протидію розвідувально-підривної діяльності у кіберпросторі та кібертероризму, зокрема, завдяки тому, що буде вдосконалено аналітичне і криміналістичне забезпечення контррозвідувального захисту кібербезпеки держави завдяки впровадженню інноваційних методик обробки та оцінки цифрових даних, формуванню електронних доказів. Таким чином, знову виокремлюються важливіші пріоритетні напрямки, щоб розвивалась інноваційна діяльність та інноваційна інфраструктура, які на жаль не мають відповідного відображення у вищезазначеному стратегічному документі.

Згідно з правилами адаптивного управління, аналіз ризиків і загроз національній безпеці має проводитися регулярно. Очевидно, що після закінчення війни безпекове середовище України зазнає значних змін. Будуть змінені пріоритетні потреби у сфері захисту національ-

них інтересів та подальшого розвитку держави. Враховуючи це, після війни слід розпочати новий цикл стратегічного планування, за результатами якого доцільно внести уточнення до Стратегії національної безпеки України та галузевих стратегій безпеки [7].

Російська Федерація ще багато років залишатиметься головним джерелом загроз національній безпеці України. Хоча найгірші прогнози щодо розширення агресії Російської Федерації проти України вже справдилися, після закінчення війни не варто очікувати від російського керівництва відмови від своїх агресивних планів щодо продовження експансіоністської політики щодо України (навіть якщо її лідери замінюються).

Початок Російською Федерацією повномасштабної війни проти України на тлі низки помилок у розрахунках російського керівництва щодо потенціалу стабільності української держави і суспільства унеможливив досягнення стратегічних цілей Російською Федерацією для створення напруженості на Заході на глобальному та регіональному рівнях, призвела до запровадження потужних міжнародних санкцій проти Російської Федерації, що завдало значних економічних, фінансових, політичних, технічних, іміджевих та інших втрат.

Зазначаючи збитків, Російська Федерація буде прагнути відновитися насамперед шляхом захоплення нових територій України під час війни та отримання доступу до ресурсів нашої держави. Фактор вимушених мігрантів з України до країн ЄС уже використовується Російською Федерацією як інструмент, що має політичний та економічний тиск на Захід. Але навіть після закінчення війни навряд чи Російська Федерація відмовиться від спроб різними способами зашкодити інтересам України, а також від втручання в її внутрішні справи, використовуючи цей спосіб як продовження тиску на Захід, щоб зняти санкції.

Розглянемо напрями трансформації державної політики у сфері забезпечення національної безпеки в умовах європейської інтеграції України у сфері «Політичний діалог, національна безпека та оборона».

Варто зазначити, що Верховною Радою України було виконано всі рекомендації Європейської комісії, які є необхідними для початку

переговорів щодо вступу України до Європейського Союзу. Окреслені рекомендації були надані Україні разом із отриманням 23 червня 2022 року статусу кандидата на членство в ЄС. Частина з них є зоною відповідальності українського парламенту. За 6 місяців від початку повномасштабної війни Російської Федерації проти України було ухвалено закон про реформу Конституційного Суду («Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України на конкурсних засадах»), закони «Про медіа» та «Про національні меншини (спільноти)». Крім того, ухвалено закони щодо боротьби з відмиванням коштів («Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення порядку інформації, необхідної для проведення фінансового моніторингу»; «Про ратифікацію Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму»; «Про внесення змін до закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» щодо захисту фінансової системи України від держави, яка здійснює збройну агресію проти України, та адаптації законодавства до окремих стандартів FATF і вимог Директиви ЄС 2018/843» [12].

Існуючі механізми формування та реалізації державної політики у сфері забезпечення національної безпеки в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції нашої держави не зовсім досконалі і потребують відповідної трансформації відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Тому у своїй діяльності органи державної влади мають зосередитися на повномасштабній реалізації базових домовленостей у зазначених сферах та використовувати всі наявні можливості для поглиблення галузевої інтеграції з ЄС та НАТО, насамперед у сфері безпеки.

Для цього слід комплексно поєднати різноманітні євроінтеграційні та євроатлантичні аспекти наближення України до ЄС та НАТО у безпековій сфері, а саме: оновити існуючі домовленості, переглянути відповідні параметри, внести зміни до ключових стандартів, досягти визначених цілей для забезпечення

необхідного рівня національної безпеки України за відповідними напрямками

Варто зазначити, що протидія колабораціонізму в усіх сферах суспільного життя в умовах повномасштабної війни Російської Федерації проти України є надзвичайно важливою складовою вдосконалення механізмів формування та реалізації державної політики у сфері забезпечення національної безпеки України. Тому не випадково, що від 14 березня 2022 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)», згідно з яким, крім невизнання української державності та суверенності, також підпадає під кримінальну відповідальність безпосередньо співпраця з окупантами, передача ресурсів незаконним воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованих територіях [2]. Також Верховна Рада України ухвалила законопроект № 7186 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки», яким посилила відповідальність за пособництво державі-агресору. Відтепер за це каратимуть позбавленням волі на строк від 10 до 12 років та заборонять займати низку посад [11].

Окрім того, попри прийняття законодавчих документів щодо протидії колабораціонізму, необхідно ще забезпечити ефективність їх застосування та невідворотність відповідної адміністративної та кримінальної відповідальності за вказані протиправні дії. Тобто законодавчі акти України щодо протидії колабораціонізму мають «працювати», що особливо важливо в умовах сучасної російської військової агресії.

**Висновки.** Отже, забезпечення безпеки є однією з найважливіших функцій держави. Лише за безпечних умов існування людина може жити повноцінним життям. Забезпечення національної безпеки – це дуже складний механізм, від ефективності якого залежить доля всієї держави. В умовах війни, яка триває в Україні, певні плани, зв'язки, ідеї пройшли або не

пройшли іспит на міцність і життєздатність. Очевидно, варто переосмислити деякі стратегічні цілі України, переглянути оцінки, зміцнити або перебудувати механізми забезпечення національної безпеки та стабільності. З огляду на значні зміни безпекового середовища,

що нині тривають, в Україні після війни варто започаткувати новий процес стратегічного планування та оновлення стратегічних документів держави у сфері забезпечення національної безпеки й розвитку як вільної, незалежної, сильної демократичної держави.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. Законодавство України: офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20?lang=uk#Text>
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність): Закон України № 2108-IX від 3 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>
3. Про Стратегію забезпечення державної безпеки: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30.12.2021 р., затверджено Указом Президента України № 56/2022 від 16.01.2021 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377>
4. Про Стратегію національної безпеки України: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.09.2020 р., затверджено Указом Президента України № 392/2020 від 14.09.2020 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
5. Про Стратегію воєнної безпеки України: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25.03.2021 р., затверджено Указом Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>
6. Про Стратегію кібербезпеки України: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.05.2021 р., затверджено Указом Президента України від 26.08.2021 № 447/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013>
7. Белай. С.В., Кобзар О.Ф., Євтушенко І.В., Корнієнко В.В., Коба О.В. Правове регулювання службової та бойової діяльності у сфері безпеки та оборони України у кризових ситуаціях. Вісник Національної академії правових наук України. Т. 28. № 2. С. 76–85. URL: <http://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-naprn-2-2021-r>
8. Бжезінський З. Велика шахівниця. Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ. 2000 р. 236 с.
9. Резнікова О. Стратегічний аналіз безпекового середовища України. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti /stratehichnyu-analiz-bezpekovo-ho-seredovyshcha-ukrayiny>
10. Шмоткін О. Теоретичні основи правової безпеки. Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку: матеріали II Міжнар. наук. – практ. конф. (Острого, 8 черв. 2018 р.). Острого, С. 119–123.
11. Яворович Т. До 12 років в'язниці. Рада посилила покарання за колабораціонізм. 2022. URL: <https://suspilne.media/221206-do-12-rokiv-vaznici-rada-posilila-pokarannaza-kolaboracionizm/>
12. ArmyInform. Верховна Рада ухвалила всі необхідні законопроекти для переговорів щодо вступу України до ЄС. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/12/14/verhovna-rada-pryjnyala-usi-neobhidni-zakonoprojekty-dlya-peregovoriv-shhodo-vstupu-ukrayiny-do-yes/>

## ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 347.9:347.426.6:349.6  
DOI <https://doi.org/10.32782/39221385>

**Грабовська О. О.,**  
*доктор юридичних наук, доцент,  
професор кафедри цивільного процесу  
Навчально-наукового інституту права  
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

### **СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВ (ОБОВ'ЯЗКІВ) ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ПРОКУРАТУРИ В КОНТЕКСТІ ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ З ПОЗОВАМИ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ПОРУШЕННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА**

### **CORRELATION OF RIGHTS (OBLIGATIONS) OF STATE AUTHORITIES, LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES AND THE PROSECUTOR'S OFFICE IN THE CONTEXT OF APPLYING TO COURT WITH CLAIMS FOR COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED BY VIOLATIONS OF ENVIRONMENTAL PROTECTION LEGISLATION**

У цивільному процесуальному порядку судами вирішується велике коло справ: що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин відповідно до частини 1 статті 19 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України). Здебільшого, справи, що належать до цивільної юрисдикції, мають приватно-правовий характер. Водночас, в практиці судів загальної юрисдикції розглядаються та вирішуються справи, що мають особливе суспільне, державне значення. Серед таких справ – справи про відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Значущість охорони навколишнього природного середовища для кожної особи, суспільства та держави в цілому, реагування у визначений законом спосіб на випадки порушення вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, зумовлює необхідність відповідного правового регулювання прав та обов'язків у цій сфері суспільних відносин.

Практика розгляду та вирішення судами України справ про відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, свідчить про наявність проблем різного характеру, серед яких – проблеми, пов'язані із зволіканням обов'язками, встановленими законодавством України, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, зокрема, в частині звернення до суду із позовами про відшкодування шкоди. Окрім встановлення фактів (обставин) справи з метою ухвалення законного та обгрунтованого рішення, судам доводиться встановлювати й факти, які обгрунтовують фактичне перебирання прокурорами на себе функцій органів державної влади, органів місцевого самоврядування. Зазначене обумовлює науковий інтерес до такого роду проблематики, окреслені питання потребують наукового аналізу, відповідних висновків та пропозицій, спрямованих на оптимізацію процедури відкриття провадження у справі, розгляду та вирішення судами справ такої категорії у цілому.

Аналіз цивільної процесуальної доктрини засвідчує відсутність належного наукового інтересу до даного напрямку цивільних процесуальних відносин, в основному, проблематика правомірності звернення до суду органів державної влади, органів місцевого самоврядування, прокуратури, з позовами про відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, дискутується в середовищі практиків.

**Ключові слова:** *цивільний процес; цивільне судочинство; охорона навколишнього природного середовища; справи про відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; органи державної влади; органи місцевого самоврядування; прокурор.*

In civil procedural order the courts decide a wide range of cases: arising from civil, land, labor, family, housing and other legal relations in accordance with Part 1 of Article 19 of the Civil Procedure Code of Ukraine (hereinafter – CPC of Ukraine). Cases belonging to civil jurisdiction for the most part have a private legal nature. At the same time, in general jurisdiction courts cases of special social and state importance are considered and resolved. Among such cases are cases on compensation for damage caused as a result of violation of legislation on environmental protection.

The importance of environmental protection for each person, society and the state as a whole, responding in a legally defined manner to cases of violation of the requirements of legislation on environmental protection, necessitates the need for appropriate legal regulation of rights and responsibilities in this area of social relations.

The courts practice of consideration and resolution of cases on compensation for damage caused as a result of violation of legislation on environmental protection shows the presence of various problems, among which - problems related to the delay in obligations established by the legislation of Ukraine, by state authorities, local self-government bodies, in particular, in the part of applying to court with claims for compensation of damage. In addition to establishing the facts (circumstances) of the case in order to make a legal and well-founded decision, the courts also have to establish the facts that justify the actual prosecutors usurpation of state authorities and local self-government bodies's functions. The above determines the scientific interest to such problematic, require scientific analysis, relevant conclusions and proposals aimed at optimizing the procedure for opening proceedings in such cases, their consideration and resolution in general.

Analysis of the civil procedural doctrine proves the lack of proper scientific interest in this sphere of civil procedural relations, mainly, the issue of the legality of applying to the court of state authorities, local self-government bodies and the prosecutor's office with claims for compensation for damage caused as a result of environmental protection legislation violations is discussed among practitioners.

**Key words:** *civil process; civil proceedings; environmental protection; cases on compensation for damage caused as a result of violation of legislation on environmental protection; establishing of facts that justify the actual prosecutor's usurpation of state authorities and local self-government bodies's functions; prosecutor's powers; the legality of applying to the court of prosecutor's office.*

Серед міжнародних актів, які зобов'язують держави в особі органів створювати умови екологічної безпеки, вживати заходів по охороні навколишнього природного середовища – Орхуська конвенція – конвенція Європейської Економічної Комісії ООН «Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля», яка була ратифікована Україною у 1999 року (далі – Конвенція).

В контексті захисту прав в сфері охорони навколишнього природного середовища, в тому числі й у судовому порядку, звертає на себе увагу, зокрема, частина 2 статті 3 Конвенції, яка зобов'язує кожну зі Сторін прагнути забезпечити умови, аби посадові особи та державні органи надавали громадськості допомогу та забезпечували їй орієнтацію в отриманні доступу до інформації, сприяли участі у процесі прийняття рішень і в одержанні доступу до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища.

Частина 3 ст. 9 Конвенції передбачає обов'язок держави забезпечувати представникам громадськості, коли вони відповідають передбаченим законодавством критеріям, якщо такі є, доступ до адміністративних або судових

процедур для оскарження дій або бездіяльності приватних осіб і громадських органів, які порушують законодавство, що стосується навколишнього середовища [1].

Фундаментальні положення, що регулюють права та обов'язки в сфері охорони навколишнього природного середовища національного рівня, зосереджені в Конституції України. Зокрема, декларативне положення про відповідальність держави перед людиною за свою діяльність (стаття 3) в контексті захисту прав окремої особи, громади, суспільства в сфері охорони навколишнього природного середовища не може сприйматися інакше, як обов'язок держави вживати заходів, спрямованих як на охорону навколишнього природного середовища, так і реагування у передбачений законом спосіб на випадки порушення вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Закріплене у статті 13 Конституції України положення про те, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу, а від імені Українського народу права власника здійс-

снюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією, уточнюють адресатів носіїв прав та відповідальності в даній сфері суспільних відносин, а стаття 50 Конституції України встановлює право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, гарантує право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення, заборону на засекречування такої інформації.

Як бачимо, положення статті 50 Конституції України фактично відтворюють ідеологію низки положень, закріплених в Орхуській конвенції та які наведені вище, і сприймаються відомими правниками в галузі охорони навколишнього природного середовища як «правова основа для регулювання відносин, визначених Орхуською Конвенцією» [2].

Окрім загальних декларативних положень про права в сфері охорони довкілля, Конституція України визначає органи, які є уповноваженими державою на виконання відповідних функцій в аній сфері суспільних відносин. Так, на Кабінет Міністрів України Конституція покладає обов'язок забезпечувати охорону природи, екологічну безпеку і природокористування (ч. 3 ст. 116), на місцеві державні адміністрації на відповідній території – забезпечувати, окрім іншого, виконання програм охорони довкілля (частина 3 статті 119) тощо.

У такий спосіб наведені конституційні положення з очевидною ясністю визначають специфічне становище органів державної влади, органів місцевого самоврядування у сфері природоохоронної діяльності. Проте, наведені норми, хоча й є основоположними для регулювання природоохоронної сфери, мають, здебільшого, установчий характер. Такий само характер положень мають й положення Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»: пункти 34, 34<sup>1</sup>, 35 частини 1 статті 26 зазначеного Закону до відання органів місцевого самоврядування відносить питання, пов'язані з використанням та охороною земель; пункт 36 частини 1 статті 26 – використання природних ресурсів місцевого значення; пункт 54 частини 1 статті 26 – у напрямку поведіння

із небезпечними відходами тощо. Норми ж, які конкретизують права (обов'язки) органів державної влади, органів місцевого самоврядування в галузі охорони навколишнього природного середовища, закріплені у законах та підзаконних актах України, що регулюють певний напрям суспільних відносин.

Форми відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища можуть бути різними – дисциплінарна, адміністративна, кримінальна, цивільна (статті 68, 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»). В порядку цивільного судочинства, як правило, відшкодовується шкода, і адміністративні чи кримінальні акти відіграють преюдиціальне значення у справах такої категорії.

Компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища – серед основних принципів охорони навколишнього природного середовища (пункт і) статті 3 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища») [3], а право подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище – серед основних екологічних прав громадян України (пункт з) статті 9 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Справи про відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, на відміну від більшості інших цивільних справ, характеризуються й тією обставиною, що, як правило, відшкодування шкоди в судовому порядку, здійснюється одночасно і в інтересах громади, на території якої відбулось такого роду порушення, і в інтересах держави у цілому. Інтереси однієї окремої особи захищаються у таких категоріях цивільних справ рідко. Таким чином, і цей фактор підтверджує велике суспільне значення таких справ, про що вже згадувалося вище.

Генеza цивільного процесуального законодавства України засвідчує, що органи державної влади, органи місцевого самоврядування завжди наділялися законодавством правом

(обов'язком) звертатися до суду в інтересах інших осіб, державних чи суспільних інтересах, а в більш пізній період – й правом вступати у відкрите провадження для подання висновків на вимогу закону чи суду.

Так, в ЦПК Української РСР 1929 р. в редакції 1958 р. йдеться про право органів подавати позови і відповідати за позовами від свого імені в особі своїх керівників (стаття 16) [4]. Згодом, у 1963 р. у статті 121 ЦПК Української РСР окрім права на звернення до суду з позовом, було закріплено й право (обов'язок) подавати висновки у справі з метою здійснення покладених на них обов'язків і для захисту прав громадян та інтересів держави [5]. У такий само спосіб, без істотних змін було урегульовано участь у цивільному судочинстві органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (статті 45 та 46 ЦПК України 2004 р.) [6]. Так само й сьогодні, згідно із статтями 56 та 57 чинного Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), органи державної влади, органи місцевого самоврядування виконують свою місію у суді, пов'язану із захистом цивільних прав, свобод чи інтересів окремих громадян, суспільства та держави в цілому.

Віднесення законодавцем органів державної влади, органів місцевого самоврядування до суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, що власне й відбилося у назві статей 56, 57 чинного ЦПК України означає, що такі органи представляють у суді інтереси певної особи, громади, суспільства та держави в цілому. При чому такі представницькі повноваження визначені Конституцією України та іншими законами в рамках сфери діяльності певного органу. Серед сфер, які передбачають право (обов'язок) органів державної влади, органів місцевого самоврядування звертатися до суду з позовом (заявою) чи надавати висновки у справі, особливе значення має сфера захисту навколишнього природного середовища.

В цілому, судова практика свідчить про належне виконання органами державної влади, органами місцевого самоврядування своїх повноважень у сфері охорони навколишнього природного середовища шляхом звернення до

суду із позовами про відшкодування шкоди. До прикладу, Державні екологічні інспекції областей України звертаються до судів з позовами про відшкодування шкоди, завданої громаді, суспільству та державі внаслідок незаконного відстрілу тварин. У таких випадках рішенням суду шкода стягується з відповідачів одночасно до державного бюджету України, спеціального фонду обласного бюджету відповідної обласної ради, а також до спеціального фонду місцевого бюджету сільської ради, на території якої відбувся випадок знищення тварин [7].

Подання такого роду позовів до суду зумовлено не власними міркуваннями відповідних посадових осіб Держекоінспекцій, а встановленою законом компетенцією Держекоінспекцій та вимогами масиву законодавчих актів України, що регулюють сферу охорони навколишнього природного середовища.

Структура та повноваження Держекоінспекції визначена Постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2017 р. № 275 «Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію України». Серед основних завдань Держекоінспекції – реалізація державної політики із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорона природних ресурсів, зокрема, й у сфері раціонального використання, відтворення і охорони об'єктів тваринного світу (пункт 1 Положення).

Окрім іншого, до повноважень Держекоінспекції зазначене Положення відносить обов'язок звернення з позовом до суду у разі визнання протиправними дій чи бездіяльності фізичних і юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців, органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових осіб (ч. 5 п. 4 Положення), пред'явлення претезій про відшкодування шкоди, збитків і втрат, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства з питань, що належать до її компетенції, розрахування їх розміру, звернення до суду з відповідними позовами (ч. 8 п. 4 Положення).

Звернення Держекоінспекцій до суду з позовами про відшкодування шкоди, завданої громаді, суспільству та державі внаслідок незаконного відстрілу тварин, зумовлена також правом вилучати в осіб знаряддя добування



об'єктів тваринного світу (в тому числі водних живих ресурсів), транспортні (в тому числі плавучі) засоби, обладнання та предмети, що є знаряддям добування об'єктів тваринного світу (в тому числі риби та інших водних живих ресурсів), незаконно добуті природні ресурси і продукцію, що з них вироблена, незаконно набуті об'єкти тваринного світу тощо (ч. 7 п. 6 Положення).

Відповідно до ч. 8 пункту 6 Положення Держекоінспекції здійснюють відповідно до закону фотографування, звукозапис, кіно- і відеозйомку, зокрема з літальних апаратів та із застосуванням космічних технологій тощо; доставляють осіб, які вчинили порушення вимог законодавства з питань, що належать до її компетенції, до правоохоронних органів, органів Держприкордонслужби або виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, якщо особу порушника неможливо встановити (ч. 15 пункту 6 Положення).

Таким чином, Держекоінспекція є органом, який збирає докази протиправної діяльності відповідачів у справах про відшкодування шкоди, завданої громаді, суспільству та державі внаслідок незаконного відстрілу тварин й подають їх до суду з метою обґрунтування позовних вимог, а отже, й цей фактор обґрунтовує їх роль в справах, про які йдеться.

Такі умовиводи органічно відповідають змісту ст. 3 Закону України «Про мисливське господарство та полювання», згідно із якою мисливські тварини, що перебувають у стані природної волі в межах території України, є об'єктом права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника мисливських тварин здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України. Стаття 42 зазначеного Закону окрім дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення законодавства у галузі мисливського господарства та полювання, встановлює й цивільно-правову відповідальність, а ст. 43 передбачає способи відшкодування збитків, завданих унаслідок порушень законодавства у галузі мисливського господарства та полювання – добровільно або за рішенням суду відповідно до законодавства.

Окрім знищення тваринного світу, відомою широкому загалу кричущою проблемою сьогодення є виснаження рибних запасів України внаслідок незаконного вилову риби. Браконьєрство не лише значно зменшує рибні запаси, а й впливає на відтворення популяцій, а отже, деякі види риб можуть зникнути повністю. І хоча у 2021 р. внаслідок внесення змін до Постанови Кабінету Міністрів України від 21.11.2011 р. № 1209 «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів риб та інших водних біоресурсів» [8] збільшено розмір штрафів за незаконний вилов риби, тим не менш проблема лишається актуальною.

Судова практика свідчить, що із позовами про відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушень законодавства в сфері охорони рибних запасів звертаються Державні агентства рибного господарства відповідних областей України.

До недавнього часу позовні вимоги зазначені агентства обґрунтовували фактами, що засвідчують порушення відповідачами «Правил любительського і спортивного рибальства», затвердженого наказом Держкомрибгоспу України 15.02.2019 р. В протоколах про адміністративне правопорушення, які у таких випадках є одними з основних доказів у справі, правоохоронними органами фіксувалися не лише факт незаконного лову, а й факт вилову риби забороненими знаряддями лову, зокрема, зябровою сіткою тощо [9].

На зміну зазначеного наказу, у 2022 році набрав чинності новий наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України № 700 «Про затвердження Правил любительського і спортивного рибальства», розробники якого урахували запити суспільства та європейський досвід підготовки такого роду актів.

Наказом, зокрема, роз'яснюються види водних об'єктів України, добова норма улову, заборона на використання незаконних способів вилову риби, поняття та правила підводного полювання тощо. Окрім зазначеного, Наказ містить положення про обов'язок рибалок відшкодувати шкоду, заподіяну водним біоресурсам внаслідок порушення цих Правил, у порядку

та розмірах, визначених законодавством (пункт 8 частини 2 Розділу III Наказу).

Щодо суб'єктів контролю за дотриманням Правил та відповідальності за їх порушення, то низка положень частини 1 Розділу VII Наказу урегульовує дане питання у наступний спосіб: державний контроль здійснюють органи рибохорони та інші уповноважені органи державної влади, а громадський – громадські інспектори рибоохорони та громадські інспектори з охорони довкілля. Державний контроль за дотриманням вимог цих Правил у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища тощо [10].

Отже, як бачимо, і у випадку незаконного відстрілу тварин, і у випадку незаконного вилову риби, відповідні державні служби уповноважені державою звертатися до суду, в тому числі й з позовами про відшкодування шкоди державі в порядку цивільного судочинства. Проте, не лише органи державної влади мають таке право чи обов'язок. В контексті захисту прав громади на відшкодування шкоди, завданої навколишньому природному середовищу, в судовому порядку, не слід відкривати роль органів місцевого самоврядування.

Статею 142 Конституції України встановлено, що матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування окрім рухомого і нерухомого майна, доходів місцевих бюджетів тощо, є й земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах; у ст. 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплено, що територіальним громадам сіл, селищ, міст, районів у містах належить право комунальної власності, зокрема на землю та природні ресурси; у ст. 41 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» серед низки економічних заходів забезпечення охорони навколишнього природного середовища пунктом е) передбачено відшкодування в установленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища тощо. Таким чином, законодавство України покладає обов'язки по охороні

навколишнього природного середовища й на органи державної влади, й на органи місцевого самоврядування. У зв'язку із цим видається логічним виникнення міркувань щодо співвідношення обов'язків державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Наявна судова практика засвідчує певну активність державних органів в питанні подання до суду позовів про відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушень законодавства про охорону навколишнього природного середовища, що видається обґрунтованим з огляду на викладені вище міркування. Проте, судова практика, подекуди, засвідчує й бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування в даній сфері правовідносин, у зв'язку із чим органи прокуратури змушені реагувати на подібні випадки і самостійно подавати до суду позови про відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушень законодавства в сфері охорони навколишнього природного середовища. Такі випадки також зумовлюють виникнення міркувань про співвідношення прав (обов'язків) прокуратури та органів державної влади, органів місцевого самоврядування в даній сфері суспільних відносин, а, отже й про право на подання позовів до суду, про відповідальність органів за фактично невиконання обов'язків, покладених на них державою, про оцінку судом таких явищ, способи реагування тощо.

Показовою в цьому сенсі може бути справа про відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, що була розглянута у 2021 р. Васильківським районним судом Дніпропетровської області.

Провадження у даній справі відкрито за позовом керівника Синельниківської окружної прокуратури Дніпропетровської області. Прокурське представництво здійснювалося в інтересах держави в особі Васильківської селищної ради Дніпропетровської області. Відповідач – приватна особа, яка скоїла кримінальне правопорушення (незаконна вирубка лісу).

Згідно із частини 3 статті 131<sup>1</sup> Конституції України прокуратура здійснює представництво

інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом. Абсолютно очевидно, що «виключність випадків» – категорія оціночна і може тлумачитися у різні способи. В контексті цивільної справи, про яку йдеться, видаються обґрунтованими доводи прокуратури та висновки суду щодо виключності випадку, який зумовив подання прокурором позову замість селищної ради. Так, у матеріалах справи зазначається, що обґрунтовуючи виключність представництва, прокурором було надано листування з Васильківською селищною радою. Судом встановлено, що особою, винною у незаконній вирубці дерев, у добровільному порядку заповідяні збитки не відшкодовано, селищною радою не вжито дієвих і ефективних заходів, спрямованих на стягнення відповідної суми у примусовому порядку, що свідчить про бездіяльність органу місцевого самоврядування. Таким чином, не звернення Васильківської селищної ради Дніпропетровської області до суду з позовною заявою про стягнення з винної у заповідянні шкоди навколишньому природному середовищу особи збитків у визначений законом строк з моменту встановлення факту порушення прав сільської ради та територіальної громади, унеможливає у подальшому вжиття цивільно-правових заходів дл відновлення порушених інтересів територіальної громади у спірних правовідносинах та стягнення з відповідача вказаних коштів, а також свідчить про неналежне здійснення відповідним органом повноважень, спрямованих на захист державних інтересів.

В рішенні суду зазначено про встановлену усвідомлену пасивну поведінку уповноваженого суб'єкта владних повноважень щодо нездійснення захисту інтересів держави, та у зв'язку із тим, що інтереси селищної ради та територіальної громади до цього часу залишаються не захищеними, вбачаються виключні підстави для представництва прокурором інтересів Васильківської селищної ради, як представника громади, у спірних правовідносинах, а відповідна позовна заява місцевої прокуратури є єдиним ефективним засобом захисту цих інтересів, оскільки лише прокуратура є тим суб'єктом, що має процесуальну можливість звернутися до суду з позовом про стягнення з винної особи збитків, заповідяних злочиним [11].

Викладена позиція прокуратури та умовиво-ди суду відповідають чинному законодавству. Зокрема, згідно із ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу.

Міркування про правомірність звернення до суду прокурорів з позовами про відшкодування шкоди, завданої порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в порядку цивільного судочинства, окрім зазначеного, підтверджуються й тією обставиною, що в багатьох випадках, у справах про відшкодування шкоди, завданої довкіллю, фігурують вирокі судів, якими відповідачів визнано винними у скоєнні злочину. Таким чином, преюдиційність вироку для суду, що розглядає справу про відшкодування шкоди, є очевидною, а отже, ця обставина видається такою, що також переконує у правомірності звернення прокуратури до суду в справах зазначеної категорії.

Загалом, з огляду на процесуальні аспекти подання позову у таких справах, обґрунтованим видається висновок про те, що бов'язковою умовою, на яку повинен звертати увагу суд при вирішенні питання про відкриття провадження у справі про відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, або про відмову у відкритті провадження, є вирішення питання про правомірність подання такого позову прокурором. Дані про правомірність подання позову мають зазначатися прокурором безпосередньо у позові. Відповідно до ч. 4 ст. 56 ЦПК України, прокурор, який звертається до суду в інтересах держави, в позовній чи іншій заяві, скарзі обґрунтовує, в чому полягає порушення інтересів держави, необхідність їх захисту, визначені законом підстави для звернення до суду прокурора, а також зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних

правовідносинах. Частина 5 статті 175 ЦПК України також встановлює вимогу для прокурора, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, зазначати у позові підстави звернення до суду. Водночас, наведені у позові дані прокурора про правомірність свого звернення до суду і зазначення цього факту у позові є недостатнім для вирішення судом питання про відкриття провадження у справі про відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Перед судом стоїть задача перевірити факти, викладені прокурором, дослідити докази, які їх підтверджують, зробити відповідний обґрунтований висновок.

На цьому шляху судом, окрім іншого, на вимогу положення, закріпленого у частині 4 статті 23 Закону України «Про прокуратуру» перевіряється вжиття прокуратурою попередніх, до звернення до суду відповідних заходів: обов'язок повідомити про своє звернення до суду громадянина та його законного представника або відповідного суб'єкта владних повноважень.

Таким чином, для позитивного вирішення судом питання про відкриття провадження у справі про відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, за позовом прокуратури, необхідною умовою є дослідження наступних обставин: 1) чи передбачає правове регулювання відповідної сфери суспільних правовідносин звернення прокурора із позовом до суду; 2) чи достатньо підстав звернення прокурора до суду у разі, якщо закон зобов'язує звертатися до суду орган державної влади, орган місцевого самоврядування; 3) чи вживалися прокуратурою заходи, які б спонукали органи державної влади, органи місцевого самоврядування звернутися до суду тощо.

Видається, що такий алгоритм дій сприяє правильному вирішенню питання про правомірність відкриття провадження у справі про відшкодування шкоди, завданої докільню, за позовною заявою прокурора.

Окрім обґрунтованості подання прокурором позову про відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення вимог законодавства про захист навколишнього природного серед-

овища, перед судом стоїть й питання про причини інертності органів, які законом уповноважені вживати відповідних заходів. У справі, про яку ідеться, судом було встановлено, що органом місцевого самоврядування, який уповноважений представляти інтереси об'єднаної громади, в тому числі й в суді, є Васильківська селищна рада, оскільки за матеріалами справи незаконна вирубка дерев відбулась у лісозахисній смугі на її території. Саме ця обставина зумовила правосуб'єктність позивача у даній справі – Васильківську селищну раду Дніпропетровської області.

Верховний Суд у подібних справах, посилаючись на ст. 13, 142 Конституції України, ст. 324 Цивільного кодексу України, ст. 10, 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», ст. 15, 47 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», Лісовий кодекс України тощо, так само зазначає про те, що належними позивачами є відповідні органи місцевого самоврядування, оскільки шкода, заподіяна порушенням природоохоронного законодавства, відшкодовується, в тому числі й шляхом перерахування коштів на єдиний розподільчий каначейський рахунок відповідної місцевої ради, на адміністративній території якої скоєно правопорушення [12].

Саме з органами державної влади, органами місцевого самоврядування правники – практики пов'язують охорону прав в сфері охорони довкілля [13].

Тобто, ще одним важливим фактором, який покладається в обґрунтування висновків судів про те, що саме селищні ради у даному випадку несуть обов'язок звернення до суду з позовом про відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища внаслідок господарської та іншої діяльності, є ч. 4 ст. 69<sup>1</sup> Бюджетного кодексу України, якою врегульовано надходження спеціального фонду місцевих бюджетів. Відповідно до зазначеного положення 70 відсотків грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища внаслідок господарської та іншої діяльності, в тому числі: до сільських, селищних, міських бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом

та перспективним планом формування територій громад – 50 відсотків, обласних бюджетів та бюджету АР Крим – 20 відсотків, бюджетів міст Києва та Севастополя – 70 відсотків [14].

Отже, і в даному сенсі інтереси селищних громад у відшкодуванні шкоди, завданої внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища є очевидними, а заінтересованість в цивільному судочинстві – одна з основних ознак суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин, що впливає на обсяг прав та обов'язків.

Таким чином, зазначене вище, у сукупності, переконує в обґрунтованості думки про те, що у випадках, якщо шкоду довіллю завдано на території відповідної громади, саме органи місцевого самоврядування уповноважені подавати до суду позови про відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Окрім проблемних питань, про які йшлося вище, іще одним важливим питанням, яке виникає при аналізі судових справ про відшкодування шкоди, завданої довіллю, та у яких провадження відкрито за ініціативою прокурора, є питання про дії суду у разі, якщо ним встановлено, що прокуратура попередньо не зверталася до органу державної влади, органу місцевого самоврядування на вимогу положення, закріпленого у частині 4 статті 23 Закону України «Про прокуратуру». Даним положенням встановлено, що прокурор зобов'язаний попередньо, до звернення до суду, повідомити

про це громадянина та його законного представника або відповідного суб'єкта владних повноважень. Чи може така обставина впливати на вирішення питання про відкриття провадження у справі, руху справи у разі, коли такі обставини встановлені після відкриття провадження у справі? Відповідь на це питання міститься у пункті 4 частини 4 статті 185 ЦПК України: позовна заява повертається у разі, якщо відсутні підстави для звернення прокурора до суду в інтересах держави. До того ж, в питанні взаємодії прокуратури та органів державної влади, органів місцевого самоврядування, співвідношення їх прав та обов'язків в сфері природоохоронної діяльності, слід враховувати положення, закріплене у частині 4 статті 23 Закону України «Про прокуратуру»: органи державної влади, органи місцевого самоврядування мають право оскаржити наявність підстав для представництва прокурором інтересів держави. Отже, у разі надходження органам процесуальних актів, повідомлень про відкриття провадження у справі про відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, у органу є можливість відреагувати на судовий процес, ініційований прокурором, тим паче, що згідно із частиною 4 статті 56 ЦПК України у разі відкриття провадження за позовною заявою, поданою прокурором в інтересах держави в особі органу, уповноваженому здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, зазначений орган набуває статусу позивача.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція Європейської Економічної Комісії ООН «Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» Орхуська конвенція) // [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_015#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text)
2. Краснова М. В. Проблеми імплементації в Україні положень Орхуської конвенції / М. В. Краснова // Наукові записки НаУКМА. – 2000. – Т. 18 : Правничі науки. – С. 25–29 // <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/9989>
3. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
4. Цивільний процесуальний кодекс Української РСР 1929 р. Офіційний текст із змінами станом на 1 березня 1958 р. Київ. Державне вид-во політичної літератури УРСР. 1958.
5. Цивільний процесуальний кодекс Української РСР 1963 р. Київ. Державне вид-во політичної літератури УРСР. 1963.
6. Цивільний процесуальний кодекс України 2004 р. Київ. Вид-во «Істина». 2004.
7. Постанова Сумського апеляційного суду від 20 квітня 2021 року у справі № 588/1440/20 // <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96401258>

8. Постанова Кабінету Міністрів України від 21.11.2011 р. № 1209 «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів риб та інших водних біоресурсів» // [https://darg.gov.ua/\\_pro\\_zatverdzhennja\\_taks\\_dlja\\_0\\_0\\_0\\_1210\\_1.html](https://darg.gov.ua/_pro_zatverdzhennja_taks_dlja_0_0_0_1210_1.html)
9. Рішення Немірівського районного суду Вінницької області від 23.03.2021 у справі № 930/2434/20 // <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95821342>
10. Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України № 700 від 19.09.2022 «Про затвердження Правил любительського і спортивного рибальства» // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1412-22#Text>
11. Рішення Васильківського районного суду Дніпропетровської області від 20.07.2021 у справі № 172/558/21 // <https://reestr.court.gov.ua/Review/98418567>
12. Постанова Верховного Суду у справі від 27 червня 2018 року у справі № 364/1080/16-ц // <https://reestr.court.gov.ua/Review/75099447>
13. Бурлаков С.Ю. Коментар до статей 56-57 ЦПК України. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар за заг. ред. Василюк Н.В., Гулька Б.І., Кота О.О. Київ. «Дакор». 2021.
14. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text/>

**Крушельницька Г. Л.,**  
*кандидат юридичних наук, доцент,  
старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін  
Національної академії внутрішніх справ*

## **КЛАСИФІКАЦІЯ БІОЛОГІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ ЛЮДСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ**

### **CLASSIFICATION OF BIOLOGICAL OBJECTS OF HUMAN ORIGIN AS OBJECTS OF CIVIL RIGHTS**

Розвиток біомедичних технологій кидає виклик правовій науці, яка має регламентувати нові суспільні відносини, що виникають у зв'язку з розробкою, створенням та використанням новітніх розробок біомедицини. Крім того, з'являються нові об'єкти, які стають предметом цивільно-правових угод. Останнім часом все активніше досліджується питання визнання біологічних об'єктів людського походження об'єктами цивільних прав, а також обговорюється можливість визнання деяких із них речами з позиції цивільного права. Однак зважаючи на складність розуміння місця біологічних об'єктів в системі об'єктів цивільних прав, автор вважає, що пізнання цього правового явища буде доступніше у разі проведення класифікації біологічних об'єктів за низкою ознак. Таким чином, у статті пропонуються різні критерії, за якими можна розмежовувати біологічні об'єкти, котрі походять від тіла людини чи його частин. Зокрема за станом автор розрізняє природні та штучні біологічні об'єкти, зважаючи на розвиток технології біопрінтингу, у результаті якого створюються людські органи і тканини для трансплантації. У результаті класифікації встановлюються сутнісні відмінності природних і штучних біологічних об'єктів, які дозволяють стверджувати, що останні мають статус речей, які можуть перебувати в цивільному обороті і бути предметом цивільно-правових угод. У статті також розмежовуються біологічні об'єкти за метою використання; здатністю до регенерації; походженням; змістом інформації, яку вони містять, а також доступністю, тобто впливом, який чинить на організм людини вилучення з нього певного біологічного об'єкту. Крім того, у статті автором розглядається проблема правового режиму тіла людини як фізичного об'єкту, яка актуалізується у зв'язку із поширенням серед науковців концепції донорства всього тіла та отримання з нього певних корисних властивостей, у тому числі гестаційних. З огляду на такі тенденції автор вказує на необхідність розглядати тіло людини з точки зору речово-правової теорії, розмежовуючи правові режими тіла живої людини та трупа.

**Ключові слова:** *біологічні об'єкти, біоматеріали людини, об'єкти цивільних прав, органи і тканини людини, речі.*

The development of biomedical technologies challenges legal science, which must regulate new social relations arising in connection with the development, creation, and use of the latest developments in biomedicine. In addition, new objects appear that become the subject of civil law agreements. Recently, the issue of recognition of biological objects of human origin as objects of civil rights has been increasingly investigated, and the possibility of recognizing some of them as things from the point of view of civil law is also being discussed. However, considering the complexity of understanding the place of biological objects in the system of objects of civil rights, the author believes that knowledge of this legal phenomenon will be more accessible in the case of classification of biological objects according to several characteristics. Thus, the article proposes various criteria by which biological objects that originate from the human body, or its parts can be distinguished. In particular, the author distinguishes natural and artificial biological objects by state, considering the development of bioprinting, as a result of which human organs and tissues are created for transplantation. As a result of the classification, essential differences between natural and artificial biological objects are established, which allow us to assert that the latter have the status of things that can be in civil circulation and be the subject of civil law agreements. The article also distinguishes biological objects according to the purpose of use; the ability to regenerate; origin; the content of the information they contain, as well as availability, that is, the impact that the removal of a biological object has on the human body. In addition, in the article, the author considers the problem of the right regime of the human body as a physical object, which is actualized in connection with the spread among scientists of the concept of donating the whole body and obtaining certain useful properties from it, including gestational ones. In view of such trends, the author points out the need to consider the human body from the point of view of material legal theory, distinguishing between the legal regimes of the body of a living person and a corpse.

**Key words:** *biological objects, human biomaterials, objects of civil rights, human organs and tissues, things.*

**Постановка проблеми.** Прогрес у розвитку медицини та біотехнології ставить перед правознавцями складні завдання в частині розробки правового регулювання нових біомедичних відкриттів та введенням їх в цивільний оборот. Питання можливості віднесення біоматеріалів людини до об'єктів цивільних прав набуло особливої актуальності останніми десятиліттями, оскільки самі біоматеріали як такі є поняттям новим, адже раніше воно не використовувалося в контексті цивільних правовідносин. Однак на сьогоднішній день реальністю стало створення людських органів та тканин на основі життєздатних, функціонально активних клітин за допомогою технології тривимірного друку, що вважається одним із найперспективніших напрямків регенеративної медицини. Враховуючи різноманітність біологічних об'єктів, які походять від людини, а також необхідність врахування прав та законних інтересів суб'єктів, від яких вони походять, з погляду розвитку цивільного законодавства особливу актуальність набуває питання класифікації біологічних об'єктів для розробки та удосконалення цивільно-правового регулювання їхнього правового режиму.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Теоретичну основу цього дослідження склали наукові доробки у сфері медичного права Р. А. Майданика, С. О. Сліпченка, С. Б. Булеци, І. Я. Сенюти, Н. М. Квіт та інших. Не зважаючи на те, що у вітчизняній науці цивільного права не здійснювалося класифікації біологічних об'єктів цивільних прав, у наукових роботах зазначених цивілістів приділялася увага визначенню цивільно-правової природи біологічних та анатомічних матеріалів людини, а в дослідженнях Н. М. Квіт пропонувалася класифікація біоматеріалів, що входять до складу біобанків. Однак існуючі наукові доробки не містять об'ємної систематизації біологічних об'єктів людського походження, що безумовно є прогалиною, яка потребує заповнення.

**Постановка завдання.** Метою статті є проведення класифікації біологічних об'єктів людського походження, щодо яких виникають чи можуть виникати цивільні правовідносини, а також визначення теоретичного і практичного значення такої класифікації.

**Виклад основного матеріалу.** На сьогоднішній день ЦК України у статті 177 визначає види об'єктів цивільних прав, до яких відносяться речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага. Однак з'являються перші спроби розширити вказаний перелік, враховуючи вплив біотехнічної революції на цивільні правовідносини. Так, Концепцією щодо основних напрямів системного оновлення Цивільного кодексу України, підготовленою членами Робочої групи, утвореної постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України» від 17 липня 2019 р. № 650, пропонується проаналізувати доцільність включення до переліку об'єктів цивільних прав низки об'єктів, поява яких зумовлена розвитком медицини, зокрема йдеться і про біологічний матеріал.

Однак варто відзначити, що поняття біоматеріалу, зокрема людського походження, є вужчим відносно поняття біологічного об'єкту як елемента біомедичних правовідносин. Аналізуючи українське законодавство [1, 2, 3] можна дійти висновку, що біоматеріали людини є будь-якою біологічною системою, вилученою з організму чи іншим способом відділену від тіла людини. З точки зору біомедичної інженерії біоматеріали визначаються як матеріали натурального, штучного походження або їх комбінація, що використовуються в медичних і діагностичних виробках, які безпосередньо контактують з тканинами і середовищем організму, а також можуть бути використані як ціле або частина системи яка лікує, замінює тканину або орган [4, с. 8]. Таке визначення вдало описує поняття біологічного об'єкта людського походження як біокомпонента правовідносини у сфері розробки, використання та застосування біомедичних технологій. Оскільки означені біологічні об'єкти не є типовими та дослідженими явищами в науці цивільного права, як влучно зазначає О. С. Адамова, різні об'єкти і явища легше вивчати тоді, коли вони впорядковані та систематизовані, особливо коли є зовнішня схожість понять і важко виділити внутрішні якісні відмінні озна-



ки [5, с. 19]. Оскільки класифікацію в праві можна розуміти як особливий метод, здатний підвищити ефективність правового регулювання, і як особливий прийом законодавчої техніки, що сприяє вдосконаленню нормативних актів [5, с. 23], видається, що класифікація біологічних об'єктів людського походження має важливе значення для визначення їх відповідного цивільно правового режиму.

З метою ефективної систематизації біологічних об'єктів людського походження пропонується обрати критерії, за яких, при збереженні усіх сутнісних ознак біологічних об'єктів, основною з яких є відношення до організму людини, її складових, або походження від тіла людини, можна окреслити наступні ознаки, що відрізняють їх від інших подібних об'єктів.

Перший критерій, за яким варто розрізняти біологічні об'єкти – це їхній стан, за яким вони можуть бути:

- природними – утвореними в організмі людини в процесі її безперервного розвитку з моменту зачаття (клітини, тканини, органи тощо);

- похідними – створеними або удосконаленими поза організмом людини у результаті керованого творчого процесу, але з використанням людських структурно-функціональних одиниць (ембріони *in vitro*, біоімпланти, алотрансплантати шкіри, біопрінтні органи). Похідні біологічні об'єкти, у свою чергу, можна класифікувати на штучно створені, модифіковані та немодифіковані.

Зазначене розмежування біологічних об'єктів має практичне значення для визначення їхнього місця в системі об'єктів цивільних прав, встановлення моменту виникнення, переходу та припинення права власності на біологічні об'єкти, їхню оборотоздатність, можливість комерціалізації тощо.

Так, природні біологічні об'єкти стають матеріально відокремленими об'єктами цивільних прав, щодо яких виникають певні цивільні правовідносини, з моменту відділення від тіла людини. У свою чергу похідні біологічні об'єкти стають об'єктами цивільних прав з моменту їхнього створення або перетворення (модифікації). З цієї позиції варто відзначити, що ембріони *in vitro* також створюються із людських статевих клітин штучним

шляхом поза людським організмом у спеціальному лабораторному посуді з метою застосування у програмах штучного запліднення, для використання з дослідницькою метою чи терапевтичного клонування (як у Швеції, Великобританії). Процес створення ембріонів *in vitro* дозволяє відносити їх до похідних біологічних об'єктів, обмежених в обороті, до моменту імплантації в жіночий організм.

До похідних біологічних об'єктів також відносяться синтезовані біоматеріали, придатні для безпечного введення в біосистему з метою її дослідження, лікування чи поліпшення діяльності певних функціональних елементів організму людини [4, с. 9], штучні органи, під якими розуміються вироби, створені людиною та призначені для заміни або підтримки функціонально або естетично відсутньої, хворої або іншим чином неспроможної частини тіла і які передбачають поєднання небіологічних матеріалів з живою тканиною [6, с. 197]. До таких медичних виробів належать біоімпланти, алотрансплантати шкіри (продукти медичного призначення, виготовлені з анатомічного матеріалу людини у вигляді шкіри), біопрінтні органи і тканини, створені з використанням технології біодруку – автоматизованого процесу передачі для одночасного запису живих клітин та біоматеріалів із встановленою організацією шарового складання для виготовлення біоінженерних конструкцій для тканинної інженерії, регенеративної медицини або інших біологічних досліджень [7, с. 12].

Таким чином, розрізняючи біологічні об'єкти за станом, можна стверджувати, що на похідні біологічні об'єкти (крім ембріонів *in vitro*, що є особливим об'єктом цивільних прав) поширюється правовий режим речей, оскільки вони створюються штучно, поза організмом людини, перебувають у володінні конкретної людини чи медичної установи, слугують для задоволення певних потреб людини у сфері здоров'я, а також мають ціну. При цьому не виникає сумнівів у тому, що деякі із похідних біологічних об'єктів є повністю оборотоздатними (біоімпланти, біопрінтні органи і тканини).

Наступним критерієм, за яким можна класифікувати біологічні об'єкти людського походження, є мета їхнього використання. Зокрема такі об'єкти можуть використовуватися:

– для трансплантації та донорства (анатомічні матеріали людини, біопрінтні органи і тканини, статеві клітини, ембріони *in vitro*, кров, алотрансплантати шкіри). Такі біологічні об'єкти використовуються в порядку, визначеному трансплантаційним законодавством для пересадки анатомічного матеріалу людини від донора реципієнту з метою відновлення здоров'я людини; для виготовлення біоімплантатів; для реалізації репродуктивних прав людини у програмах запліднення *in vitro* та сурогатного материнства. Обіг таких матеріалів, за винятком біопрінтних органів, суворо обмежений та контрольований з боку держави, а їхня комерціалізація заборонена.

– виробництва (синтетичні біоматеріали, біоімплантати та інші медичні вироби і продукти медичного призначення, біомедичні клітинні продукти). Виготовлення в процесі діяльності біомедичної промисловості, введення в обіг та використання біологічних об'єктів в медицині, здійснюється в порядку, визначеному не лише медичним законодавством, а й нормативно-правовими актами, що регламентують дозвільний та ліцензійний порядок здійснення господарської діяльності в означеній сфері. Біологічні об'єкти, що використовуються у виробництві, є товаром, отже не виникає сумнівів у віднесенні їх до речей, що є повністю оборотоздатними об'єктами цивільних прав.

– діагностики (кров, біологічні рідини, біопсійний матеріал, генетичний матеріал). Використання таких біологічних об'єктів визначається законодавством у сфері здійснення діагностичної та лікувальної діяльності, нормативними актами, що регулюють надання згоди на забір біоматеріалу медичною установою, про захист персональних даних, а також про поводження з медичними відходами.

– наукових досліджень (будь-які біологічні та анатомічні матеріали людського походження, згода на вилучення та використання яких з науковою метою надана особою, від якої вони походять);

– кріоконсервація (будь-які біоматеріали, які підлягають кріоконсервації та зберіганню у банках пуповинної крові, інших тканин і клітин людини, а також в закладах охорони здоров'я, що мають ліцензію на впровадження господарської діяльності з медичної практики

та застосовують методики допоміжних репродуктивних технологій).

Варто відзначити, що мета подальшого використання біологічного об'єкту може бути взагалі відсутня, тоді вони утилізуються як медичні відходи.

Наступні критерії класифікації біологічних об'єктів людського походження стосуються систематизації саме природних об'єктів, вилучених безпосередньо із організму людини. Зокрема за здатністю до відновлюваності їх можна поділити на:

– здатних до регенерації (самовідтворення), до яких можна віднести тканини та органи, втрату яких людський організм заповнює природним шляхом, без зовнішнього втручання (слина, піт, волосся, нігті, печінка, кров та її компоненти, гамети, кістковий мозок);

– не здатних до регенерації, втрату яких організм не може компенсувати самостійно (нирка, серце, легеня тощо).

Така класифікація має важливе практичне значення для донорства та трансплантації. Зокрема у ст. 20 Конвенції про права людини та біомедицину 1997 року (Конвенції Ов'єдо) зазначається, що у виняткових випадках за умов виконання певних вимог та згідно із вимогами захисту, встановленими законом, може бути дозволено видалення регенеративної тканини у особи, яка є недієздатною, давати на це згоду. У ст. 14 та 15 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» встановлено, що вилучення анатомічних матеріалів, здатних до регенерації (самовідтворення), у тому числі гемопоетичних стовбурових клітин, може здійснюватися у живого донора, який не є близьким родичем або членом сім'ї реципієнта. Крім того, за письмовою згодою живого донора та за відсутності у нього медичних протипоказань вилучення здатних до регенерації анатомічних матеріалів (крім печінки) може проводитися повторно. У деяких європейських країнах, наприклад Данії, Фінляндії, неповнолітні особи за певних умов можуть бути донорами анатомічних матеріалів, здатних до регенерації, в той час як донорство нерегенерованих органів і тканин неповнолітніми прямо заборонено [8, с. 20].

Ще один критерій класифікації – походження природних людських біологічних об'єктів, серед яких можна виокремити:

– прижиттєві, до яких відносяться як трансплантати, так і біологічні матеріали, спеціально відділені від тіла людини з метою діагностики, зберігання в біобанку, репродуктивної донації, або природним чином виділяються організмом (піт, сеча тощо) чи втрачаються ним (як епідерміс, волосся);

– посмертні, зокрема анатомічні та біологічні матеріали, призначені для трансплантації, використання у допоміжних репродуктивних технологіях та наукових дослідженнях;

– ембріо-фето-плацентарні, які включають в себе анатомічні матеріали мертвого ембріона чи плода людини, а також позазародкові матеріали (пуповина, плацента, плідні оболонки) та амніотичну рідину мертвого ембріона (плода) людини.

За походженням біологічні об'єкти важливо розрізняти у зв'язку із тим, що законодавством передбачається різний порядок вилучення та використання біологічних та анатомічних матеріалів у живого донора та у трупа, а також у вагітної жінки при проведенні штучного переривання вагітності (аборт), штучних пологів на підставі медичних показань чи пологів.

Черговою ознакою, за якою можна класифікувати природні біологічні об'єкти людини – це можливість ідентифікації особи, від якої вони були отримані. З цієї позиції біологічні об'єкти можна поділити за змістом інформації, яку вони містять, на:

- персоніфіковані;
- деперсоніфіковані (анонімні, анонімізовані).

У пункті 26 Регламенту 2016/679 Європейського парламенту і Ради від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС [9] зазначається, що принципи захисту персональних даних не поширюються на анонімні та анонімізовані дані. Такі положення вказують на те, що біологічні об'єкти можуть бути персоніфікованими, знеособленими та анонімними. Систематизувати біологічні об'єкти за названим критерієм важливо для визначення ступеня охорони та можливості введення в обмежений цивільний оборот відповідно до правового режиму персо-

нальних даних у тій частині, в якій біологічний об'єкт ідентифікує конкретну людину.

Ще одним критерієм, за якою природні біологічні об'єкти можна поділити на декілька категорій, є ознака доступності, а саме:

– вилучення з тіла людини відбувається без заподіяння шкоди життю та здоров'ю та не спричиняє негативних змін в організмі (волосся, нігті, піт, сеча тощо);

– вилучення з тіла людини не заподіює шкоди життю, але завдає чи створює загрозу заподіяння шкоди здоров'ю донора, у зв'язку із чим обіг таких біологічних об'єктів суворо контролюється державою (кров, органи і тканини, вилучення яких відбувається інвазивним шляхом у медичній установі);

– вилучення з тіла людини може бути здійснено виключно після її смерті, оскільки жива людина не може жити без цілої низки незамінних органів і тканин.

Така класифікація безпосередньо стосується можливості поширення на природні біологічні об'єкти правового режиму речей, оскільки у випадку відділення від організму людини без заподіяння будь-якої шкоди, такий біологічний об'єкт перебуває у повному пануванні суб'єкта. Наприклад волосся є субстанцією, яку не можна назвати живою, воно не постачається кров'ю, до нього не підходять нервові волокна та не приєднуються м'язи, при зстриганні волосся не відчувається ніякого болю, при його натягуванні не розтягується жоден м'яз. При цьому волосся може бути предметом купівлі-продажу, адже натуральне волосся використовують для виготовлення перук, капсул для нарощування. У разі ж вилучення біологічних об'єктів у живого донора чи трупа інвазивним шляхом, на них поширюється особливий правовий режим обмеженого в обороті об'єкта цивільних прав.

Крім того, в межах цієї статті важливо розглянути у якості біологічного об'єкта також тіло людини, оскільки його правовий режим як фізичного об'єкта може бути різним залежно від стану предмету аналізу [10, с. 34], оскільки з точки зору речово-правової теорії необхідно розрізняти:

– тіло людини за її життя, яке не може визнаватися річчю, перебувати у цивільному обороті, а також належати на речовому праві будь-якій особі;

– тіло померлої людини, яке не є матеріальним уособленням суб'єкта, тому відсутні перешкоди для виникнення речових прав на нього у третіх осіб.

На сьогоднішній день вже з'являються спірні концепції донорства всього тіла. Зокрема доцент філософії університету Осло доктор А. Смайдор запропонувала концепцію «гестаційного донорства всього тіла», згідно якої жінки, у яких констатовано смерть мозку, можуть використовуватися як сурогатні матері, що означає перенесення ембріонів до порожнини матки цих жінок до народження дитини [11]. Смерть мозку є незворотною, а це означає, що до людини ніколи не повернеться свідомість і вона не почне дихати самостійно, також на підставі смерті мозку констатується смерть людини. Подібні ідеї мають своїм підґрунтям випадки народження дітей через декілька місяців після встановлення смерті мозку матері, при активних заходах підтримання функцій інших органів [12]. С. О. Сліпченко також схиляється до думки, що тіло людини, яка померла (в тому числі в цілому), має корисні властивості, адже з тіла померлої особи можуть братися анатомічні матеріали для трансплантації та (або) виготовлення біоімплантів, генний матеріал може використовуватися для здійснення репродуктивних технологій (штучне запліднення, сурогатне материнство тощо) [13]. Враховуючи існування таких концепцій, важливо детально розробити правовий режим всього тіла людини з метою запобігання порушенню прав та інтересів суб'єктів, водночас забезпечивши за наявності прижиттєвої вільної, чітко висловленої, письмової (бажано нотаріально оформленої)

згоди людини на отримання з її тіла корисних властивостей.

**Висновки.** Проведене в межах цієї статті дослідження дозволяє стверджувати, що класифікація біологічних об'єктів людського походження, щодо яких виникають чи потенційно можуть виникати цивільні правовідносини, має важливе теоретичне та практичне значення. Систематизація біологічних об'єктів за певними ознаками дозволяє встановити коло об'єктів, на які поширюється цивільно-правовий режим речі, а які потребують розробки особливого правового режиму. Крім того, з огляду на тенденції розширення використання людського тіла та його частин, важливо також розрізняти біологічні об'єкти, які можуть вільно перебувати в цивільному обороті, а які є обмежено оборотоздатними. Зокрема, проведена класифікація дозволяє стверджувати, що в якості речей можуть розглядатися природні біологічні об'єкти, відділення яких не призведе прямо чи опосередковано до припинення існування суб'єкта права чи завдання шкоди його життю та здоров'ю, а також штучні біологічні об'єкти, створені поза організмом людини із використанням людських структурно-функціональних одиниць (клітин) до моменту їх імплантації в тіло (крім неімплантованих ембріонів *in vitro*, які необхідно розглядати як особливий об'єкт цивільних прав). Відповідно, такі біологічні об'єкти людського походження, можуть перебувати в цивільному обороті та комерціалізуватися, за умови забезпечення захисту персональних даних, якщо йдеться про наявність в біологічному об'єкті персоніфікованого біоматеріалу людини.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17 травня 2018 р. № 2427-VIII. Голос України. 2018. № 115.
2. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я: Постанови Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 р. № 286. Урядовий кур'єр 2016. № 82.
3. Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 р. № 787. Офіційний вісник України. 2013 р. № 82.
4. Беспалова О. Я. Біоматеріали та біосумісність: навчальний посібник для студ. КПІ ім. Ігоря Сікорського. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. 97 с.
5. Адамова О.С. Поняття правової класифікації. *Часопис цивілістики*. 2015. Випуск 18. С. 19–24.
6. Galetti P. M. Protheses and artificial organs in *The Biomedical Engineering Handbook*. Boca Raton: CRC Press, 1995. 1836 p.

7. Tasoglu S., Demirci U. Bioprinting for stem cell research. *Trends in Biotechnology*, 2013. P. 10–19.
8. Legislation on biotechnology in the Nordic countries – an overview 2022. Nord Forks. 2022. 51 p.
9. Регламент 2016/679 Європейського парламенту і Ради від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984\\_008-16#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text)
10. Richardson E.H., Turner B.S. Bodies as Property: From Slavery to DNA Maps. *Body Lore and Laws: Essays on Law and the Human Body*. Cambridge, 2002. P. 29–42. <https://doi.org/10.5040/9781472562487.ch-002>
11. Should brain dead women be kept «alive» and used as SURROGATES? 3 February 2023. URL: <https://www.dailymail.co.uk/health/article-11705261/Should-brain-dead-women-kept-alive-used-SURROGATES.html>
12. Лікарі зуміли виходити дитину у мертвому тілі матері. 2016. URL: <https://tsn.ua/svit/u-polschi-ditina-narodilasya-cherez-55-dniv-pislya-smerti-materi-634981.html>
13. Сліпченко С. О. Тіло людини, яка померла, як об'єкт цивільного права. Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф. Харків, 2016. 400 с.

**Перунова О. М.,**  
*кандидат юридичних наук,  
доцент кафедри обліку і оподаткування  
Харківського національного автомобільно-дорожнього університету*

## ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ ТА СУЧАСНІСТЬ ПРОТОКОЛУ СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ

### THE HISTORICAL PAST AND MODERNITY OF THE PROTOCOL OF THE COURT SESSION

Суть процесуальних документів полягає в тому, що вони становлять матеріалізовану частину процесуальної форми. Судочинство передбачає використання письмових процесуальних документів, яке без них неможливе. Розумова, вольова, психологічна діяльність, матеріалізуються мовними, словниковими, граматичними засобами. Це дає можливість не тільки фіксувати прийняті рішення, а й зберігати їх у часі, передавати на відстань, довести, якщо це потрібно, до певного кола осіб.

Саме послідовність відображає ведення судового процесу, перетворення його на «якісну сутність», яка є важливою для винесення законного та обґрунтованого рішення суду та для всіх учасників судової справи, де фіксування та ведення протоколу судового засідання у цивільному процесі грає не останню роль, а відображає саме перетворення цих стадій руху на результат судової влади.

Призначення кожного процесуального акта – документа для кожної стадії цивільного процесу різноманітне, тому різноманітні і вимоги, які висуваються до них, а отже, і значення (результат діяльності) цих процесуальних актів – документів є різноманітним. Значення цих актів – документів виявляється, на нашу думку, саме у здійсненні процесуальних дій (функціональному призначенні), для яких вони були створені шляхом перетворення і історичного розвитку і є закріпленими у діючому ЦПК України.

Взагалі, хотілося б зазначити, що протокол судового засідання повинен відповідати процесуальним нормам за формою, змістом, і призначенням, адже на основі них суди апеляційної та касаційної інстанції перевіряють законність складу суду, що розглядав справу, додержання ним законодавства при розгляді справи, наприклад, чи не порушив суд права сторін та інших осіб, які беруть участь у справі; які доводи та клопотання заявляли сторони та інші особи, які беруть участь у справі на підтвердження своїх вимог та заперечення проти них, як суд їх вирішував, що показали свідки та про інші дії, які необхідні для перевірки законності і обґрунтованості прийнятих по справі судом рішень і ухвал. Журнал судового засідання та протокол процесуальних дій поза судовим засіданням є одними із важливіших процесуальних документів, вони повинні відображати повноту й об'єктивність даних про хід розгляду цивільної справи.

Ведення цивільного судочинства технічними носіями заздалегідь накопичило в силу певних соціальних причин вимоги до такого ведення процесу і здавалось би це повинно тільки сприяти скорішому розгляду справи, а навпаки відкриває певні перешкоди для винесення об'єктивного та законного судового рішення, особливо зараз, коли на певних територіях нашої України ведуться боєві дії, і певні райони з систематичним відключенням світла не можуть повноцінно забезпечити роботу суду, яка не повинна зупинятися, людина повинна влюбій ситуації мати можливість захистити свої матеріальні та процесуальні права.

**Ключові слова:** *процесуальна форма, цивільне судочинство, протокол фіксація судового процесу, електронний суд, дистанційна форма, судові рішення.*

The essence of procedural documents is that they constitute a materialized part of the procedural form. Judiciary involves the use of written procedural documents, which is impossible without them. Mental, volitional, psychological activity is materialized by linguistic, vocabulary, and grammatical means. This makes it possible not only to record the decisions made, but also to store them in time, to transmit them over a distance, to prove them, if necessary, to a certain circle of people.

It is the consistency that reflects the conduct of the court process, its transformation into a "quality essence", which is important for rendering a legal and well-founded decision of the court and for all participants in the court case, where recording and keeping the protocol of the court session in the civil process plays not the last role, namely it reflects transformation of these stages of movement into the result of judicial power.

The purpose of each procedural act – document for each stage of the civil process is diverse, therefore the demands put forward to them are diverse, and therefore the meaning (result of activity) of these procedural acts – documents is diverse. The significance of these acts – documents is revealed, in our opinion, precisely in the implementation of procedural actions (functional purpose), for which they were created through transformation and historical development and are enshrined in the current Civil Code of Ukraine.

In general, I would like to note that the protocol of the court session must comply with procedural norms in terms of form, content, and purpose, because on the basis of them, courts of appeal and cassation instance check the legality of the composition of the court that considered the case, its compliance with the law when considering the case, for example, whether the court did not violate the rights of the parties and other persons participating in the case; what arguments and motions were presented by the parties and other persons participating in the case to confirm their claims and objections against them, how the court decided them, what the witnesses showed and about other actions that are necessary to verify the legality and reasonableness of the decisions made by the court in the case and decisions. The journal of the court session and the protocol of procedural actions outside the court session are among the most important procedural documents, they should reflect the completeness and objectivity of the data on the progress of the civil case.

The conduct of civil proceedings by technical means has accumulated in advance, due to certain social reasons, requirements for such conduct of proceedings, and it would seem that this should only contribute to a faster consideration of the case, but on the contrary, it opens up certain obstacles to the rendering of an objective and legal court decision, especially now, when in certain territories hostilities are taking place in our Ukraine, and certain areas with systematic blackouts cannot fully ensure the work of the court, which should not stop, a person should be able to protect his material and procedural rights in any situation.

**Key words:** *procedural form, civil proceedings, record of court proceedings, electronic court, remote form, court decision.*

Сьогодні цивільне судочинство стинулося з тим, що процесуальний зміст і форма цивільного процесу повинна залишатися законною та обґрунтованою в своєму веденні та стинається з певними об'єктивними причинами ведення справи в умовах воєнного стану.

На жаль, сьогодні ми вже можемо говорити про деякі особливості ведення такого процесу та певних змін на цей період ведення війни у нашій державі, але безперечно і важливим є те, що ця ситуація не повинна впливати на законне, історичне, технічне, функціональне використання такої важливої дії суду, як фіксування судового процесу, та оформлення протоколу судового засідання.

Суть процесуальних документів полягає в тому, що вони становлять матеріалізовану частину процесуальної форми. Судочинство передбачає використання письмових процесуальних документів, яке без них неможливе. Розумова, вольова, психологічна діяльність, матеріалізуються мовними, словниковими, граматичними засобами. Це дає можливість не тільки фіксувати прийняті рішення, а й зберегти їх у часі, передавати на відстань, довести, якщо це потрібно, до певного кола осіб [1, с. 50].

Одним із найважливіших проявів судової влади є ведення цивільного судочинства, оформлення його в якості процесуальної форми і змісту цивільно-процесуального права,

застосування законодавства, юридичної техніки оформлення, вивчення юридичних фактів, тільки тоді, вона набуває повноцінну процесуальну форму і відображає визначеність саме відносно конкретного спору між учасниками судового процесу.

Зовнішнє вираження цивільної справи знаходить своє відображення у її оформленні, яке повинно чітко, та обґрунтовано зазначити зміст викладення юридичних доказів, їх обґрунтованість, а це в свою чергу неможливо без так званого механізму стадійного руху, усі суб'єкти повинні бути у взаємозв'язку процесуальних дій, суд регулює процес ведення спору та складання документообігу при вирішенні конкретного цивільно – правового спору.

Процесуальна форма – це зовнішнє вираження кожної цивільної справи, яка розглядається судом з застосуванням свого тільки йому притаманному змісту з застосуванням законодавства та внутрішнім судженням суду. Процесуальна форма – явище фактичного порядку, вона належить саме відповідній формі [2, с. 14].

Вважаємо, що саме послідовність відображає ведення судового процесу, перетворення його на «якісну сутність», яка є важливою для винесення законного та обґрунтованого рішення суду та для всіх учасників судової справи, де фіксування та ведення протоколу судового засідання у цивільному процесі грає не останню

роль, а відображає саме перетворення цих стадій руху на результат судової влади.

Отже, призначення кожного процесуального акта – документа для кожної стадії цивільного процесу різноманітне, тому різноманітні і вимоги, які висуваються до них, а отже, і значення (результат діяльності) цих процесуальних актів – документів є різноманітним. Значення цих актів – документів виявляється, на нашу думку, саме у здійсненні процесуальних дій (функціональному призначенні), для яких вони були створені шляхом перетворення і історичного розвитку і є закріпленими у діючому ЦПК України.

Історично, так виникло, що фіксація цивільного процесу постійно трансформувалася, це можна прослідити хоча б тому, що у різних ЦПК, різних років зазначалося різна форма фіксації судового процесу, це був і машинописний текст, ауді, відео запис, а сьогодні, ще і дистанційна форма ведення справи у електронному суді.

Але, почнемо з початку, цивільне процесуальне судочинства має в своєму правовому арсеналі різні види процесуальних актів-документів, зазначення яких залежить саме від їх правової мети, за для чого вони виникли у процесуальній формі цивільного законодавства, серед них ми знайдемо з Вами і:

– **правозахисні процесуальні документи** (позовні заяви, скарги, заяви з окремих питань), їх структура вказує на те, що всі вони є волевиявленням осіб, які беруть участь у справі і являють собою вимоги чи прохання, звернення до суду;

– **правозастосовні процесуальні акти – документи**, в яких фіксуються індивідуальні конкретні правові приписи, тобто визначається результат розгляду цивільної справи по суті, або визначається прийняття скарги та порушення цивільної справи чи відмову в цьому;

– **процесуальні акти – документи в стадії перевірки законності та обґрунтованості судових постанов у судах апеляційної та касаційної інстанції**. Можливість перевірки законності судових рішень у судах другої і вищої інстанції є гарантією захисту суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів громадян, юридичних осіб і держави;

– **процесуальні акти – документи в стадіях перегляду у зв'язку з нововиявленими та винятковими обставинами рішень; ухвал суду, що набрали законної сили;**

– **процесуальні акти – документи у стадії виконання судових постанов;**

– **допоміжні процесуальні акти – документи** (ухвали суду про забезпечення позову, про призначення судової експертизи тощо);

– **проміжні** (ухвали про зупинення провадження у справі);

– **інформаційні** до яких ми відносимо фіксування цивільного процесу, журнал судового засідання, а також протокол судового засідання. Новацією викладення цього процесуального акта-документа – є його оформлення у форматі електронного суду України.

Зауважимо, що історично протокол судового засідання проходив свою правову трансформацію згідно технічного розвитку фіксування цивільного процесу. Існування цих інформаційних документів у цивільному законодавстві роблять більш досконалим ознайомлення з матеріалами справи учасників цивільного процесу, та містять в собі більш достовірну і розгорнуту інформацію для судів вищої інстанції.

В загалі, хотілося б зазначити, що протокол судового засідання повинен відповідати процесуальним нормам за формою, змістом, і призначенням, адже на основі них суди апеляційної та касаційної інстанції перевіряють законність складу суду, що розглядав справу, додержання ним законодавства при розгляді справи, наприклад, чи не порушив суд права сторін та інших осіб, які беруть участь у справі; які доводи та клопотання заявляли сторони та інші особи, які беруть участь у справі на підтвердження своїх вимог та заперечення проти них, як суд їх вирішував, що показали свідки та про інші дії, які необхідні для перевірки законності і обґрунтованості прийнятих по справі судом рішень і ухвал. Журнал судового засідання та протокол процесуальних дій поза судовим засіданням є одними із важливіших процесуальних документів, вони повинні відображати повноту й об'єктивність даних про хід розгляду цивільної справи [3, с. 46].

Слід зазначити, що поряд зі становленням та розвитком процесуального законодавства, протокол судового засідання, як процесуаль-



ний документ, у якому фіксується хід процесу, пройшов також певну еволюцію та розвиток. Глава 11 Статуту цивільного судочинства 1864 року була повністю присвячена протоколу того часу. Так, ст. 679 та ст. 680 цього Статуту вказувала на існування двох видів протоколу – це «загальні», які складались секретарем судового засідання та його помічником, і в незалежності від загального протоколу, для зазначення обставин, які є вказаними в законі – спеціальні протоколи».

У загальному протоколі містилось: час та місце засідання; вказувалося, було засідання публічним чи при зачинених дверях; імена суддів, секретаря і прокурора, якщо останній брав участь у засіданні; визначалася справа, яка розглядається у засіданні та ім'я судді, який її доповів; імена до засідання «тяжущихся», які з'явилися, їх представників, а також перекладача, якщо такий брав участь у процесі; імена свідків, які з'явилися та «свидующих» осіб; зроблені «тяжущимися» визнання, або відмова від позову; зроблені особами, зазначені у пунктах 5,6 ст. 679 вказаного Статуту, заяви і заявлені ними вимоги, з зазначенням цих обставин, на яких ці вимоги ґрунтуються, і на тих доказах, на які зроблені були посилення, а також ким саме з «тяжущихся» поданий той чи інший залучений до справи документ; усі дії, які вчинялись у засіданні, у тому саме порядку, у якому вони вчинялись, а також зміст висновку прокурора, який брав участь у засіданні; прийняті у засіданні окремі ухвали та резолюції, а коли оголошена резолюція відкладена, то вказівка – до якого саме дня, та також вказівка дня призначена для виготовлення рішення у остаточній формі; вказівка на додатки, які мають відношення до протоколу. Коли пояснення «тяжущихся», вказані у пунктах 7 та 8 цієї статті, полягає у повторенні викладеного чи в поданих до суду паперів, то це зазначається у протоколі, без дачи самих пояснень; усе те, що визнає за потрібне внести до протоколу «представительствующий» [4, с. 133–134].

Другим видом протоколу був «спеціальний», який за законом завжди додавався до загального. Значення цього протоколу полягало у допоміжній формі, він містив у собі прийняті у суді резолюції суду, а також викладені «на письме об'яснення тяжущихся», вказані

в пунктах 7 і 8 ст. 680 Статуту. При складанні протоколу сторони мали змогу вимагати внесення до протоколу зроблені протилежною стороною визнання позову, відмову від позову або визнання якоїсь обставини. Якщо зазначене не було внесене до протоколу, то сторони не мали змоги у подальшому посилалися на ці обставини.

Протоколи того часу також підписувалися усіма суддями, що брали участь у засіданні, та секретарем. Протокол повинен був складатися не пізніше тижня після засідання і бути таким, який відображає увесь хід судової справи. У суді можна було перевіряти дотримання тих правил, порушення яких могло привести до скасування рішення. Згідно з цим Статутом сторони могли також заявляти про недоліки протоколу не пізніше 7 днів з дня складання протоколу, тобто внести зауваження на протокол.

Зауваження, які подавали сторони в ході справи, зазначалися у протоколі нижче підпису суддів. Після розгляду зауважень суд ухвалював за ним свій висновок, який підписувався суддями і скріплювався секретарем.

Такий правовий вигляд мав протокол судового засідання, передбачений першим вітчизняним нормативно-правовим актом з цивільного процесу. Він мав достатньо досконалий для того часу зміст, оскільки відображав хід судового процесу. У такому вигляді правові вимоги відносно протоколу судових засідань існували до радянських часів.

Першим вітчизняним цивільним процесуальним законом радянського періоду став ЦПК УРСР 1924 року, який містив також у собі правові норми-вимоги відносно змісту протоколу судового засідання. Так, ст. 128 ЦПК УРСР 1924 року, передбачала, що: «Про кожне засідання та про кожну окрему судову дію проведену поза засіданням складається протокол». В цьому протоколі також зазначалось: місце та час засідання, склад суду, сторони, що з'явилися, суть пояснень та заяв осіб, які брали участь у справі, заперечення на них і постанови суду, подані докази та документи [5, с. 48].

Протокол вже не ділився на два види, як це передбачалось Статутом цивільного судочинства 1864 року. Його підписували свідки, сторони та суд. Особи, які брали участь у справі,

мали змогу ознайомитися з протоколом, мали право протягом трьохденного терміну з дня його складання подавати на нього зауваження. Такий правовий вигляд мав протокол, передбачений ЦПК 1924 року, який проіснував без змін до 1938 року, коли у цивільне процесуальне законодавство УРСР були внесені зміни. Зокрема, у ст.129 ЦПК зазначаються і пояснення свідків, експертів та окремі прохання осіб, які беруть участь у справі.

У липні 1963 року був прийнятий ЦПК УРСР, який набрав чинності з 1 січня 1964 року. ЦПК України 1963 р. передбачав обов'язковість складання протоколів судового засідання, їх зміст, порядок складання і оформлення, порядок внесення зауважень на протокол та порядок розгляду цих зауважень.

Стаття 199 ЦПК 1963 р. зазначала, що протоколи судового засідання веде секретар. Стаття 201 ЦПК 1963 р. покладала на головуючого обов'язок розглядати зауваження на протокол і у випадку згоди з зауваженням посвідчити їх правильність. У протилежному випадку зауваження розглядаються у судовому засіданні судом, який ухвалив рішення та постановлюється ухвала, якою посвідчується правильність зауважень або суд відхиляє їх [6, с. 75].

Стаття 198 ЦПК 1963 р. зазначала зміст протоколу судового засідання, а саме: рік, місяць, число і місце, проведення судового засідання; час початку судового засідання або проведення окремої процесуальної дії; назва суду, який розглядає справу, прізвище та ініціали судді, секретаря судового засідання, прокурора; справа, що розглядається, повна і точна назва сторін та інших осіб, які беруть участь у справі; відомості про явку осіб, які беруть участь у справі, представників, адвокатів, експертів, спеціалістів, перекладачів або їх неявку, причини відсутності та про вручення їм судових повісток; відомості про роз'яснення сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, їх процесуальних прав та обов'язків; всі розпорядження головуючого та ухвали, постановлені без виходу до нарадчої кімнати, а також відомості про оголошення ухвал, постановлених у нарадчій кімнаті, дані про застосування технічних засобів фіксування судового процесу; заяви і клопотання сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, хід їх обговорення; основний зміст

пояснень сторін, третіх осіб, їх представників та інших осіб, які беруть участь у справі, а також показання свідків, усне роз'яснення експертами своїх висновків і відповідей на постановлені йому додаткові запитання; пояснення спеціалістів та роз'яснення висновків прокурора або органів державної влади, органів місцевого самоврядування, залучених для цього до справи; подані в судовому засіданні докази, звуко- і відео- записи, хід дослідження доказів, а у разі, якщо докази не додаються до справи, -номер, дата та зміст письмових доказів, а також ознаки і властивості речових доказів, звуко- і відеозаписів; зміст судових дебатів; відомості про оголошення рішення, ухвали; роз'яснення сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, змісту рішення, ухвали, порядку і строку їх оскарження, права та порядку подачі заяви про виготовлення обґрунтування висновків суду, а також на ознайомлення з протоколом судового засідання та подачу на нього зауважень; час закінчення судового засідання в даній справі (ст. 198 ЦПК 1963 р.). Вказані обставини повинні були обов'язково відображені в протоколі судового засідання [7, с. 78–80].

Незалежна Україна у ЦПК 2004 р. фіксування цивільного процесу змінилось, воно переросло в зовсім нову форму. Так, ст. 197 ЦПК 2004р. зазначала, що:

1. Суд під час судового розгляду справи здійснює повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу.

2. Фіксування судового засідання технічним засобом здійснює секретар судового засідання або за розпорядженням головуючого інший працівник апарату суду.

3. Повне або часткове відтворення технічного запису судового засідання здійснюється на вимогу особи, яка бере участь у справі, або за ініціативою суду.

4. Носій інформації, на який здійснювався технічний запис засідання (касета, дискета тощо), є додатком до журналу судового засідання і після закінчення судового засідання приєднується до матеріалів справи.

5. За клопотаннями особи, яка бере участь у справі, може бути за плату здійснено повне або часткове роздрукування технічного запису

судового засідання за розпорядженням головуючого. Особа, яка бере участь у справі, має право отримати копію інформації з носія, на який здійснювався технічний запис цивільного процесу.

6. Розмір плати за роздрукування технічного запису судового засідання встановлюється Кабінетом Міністрів України [8, с. 84–85].

Втілення в життя цієї форми було обтяжливим для судового процесу, оскільки на той час потребувало іншої технічної підготовки суду та секретаря судового засідання, але правова судова система не зупинилась на цьому, а продовжувала нарощувати обороти застосування техніки у цивільному судочинстві та закріплення цього факту на законодавчому рівні. Так, наприклад, в кожному залі судового засідання встановлюється не менше п'яти мікрофонів: для судді, прокурора, адвоката, свідка, обвинуваченого. Звукозаписний пристрій обслуговував спеціаліст, який пройшов спеціальний курс навчання роботи на ньому. Велика увага приділялась зберіганню записаних касет і журналу.

Отже, перехід до цієї форми фіксування цивільного процесу був складним, але минув час і він став необхідним для учасників цивільного судочинства, оскільки зберігав час і робив більш достовірними та доступними матеріали цивільного спору.

Оскільки, принцип усності в поєднанні з письмовою та технічною формами документування робить, перш за все, цивільне судочинство простим та доступним для громадян, забезпечуючи при цьому необхідну фіксацію волевиявлення суб'єктів цивільних процесуальних відносин з можливістю всебічного й повного контролю за діяльністю судових органів.

Стаття 198 ЦПК 2004 р. на рівні з основною формою фіксування технічними засобами вводить нову допоміжну форму фіксування судового процесу, таку як журнал судового засідання.

У журналі судового засідання зазначаються такі відомості: рік, місце, число і місце судового засідання; найменування суду, який розглядає справу, прізвище та ініціали судді, секретаря судового засідання; справа, що розглядається, імена (найменування) сторін та інших осіб, що беруть участь у справі; порядковий номер вчи-

нення процесуальної дії; назва процесуальної дії; час вчинення процесуальної дії; інші відомості визначені цим Кодексом.

Журнал судового засідання також ведеться секретарем судового засідання та підписується ним невідкладно після судового засідання і приєднується до справи.

Отже, протокол судового засідання у новій редакції ЦПК України перетворився у зовсім нову форму фіксування цивільного процесу, а саме у журнал судового засідання. Але залишився протокол вчинення окремої процесуальної дії поза засіданням (ст. 200 ЦПК 2004 р.). При його складанні могли теж застосовуватись технічні засоби. У протоколі вчинення окремої процесуальної дії зазначаються такі відомості: рік, місяць, число і місце вчинення процесуальної дії; час початку вчинення процесуальної дії; найменування суду, який розглядає справу, прізвище та ініціали судді, секретаря судового засідання; справа, що розглядається, імена (найменування) сторін та інших осіб, які беруть участь у справі; відомості про явку осіб, які беруть участь у справі, експертів, спеціалістів, перекладачів, свідків; відомості про роз'яснення сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, їх процесуальних прав та обов'язків; заяви і клопотання сторін та інших осіб, які беруть участь у справі; основний зміст пояснень сторін, третіх осіб, їх представників та інших осіб, які беруть участь у справі, а також показання свідків, усне роз'яснення експертами своїх висновків і відповідей на поставлені йому додаткові питання; консультацій та висновків спеціалістів; докази, а в разі, якщо докази не додаються до справи, – номер, дата та зміст письмових доказів, опис доказів; час закінчення вчинення процесуальної дії; інші відомості, визначені новим ЦПК. Протокол повинен бути оформлений не пізніше наступного дня після вчинення окремої процесуальної дії. Протокол приєднується до справи.

Якщо провести порівняльний аналіз протоколу судового засідання ЦПК 1963 р. і протоколу окремої процесуальної дії ЦПК 2004 р., то ми знайдемо багато спільного як за процесуальною формою, так і за змістом, між цими процесуальними документами. Так, ст. 199 ЦПК 1963 р. зазначає, що протоколи складає секретар в судовому засіданні або при вчиненні

окремої процесуальної дії поза засіданням. На нашу думку, згідно аналогії законодавства слід доповнити ст. 200 ЦПК 2004 р. положенням, що: «Під час вчинення окремої процесуальної дії поза судовим засіданням складається протокол, який веде секретар судового засідання». Це сформулює певну визначеність відносно складання та оформлення цього процесуального документа і узаконить дії секретаря судового засідання.

До внесення змін та доповнень до ЦПК законом від 21 червня 2001 року ст. 199 ЦПК 1963 р. чітко передбачала суб'єктів підписання протоколу судового засідання – це головуєчий та секретар. Чинна редакція ЦПК 2004 р. передбачає підписання журналу судового засідання – секретарем. А от хто підписує протокол про окремі процесуальні дії? Адже це теж важливий процесуальний документ для розгляду цивільної справи. Вважаємо, що це є суттєвим недоліком. Судова практика їде таким шляхом, що протокол повинен бути підписаний секретарем, а раніше підписувався секретарем та головуєчим.

Слід мати на увазі, що процесуальний закон специфічний тим, що кожна процесуальна дія повинна передбачатись певною процесуальною нормою, а вчиняти цю дію може тільки передбачений суб'єкт процесуальної діяльності. Таким чином, з суто формальних підстав, секретар не є суб'єктом підписання протоколу, а хто повинен його підписувати законом не зазначено.

Виходячи з цього, необхідно ст. 200 ЦПК 2004 р. доповнити положенням про те, що «протокол про окремі процесуальні дії підписується секретарем». Крім того, на наш погляд, доцільно було б закріпити у процесуальному законодавстві право осіб, які беруть участь у окремій процесуальній дії, а також осіб, які беруть участь у справі, на ознайомлення з протоколом з правом підпису кожної сторінки в знак згоди з його змістом. Це, на наш погляд, суттєво полегшило б вирішення питань при розгляді зауважень на протокол про окремі процесуальні дії.

Таким чином, із усього вказаного, слід зазначити, що протокол судового засідання, як засіб фіксування цивільного процесу пройшов певний історичний розвиток, і у наш час,

перетворився у більш прогресивну структуру процесуальних документів при складанні яких можуть бути застосовані технічні засоби. Ці процесуальні документи з застосуванням технічних засобів, безсумнівно можуть доповнювати одне одного так, щоб не виникало питань відносно законності і обґрунтованості судового рішення, при ознайомленні з матеріалами справи [9, с. 51].

У 2020 році особливо актуальним постало питання розвитку Електронного суду у зв'язку з поширенням на території України COVID-19. Це дало змогу внести необхідні зміни у цивільне законодавство, зокрема щодо ведення судового засідання у режимі відео конференції із використанням власних технічних засобів, та спричинила виникненню у 2021 році окремих модулів Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Це положення визначило порядок функціонування її окремих підсистем (модулів), були розроблені Державною судовою адміністрацією України та затверджуються з Радою суддів України. Процесуальні документи в електронній формі мають подаватися учасниками справи до суду з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи в порядку визначеному Положенням про ЄСІТС та/ або положенням, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів).

Так, стаття ст. 247 ЦПК України «Фіксування судового засідання технічними засобами» зазначає, що:

1. Суд під час судового розгляду справи здійснює повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу в порядку, передбаченому Положенням про Єдину судову інформаційно – комунікаційну систему та/ або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів). За заявою будь-кого з учасників справи або за ініціативою суду повне фіксування судового засідання здійснюється за допомогою відеозаписувального технічного засобу (за наявності в суді технічної можливості та відсутності заперечень з боку будь-кого з учасників судового процесу).

2. Фіксування судового засідання технічними засобами здійснює секретар судового засідання. У разі неявки в судове засідання

всіх учасників справи чи в разі якщо відповідно до положень цього Кодексу розгляд справи здійснюється судом за відсутності учасників справи, фіксування судового процесу за допомогою звукозаписувального технічного запису не здійснюється.

3. Повне або часткове відтворення технічного запису судового засідання здійснюється на вимогу учасника справи, або за ініціативою суду.

4. Технічний запис судового засідання є додатком до протоколу судового засідання і після закінчення судового засідання приєднується до матеріалів справи. Порядок зберігання технічного запису судового засідання визначається Положенням про Єдину інформаційно-комунікаційну систему та/або положення, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів).

5. Учасник справи має право отримати копію технічного запису судового процесу.

6. Розмір судового збору за видачу в електронній формі копії технічного запису судового засідання встановлюється законом [10, с. 91].

Також, треба зазначити, що стаття 248 ЦПК України доповнено частиною четвертою згідно із Законом № 1416-IX від 27.04.2021:

1) у судовому засіданні секретар судового засідання забезпечує ведення протоколу судового засідання, крім випадків, передбачених цим Кодексом.

2) у протоколі судового засідання зазначаються такі відомості. 1) рік, місяць, число і місце судового засідання;

3) найменування суду, який розглядає справу, прізвища та ініціали судді, секретаря судового засідання;

4) справа, що розглядається, імена (найменування) сторін та інших учасників справи;

5) порядковий номер вчинення процесуальної дії;

6) назва процесуальної дії;

7) час вчинення процесуальної дії;

8) ухвали суду, постановлені в судовому засіданні, не виходячи до нарадчої кімнати;

9) інші відомості, визначені цим Кодексом.

Окрім цього, протокол судового засідання ведеться секретарем судового засідання та підписується ним невідкладно, але не пізніше наступного дня після судового засідання

і приєднується до справи. Під час здійснення повного фіксування судового засідання технічними засобами, а також проведення судового засідання в режимі відео конференції протокол судового засідання створюється Єдиною інформаційно-телекомунікаційною системою в порядку, визначеному Положенням про Єдину інформаційно-телекомунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів). Протокол судового засідання скріплюється електронним підписом секретаря судового засідання і приєднується до справи.

Таким чином, ведення цивільного судочинства технічними носіями задалегідь накопичило в силу певних соціальних причин вимоги до такого ведення процесу і здавалось би це повинно тільки сприяти скорішому розгляду справи, а навпаки відкриває певні перешкоди для винесення об'єктивного та законного судового рішення, особливо зараз, коли на певних територіях нашої України ведуться боєві дії, і певні райони з систематичним відключенням світла не можуть повноцінно забезпечити роботу суду, яка не повинна зупинятися, людина повинна влюбій ситуації мати можливість захистити свої матеріальні та процесуальні права.

Згідно Закону України «Про правовий режим воєнного положення» він регулює повноваження суддів і зазначає, що суди не можуть припинити свою діяльність в положенні воєнного стану, а також зазначає, що скорочення та припинення різних форм судочинства забороняється.

Вважаємо, що сього можливо необхідно звернутися до старого, доброго машинописного, письмово тексту ведення судової справи та фіксації юридичних фактів за допомогою протоколу такого типу. Відсутність електроенергії, вихід з ладу обладнання або комп'ютерних програм, не можуть бути перешкодою для перерви та зупинення ведення судового судочинства.

Таким чином, вважаємо необхідним доповнити статтю 247 ЦПК України положенням: «що у разі необхідності та з певних технічних причин проводити фіксацію цивільного процесу машинописним/або письмовим способом». Такий протокол, хай складається на протязі 5 днів з дня закінчення судового засідання. Це дасть можливість певній альтернативі,

можливості суду розглянути та винести судову постанову в короткий час, що влаштує безперечно всіх учасників судового процесу, особливо в екстремальній ситуації.

**ЛІТЕРАТУРА:**

1. Сердюк В.П. Практикум по складанню процесуальних документів (з застосуванням відеозапису під час проведення слідчих дій). Навч. посібник для курсантів слід-криміналістичного ф-ту. Національна академія внутрішніх справ України, Каф. розслідування злочинів. Київ. Атіка, 2000. 77 с.
2. Правовые формы деятельности в общественном государстве. За ред. Професс. Горшенёва В.М. X. 1985. 82 с.
3. Устав Гражданского судопроизводства. Петроград: Издание 1914, 447 с.
4. Устав гражданского судопроизводства 1864 года. Проект новой редакции Устава гражданского судопроизводства. СПб. Сенатская типография, 1900. 784 с.
5. Гражданское процессуальное законодательство СССР и Союзных республик. Москва. Госюриздат, 1957. 495 с.
6. Гражданский процессуальный кодекс Украинской ССР. Киев. Госюриздат УССР, 1964. 178 с.
7. Цивільний процесуальний кодекс України. – Харків: Одіссей, 2002. – 169 с.
8. Цивільний процесуальний кодекс України. Харків: Одіссей, 2004. 171 с.
9. Перунова О.М. Процесуальні акти-документи з цивільних справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Олена Миколаївна Перунова ; [наук. керівник В.А. Кройтор] ; ХНУВС, Міністерство внутрішніх справ України. Харків, 2007. 205.
10. Цивільний процесуальний кодекс України: станом на 3 вересня 2021 року. Харків. Право, 2021. 220 с.

**Рудницька О. П.,**  
*кандидат юридичних наук, доцент,  
завідувач кафедри права та публічного управління  
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

**Дем'янюк В. М.,**  
*здобувачка вищої освіти освітньої програми Право історичного факультету  
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

## **НЕЮРИСДИКЦІЙНІ СПОСОБИ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ**

### **NON-JURISDICTIONAL WAYS OF PROTECTING CIVIL RIGHTS**

Статтю присвячено поняттю та особливостям неюрисдикційних способів захисту цивільних прав. Визначено поняття та ознаки неюрисдикційної (альтернативної або позасудової) форми захисту цивільних прав, зокрема, характер її приватного (недержавного) застосування; її переважно договірний характер правовідносин та відсутність елемента доказування; диспозитивність її методів; відсутність єдиної процесуальної форми, встановленої нормами права для обраного сторонами способу; мінімальне втручання органів державної влади, що забезпечує конфіденційність та негласність вирішення спору; виконання сторонами спору на добровільній основі актів, що прийняті ними внаслідок застосування конкретного неюрисдикційного способу. Авторами досліджено окремі неюрисдикційні (альтернативні або позасудові) способи захисту цивільних прав, охарактеризовано їх сутність та значення для врегулювання спорів (конфліктів). Окрему увагу зосереджено на питаннях самозахисту як альтернативного способу захисту приватно-правових інтересів, визначено його роль та місце самозахисту у цивільному праві, який донедавна розглядався виключно як засіб для протидії фактичним порушенням. Встановлено, що ознаками самозахисту є його здійснення правомочностями самої особи без звернення безпосередньо за їх захистом до спеціально уповноважених державою органів та осіб, а також неможливість позбавлення особи права на здійснення самозахисту. Визначено, що діалог та медіація є ефективними способами врегулювання суперечок у позасудовому порядку. Охарактеризовано особливості правового регулювання застосування різних неюрисдикційних способів вирішення приватно-правового спору (конфлікту) у позасудовому порядку. Визначено, що застосування альтернативних (неюрисдикційних) способів вирішення цивільно-правових спорів обумовлюється об'єктивними потребами та інтересами українського суспільства. Встановлено, що найбільш поширеними неюрисдикційними способами є діалог, медіація, третейське судочинство та самозахист цивільних прав.

**Ключові слова:** *неюрисдикційна форма захисту приватних прав, альтернативні способи вирішення цивільно-правових спорів, самозахист, медіація, переговори, діалог.*

The article is devoted to the concept and features of non-jurisdictional ways of protecting civil rights. The concept and signs of non-jurisdictional (alternative or extra-judicial) form of protection of civil rights are defined, in particular, the nature of its private (non-state) application; its predominantly contractual nature of legal relations and the absence of an element of proof; dispositivity of its methods; lack of a single procedural form established by the law for the method chosen by the parties; minimal intervention of state authorities, which ensures confidentiality and non-disclosure of dispute resolution; implementation by the parties to the dispute on a voluntary basis of the acts adopted by them as a result of the application of a specific non-jurisdictional method. The authors researched individual non-jurisdictional (alternative or out-of-court) ways of protecting civil rights, characterized their essence and significance for settling disputes (conflicts). Particular attention is focused on the issues of self-defence as an alternative way of protecting private legal interests, its role and place of self-defence in civil law is determined, which until recently was considered exclusively as a means of countering actual violations. It has been established that the signs of self-defence are its exercise by the powers of the person themselves without directly applying for their protection to the bodies and persons specially authorized by the state, as well as the impossibility of depriving a person of the right to exercise self-defence. It was determined that dialogue and mediation are effective ways of settling disputes out of court. The peculiarities of the legal regulation of the application of various non-jurisdictional ways of resolving a

private legal dispute (conflict) out of court are characterized. It was determined that the use of alternative (non-judicial) methods of resolving civil disputes is determined by the objective needs and interests of Ukrainian society. It has been established that the most common non-judicial methods are dialogue, mediation, arbitration and self-defence of civil rights.

**Key words:** non-judicial form of protection of private rights, alternative ways of resolving civil disputes, self-defence, mediation, negotiations, dialogue.

**Постановка проблеми.** Розвиток України як правової визначає одну із найважливіших її функцій – забезпечення захисту прав людини і громадянина. Прагнення нашої держави та українського народу стати повноправним членом європейської спільноти, а також відповідати сучасним правовим тенденціям, зокрема і щодо розширення можливостей захисту прав та інтересів фізичних і юридичних осіб і, зокрема, надання права вибору особі способу захисту. Саме предмет захисту визначає її форму, вона залежить від нього та повинна відповідати нормам права. Хоча, як правило, захист порушених цивільних прав, вирішення суперечок пов'язують саме із судовим захистом, проте юрисдикційна форма захисту цивільно-правових відносин не завжди є доцільною та необхідною і може задовольнити очікування сторін у спорі. Сьогодні все більшого значення та визнання набувають саме неюрисдикційна форма захисту цивільних прав і законних інтересів, а ефективність її використання зумовлює необхідність проведення класифікації неюрисдикційних способів захисту. Тому, актуальним є дослідження неюрисдикційних способів захисту, їх інтегрування у національне законодавство.

Проблематику здійснення як неюрисдикційної форми захисту цивільних прав в цілому, так і окремих неюрисдикційних способів зокрема, присвячені праці О. Антонюк, Н. Бондар, І. Жилінкової, Н. Кузнецової, Т. Ліснічої, Л. Ляшевської, О. Негоди, А. Соловйова, Л. Стецюк, О. Чепис, В. Яроцького та ін. Ірина Єфремова у своєму дослідженні проаналізувала особливості захисту приватних прав неюрисдикційними способами врегулювання правових спорів (конфліктів) [1]. Праву учасників цивільних правовідносин на самозахист своє дисертаційне дослідження присвятила Олена Антонюк [2]. Особливості неюрисдикційного захисту цивільних прав охарактеризувала А. Пахомова [3].

### Викладення основного матеріалу.

Одним із каталізаторів процесу актуалізації в Україні неюрисдикційної форми вирішення правових конфліктів є розвиток громадянського суспільства. Також передумовами є наявність національного правового звичаю у сфері цивільного права, постійний розвиток ринкових відносин, підвищення ролі приватного права та позитивний досвід розвинених демократичних країн світу, що доводить затребуваність та ефективність системи неюрисдикційних способів захисту. Альтернативні форми та способи спрямовані на всебічне, повне та неупереджене врегулювання правових спорів безпосередньо за допомогою недержавних механізмів. Крім того, є загальноновизнаними переваги альтернативних способів. Зокрема, це мінімальні затрати часу й коштів, основою є узгодження інтересів та позицій сторін, можливість збереження ділових відносин між сторонами конфлікту, високий рівень добровільного виконання рішень.

Захист приватних прав являє собою процес реалізації заходів щодо захисту суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів. У загальній теорії захисту приватних прав виділяють такі дві форми захисту цивільних прав, а саме: юрисдикційна та неюрисдикційна (альтернативна) [1]. Перша – передбачає звернення до компетентних органів, які наділені владними повноваженнями за захистом, вона здійснюється судом в загальному порядку захисту або органами державної влади відповідно в спеціальному порядку захисту. Відповідно до ст. 55 Конституції України кожному гарантується право захисту своїх прав та свобод від протиправних посягань та порушень будь-якими засобами, що не заборонені законом [4].

Стаття 124 Конституції України встановила припис, згідно з яким: правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Тому, можна стверджувати, що захист прав у судовому порядку є основною та найбільш розповсю-



дженою формою захисту. Проте, захист цивільних прав, свобод та інтересів забезпечується як шляхом юрисдикційних органів, так і внаслідок реалізації права саме на позасудове врегулювання конфлікту (спору) за допомоги неюрисдикційної форми захисту [5, с. 30]. Неюрисдикційна ж форма стосується будь-яких способів врегулювання спорів за межами судових процедур.

Розвиток альтернативних способів вирішення спорів, пов'язаний з процесами глобалізації та модернізації світу, науково-технічним прогресом, що стали підґрунтям своєрідної кризи судової системи свого часу. Формування у середині ХХ століття позасудових процедур у Сполучених Штатах Америки, було пов'язано з тим, що у даній країні, де традиційно надавали перевагу судовому способу врегулювання суперечностей, загострюються конфлікти між певними категоріями населення: профспілками та роботодавцями, які потребують нового позасудового шляху вирішення. Таким чином, для подолання цієї колізії владою був створений спеціальний федеральний орган – Federal Mediation Conciliation Service. Основною метою якого було стати нейтральним посередником під час врегулювання саме трудових спорів. У той же час вперше з'являється термін «альтернативне вирішення спорів» [6, с. 4].

В Україні неюрисдикційні способи захисту особистих прав стали формуватися тільки на початку ХХІ ст. Набирає актуальності поняття «Alternative Dispute Resolution», що в перекладі українською мовою є альтернативним вирішенням спору (неюрисдикційна форма захисту). Загалом це свідчить про затребуваність та розвиток альтернативних способів захисту прав громадян [7, с. 19]. Хоча, врегулювання спорів без звернення до судових органів виникло історично раніше за судовий розгляд. Однак, внаслідок тривалої переваги держави у сфері вирішення цивільних спорів, це викликало відсутність сталої правового звичаю врегулювання конфлікту в позасудовому порядку, брак комплексного наукового вивчення, аналізу співвідношення судових та неюрисдикційних форм захисту цивільних прав та, власне, практичного досвіду у цій сфері [6, с. 93]. Я. Любченко

зауважує, що хоча системи судового та альтернативного вирішення цивільно-правових спорів відрізняються одна від одної, це не підтверджує наявності змагальності між ними. Альтернативне вирішення спорів є не лише способом ефективного забезпечення доступу до правосуддя для учасників цивільних правовідносин, але є також інструментом, який допомагає зберегти державні кошти [8].

До альтернативних способів науковці відносять уже відомі національному законодавству правові інститути, зокрема, діалог, медіацію (посередництво), переговори, третейське судочинство, а також міжнародний комерційний арбітраж та інші способи, які є індивідуальними для інших держав [9, с. 36].

Альтернативні способи вирішення конфліктів зазвичай містять попередньо нейтральну оцінку, переговори, примирення, посередництво та арбітраж. Неюрисдикційна форма захисту включає в себе також самозахист цивільних прав, згідно з ст. 19 ЦК України самозахистом є застосування особою заходів протидії, не заборонених законом та, що відповідають фундаментальним моральним принципам українського суспільства [10]. Спосіб альтернативного захисту обирається на власний розсуд особою, до того ж може передбачатись договором, законом або іншим нормативно-правовим актом.

Неюрисдикційна форма захисту полягає у вжитті особисто правовласником конкретних заходів, спрямованих саме на припинення порушення, відновлення порушених прав та відшкодування завданої шкоди [11, с. 45]. Важливою умовою для такої форми захисту є те, що вона має втілюватись способами та заходами, що не заборонені законом та не суперечать засадам моральності. Вони мають відповідати змісту порушеного права, характеру дій, якими воно заподіювалось, а також наслідкам, спричиненими відповідним діями, з метою захисту благ, які охороняються цивільним законодавством.

Враховуючи правову природу неюрисдикційної форми захисту цивільних прав і законних інтересів, думки вчених-правників [12], можна виділити наступні її ознаки:

1) неюрисдикційна форма має характер приватного (недержавного) застосування;

2) така форма передбачає юридичну рівність сторін та осіб, які сприяють врегулюванню суперечки;

3) дана форма має переважно договірний характер правовідносин та відсутність елемента доказування;

4) сторони самостійно, за загальним правилом, обирають осіб, що сприятимуть вирішенню конфлікту;

5) при застосуванні даної форми переважає диспозитивний метод, зокрема, у процесі використання способів альтернативного захисту;

6) особливістю є відсутність єдиної процесуальної форми, встановленої нормами права для обраного сторонами способу альтернативного захисту;

7) неюрисдикційні способи застосовуються у приватно-правовій сфері, втручання органів влади є мінімальною, а отже може бути забезпечено конфіденційність та негласність вирішення спору;

8) відповідні акти, прийняті внаслідок застосування способів альтернативного захисту, виконуються сторонами спору на добровільній основі.

Н. Л. Бондаренко-Зелінська стверджує, що з усіх альтернативних способів вирішення цивільних спорів для українського законодавства актуальними є саме перемовини, медіація та арбітраж, а також наступні специфічні процедури, як-от посередництво-арбітраж, встановлення обставин, попередня незалежна оцінка та приватний суд. У світовій практиці ще застосовують спрощений суд присяжних. Водночас, арбітраж є способом врегулювання конфлікту за допомогою арбітра (групи арбітрів) – незалежної та нейтральної особи, яка уповноважена виносити рішення обов'язкове для сторін. В нашому законодавстві поширене поняття «третейське судочинство». Поряд з цим є ще один прояв, медіація або посередництво – спосіб вирішення спору за допомогою посередника, що сприятиме сторонам у досягненні згоди щодо врегулювання конфлікту. Перемовини – це спосіб вирішення конфлікту безпосередньо сторонами спірних правовідносин, тобто представниками сторін без участі будь-яких посередників [13, с. 167].

Найбільш вдалою моделлю втілення права на позасудове вирішення спору є третейське

судочинство, правове регулювання якого здійснюється Законом України «Про третейські суди» [14]. Необхідно зазначити наступний альтернативний спосіб – медіацію, який внаслідок закріплення у ст. 129 Конституції України можливості обов'язкового досудового урегулювання спору, зараз як ніколи набуває в нашій державі актуальності [12]. Адже вже нікого не дивує той факт, що наші суди не справляються з тією кількістю справ, яке до них надходить. Проведення у справі може тривати роками, судові рішення часто не виконуються, а рівень довіри до судової системи є дуже низьким. Саме тому, на нашу думку, необхідно розвивати альтернативні способи вирішення спорів. Важливим для розвитку даного способу неюрисдикційної форми стало прийняття Закону України «Про медіацію» [15].

На думку А. Пахомової, процедура медіації є шляхом пошуку способів вирішення спору, причому такий спосіб має влаштовувати всі її сторони. Яким є даний шлях, як виникає та які має елементи, що наповнюють процедуру захисту прав. Всі ці інструменти можуть змінюватися у залежності від внутрішньої правової системи держави, але сама сутність процедури захисту прав, вирішення конфліктів поза юрисдикційною формою є завжди константою [3].

Одним із актуальних явищ для вітчизняної цивілістики доцільно зазначити наступний спосіб неюрисдикційного захисту цивільних прав – самозахист. Роль та місце самозахисту у цивільному праві значно недооцінювалися, а найефективнішою формою захисту цивільних прав і законних інтересів учасників правовідносин вважався саме судовий захист. Водночас такий альтернативний спосіб як самозахист розглядався виключно як засіб для протидії фактичним порушенням.

У статті 19 ЦК України терміни «засоби протидії» та «способи самозахисту» використовується без розкриття їх змісту. Під засобами протидії необхідно розуміти не предмети матеріального світу, а певну дію, прийом/засіб або систему прийомів/засобів, які дають особі можливість захистити цивільні права від порушень, оскільки в законодавстві ніде не міститься визначення цивільного обороту або

обмежені в цивільному обороті (стаття 178 ЦК України). У свою чергу моральні засади українського суспільства засуджують не окремі предмети матеріального світу самі по собі, а лише знаходження їх у неналежному місці або певні способи їх використання. Крім того, поняття «самозахист» ширше за своїм обсягом ніж поняття «протидія» і включає його як свою складову, оскільки здійснювати самозахист дозволяється лише для протидії порушенню права, а й у разі реальної небезпеки такого порушення, а також для відновлення уже порушеного права, коли порушення фактично відбулося. Тому, виходячи із вищезазначеного, доречно було б замінити в тексті даної статті слова «засобів протидії» словами «способів самозахисту».

Самозахист – це застосування особою засобів протидії, що не заборонені законом та не суперечать засадам моральності суспільства [16, с. 111]. Самозахист може розглядатися у двох аспектах: дія, що протидіє порушенню і здатна заподіяти шкоду суб'єкту з однієї сторони та право на самозахист як забезпечення можливості вчинення такої дії з іншої. Самозахист є можливістю суб'єкта правовідносин здійснювати захист своїх цивільних прав та законних інтересів своїми правомочностями без звернення безпосередньо за їх захистом до спеціально уповноважених державою органів, осіб, що виконують функції держави або місцевого самоврядування. Правомочності особи розкриваються через визначення підстав, ознак та умов самозахисту, але лише якщо закон дозволяє особі здійснювати такий захист.

Можна виділити наступні ознаки самозахисту:

1) самозахист здійснюється правомочностями самої особи без звернення безпосередньо за їх захистом до спеціально уповноважених державою органів, осіб, що виконують функції держави або місцевого самоврядування;

2) встановлена законодавством заборона позбавлення особи права на здійснення самозахисту.

Самозахист може застосовуватися лише за наявності адекватних умов, зокрема, це відсутність можливої законодавчої заборони на застосування відповідних засобів протидії, а також

неузгодженості засобів протидії з моральними засадами суспільства. Крім того, спосіб самозахисту має відповідати змісту порушеного права, а спосіб самозахисту – характеру дій та спричиненими таким порушенням наслідками. При здійсненні самозахисту особа має враховувати ту межу своїх дій, які вона застосовує щоб припинити конкретні порушення своїх прав чи законних інтересів. Загалом дії особи, як самозахист, мають бути спрямовані виключно на припинення правопорушення. Важливою умовою застосування такого неюрисдикційного способу, як самозахист, є припинення дій щодо особи порушника при досягненні мети, оскільки всі подальші дії вже не можуть бути визнані самозахистом. Способи самозахисту можуть бути встановлені, як договором або законом, так і бути обраними особою самостійно [17, с. 35].

Способи самозахисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів вказані в главі 49 ЦК України: неустойка, порука, гарантія, застава, притримання, завдаток. На нашу думку, зазначені способи можуть бути застосовані задля захисту приватного інтересу, який полягатиме в отриманні особою блага в строк і належним чином, відповідно до цивільної угоди.

Доцільно зауважити, що вказані способи можуть бути застосовані як до вчинення правочину (завдаток – статті 570, 571 ЦК України), на стадії укладення угоди (неустойка – статті 549–552 ЦК України), в процесі виконання обов'язків за угодою (порука, гарантія – статті 553–569 ЦК України, застава – статті 572–593 ЦК України), так і після порушення зобов'язання (притримання – статті 594–597 ЦК України). Формами самозахисту виділяють: необхідну оборону; завдання шкоди у стані крайньої необхідності; притримання майна кредитором та інші засоби, що не заборонені законом.

Отже, самозахистом можна визнати дії фактичного та/або юридичного характеру, здійснювані у відповідних межах, направлені на захист охоронюваних законом суб'єктивних цивільних прав чи законних інтересів особи або іншого суб'єкта, що мають спільні ознаки та умови їх здійснення, та які можуть бути застосовані лише за наявності конкретних

підстав особою, яка не є суб'єктом владних повноважень.

**Висновки.** Розвиток альтернативних (неюрисдикційних) способів врегулювання спорів набуває популярності, останні все частіше застосовуються в Україні. Дані способи необхідно розглядати як сукупність видів неюрисдикційної форми (альтернативної системи) захисту цивільних прав, вирішення цивільно-правових спорів. Основою кожної з цих процедур є їх добровільне застосування та участь незалежної та нейтральної особи.

Нині розвиток системи неюрисдикційних способів захисту цивільних прав і законних інтересів ще триває, що загалом є позитивним явищем. Застосування альтернативних (неюрисдикційних) способів вирішення цивільно-

правових спорів обумовлюється об'єктивними потребами та інтересами суспільства. Найбільш поширеними способами є третейське судочинство, медіація та самозахист цивільних прав.

Альтернативне вирішення спорів є дієвим механізмом захисту цивільних прав і законних інтересів. У свою чергу це значно розвантажує судову систему від приватноправових спорів. Такі способи вирішення суперечок покликані надати сторонам конфлікту широкий вибір способів та правил його вирішення. Юрисдикційна та неюрисдикційна форми захисту цивільних прав, їх способи мають співіснувати як допоміжні один одному. Адже там, де юрисдикційні способи захисту є неефективними, можуть стати ефективними саме неюрисдикційні способи, і навпаки.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Єфремова І.І. Особливості захисту приватних прав неюрисдикційними способами врегулювання правових спорів (конфліктів). *Економіка. Фінанси. Право*. 2021. № 6/1. С. 23–29.
2. Антонюк О.І. Право учасників цивільних правовідносин на самозахист : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2004. 205 с.
3. Пахомова А.О. Особливості неюрисдикційного захисту цивільних прав. Концептуальні засади механізму захисту прав людини: український та міжнародний контекст: колективна монографія. Біла Церква: Білоцерківський національний аграрний університет. 2022. 430 с.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України: офіційний веб-сайт URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 24.02.2023).
5. Лілопол І.М. Альтернативні форми захисту прав, свобод і законних інтересів. *Альтернативні способи вирішення цивільних спорів* : матеріали круглого столу. (Одеса, 29 березня 2021 р.). Одеса : Фенікс, 2021. с. 29–33. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/14491/%D0%9C%D0%B0%D1%82%20%D0%BA%D1%80%20%D1%81%D1%82%20%D0%A6%D0%9F.pdf?sequence=4&isAllowed=y> (дата звернення 24.02.2023).
6. Прущак В. Є. Історичні аспекти розвитку альтернативних способів вирішення спорів. *Часопис цивілістики*. 2019. Випуск 34. С. 93.
7. Спектор О. М. Альтернативні способи вирішення цивільно-правових спорів: світовий досвід та перспективи застосування у правовій системі України : монографія. К. : Фенікс, 2013. С. 36.
8. Любченко Я.П. Сутність альтернативних способів вирішення правових спорів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. Вип. 79. С. 66–72. URL: <http://www.apdr.in.ua/v79/11.pdf> (дата звернення 24.02.2023).
9. Подковенко Т. Альтернативні способи вирішення спорів: розвиток концепції. *Актуальні проблеми правознавства*. Випуск 1 (13). 2018 р. С. 35–41.
10. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n1039> (дата звернення 23.02.2023).
11. Неюрисдикційні форми захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання: монографія: за заг. ред. д. ю. н. М. С. Долинської. Львів: ТОВ «Галицька видавнича спілка». 2020. 174 с. URL: [http://nbuviar.gov.ua/images/nak\\_mon\\_partneriv/Neiurysdyktsiini%20formy%20zakhystu%20prav%20ta%20interesiv%20subiektiv%20hospodariuvannia.pdf](http://nbuviar.gov.ua/images/nak_mon_partneriv/Neiurysdyktsiini%20formy%20zakhystu%20prav%20ta%20interesiv%20subiektiv%20hospodariuvannia.pdf) (дата звернення 25.02.2023).
12. Альтернативні способи вирішення цивільних спорів за законодавством України : навчальний посібник: за ред. канд. юрид. наук, доц. О. Б. ВербиСидор. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 2021. 416 с. URL: [http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3835/1/verba-sydor\\_26-05-21.pdf](http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3835/1/verba-sydor_26-05-21.pdf) (дата звернення 24.02.2023).

13. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Впровадження способів альтернативного вирішення правових спорів. *Міжнародне приватне право: розвиток і гармонізація*. 2018. с. 165–169. URL: [http://old.univer.km.ua/statti/1.bondarenko-zelinska\\_n.l.\\_vprovadzhennya\\_sposobiv\\_alternatyvnoho\\_vyrishennya\\_pravovykh\\_sporiv\\_\(adr\\_\\_\\_alternative\\_dispute\\_resolution\).pdf](http://old.univer.km.ua/statti/1.bondarenko-zelinska_n.l._vprovadzhennya_sposobiv_alternatyvnoho_vyrishennya_pravovykh_sporiv_(adr___alternative_dispute_resolution).pdf) (дата звернення 26.02.2023).

14. Про третейські суди: Закон України від 11 травня 2004 р. Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text>

15. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 р. Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#top> (дата звернення 26.02.2023).

16. Ляшевська Л. І., Хлисту́н О.В. Правова природа самозахисту цивільних прав як засіб протидії цивільним правопорушенням. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2018. Вип. 51(1). С. 110-114. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr\\_2018\\_51\(1\)\\_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2018_51(1)_25) (дата звернення 27.02.2023).

17. Параниця С.П. Самозахист як самостійне суб'єктивне право особи. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 33–36.

## ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 349.42

DOI <https://doi.org/10.32782/39221389>

**Коваленко-Чукіна І. Г.,**  
кандидат історичних наук,  
доцент кафедри соціально-гуманітарних та правових дисциплін  
Уманського національного університету садівництва

**Машковська Л. В.,**  
кандидат юридичних наук, доцент  
кафедри соціально-гуманітарних та правових дисциплін  
Уманського національного університету садівництва

### ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ АГРАРНОГО СЕКТОРУ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

### LEGAL PROTECTION OF THE AGRICULTURAL SECTOR UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Стаття присвячена правовому захисту аграрного сектору та змін які відбулися в законодавстві в умовах військового стану. Довоєнна частка сільського господарства та розвитку локальних ринків. Сучасний стан розвитку аграрного сектора України напрями діяльності в боротьбі з ворогом на аграрному фронті. Як війна ускладнила функціонування сільськогосподарського виробництва через розрив логістичних ланцюгів, екологічні катастрофи на корпоративних тваринницьких комплексах, блокування ринків збуту.

Досліджено стан земельних відносин з урахуванням безоплатної передачі земель державної, комунальної власності у приватну власність, питання мінімального строку договору оренди землі, право оренди земельної ділянки, переданої в оренду під час воєнного стану.

В статті розширено перелік земель державної та комунальної власності, які на термін дії воєнного стану передаватимуться в оренду без проведення аукціону. Розглядається питання припинення або скасування воєнного стану в Україні або у відповідних окремих її місцевостях – це не є підставою для припинення дії, зміни договорів оренди, укладених і поновлених у період воєнного стану, припинення прав оренди, які виникли на підставі таких договорів.

Проаналізовані наявні проблеми та шляхи вирішення: безповоротні гранти, скасування ввізного мита, транспорт без віз. Про порядок використання фінансової допомоги малим агровиробникам, які найбільше постраждали від військової агресії російської федерації і потребують підтримки за понесені витрати на польові роботи, утримання корів, придбання матеріалів для ведення господарської діяльності, паливно-мастильних матеріалів, засобів захисту рослин, кормів та інших виробничих витрат.

Розглянуті перспективи розвитку аграрного сектору в Україні в умовах військового стану.

**Ключові слова:** правовий захист, законодавство, в умовах військового стану, земельні відносини, аграрний сектор України, договір оренди, державна та комунальна власність, оренда землі.

The article is devoted to the legal protection of the agricultural sector and the changes that took place in the legislation under martial law. The pre-war share of agriculture and the development of local markets. The current state of development of the agrarian sector of Ukraine, directions of activity in the fight against the enemy on the agrarian front. How the war complicated the functioning of agricultural production due to the disruption of logistics chains, environmental disasters on corporate livestock complexes, blocking of sales markets.

The state of land relations was studied, taking into account the free transfer of state and communal land into private ownership, the issue of the minimum term of the land lease agreement, the right to lease a land plot leased during martial law.

The article expands the list of state and communal lands that will be leased without an auction for the duration of martial law: for the placement of production facilities of enterprises; placement of river ports (terminals) on the Danube River; for the placement of multimodal terminals and production and transshipment complexes; construction of power supply, gas distribution, water, heat, sewage networks, electronic communication networks, main gas pipeline facilities; for commodity agricultural production; to accommodate seaports.

The issue of termination or cancellation of martial law in Ukraine or in the corresponding individual localities is under consideration, this is not a reason for termination, change of lease contracts concluded and renewed during the period of martial law, termination of lease rights that arose on the basis of such contracts.

Existing problems and ways to solve them were analyzed: non-refundable grants, cancellation of import duty, visa-free transport. About the procedure for using financial assistance to small agricultural producers who were most affected by the military aggression of the Russian Federation and need support for the expenses incurred for field work, keeping cows, purchasing materials for conducting economic activities, fuel and lubricants, plant protection products, fodder and other production costs .

The prospects for the development of the agricultural sector in Ukraine under martial law are considered.

**Key words:** *legal protection, legislation, under martial law, land relations, agrarian sector of Ukraine, lease agreement, state and communal property, land lease.*

За інформацією Інституту економіки та прогнозування НАН України від 27.02.23 року. Всю діяльність в аграрному секторі змінила повномасштабна війна в Україні. В умовах воєнних дій першочерговим завданням українського аграрного сектора стало надійне забезпечення населення сільськогосподарською продукцією та продовольством – і тут фермери й особисті селянські господарства продемонстрували свою ключову роль у збереженні та розвитку локальних ринків і ланцюгів постачань продовольства. Селянин-фермер не припинив вести господарство, а зумів зберігти і згуртувати всю свою силу в допомогі державі. Війна надзвичайно ускладнила функціонування великотварного сільськогосподарського виробництва через розрив логістичних ланцюгів, екологічні катастрофи на корпоративних тваринницьких комплексах, блокування ринків збуту [1].

М.В. Шульга вважає, що довоєнна частка сільського господарства у ВВП України була найвищою серед усіх секторів економіки і становила понад 10% у 2021 році. На агропродовольчу продукцію припадало найбільша частка загального експорту України – близько 41% за рік. В цілому, агросектор відігравав ключову роль у забезпеченні добробуту 13 млн. сільських жителів. Сільське господарство було одним із лідерів світового виробництва деяких видів продовольства, забезпечуючи обсяги торгівлі світового споживання. Україна була лідером із міжнародної торгівлі олією соняшниковою (перше місце у світі), ріпаком та ячменем (третє та четверте місця відповідно) та іншою продукцією. Торгівля сільськогосподарською продукцією та продовольчими товарами приносила Україні щорічно близько 22 млрд. дол. [2].

Відповідно до Закону № 2145-IX від 24.03.2022 року війни внесла трансформацію в деяких законодавчих актів України щодо

створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. Земельні ділянки сільськогосподарського призначення, а саме: приватної та державної, комунальної власності, невитребуваних, нерозподілених земельних ділянок, а також земельних ділянок, що залишилися у колективній власності і були передані в оренду органами місцевого самоврядування – вважаються поновленими на один рік.

Для цього не потрібно волевиявлення сторін відповідних договорів, внесення відомостей про поновлення договору до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно договори оренди, суборенди, емфітевзису, суперфіцію, земельного сервітуту, строк користування земельними ділянками щодо яких закінчився після введення воєнного стану [3].

Земельний кодекс України та Закону України «Про оренду землі» висунув вимоги, щодо мінімального строку договору оренди землі не застосовуються до договорів, укладених у період воєнного стану;

– передача в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва на строк до одного року земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності (крім тих, що перебувають у постійному користуванні осіб, які не належать до державних, комунальних підприємств, установ, організацій), а також земельних ділянок, що залишилися у колективній власності колективного сільськогосподарського підприємства, сільськогосподарського кооперативу, сільськогосподарського акціонерного товариства, нерозподілених та невитребуваних земельних ділянок і земельних часток (паїв) здійснюється на таких умовах: а) розмір орендної плати не може перевищувати 8 відсотків нормативної грошової оцінки земельної ділянки, що визначається від

середньої нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по області; б) орендар земельної ділянки; в) договір оренди земельної ділянки укладається лише в електронній формі, та засвідчується кваліфікованими електронними підписами орендаря і орендодавця; г) передача в оренду земельної ділянки здійснюється без проведення земельних торгів; г) формування земельної ділянки з метою передачі її в оренду здійснюється без внесення відомостей про таку земельну ділянку до Державного земельного кадастру (державної реєстрації) та присвоєння їй кадастрового номера, на підставі технічної документації;

– договір оренди землі не може бути поновлений, укладений на новий строк і припиняється зі спливом строку, на який його укладено;

– право оренди земельної ділянки, переданої в оренду під час воєнного стану, не підлягає державній реєстрації. Договір оренди землі, а також зміни до нього, договір про розірвання такого договору оренди підлягає державній реєстрації. Державна реєстрація договору оренди землі здійснюється районною військовою адміністрацією;

– якщо договір оренди землі, укладений у період воєнного стану, закінчився до збирання врожаю, посіяного орендарем на земельній ділянці, орендар має право на збирання такого врожаю з компенсацією ним орендодавцю збитків, спричинених тимчасовим зайняттям земельної ділянки, у розмірі орендної плати за період з дня закінчення строку дії договору оренди до дня закінчення збирання врожаю;

– земельні торги щодо прав оренди, емфітевзису, суперфіцію щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної, комунальної власності не проводяться. Оголошення нових земельних торгів щодо набуття права оренди, емфітевзису, суперфіцію щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної, комунальної власності забороняється;

– землекористувачі, які використовують земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної, комунальної власності на праві постійного користування (крім державних, комунальних підприємств, установ, організацій), емфітевзису, можуть передавати такі земельні ділянки в оренду строком до одного

року для ведення товарного сільськогосподарського виробництва[3].

Згідно Закону України «Про оренду землі» не є підставою для припинення дії, зміни договорів оренди, укладених і поновлених у період воєнного стану, припинення або скасування воєнного стану в Україні або у відповідних окремих її місцевостях не є припинення прав оренди, які виникли на підставі таких договорів. Після припинення або скасування воєнного стану в Україні або у відповідних окремих її місцевостях такі договори не можуть бути поновлені, укладені на новий строк та продовжують діяти до закінчення строку, на який вони укладені [3].

М.В. Шульга подає інформацію, що відповідна до програми Кабінету Міністрів України в червні 2022 року була затверджена програма на створення безповоротних грантів на будівництві теплиць та садів загальний бюджет якої склав 7 млрд грн. В цей бюджет закладено також підтримку ягідництва та виноградарства

Зокрема, зміни стосуються умов надання грантів на будівництво модульної теплиці. Вона повинна бути площею не менше 0,4 гектара та не більше 2,4 гектара. Грант покриває також витрати на придбання насіння та садивного матеріалу, їх доставку. Обов'язкова також сканована копія проекту будівництва модульної теплиці з кошторисною документацією. До всього, покладається обов'язок створення не менше 14 нових робочих місць на 1 гектар теплиць.

З 29 червня українські перевізники можуть виконувати двосторонні перевезення Україна - ЄС, транзитні перевезення територіями країн ЄС, здійснювати поїздки країнами ЄС без міжнародного посвідчення водія. Транспортний безвіз скасовує необхідність отримання відповідних дозволів на постійній основі та дозволить уникнути зупинки експорту української продукції через автомобільні пункти пропуску.

В рішенні Європейського Парламенту за № 2022/870 йдеться про: призупинення усіх тарифних квот для сільськогосподарської продукції та антидемпінгових мит на імпорту товарів походженням з України [4]. До 5 червня 2023 року на українські товари скасовується ввізне мито в країни Європейського Союзу.



Згідно Закон України від 24.03.2022 р 2145-ІХ., ключовою зміною якого було скасування проведення електронних торгів щодо передачі в оренду земель с/г призначення на термін дії воєнного стану. Також, формування ділянки для передачі її в оренду здійснюється без внесення відомостей до (державної реєстрації) та присвоєння їй кадастрового номера. А право оренди земельної ділянки с/г призначення не підлягає державній реєстрації. Договір оренди, укладений за такими правилами, не може бути поновлений чи укладений на новий строк.

Закон України №2247-ІХ розширив перелік земель державної та комунальної власності, які на термін дії воєнного стану передаватимуться в оренду без проведення аукціону:

– для розміщення виробничих потужностей підприємств, переміщених (евакуйованих) із зони бойових дій (у тому числі тих, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави);

– розміщення річкових портів (терміналів) на річці Дунай, доцільність будівництва (розширення) яких визначена рішенням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері внутрішнього водного транспорту;

– для розміщення мультимодальних терміналів та виробничо-перевантажувальних комплексів, доцільність будівництва (розширення) яких визначена центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері транспорту;

– будівництва мереж електропостачання, газорозподільних, водопровідних, теплопровідних, каналізаційних мереж, електронних комунікаційних мереж, об'єктів магістральних газопроводів;

– для товарного сільськогосподарського виробництва;

– для розміщення морських портів.

У Земельному кодексі України та Постанови Кабінету Міністрів України від 22.09.2022 р. №1013 говориться про всіх інших категорій земель, до яких обмеження не застосовується, вони продаються та передаються в оренду за правилами проведення земельних торгів.

Також, у Законі України №2247-ІХ не передбачений порядок і критерії визначення

фізичних та юридичних осіб, яким надається право оренди ділянки державної, комунальної власності без проведення земельних аукціонів для розміщення виробничих потужностей підприємств, релокованих із зони бойових дій уникнення.

Зазначені зміни не стосуються продажу с/г земель, тому останні можуть продаватись фізичним особам. Продавати можна лише приватні землі, тому організаторами торгів можуть бути представники Державної виконавчої служби чи приватні виконавці, які здійснюють продаж в межах виконавчого провадження [5].

На думку Присяжнюк Л. земельні ділянки комунальної власності надаються у постійне користування виконавчим органам сільських, селищних, міських рад. Передача земельних ділянок державної, комунальної власності для таких цілей фізичним, юридичним особам на інших речових правах забороняється.

Розміщення тимчасових споруд, їх комплексів, призначених для життєзабезпечення (тимчасового проживання та обслуговування) внутрішньо переміщених осіб, а також інженерних мереж, необхідних для функціонування таких споруд, може здійснюватися на земельних ділянках усіх категорій земель (крім земель природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, земель історико-культурного призначення, земель лісогосподарського призначення) без зміни цільового призначення земельної ділянки. Розміщення на зазначених земельних ділянках інших об'єктів здійснюється відповідно до цільового призначення земельних ділянок.

Але в умовах договорів щодо зазначених земельних ділянок має бути визначено:

– що, орендар не має права змінювати цільове призначення земельної ділянки;

– що, відчуження, застава (іпотека) права користування земельною ділянкою забороняється;

– що, передача земельної ділянки в суборенду забороняється;

– що, орендар зобов'язаний здійснити розміщення об'єктів, для яких земельна ділянка передана в оренду, протягом строку, визначеного договором оренди земельної ділянки (з припиненням орендодавцем дії такого договору, якщо орендар не виконав це зобов'язання, в

односторонньому порядку, без урахування волевиявлення орендаря) [5].

16 серпня Уряд затвердив порядок використання фінансової допомоги малим агровиробникам, які найбільше постраждали від військової агресії російської федерації і потребують підтримки за понесені витрати на польові роботи, утримання корів, придбання матеріалів для ведення господарської діяльності, паливно-мастильних матеріалів, засобів захисту рослин, кормів та інших виробничих витрат.

Проект фінансуватиметься за рахунок бюджетної підтримки Європейського Союзу. Загальний бюджет програми складає 1,5 млрд грн. Ним зможуть скористатися фермери, які обробляють від 1 до 120 га сільськогосподарських угідь або які утримують від 3 до 100

корів. Безповоротна допомога в розмірі 3100 грн виплачуватиметься за один гектар сільськогосподарських угідь (але не більше 372 тис. грн), а також 5300 грн за вирощену дійну корову (але не більше 530 тис. грн) [6].

Сільське господарство зазнали великих збитків від агресора знищені фермерські господарства. Аграрії не можуть працювати на окупованих територіях та в зонах бойових дій. До того ж росія блокувала порти, але за допомогою великих зусиль міжнародної спільноти вдалося відновити експорт зерна з України.

За допомоги зміни законодавства і посилення в діяльності і функціонування сільського господарства, Українські аграрії змогли вистояти і перемогти ворога на аграрному фронті вони зуміли зібрати урожай і забезпечити зерном всіх українців.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Сільське господарство України в умовах воєнного стану: уроки для суспільства і політиків. За інформацією Інституту економіки та прогнозування НАН України від 27.02.23. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.nas.gov.ua/EN/Messages/Pages/View.aspx>
2. Шульга.В. Підтримка аграрного сектору в умовах воєнного стану: що варто знати?. 21.11.22 р. Електронний ресурс] – Режим доступу: [https://jurliga.ligazakon.net/analytics/213396\\_pdtrimka-agrarnogo-sektoru-v-umovakh-vonnogo-stanu-shcho-var-to-znati](https://jurliga.ligazakon.net/analytics/213396_pdtrimka-agrarnogo-sektoru-v-umovakh-vonnogo-stanu-shcho-var-to-znati)
3. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. Верховна Рада України; Закон від 24.03.2022р. №2145-IX [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20>
4. Шульга.В. Підтримка аграрного сектору в умовах воєнного стану: що варто знати?. 21.11.22 р. Електронний ресурс] – Режим доступу: [https://jurliga.ligazakon.net/analytics/213396\\_pdtrimka-agrarnogo-sektoru-v-umovakh-vonnogo-stanu-shcho-var-to-znati](https://jurliga.ligazakon.net/analytics/213396_pdtrimka-agrarnogo-sektoru-v-umovakh-vonnogo-stanu-shcho-var-to-znati)
5. Закон України від 12.05.2022 р. № 2247-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» від 07.06.2022 у Верховна Рада. Закони. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://document.vobu.ua/doc/13705>
6. Присяжнюк Л. Агровиробники, що постраждали від війни, зможуть отримати державну допомогу до 530 тис. грн. від 17 серпня 2022 р. [Електронний ресурс] -Режим доступу: [https://biz.ligazakon.net/news/213293\\_agrovirobniki-shcho-postrazhdali-ud-vyni-zmozhut-otrimati-derzhavnu-dopomogu-do-530-tis-grn](https://biz.ligazakon.net/news/213293_agrovirobniki-shcho-postrazhdali-ud-vyni-zmozhut-otrimati-derzhavnu-dopomogu-do-530-tis-grn)

**Федоренко Ю. С.,**

*аспірант кафедри господарсько-правових дисциплін та економічної безпеки  
Донецького державного університету внутрішніх справ*

## **УЧАСНИКИ ВІДОКРЕМЛЕНИХ ПРОВАДЖЕНЬ У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО**

### **PARTICIPANTS OF SEPARATE PROCEEDINGS IN BANKRUPTCY CASE**

Стаття присвячена дослідженню правового статусу учасників відокремлених проваджень у справі про банкрутство.

Метою статті є розкриття особливостей правового статусу учасників відокремлених проваджень у справі про банкрутство та виявлення проблемних аспектів у правовому регулюванні статусу таких суб'єктів.

Факт відкриття провадження у справі про банкрутство зумовлює концентрацію всіх спорів, стороною в яких є боржник, у межах справи про банкрутство. Наголошено, що визначення кола суб'єктів, які залучаються до відокремленого провадження у справі про банкрутство, є важливим, оскільки, з одного боку, необхідно залучити до участі у такій справі всіх осіб, на права та інтереси яких може вплинути рішення, прийняте за результатами розгляду відокремленого провадження, а, з іншого боку, залучення великої кількості учасників до такої справи може негативно вплинути на тривалість розгляду відокремленого провадження.

За результатами проведеного дослідження автором запропоновано всіх учасників відокремлених проваджень у справі про банкрутство поділити на три групи: учасники і відокремленого провадження, і справи про банкрутство загалом; учасники виключно відокремленого провадження; учасники виключно справи про банкрутство.

Встановлено, що результати розгляду відокремленого провадження безумовно впливають на хід загальної справи про банкрутство, у тому числі можуть мати наслідком виникнення у справі про банкрутство нового учасника – наприклад, нового кредитора. Аргументовано, що господарський суд є специфічним учасником справи про банкрутство загалом і відокремленого провадження зокрема. Розглядаючи відокремлені провадження у справі про банкрутство, судді господарського суду часто доводиться проявляти знання не лише у сфері господарського права та процесу, але і заглиблюватися у тонкощі правового регулювання інших сфер суспільних відносин (трудових, податкових, спадкових тощо), що є незвичним для господарського судочинства і вимагає значно більшого часу та зусиль від судді господарського суду.

**Ключові слова:** банкрутство, неплатоспроможність, відокремлене провадження, міні-провадження, господарський суд, господарський процес.

The article is devoted to the study of the legal status of participants in separate proceedings in the bankruptcy case.

The purpose of the article is to reveal the peculiarities of the legal status of participants in separate proceedings in the bankruptcy case and to identify problematic aspects in the legal regulation of the status of such subjects.

The fact of the opening of bankruptcy proceedings results in the concentration of all disputes in which the debtor is a party within the bankruptcy proceedings. It is emphasized that the definition of the range of subjects involved in separate proceedings in a bankruptcy case is important, since, on the one hand, it is necessary to involve in such a case all persons whose rights and interests may be affected by the decision made as a result of consideration of the separate bankruptcy proceedings, and, on the other hand, the involvement of a large number of participants in such a case may negatively affect the duration of consideration of separate proceedings.

According to the results of the conducted research, the author proposes to divide all participants of separate proceedings in the bankruptcy case into three groups: participants of both separate proceedings and bankruptcy cases in general; participants in exclusively separate proceedings; participants exclusively in the bankruptcy case.

It has been established that the results of consideration of a separate proceeding definitely affect the course of the general bankruptcy case, including that they may result in the emergence of a new participant in the bankruptcy case – for example, a new creditor. It is argued that the commercial court is a specific participant in the bankruptcy case in general and separate proceedings in particular. When considering separate proceedings in a bankruptcy case, a judge of a commercial court often has to demonstrate knowledge not only in the field of economic law and process, but also to delve into the intricacies of legal regulation of other spheres of social relations (labor, tax, inheritance, etc.), which is unusual for economic court proceedings and requires much more time and effort from the economic court judge.

**Key words:** bankruptcy, insolvency, separate proceeding, mini-proceeding, economic court, economic process.

**Постановка проблеми.** Розгляд справи про банкрутство не зводиться тільки до вирішення питання про можливість відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом. Обсяг процесуальної діяльності господарського суду у таких справах значно більший, адже суд, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство, розглядає ще чимало відокремлених проваджень, у яких вирішуються найрізноманітніші питання, що стосуються боржника. Такі відокремлені провадження справляють значний вплив на загальну справу про банкрутство, оскільки саме у таких «міні-провадженнях» вирішуються питання про визнання недійсними правочинів боржника, оспорювання кредиторських вимог до боржника, відсторонення арбітражного керуючого, розгляд інших спорів, стороною в яких є боржник. Від результатів розгляду таких спорів залежить як склад кредиторських вимог до боржника, так і розмір ліквідаційної маси. Тому важливим є залучення до вирішення цих спорів усіх осіб, прав та інтересів яких стосуються такі справи. Це свідчить про актуальність дослідження статусу учасників відокремлених проваджень у справі про банкрутство.

**Стан дослідження.** Актуальні питання відновлення платоспроможності боржника та визнання його банкрутом стали предметом дослідження для таких вчених, як: О. Беяневич, О. Бірюкова, А. Бутирського, І. Бутирської, І. Вечірка, Л. Грабован, В. Джуна, Ю. Кабенюк, Л. Ніколенко, Б. Полякова, Р. Полякова, П. Пригузи, В. Радзивілюк та інших. Але не дивлячись на широке використання у практиці господарських судів інституту відокремлених проваджень у справі про банкрутство, у науці господарського права та процесу дана тематика не знайшла належного і достатнього дослідження. Науковці, які досліджували різні матеріальні та процесуальні аспекти права неспроможності (банкрутства), питань відокремлених проваджень торкалися в основному побічно.

**Метою статті** є розкриття особливостей правового статусу учасників відокремлених проваджень у справі про банкрутство та виявлення проблемних аспектів у правовому регулюванні статусу таких суб'єктів.

**Виклад основного матеріалу.** Перш за все, визначимось із сутністю відокремленого провадження. Професор Б. Поляков вказує, що за своєю процесуальною формою процедура банкрутства складається з двох частин. Перша – включає в себе основне провадження, спрямоване на вирішення головного завдання – задоволення грошових вимог кредиторів шляхом застосування спеціальних судових процедур: для юридичних осіб – санації і ліквідації; для фізичних – реструктуризації та погашення боргів. Друга частина складається з додаткового або відокремленого від основного процесу провадження. У відокремленому провадженні вирішуються майнові спори, стороною яких є боржник. Завдання такого провадження полягає у збереженні й поповненні активів або конкурсної маси боржника [1]. С. Антошук під відокремленим провадженням у процедурі банкрутства розуміє форму захисту суб'єктивного права, що включає систему взаємопов'язаних процесуальних дій та правовідносин, які встановлюються між господарським судом, учасниками справи про банкрутство та іншими зацікавленими особами стосовно розгляду вимог до боржника, задоволення яких може вплинути на його майновий стан або організаційно-правову структуру [2, с. 38].

З приводу справ про банкрутство А. Бутирський зауважує, що хоча така справа і порушується за безспірними вимогами кредитора (за наявності рішення суду), але це є лише необхідна процесуальна умова порушення провадження у справі [3, с. 25]. Дійсно, насправді у багатьох фізичних та юридичних осіб можуть бути вимоги до боржника, які носять спірний характер, і саме такі вимоги будуть розглядатися у відокремленому провадженні у справі про банкрутство. Факт відкриття провадження у справі про банкрутство зумовлює концентрацію всіх спорів, стороною в яких є боржник, у межах справи про банкрутство. Крім того, враховуючи розгляд таких спорів у відокремленому провадженні у межах загальної справи про банкрутство, суттєво змінюється і суб'єктний склад такої справи: якщо за звичайних умов такий спір, наприклад, про визнання недійсним правочину боржника-фізичної особи розглядався би загальним судом у порядку цивільного судочинства за участю лише борж-

ника (відповідача) та позивача (особи, права та інтереси якої порушив оспорюваний правочин), то після відкриття провадження у справі про банкрутство щодо боржника, такий спір уже буде розглядатися господарським судом, а коло учасників такої справи може бути значно розширеним за рахунок включення до їх переліку арбітражного керуючого та кредиторів боржника.

Визначення кола суб'єктів, які залучаються до відокремленого провадження у справі про банкрутство, є важливим, оскільки, з одного боку, необхідно залучити до участі у такій справі всіх осіб, на права та інтереси яких може вплинути рішення, прийняте за результатами розгляду відокремленого провадження, а, з іншого боку, залучення великої кількості учасників до такої справи може негативно вплинути на тривалість розгляду відокремленого провадження.

Відповідно до ст. 1 Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУЗПБ) учасники у справі про банкрутство – сторони, арбітражний керуючий, державний орган з питань банкрутства, Фонд державного майна України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, представник органу місцевого самоврядування, представник працівників боржника, уповноважена особа засновників (учасників, акціонерів) боржника, а також у випадках, передбачених цим Кодексом, інші учасники справи про банкрутство, щодо прав або обов'язків яких існує спір.

Стосовно «інших учасників справ про банкрутство, щодо прав або обов'язків яких існує спір» колегія суддів Північного апеляційного господарського суду у постанові від 22 лютого 2022 року у справі № 910/18355/16 зауважила, що інші учасники справи про банкрутство – це епізодичні учасники в рамках основної справи про банкрутство, які залучаються судом до справи на час «міні провадження» щодо спорів, які виникають та вирішуються виключно в рамках основної справи про банкрутство. Колегія зауважує, що стаття 7 КУЗПБ визначає порядок і особливості розгляду справ у відокремленому позовному провадженні, в яких стороною виступає боржник. Особливість розгляду зазначених справ в порядку ст. 7 КУЗПБ полягає в тому, що спори розгля-

даються за правилами, передбаченими Господарським процесуальним кодексом України (далі – ГПК України). Частиною 2 цієї статті передбачено, що склад учасників визначається відповідно до ГПК України. Це означає, що у відокремленому провадженні є зовсім інші процесуальні фігури, ніж ті, які діють в основному провадженні у справі про банкрутство. Отже, процесуальна фігура відокремленого позовного провадження не є автоматично учасником основного провадження справи про банкрутство, оскільки такий статус набувається шляхом залучення такої особи судом, у випадках передбачених КзПБ, про що судом виноситься ухвала [4].

Таким чином, до відокремленого провадження можуть залучатися і інші суб'єкти, які не є учасниками основної справи про банкрутство – наприклад, контрагенти боржника за оспорюваним правочинном. Але сам факт залучення певного суб'єкта як учасника до відокремленого провадження ще не означає автоматичне наділення такого суб'єкта статусом учасника справи про банкрутство.

Постає питання, чи необхідно залучати абсолютно всіх учасників загальної справи про банкрутство до кожного відокремленого провадження, що розглядається у межах такої справи? З одного боку, кожне відокремлене провадження впливає на всю справу про банкрутство, а, отже, – і на права та інтереси кожного учасника загальної справи. Але, з іншого боку, якщо у справі, наприклад, декілька десятків кредиторів, то залучення кожного з них до відокремленого провадження може мати наслідком суттєве затягування розгляду такого «міні-провадження», адже тоді у геометричній прогресії збільшується ймовірність відкладення судових засідань через неявку учасника справи, через подане ним клопотання про перерву у судовому засіданні тощо.

Часто статуси учасника справи про банкрутство та учасника відокремленого провадження можуть збігатися. Наприклад, боржник є обов'язковим учасником і справи про банкрутство загалом, і відокремленого провадження зокрема.

Таким чином, всіх учасників відокремлених проваджень у справі про банкрутство можна умовно поділити на три групи:

– учасники і відокремленого провадження, і справи про банкрутство загалом;

– учасники виключно відокремленого провадження;

– учасники виключно справи про банкрутство.

Запропонований поділ має важливе практичне значення, оскільки від набуття статусу учасника відповідної справи залежить можливість фізичної чи юридичної особи впливати на хід та тривалість розгляду справи, а також її право на оскарження судових актів, прийнятих за результатами розгляду відповідного провадження.

М. Гурин, досліджуючи процесуальні особливості розгляду заяв про визнання недійсними правочинів боржника у межах справи про банкрутство, звертає увагу на виникнення тут певних запитань. Так, по-перше, на думку вченого, уточнення потребують назви сторін у таких справах: чи буде відповідний суб'єкт іменуватися позивачем, відповідачем чи все-таки учасником провадження у справі про банкрутство? Якщо застосовувати положення ГПК України, то напевно слід іменувати сторін такого відокремленого провадження позивачем та відповідачем. Але як тоді бути з боржником? Зазначати поруч у дужках статус суб'єкта у загальній справі про банкрутство чи ні? [5, с. 93]. Погоджуючись із такою думкою, зазначимо, що аналогічні питання можуть виникати і в інших відокремлених провадженнях, коли одна і та сама особа виступає одночасно і заявником, і кредитором – наприклад, у провадженні з оскарження дій чи бездіяльності арбітражного керуючого.

Також результати розгляду відокремленого провадження можуть мати наслідком виникнення у справі про банкрутство нового учасника – наприклад, нового кредитора. Так, М. Гурин звертає увагу на те, що у випадку визнання правочинів боржника недійсними у процедурі банкрутства застосовуються як загальні наслідки, передбачені цивільним законодавством, так і особливі наслідки, визначені законодавством про банкрутство. Для того, щоб контрагент боржника за оспореним правочинном міг отримати те, що він сплатив боржнику на виконання договору, такому контрагенту слід заявити свої вимоги до боржника у проце-

дури банкрутства та набути статусу поточного кредитора [6, с. 364].

Господарський суд у справі про банкрутство відіграє особливу роль, оскільки не лише здійснює загальну функцію правосуддя, але і також здійснює спеціальні функції. До останніх у науковій літературі відносять контрольну та організаційну [7, с. 110]. На думку С. Масловського, роль господарського суду першої інстанції у справі про банкрутство суттєво відрізняється від його ролі у справах позовного провадження. Адже тут суд не лише виступає у ролі незалежного і неупередженого арбітра, а часто сам з власної ініціативи приймає важливі для всієї справи про банкрутство рішення [8, с. 111]. Тому можна говорити про господарський суд як про специфічного учасника справи про банкрутство загалом і відокремленого провадження зокрема.

Суспільство і держава зацікавлені у створенні максимально ефективних і надійних гарантій законності, справедливості та безпомилковості судових рішень, що забезпечують захист прав і охоронюваних законом інтересів осіб, які звернулися за судовим захистом [9, с. 32]. Господарські суди є спеціалізованими судами у судовій системі України. Спеціалізованим судом у науковій літературі називають орган судової влади, що має власну підсистему і розглядає визначені законом спори з особливим суб'єктним чи об'єктним складом в особливому процесуальному порядку [10, с. 10]. Проте господарському суду, який є спеціалізованим судом і покликаний розглядати господарські спори, у межах відокремлених проваджень у справі про банкрутство доводиться розглядати не лише суто господарські спори, але і інші спори, які не є характерними для господарського процесу.

Варто погодитись із тезою, що матеріально-правові відносини визначають можливість і необхідність виникнення та існування процесуального правовідношення, призначення якого в забезпеченні вирішення правового спору, а не у встановленні умов для застосування норм матеріального права [11, с. 153]. Проте у відокремленому провадженні у справі про банкрутство складається досить незвична ситуація, коли у господарському судочинстві вирішуються спори, які

виникли не з господарських правовідносин, а з інших матеріальних правовідносин, для вирішення яких прийнято застосовувати інші процесуальні норми (зокрема, норми цивільного процесуального та адміністративного процесуального права). Так, у відокремленому провадженні у справі про банкрутство може вирішуватися трудовий спір, спір, що виникає із застосування податкового законодавства, навіть спір із спадкових правовідносин (при неплатоспроможності фізичних осіб). У такому випадку судді господарського суду доводиться проявляти знання не лише у сфері господарського права та процесу, але і заглиблюватися у тонкощі застосування відповідних інших правових норм, що не є зовсім звичним для господарського судочинства. Часто це вимагає значно більшого часу та зусиль від судді господарського суду, оскільки набагато легше розглядати однотипні справи, які щоденно зустрічаються у господарському суді, аніж розбиратися з нюансами правозастосовчої практики у спорах, які зазвичай є предметом діяльності загальних та адміністративних судів.

**Висновки.** Таким чином, всіх учасників відокремлених проваджень у справі про банкрутство можна умовно поділити на три групи: учасники і відокремленого провадження, і справи про банкрутство загалом; учасники виключно відокремленого провадження; учасники виключно справи про банкрутство. Результати розгляду відокремленого провадження безумовно впливають на хід загальної справи про банкрутство, у тому числі можуть мати наслідком виникнення у справі про банкрутство нового учасника – наприклад, нового кредитора. Господарський суд є специфічним учасником справи про банкрутство загалом і відокремленого провадження зокрема. Розглядаючи відокремлені провадження у справі про банкрутство, судді господарського суду часто доводиться проявляти знання не лише у сфері господарського права та процесу, але і заглиблюватися у тонкощі правового регулювання інших сфер суспільних відносин (трудових, податкових, спадкових тощо), що є незвичним для господарського судочинства і вимагає значно більшого часу та зусиль від судді господарського суду.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Поляков Б. Як оскаржити судові акти в процедурі банкрутства? *Закон і бізнес*. 12.01–17.01.2020. URL: <https://zib.com.ua/ua/140847.html> (дата звернення: 28.12.2022).
2. Антошук С. І. Щодо поняття та правової природи відокремленого провадження у процедурі банкрутства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2021. № 54. Т. 2. С. 34–38.
3. Бутирський А. А. Значення інституту банкрутства для економічних відносин в Україні. *Матеріали круглого столу «Перші наукові читання пам'яті академіка В. К. Мамутова»* (8 лютого 2019 р., м. Київ). 2019. С. 23–27.
4. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 22 лютого 2022 року у справі № 910/18355/16. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104632872> (дата звернення: 12.12.2022).
5. Гурін М. О. Визнання недійсними правочинів боржника у процедурі банкрутства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2022. 208 с.
6. Гурін М. О. Наслідки визнання недійсними правочинів боржника у справі про банкрутство. *Весняні юридичні читання – 2022. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки. Випуск XXXI: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Весняні юридичні читання – 2022»*. 28 квітня 2022 р., Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. С. 362–364.
7. Бутирська І. А. Функції господарського суду у справі про банкрутство. *Вісник господарського судочинства*. 2015. № 4. С. 106–111.
8. Масловський С. Повноваження суду першої інстанції в провадженні у справі про банкрутство. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 108–112.
9. Ніколенко Л. М. Дискреційні повноваження господарського суду: межі та умови їх реалізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. № 6-2. Т. 2. С. 32–36.
10. Бутирський А. А. Реалізація принципу спеціалізації в судовій системі України. *Вісник господарського судочинства*. 2012. № 6. С. 195–200.
11. Ніколенко Л. М. Матеріальні та процесуальні норми і правовідносини: їх взаємозв'язок у господарському судочинстві. *Наше право*. 2013. № 10. С. 148–154.

## ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 349.2: 331.2 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/39221391>

**Малюга Л. Ю.,**

<https://orcid.org/0000-0002-0523-221X>

доктор юридичних наук, доцент,

доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

### МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЖІНОК

### INTERNATIONAL LAW STANDARDS OF WOMEN'S SOCIAL PROTECTION

Статтю присвячено науковому аналізу міжнародно-правових стандартів соціального захисту жінок. Визначено особливості регулювання права жінок на соціальний захист на міжнародно-правовому рівні, охарактеризовано основні міжнародно-правові акти у цій сфері. Встановлено, що програми соціального захисту сприяють розширенню можливостей жінок у соціальній сфері, підвищенню їх економічної незалежності та здатності приймати рішення. В результаті цього, знижується вразливість жінок перед ризиками зазнати насильство, наругу, експлуатацію та бідність, а тому жінки можуть ефективно брати участь в соціальному житті й в сприяти сталому розвитку суспільства.

Проаналізовані стандарти недопущення дискримінації жінок у різних сферах їх життя та у системі соціального захисту, стандарт охорони репродуктивного здоров'я жінок та обов'язковості сприяння реалізації жінками їх права на репродуктивне здоров'я, стандарт заборони обмеження можливостей жінок і переваг гендерної рівності жінок у сфері праці та зайнятості, стандарт заборони обмеження права жінок отримувати освіту різних рівнів, стандарт забезпечення життя кожної жінки у здоровому та безпечному середовищі та забезпечення участі жінок в прийнятті політичних і суспільних рішень.

Встановлено, що найбільш важливу роль у формуванні міжнародно-правового режиму захисту прав жінок відіграють саме міжнародні організації, а зокрема – ООН, яка відіграє провідну роль у заохоченні та захисті прав жінок у всьому світі за допомогою різних ініціатив і програм, спрямованих на розширення можливостей жінок та усунення корінних причин дискримінації за ознакою статі, таких як бідність і нерівний доступ до освіти, робочого місця, кар'єри та політичного представництва.

**Ключові слова:** міжнародно-правові стандарти, соціальні стандарти, соціальний захист, жінка, правові механізми, міжнародно-правовий соціальний захист жінок, репродуктивні права жінок, гендерна рівність жінок у сфері праці.

The article is devoted to the scientific analysis of international law standards of women's social protection. The particularities of regulating women's right to social protection at the international level are determined, and the relevant fundamental international legal acts are characterized. It is established that social protection programs facilitate expanding the options for women in the social sphere and increasing their economic independence and ability to make decisions. It results in reducing female vulnerability to the risks of violence, abuse, exploitation and poverty, so women can effectively participate in social life and contribute to the sustainable development of society.

The author analyzes standards for preventing discrimination against women in various life areas, incl. the social protection system, the standard for protecting women's reproductive health and the obligation to promote women's enforcement of their right to reproductive health, the standard for prohibiting the limitation of women's opportunities and the benefits of female gender equality in the field of labor and employment, the standard of prohibiting the restriction of women's right to receive education of various levels, and the standard of ensuring the life of every woman in a healthy and safe environment and the participation of women in making political and social decisions.

It is established that the most important role in the formation of the international regime for the protection of women's rights is played by international organizations, first of all by the UN, which a key actor in the promotion and protection



of women's rights around the world through various initiatives and programs aimed at expanding the opportunities of women and addressing the root causes of gender-based discrimination, such as poverty and unequal access to education, the workplace, career, and political representation.

**Key words:** *international law standards, social standards, social protection, woman, legal mechanisms, international social protection of women, reproductive rights of women, gender equality of women in employment.*

Актуальність порушеної проблематики та поглиблена увага до неї обумовлюються суттєвим порушеннями прав жінок, включаючи недотримання міжнародно-правового принципу рівності чоловіків та жінок, недостатній захист жінок від насильства, міжнародну торгівлю жінками, нерівність між жінками та чоловіками у сфері праці та інші. Жінки – це невід’ємна частина людства, а тому вони володіють, рівнозначно з чоловіками, правами людини, серед яких і право на соціальний захист. Станом на 2021 рік чисельність жінок у світі оцінюється в 3,905 млрд осіб, що становить 49,58% світового населення (співвідношення статей становить 101,68 чоловіків на 100 жінок) [1], а отже ігнорування соціальних прав та потреби соціального захисту жінок – це ігнорування соціальних прав і потреб соціального захисту половини людства.

Право на соціальний захист – це право будь-якої людини, незалежно від її статі, а тому жінки без будь-яких сумнівів мають право користуватися тим же рівнем соціального захисту, що і чоловіки. Програми соціального захисту сучасної держави повинні сприяти забезпеченню поваги та захисту прав людини щодо жінок. Визнання за жінками права на соціальний захист (на рівні з чоловіками) є цивілізаційною цінністю сучасного суспільства, адже протягом всієї історії людства права і рівність жінок переважно були обмежені у багатьох суспільствах, включаючи Вавилон, Стародавню Грецію і Рим. Ситуація з рівністю і правами жінок у цих стародавніх суспільствах була далекою від сучасних стандартів, і лише завдяки століттям активної діяльності захисників прав жінок і соціальному прогресу жінки домоглися більшої рівності і визнання, зокрема, і в питаннях соціального захисту.

**Ступінь наукової розробки проблеми.** Вагомий внесок у формування уявлення про засади соціального захисту жінок, аналіз соціальних стандартів, виявлення особливостей функціонування системи міжнародно-правового соціального захисту зробили такі провід-

ні науковці, як В. М. Андріїв, Н. Б. Болотіна, О. Л. Кучма, С. І. Запара, М. І. Іншин, В. Л. Костюк, С. С. Лукаш, Н. Л. Полішко, Л. М. Сіньова, О. В. Тищенко, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, М. М. Шумило, О. М. Ярошенко та інші. Незважаючи на наявність ґрунтовних досліджень, питанням міжнародно-правових стандартів приділено замало праць, що свідчать про необхідність подальшого сучасного його вивчення та пошуку шляхів їх реалізації в Україні.

**Виклад основного матеріалу.** На сьогодні соціальний захист жінок розвивається у контексті концепту гендерної рівності, який передбачає, що у сучасному суспільстві не допускається дискримінація людини (зокрема, в соціальній сфері) за ознакою статі, що являє собою особливий виклик для міжнародно-правового соціального захисту, оскільки жінки часто стикаються з нерівним поводженням, з обмеженими можливостями у різних аспектах життя, включаючи доступ до освіти, зайнятості, охорони здоров'я та політичного представництва. Водночас програми соціального захисту сприяють розширенню можливостей жінок у соціальній сфері, підвищенню їх економічної незалежності та здатності приймати рішення. В результаті цього, знижується вразливість жінок перед ризиками зазнати насильство, наругу, експлуатацію та бідність, а тому жінки можуть ефективно брати участь в соціальному житті і сприяти сталому розвитку суспільства.

Слід акцентувати увагу, що міжнародно-правовий соціальний захист жінок створює сприятливі умови для того, щоб жінки мали змогу повноцінно реалізувати (відмовитись від реалізації) свої репродуктивні права. У сучасному суспільстві жінки повинні мати право на доступ до безпечних та ефективних послуг з репродуктивного здоров'я, включаючи планування сім'ї, охорону материнства та доступ до безпечного абортів (звичайно, якщо аборти не заборонені законодавством конкретної держави). Важливість даної групи прав обумовлена тим, що жінки у разі відсутності соціального

захисту можуть стикатися з наступними проблемами, пов'язаними з репродуктивними правами жінок: а) стигматизація і дискримінація жінок (з боку своєї сім'ї, суспільства, а також з боку медичних працівників), об'єктивовані неадекватною оцінкою бажання жінки реалізувати право на материнство (як в контексті факту бажання народити дитину, так і в сенсі народити певну кількість дітей) або ж зробити аборт; б) наявність бар'єрів, що обмежують належний доступ до охорони здоров'я, а саме фактична недоступність відповідних послуг (зокрема, відсутність кваліфікованих медичних працівників в населеному пункті і в окрузі), матеріальна недоступність (надзвичайно висока вартість доступу) послуг в сфері репродуктивного здоров'я, а так само – наявність культурних і правових правил, які обмежують репродуктивні права жінки (наприклад, заборона абортів); в) ризики для здоров'я та життя жінки, які можуть обумовлюватись тим фактом, що жінки, позбавлені доступу до безпечних і законних послуг в сфері репродуктивного здоров'я можуть піддаватися підвищеному ризику небажаної вагітності і небезпечного абортів, що може привести до серйозних наслідків для її здоров'я, включаючи смерть. Отже, важливо підкреслити, що для сучасного суспільства важливо забезпечити, щоб жінки були спроможними вільно здійснювати свої репродуктивні права і отримувати доступ до комплексної допомоги в сфері репродуктивного здоров'я, не стикаючись зі стигматизацією, дискримінацією та ін. перешкодами в частині здійснення прав в цій сфері. Це є об'єктивно необхідним для заохочення гендерної рівності та забезпечення стабільного розвитку суспільства;

Міжнародно-правові стандарти соціального захисту жінок створюють сприятливі умови для вирівнювання можливостей жінки у соціальному житті, коли наявні ризики обмеження такого життя в результаті виконання обов'язків по догляду (піклуванню). Жінки часто несуть більшість обов'язків по догляду (піклуванню), включаючи догляд за дітьми та людьми похилого віку або непрацездатними членами сім'ї. Важливість цієї проблеми обумовлена тим, що у результаті виконання

таких обов'язків жінки, позбавлені соціального захисту, піддаються ризикам: а) стати фінансово незахищеною (через те, що жінка може втратити роботу, не знайти нову роботу, що ускладнить їм утримання себе та своїх сімей); б) бути неспроможною реалізувати право на кар'єрний ріст (таким жінкам може бути важко просуватися по кар'єрних сходах або ж використовувати можливості професійного розвитку, що обмежує їх потенціал збільшення заробітку і гарантії зайнятості); в) зниження рівня психічного здоров'я (відчуття підвищеного стресу і емоційного вигорання, що може мати негативний вплив на їх психічне та емоційне благополуччя); г) соціальної ізоляції (особливо, якщо жінкам доводиться нести одноосібну відповідальність за догляд за дітьми та ін. членами сім'ї). Цілком законно, що вказані соціальні ризики можуть обмежити можливості жінок повноцінно реалізувати себе в суспільстві, що може мати довгострокові наслідки як для жінок, так і для суспільства в цілому, призводячи до зниження соціального та економічного зростання і стабільності. Саме тому, в сучасних соціальних державах повинні розроблятися та реалізовуватися програми соціального захисту, здатні забезпечити підтримку жінок у виконанні вказаних обов'язків, включаючи фінансову допомогу, гнучкий графік роботи та доступ до фінансово доступного догляду за дітьми або членами сім'ї, що потребують догляду, піклування.

Аналізуючи міжнародно-правові договори універсального та регіонального рівня (наприклад, у Загальній декларації прав людини, в конвенціях МОП, Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Стамбульській конвенції, Конвенції Белем ду Пара та ін.), а також рекомендаційні акти (як урядових, так і неурядових організацій), потрібно підкреслити, що вони на даний час містять фундаментальні стандарти, які вважаються необхідними для забезпечення повноцінного соціального захисту жінок. До таких міжнародно-правових стандартів необхідно віднести наступні:

1. *Стандарт недопущення дискримінації жінок у різних сферах їх життя, що позначаються на рівні їх соціальної безпеки, а також*

дискримінації жінок в системі соціального захисту. Цим міжнародно-правовим стандартом від держав вимагається створювати нормативні, інституційні, інформаційні (зокрема, просвіта з приводу неприпустимості гендерних стереотипів) та ін. умови, за яких буде забезпечене рівне поводження з жінками та чоловіками й унеможливлуватиметься дискримінація жінок за ознакою статі. Таким чином, цей стандарт вимагає, щоб жінки отримували ті ж самі можливості, права та привілеї, що й чоловіки, у всіх сферах життя, включаючи освіту, зайнятість та охорону здоров'я, і не зазнавали жодної форми упередженого чи нерівного поводження лише через свою стать. Гарантуючи рівне ставлення, цей стандарт сприяє соціальній справедливості та допомагає гарантувати, що жінки не будуть позбавлені важливих можливостей та пільг через дискримінацію за ознакою статі. Це також стосується і можливості реалізації жінками їх права на соціальне забезпечення, оскільки зазначений міжнародно-правовий стандарт зобов'язує держави створювати комплексні умови, за яких жінки матимуть вільний доступ до пенсій, медичного страхування, а також особливих пільг жінок, які обумовлені їх соціальною роллю (наприклад, роллю матері, особи, котра має особливі сімейні зобов'язання тощо).

2. *Стандарт охорони репродуктивного здоров'я жінок та обов'язковості сприяння реалізації жінками їх права на репродуктивне здоров'я.* Цим стандартом визнається соціально-правова важливість захисту та зміцнення репродуктивного здоров'я кожної жінки. Метою цього стандарту є забезпечення того, щоб жінки могли приймати обґрунтовані рішення щодо свого репродуктивного здоров'я та надавати їм необхідні ресурси і допомогу для підтримки їх репродуктивного здоров'я та добробуту. Відтак, держави повинні: 1) вживати усіх необхідних заходів для забезпечення того, щоб жінки мали доступ до комплексних та безпечних послуг з репродуктивного здоров'я, включаючи допологову та післяпологову допомогу, а також достовірну, доступну та вичерпну інформацію з питань репродуктивного здоров'я; 2) запобігати будь-яким формам дискримінації, примусу чи насильства, які можуть перешкоджати здійсненню права жінки

на репродуктивне здоров'я (зокрема, намагатись узгодити історико-культурні особливості буття суспільства, в яких сформувалась нетолерантність до будь-яких абортів, з потребою жінок здійснювати аборти, принаймні за клінічними показами).

3. *Стандарт заборони обмеження можливостей жінок і переваг гендерної рівності жінок у сфері праці та зайнятості.* Суть цього стандарту полягає в забезпеченні того, щоб жінки не піддавалися обмеженням, які завадили б їм користуватися рівними можливостями і пільгами в сфері праці та зайнятості. Цей стандарт спрямований на захист прав жінок на робочому місці, забезпечення того, щоб вони мали рівний доступ до працевлаштування та щоб вони не зазнавали дискримінації за ознакою статі. Зазначеним міжнародно-правовим стандартом держави повинні керуватися у формуванні національного режиму праці та зайнятості, забезпечуючи, щоб: 1) процес найму персоналу не мав дискримінаційних характеристик щодо жінок; 2) оплата жінкам за роботу була рівною оплаті за аналогічну роботу чоловікам; 3) жінкам надавалися ті ж можливості для кар'єрного росту, що і чоловікам; 4) для жінок, які працюють в певні години або в певних галузях промисловості, не передбачались будь-які несправедливі обмеження в можливостях отримувати соціальні та ін. блага у сфері праці та зайнятості; 5) жінки могли повною мірою реалізувати своє право на материнство, а також на виконання соціальної функції особи з особливими сімейними потребами.

4. *Стандарт заборони обмеження права жінок отримувати (взагалі та якісну, зокрема) освіту різних рівнів, включно з недопустимістю бар'єрів в отриманні освітніх послуг, які підвищують конкурентоспроможність жінок на ринку праці.* Суть цього міжнародно-правового стандарту соціального захисту жінок полягає в забезпеченні того, щоб жінки мали рівний доступ до освіти без будь-якої дискримінації або бар'єрів за ознакою їх статі. Це означає, що жінки повинні мати можливість здобувати освіту на всіх рівнях без будь-яких обмежень і що якість освіти, яку вони отримують, повинна бути високою, щоб підвищити їх конкурентоспроможність на ринку праці. Стандарт забороняє будь-які

обмеження права жінок на освіту та гарантує, що жінки мають ті самі можливості, що і чоловіки, для отримання знань, навичок та кваліфікації. Отже, цей стандарт застосовується державами в різних аспектах нормотворчої діяльності, формування освітньої політики держави, наприклад, при оцінці доступності наявних освітніх послуг для жінок, рівності можливостей жінок в отриманні освіти і якості освіти, що надається жінкам.

5. *Стандарт забезпечення життя кожної жінки у здоровому та безпечному середовищі та безумовного недопущення гендерного та ін. насильства відносно жінки, незалежно від її віку, матеріального становища, раси та ін. статусних ознак.* Цим міжнародно-правовим стандартом соціального захисту жінок забороняє насильство над жінками та має на меті створити у всіх державах безпечні та здорові умови життя для кожної жінки, незалежно від її віку, фінансового стану, раси та інших характеристик спеціального та особливого статусу жінки. Саме тому цим стандартом від держав вимагається: 1) вживати конкретних заходів щодо запобігання насильству над жінками, включаючи домашнє насильство, сексуальне насильство та ін. форми гендерного насильства і наруги над жінками (дівчатами); 2) надавали жінкам (дівчатам) доступ до служб підтримки, які надають: а) кваліфіковану правничу, медичну та психологічну допомогу жертвам гендерного насильства; б) притулок, коли жінка (дівчинка) проживає в умовах сімейного насильства та в ін. подібних ситуаціях; 3) не допускати порушення принципу невідворотності юридичної відповідальності відносно осіб, які вчинили різні форми актів гендерного насильства відносно жінок (забезпечувати ефективно розслідування таких актів насильства щодо жінок, переслідувати порушників у судовому порядку, а також притягувати винних до відповідальності за їхні дії). Крізь призму змісту цього міжнародно-правового стандарту держави повинні постійно працювати над вирішенням питань стосовно: 1) пошуку можливостей запобігання домашньому насильству щодо жінок; 2) покращення доступу жінок до служб підтримки, коли вони стають жертвами насильства; 3) посилення ефективності судових і правоохоронних орга-

нів в діяльності щодо запобігання та протидії гендерному насильству в державі.

6. *Стандарт забезпечення участі жінок в прийнятті політичних і суспільних рішень загалом, а особливо тих, які стосуються прав, свобод і законних інтересів жінок.* Зазначений міжнародно-правовий стандарт соціального захисту жінок стосується забезпечення того, щоб жінки мали рівні можливості та представництво у процесах прийняття політичних і громадських рішень. Це означає, що жінки не повинні бути виключені або маргіналізовані у контексті участі в цих процесах, і що їхні голоси та позиції повинні бути враховані суб'єктами владних повноважень. Тобто, цей стандарт має на меті забезпечити існування таких умов функціонування суспільства та держави (системи органів місцевого самоврядування), щоб рішення, прийняті на суспільному, політичному (муніципальному) рівнях, були всеосяжними та враховували права, свободи та законні інтереси жінок. Це включає, наприклад, забезпечення рівного представництва жінок на політичних посадах, в органах місцевого самоврядування, надання жінкам рівних можливостей брати участь у політичному процесі та забезпечення того, щоб законодавство та політика держави, що стосуються жінок, базувалися на об'єктивних і актуальних потребах жінок в соціальній та інших сферах їх буття.

Основними учасниками міжнародно-правового соціального захисту жінок є держави та міжнародні урядові організації, а також суб'єкти громадянського суспільства, такі як міжнародні неурядові організації. Однак найбільш важливу роль у формуванні міжнародно-правового режиму захисту прав жінок відіграють саме міжнародні організації, а зокрема – *ООН*, яка відіграє провідну роль у заохоченні та захисті прав жінок у всьому світі за допомогою різних ініціатив і програм, спрямованих на розширення можливостей жінок й усунення корінних причин дискримінації за ознакою статі, таких як бідність та нерівний доступ до освіти, робочого місця, кар'єри та політичного представництва. Це призвело до реалізації глобальної політики і програм, спрямованих на забезпечення більшої економічної та соціальної безпеки жінок, таких як закріплення

на законодавчому рівні практично всіх держав світу права жінок на оплачувану відпустку по догляду за дитиною та на доступний догляд за дітьми, а також покращення доступу жінок по всьому світу до системи охорони здоров'я та основних соціальних послуг. Також ООН сприяла значному розвитку міжнародно-правового режиму соціального захисту жінок, реалізуючи свої нормотворчі та установчі повноваження. Зокрема, ООН прийняла Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок і Пекінську декларацію та платформу дій, а також створила відповідні спеціалізовані установи, а саме:

1. *Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок* (КЛДЖ), який є ключовим учасником міжнародно-правового режиму соціального захисту жінок. Цей Комітет був заснований ООН в 1979 році для здійснення моніторингу виконання державами норм Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [2], і на сьогоднішній день складається з 23 незалежних експертів з прав жінок з усього світу. У світлі функціонування КЛДЖ держави, котрі ратифікували Конвенцію, зобов'язані: а) ліквідувати всі форми дискримінації відносно жінок; б) сприяти всебічному розвитку жінок та поліпшенню їх соціального, економічного та культурного становища, зокрема, за рахунок поліпшення функціонування системи соціального захисту відносно жінок; в) дозволити Комітету вільно аналізувати їх зусилля щодо реалізації норм Конвенції. Зазначене досягається за допомогою подачі регулярних доповідей держав-учасниць, які розглядаються Комітетом в ході його відкритих сесій, в результаті чого публікуються заключні зауваження. Крім того, Факультативний протокол до Конвенції від 15 жовтня 1999 року [3] також наділяє КЛДЖ мандатом отримувати повідомлення від окремих осіб (або ж груп осіб), які заявляють про порушення прав, що захищаються Конвенцією, й ініціювати на цій підставі відповідні розслідування ситуацій серйозних або систематичних порушень прав жінок в конкретній державі (державах). Хоча вказані процедури на сьогоднішній день доступні лише в тому випадку, коли відповідна держава прийняла їх, важливо відзначити, що Комітет вже зіграв значну роль в заохоченні прав жінок у всьому

світі, включаючи розвиток жіночих прав в Ботсвані, Китаї, Коста-Ріці, Танзанії та Японії, а також у ряді ін. держав. Завдяки наполегливим зусиллям КЛДЖ можна спостерігати численні досягнення у сфері прав жінок по всьому світу, включаючи прийняття законів у ряді держав, що сприяють гендерній рівності, криміналізації насильства щодо жінок тощо [4].

2. *Комісія ООН зі становища жінок* (КСЖ), яка була створена у 1946 році [5] як підкомісія при Комісії з прав людини, а з 1996 року [6] є функціональною комісією ЕКОСОП, що є найважливішим міжурядовим органом, який займається виключно просуванням гендерної рівності та розширенням прав і можливостей жінок. Під час щорічної двотижневої сесії Комісії відбувається оцінювання прогресу та викликів у реалізації Пекінської декларації та платформи дій 1995 року [7], що є ключовим документом в системі міжнародно-правового соціального захисту жінок крізь призму глобальної політики гендерної рівності. Крім того, на щорічних сесіях КСЖ обговорюються нові проблеми, які впливають на гендерну рівність та розширення можливостей жінок, за результатами чого держави домовляються про подальші дії щодо прискорення прогресу та зміцнення прав жінок у політичній, економічній та соціальній сферах. Результати і рекомендації кожної сесії потім доводяться до відома ЕКОСОС для прийняття подальших заходів. Важливо також звернути увагу на те, що КСЖ приймає багаторічні програми роботи для оцінки прогресу і формулювання подальших рекомендацій щодо прискорення здійснення платформи дій. Ці рекомендації приймають форму узгоджених висновків з пріоритетної теми, підготовлених шляхом переговорів. Комісія також вносить свій внесок у здійснення Порядку денного в галузі сталого розвитку на період до 2030 року, з тим щоб прискорити досягнення гендерної рівності і розширення прав і можливостей жінок, включно із можливостями жінок, які є реальними в результаті належного здійснення державами заходів соціального захисту жінок.

Загалом, слід відзначити, що питанню забезпечення соціальної безпеки жінок ООН приділяє найбільшу увагу, не обмежуючись в цьому процесі лише вказаними органами.

Так, в ООН у якості допоміжного органу Генеральної Асамблеї ООН також створено «ООН-жінки» (з 1976 до 2010 роки[8] значну частину функції цієї організації виконував підрозділ ООН – Жіночий Фонд ООН – ЮНІФЕМ[9]), що є ключовим гравцем у глобальних зусиллях, спрямованих на досягнення гендерної рівності й розширення можливостей жінок (дівчат) у всьому світі (у світлі нової етики цей підрозділ також займається захистом представників *LGBTIQ+*). Організація «ООН-Жінки» зосереджує свої зусилля на 4 стратегічних пріоритетах: 1) сприяння рівноправній участі жінок в системах управління; 2) забезпечення доступу жінок до гарантованих доходів, гідної роботи та економічної автономії; 3) боротьба з насильством щодо жінок (дівчат); 4) заохочення внеску жінок у забезпечення сталого миру і життєстійкості [10].

Додатково слід наголосити, що в системі ООН також створено та діють органи (спеціалізовані установи), міжнародно-правовий соціальний захист жінок для яких є опосеред-

кованим предметом відання, зокрема, МОП, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Управління Верховного комісара з прав людини.

**Висновки.** Таким чином, можна зробити висновок, що міжнародно-правовий соціальний захист жінок відноситься до правових заходів і механізмів, запроваджених міжнародними організаціями, установами та договорами для забезпечення того, щоб жінки мали доступ до належного соціального захисту та гарантування їх основних прав (на життя, здоров'я, освіту, роботу, сімейне життя та свободу від насильства та дискримінація), законних інтересів у соціальній сфері. Відповідний тип захисту передбачає існування відповідного міжнародно-правового режиму, який охоплює розробку та впровадження міжнародних правових стандартів, політики і програм, спрямованих на забезпечення соціальної безпеки, рівності та добробуту жінок. Крім того, вказаний правовий режим передбачає заохочення рівних можливостей та боротьбу з усіма формами гендерного насильства та дискримінації щодо жінок.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Gender ratio in the World, 26.08.2021. URL: <https://statisticstimes.com/demographics/world-sex-ratio.php>
2. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution № 34/180 of 18.12.1979. URL: [ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/cedaw.pdf](https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/cedaw.pdf)
3. Optional Protocol to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women: Resolution adopted by the General Assembly № A/RES/54/4 of 15.10.1999. URL: [https://www.ohchr.org/sites/default/files/2021-08/OP\\_CEDAW\\_en.pdf](https://www.ohchr.org/sites/default/files/2021-08/OP_CEDAW_en.pdf)
4. Introduction to the Committee: Committee on the Elimination of Discrimination against Women. URL: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cedaw/introduction-committee>
5. Commission on the Status of Women: ECOSOC resolution № 11(II) of 21.06.1946. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/043/10/IMG/NR004310.pdf>
6. Follow-up to the International Conference on Population and Development: ECOSOC resolution № 1996/6 of 17.07.1996. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N97/775/21/IMG/N9777521.pdf>
7. Beijing Declaration and Platform for Action, 04–15.09.1995. URL: [https://archive.unescwa.org/sites/www.unescwa.org/files/u1281/bdpfa\\_e.pdf](https://archive.unescwa.org/sites/www.unescwa.org/files/u1281/bdpfa_e.pdf)
8. Voluntary Fund for the United Nations Decade for Women: General Assembly resolution № A/RES/31/133 of 16.12.1976. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/303/16/IMG/NR030316.pdf>; System-wide coherence: General Assembly resolution № A/RES/64/289 of 21.07.2010. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/479/17/PDF/N0947917.pdf>
9. UNIFEM is now UN Women. URL: [http://www.unifem.org/news\\_events/story\\_detail463.html](http://www.unifem.org/news_events/story_detail463.html)
10. About UN Women. URL: <https://eca.unwomen.org/en/about-us/about-un-women-3>

УДК 352:303.01  
DOI <https://doi.org/10.32782/39221392>

**Миколаєць А. П.,**  
*кандидат юридичних наук, доцент,  
професор кафедри публічного адміністрування  
Міжрегіональної Академії управління персоналом*

## **УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ З УРАХУВАННЯМ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ**

### **IMPROVEMENT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF INTERACTION BETWEEN THE STATE AND THE PUBLIC IN MODERN UKRAINE, TAKING INTO ACCOUNT FOREIGN EXPERIENCE**

Системність та правонаступність у розвитку взаємодії держави та громадськості обумовлює напрацювання якісної правової основи для такої взаємодії. Тенденція щодо системності та правонаступності у зазначеній сфері спостерігається насамперед у прогресивних зарубіжних державах. Саме тому вивчення зарубіжного досвіду взаємодії держави та громадськості є дуже актуальними для сучасної України.

Метою статті є пошук концептуальних напрямів удосконалення адміністративно-правового регулювання взаємодії держави та громадськості у сучасній Україні з врахуванням зарубіжного досвіду.

У статті досліджено окремі прогресивні практики зарубіжного досвіду у сфері взаємодії держави та громадськості таких розвинених країн, як Нідерланди, Сполучені Штати Америки, Швеція, Фінляндія. Виокремлено такі його актуальні надбання, як «політика чесності», «зв'язок з урядом на особистісному рівні». Також зауважено, що окремі тенденції розвитку взаємодії держави та громадськості в сучасній Україні є подібними з тими тенденціями, що наявні у зарубіжних державах. Проте в Україні усі заходи щодо покращення взаємодії держави та громадськості потребують удосконалення, адже перебувають лише на початкових етапах свого розвитку.

У підсумку виокремлено окремі напрями удосконалення чинного адміністративно-правового регулювання взаємодії держави та громадськості в Україні з врахуванням дослідженого зарубіжного досвіду. Серед них, удосконалення сфери запобігання корупції, розгляд питання про можливість надання інститутам громадянського суспільства права законодавчої ініціативи, реформування законодавства у сфері спрощення реєстрації громадських об'єднань, стимулювання розвитку недержавних засобів масової інформації, закріплення гарантій їхньої незалежності, об'єктивності проведення журналістських розслідувань та висвітлення діяльності органів державної влади запровадження практики «зв'язок з урядом на особистісному рівні» та ін.

**Ключові слова:** держава, громадськість, взаємодія, громадські об'єднання, боротьба з корупцією, електронне врядування, електронні публічні послуги.

Systematicity and legal succession in the development of interaction between the state and the public determines the development of a high-quality legal basis for such interaction. The trend regarding systematicity and legal succession in the specified area is observed primarily in progressive foreign states. That is why the study of foreign experience of interaction between the state and the public is very relevant for modern Ukraine.

The purpose of the article is to search for conceptual directions for improving the administrative and legal regulation of interaction between the state and the public in modern Ukraine, taking into account foreign experience.

The article examines certain progressive practices of foreign experience in the field of interaction between the state and the public of such developed countries as the Netherlands, the United States of America, Sweden, and Finland. Such relevant assets as "honesty policy" and "connection with the government on a personal level" are singled out. It was also noted that certain trends in the development of interaction between the state and the public in modern Ukraine are similar to those trends in foreign countries. However, in Ukraine, all measures to improve the interaction between the state and the public need improvement, because they are only at the initial stages of their development.

As a result, separate areas of improvement of the current administrative and legal regulation of interaction between the state and the public in Ukraine are highlighted, taking into account the studied foreign experience. Among them, improving the field of corruption prevention, considering the possibility of granting civil society institutions the right of legislative initiative, reforming legislation in the field of simplifying the registration of public associations, stimulating the development of non-state mass media, securing guarantees of their independence, the objectivity of conducting jour-

nalistic investigations and coverage of the activities of state authorities, introduction of the practice of "communication with the government at the personal level", etc.

**Key words:** state, public, interaction, public associations, fight against corruption, electronic governance, electronic public services.

**Постановка проблеми.** Громадськість як організована спільнота, учасник конструктивних взаємозв'язків з державою є найбільш ефективною у напрямі вирішення різних проблем, що назріли у суспільстві, що, у свою чергу, дозволяє забезпечити синергетичний зв'язок між зазначеними інститутами, спрямувати його на формування політичних, соціальних, правових, економічних, культурних, інформаційних та інших суспільних відносин та структур найбільш прогресивного та дієвого зразка. Водночас системність та правонаступність у розвитку взаємодії держави та громадськості обумовлює напрацювання якісної правової основи для такої взаємодії. Тенденція щодо системності та правонаступності у зазначеній сфері спостерігається, насамперед, у прогресивних зарубіжних державах.

Саме тому вивчення зарубіжного досвіду взаємодії держави та громадськості є дуже актуальними для сучасної України.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Досвід взаємодії держави і громадськості у зарубіжних країнах досліджували: С.М. Гололобов, А.А. Грушева, Т.В. Карлов, А.В. Комзюк, Д.М. Савченко, М.М. Марцишевський, Д.О. Самофалов, С.А. Сенча, В.Є. Слюсаренко та інші.

**Невирішені раніше проблеми.** Попри значний науковий інтерес до окресленого питання, конкретних та концептуальних висновків щодо можливостей застосування позитивного зарубіжного досвіду взаємодії держави та громадськості в Україні на сьогодні не здійснено, не запропоновано конкретні пропозиції стосовно актуальності відповідних положень такого зарубіжного досвіду саме для правової системи України на тому етапі її розвитку, на якому вона сьогодні перебуває. Такий стан досліджень обумовлює нагальність проведення нашого наукового пошуку.

**Метою** даної статті є пошук концептуальних напрямів удосконалення адміністративно-правового регулювання взаємодії держави та громадськості у сучасній Україні з врахуванням зарубіжного досвіду.

**Виклад основного матеріалу.** На наш погляд, унікальним для дослідження є досвід Нідерландів, адже ще «у 1980 році Нідерланди стали однією з перших країн у світі, що передбачила на законодавчому рівні можливість доступу громадськості до урядової інформації. Значна інформація про роботу уряду тепер доступна через єдиний урядовий портал [www.Overheid.nl](http://www.Overheid.nl) або через веб-сайти різних урядових інституцій. Для належного виконання своїх суспільних функцій, уряд виробляє і збирає велику кількість інформації. Доступ до значної частини цієї інформації врегульовується згідно з положеннями WOB. Таким чином, неурядові учасники суспільних відносин можуть також використовувати урядову інформацію для розробки нових продуктів і послуг. Нідерландський уряд почав активно сприяти повторному використанню публічної інформації в зв'язку з багатьма потенційними вигодами. Це означає, що інші учасники можуть використовувати таку інформацію, підвищити її якість і зробити її доступною і корисною для суспільства» [1].

«Багато заходів були здійснені для того, щоб досягти бажаних результатів. У вересні 2011 року міністр внутрішніх справ і у справах королівства започаткував проект Національного порталу відкритої інформації (<http://www.data.overheid.nl>), що включає: індекс посилань на джерела урядової інформації; огляд інноваційних та оригінальних методик застосування даних; новини та довідкову інформацію про відкриті дані; посилання на Інтернет-форуми, де будь-хто може обговорити відкриті дані та можливості їх застосування. Національний портал відкритої інформації включає наразі понад 250 баз даних, посилання на конкретні сторінки на яких міститься загальнодоступна урядова інформація, повний звід законодавства Нідерландів тощо» [1].

Зазначений досвід є дуже корисним для його впровадження в Україні. Адже, як уже зазначалося вище, якісне правове регулювання доступу до публічної інформації є одним із підвалин належного конструювання діалогу між владою та суспільством. Вартою уваги є саме офіцій-



но регламентована можливість повторного використання інформації, легітимізація легкого та своєчасного доступу до усієї необхідної публічної інформації, забезпечення населення інструментами та методологією пошуку необхідної інформації, а також її використання.

«Реалізація прийнятих документів щодо встановлення діалогу громадянського суспільства та держави на сучасному етапі забезпечується також за допомогою різних інших технологій: політичні документи довгострокового характеру, які виконують функції планів реалізації (Хорватія, Естонія, Угорщина та Польща) або деталізовані річні плани відповідальних осіб/органів (Чехія, Латвія, Велика Британія); «кодекси» щодо процедур фінансування (Велика Британія, Хорватія, Естонія); урядові програми, як-то фонди та фундації (Хорватія, Чехія, Данія, Угорщина, Естонія); програми зміцнення потенціалу та програми розвитку спільнот (Велика Британія); «оперативні програми», які фінансуються зі структурних фондів ЄС в якості складових національних планів розвитку країн-членів ЄС (Угорщина, Польща) [2, с. 7]».

Важливою є «політика чесності», яка отримала свого широкого поширення у Нідерландах. «Щоб гарантувати, що державні службовці можуть працювати чесно, статутні правила урядових інституцій доповнюються т.зв. Переліком основних стандартів чесності» [1].

«Також уряд Нідерландів активно працює над покращенням надання послуг у електронному вигляді, спрощення бюрократичних процедур, а також на спрощення обміну інформацією між різними органами державної влади. Основною метою, окрім ефективності, є зменшення часу необхідного для надання послуг фізичним та юридичним особам» [1].

«З метою полегшення контролю з боку громадянського суспільства за діяльністю ЄС, додаткові вимоги до європейських інституцій щодо забезпечення відкритості, транспарентності та поширення інформації встановив, наприклад, Лісабонський договір. Прийняття цього документу забезпечило зобов'язання органів ЄС інформувати про свою роботу громадян, здійснювати публічне обговорення з ними усіх питань діяльності Євросоюзу, визнало за громадянами ЄС право на доступ

до документації, дотримуючись визначеної для цього процедури. Також було вироблено мінімальні стандарти прозорості та визначення крайніх часових рамок для проведення консультацій, зобов'язання повідомляти про їхній результат, реагувати на отримані коментарі, створення єдиного місця доступу консультацій Комісії, обов'язковість висвітлення результатів консультацій в Інтернеті для всіх» [3, с. 951].

Підсумовуючи наведене, відзначимо, що європейські держави з розвинутою демократією окремо, а також і Євросоюз як утворення надають великого значення публічності, прозорості, транспарентності у діяльності органів державної влади. Наведене, у свою чергу, забезпечує підвищення довіри до державно-владних інституцій, а також мотивує інститути громадянського суспільства до здійснення ефективної взаємодії з ними. Унікальним є досвід «політики чесності» у Нідерландах. Слід зауважити, що вочевидь, така політика, насамперед, ґрунтується на високорозвиненій політичній та правовій культурі як громадян, так і представників держави і бізнесу. Звісно, що розробка та затвердження Переліку стандартів чесності певною мірою сприяє формуванню такої політики, проте відповідні нормативні документи можуть бути якісно реалізовані лише у сукупності із дійсними намірами щодо їх неухильного дотримання, розуміння їхнього духу та усвідомлення необхідності утвердження чесності як основного постулату у взаємовідносинах між державою та громадськістю.

Важливими є такі напрацювання Нідерландської держави, як «зв'язок з урядом на особистісному рівні», що є успішним, новаторським зусиллям, що спрямоване на неофіційне вирішення проблем, представлених думок, скарг та заперечень. «Незабаром після отримання заяви, скарги або заперечення, державний службовець повинен зв'язатися з людиною, яка звернулася до державного органу (зазвичай по телефону), щоб обговорити ситуацію і віднайти найкращий спосіб вирішення питання чи проблеми. Такий підхід часто сприяє уникненню судових позовів за участю фізичних або юридичних осіб і держави. Що стосується протидії корупції то слід зазначити, що Королівство Нідерланди традиційно відноситься до групи країни з найнижчим рівнем сприйняття

корупції у світі. Відповідно, питання боротьби з корупцією не врегульовано окремими законодавчими актами, а вирішується на рівні керівних принципів, підходів до працевлаштування, створення умов праці тощо. У країні створена ефективна система нагляду за діяльністю державних службовців та представників судової влади, важливу роль в якій відіграє інститут добровільних інформаторів, що повідомляють в правоохоронні органи про відомі їм випадки підкупу посадових осіб» [1].

У свою чергу, боротьба з корупцією у Швеції також має схожі тенденції. В той же час, «провідна роль тут належить засобам масової інформації. Наприклад, за результатами гучних розслідувань преси стосовно нецільових витрат державних коштів у низці управлінських структур – від Агенції економічного та регіонального розвитку до Служби безпеки Швеції, було активізовано перевірки у всіх урядових відомствах, окремих з їх керівників звільнено» [1].

Розвиток взаємодії держави та громадськості у європейських державах має схожу тенденцію щодо максимального стимулювання розвитку саме громадянського простору, забезпечення мотивації для громадських ініціатив, підтримки громадянського суспільства. Поряд з тим, неможливо оминати увагою такий аспект формування політики у наведеній сфері, як необхідність врахування і негативних викликів, які розвиваються можуть виникати у громадянському суспільстві, що розвивається стихійно. Слід врахувати, що абсолютизувати бажання інститутів громадськості та визначати їх вищою мірою справедливості, критерієм для спрямування державної політики у всіх випадках та без критичного їх осмислення також не доцільно.

Зокрема, проблеми функціонування сучасного громадянського суспільства в Європі пов'язані із скороченням громадянського простору, зокрема, звуженням простору для активної громадської участі, що викликане необхідністю подолання викликів, у тому числі і з тероризмом, екстремізмом, маргіналізацією нових груп, ісламофобії. Ця тенденція характерна не тільки для країн, які боролися проти репресивних або авторитарних урядів, але й для демократичних з давно існуючими тра-

диціями в підтримку свободи слова. Це виступає як відповідь на страх перед глобальною проблемою тероризму [4].

У стихійному розвитку громадянського суспільства також можуть виникати і інші негативні настрої та неконтрольовані нищівні тенденції, бездумне врахування яких в політиці державної влади може негативно вплинути на забезпечення публічного інтересу в цілому, порушення прав та свобод людини, погіршення економічної, політичної, культурної ситуації в державі. Тому, на наш погляд, вкрай важливо розробити та дотримуватися зваженої, збалансованої політики щодо взаємодії держави і громадськості, забезпечення функціонування системи стримувань та противаг у зазначеному процесі, здійснення саме взаємодії, обговорення, критичного сприйняття діяльності державної влади громадськістю та навпаки, що в кінцевому підсумку повинно призводити до прийняття збалансованих рішень, що позитивно спрямовуватимуть розвиток держави і суспільства, відповідатимуть загальному публічному інтересу, відбуватиметься синергія та якісний, позитивно спрямований розвиток.

«США одним з принципів «Відкритого уряду» є розширення можливостей участі громадськості в державному управлінні. У цьому зв'язку запрацював розділ «We the People» («Ми, народ») веб-сайту Білого дому, на якому кожна людина може розмістити петицію щодо вирішення конкретного питання або підтримати вже існуючу вимогу (<https://petitions.whitehouse.gov>). Громадське обговорення проектів нормативно-правових актів на федеральному і місцевому рівнях можливе завдяки веб-сайту [www.regulations.gov](http://www.regulations.gov). Зареєстровані користувачі можуть залишити коментарі, завантажити документ зі своїми змінами до проекту. Налагоджена система повідомлень на електронну пошту про зміни до обраних документів і нові надходження до бази нормативно-правових актів. На увагу заслуговують також ініціативи із заохочення і захисту інформаторів, які викривають злочини в державному апараті – зловживання повноваженнями, розкрадання коштів, корупцію тощо. Адміністрація виступає за удосконалення федерального законодавства, яке зберігає за інформаторами-чиновниками їх права в кон-

тексті трудового договору, збереження пенсії, заробітної плати, відшкодування судових витрат тощо» [1].

«Специфіка європейського типу функціонування громадянського суспільства полягає у визнанні та використанні з боку держави ресурсного потенціалу суспільства у наданні якісних та економічно ефективних соціальних послуг шляхом вироблення інноваційних підходів, поширенні благодійництва та надання адресної і оперативної благодійної допомоги; неполітичним, тобто без мети здобуття політичної влади, представленням та просуванням інтересів різних груп населення; участю громадян в ухваленні рішень і, як результат, забезпечення більшої ефективності цих рішень з огляду на врахування інтересів різних соціальних груп; здійсненням громадського контролю за владою та проведення ефективної боротьби із корупцією» [5, с. 14].

Досить інноваційним є досвід Фінляндії щодо забезпечення права на законотворчу ініціативу кожному громадянину. «Зокрема був прийнятий «Закон про ініціативу громадян», за яким кожен громадянин Фінляндії виборчого віку може внести на розгляд парламенту пропозиції започаткувати розробку законопроекту, або подати до парламенту вже розроблений законопроект в цілому, якщо на підтримку його ініціативи буде зібрано не менше 50 000 підписів. Зміст громадянської ініціативи повинен відповідати вимогам, передбаченим «Законом про ініціативу громадян», а саме: ініціатива повинна включати в себе законопроект або пропозицію розпочати розробку закону та підстав для такої пропозиції; повинна мати назву, що описує його зміст; бути датована і різнобічні питання не повинні бути включені в одну ініціативу; стосуватися питання, для вирішення якого може бути прийнятий закон. Заяви про підтримку повинні бути зібрані протягом шести місяців з дати ініціативи. Збір заяв повинен відповідати вимогам Закону про особисті дані. Після того, як підписи зібрані, заяви передаються до Центру реєстрації населення для проходження сертифікації на предмет дійсності підписів. Центр видає підтверджуючий сертифікат про наявність достатньої кількості підписів для передачі ініціативи до парламенту. Протягом шести місяців з дати отримання сертифікату законопроект чи ініціатива

має бути передана до парламенту і парламент зобов'язаний їх розглянути» [1].

Отже, аналізуючи наведене вище, відзначимо давні та системні традиції у розвитку інститутів взаємодії держави та громадськості у більшості розвинених країн світу. Багато тенденцій розвитку такої взаємодії уже наявні і у сфері взаємодії держави і громадськості в сучасній Україні: запровадження та активний розвиток електронного врядування, постійне розширення спектру надання електронних публічних послуг, запровадження все більшої прозорості, відкритості, транспарентності у діяльності органів державної влади, удосконалення правового регулювання інформаційних відносин, спрощення надання доступу до публічної інформації, запровадження інновацій у всі сфери публічного врядування.

**Висновки.** Отже, наявні окремі прогресивні практики зарубіжного досвіду у сфері взаємодії держави та громадськості, які було би доцільно перейняти у контексті удосконалення чинного нормативно-правового регулювання окресленого питання. Серед них:

1) удосконалення сфери запобігання корупції та широке залучення у наведеній сфері інститутів громадянського суспільства. В контексті чого необхідно розробити ефективні механізми участі суб'єктів зі сторони громадськості у зазначеному процесі;

2) розгляд питання про можливість надання інститутам громадянського суспільства права законодавчої ініціативи (на зразок досвіду Фінляндії);

3) реформування законодавства у сфері спрощення реєстрації громадських об'єднань, створення стимулів для розвитку різних громадських об'єднань, в тому числі, фінансових, податкових пільг тощо;

4) удосконалення законодавства у сфері правового регулювання діяльності засобів масової інформації, стимулювання розвитку недержавних засобів масової інформації, закріплення гарантій їхньої незалежності, об'єктивності проведення журналістських розслідувань та висвітлення діяльності органів державної влади (досвід Швеції);

5) запровадження практики «зв'язок з урядом на особистісному рівні» (за досвідом Нідерландів).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Досвід взаємодії державних органів країн світу з інститутами громадянського суспільства, залучення громадян до формування та реалізації державної політики, протидії корупції, забезпечення електронного урядування. Законодавчі норми, практика та національні особливості взаємин між владою та громадянським суспільством. Міністерство закордонних справ України, 2012. URL: [http://www.ogp.gov.ua/sites/default/files/library/Dosvid\\_OGP-MFA.pdf](http://www.ogp.gov.ua/sites/default/files/library/Dosvid_OGP-MFA.pdf)
2. Купрій В. О. Організації громадянського суспільства як суб'єкти вироблення державної політики : автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01; Національна академія держ. управління при Президентові України. Київ, 2007. 20 с.
3. Штиршов О. М., Ємельянов В.М. Європейський досвід у сфері взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства. *Public Administration and Regional Development*. 2020. С. 941–965
4. Заславська О. О. Засоби масової інформації як інструмент моделювання політичної свідомості у виборчій кампанії (на матеріалах президентських і парламентських виборів 2004–2006 рр.) : дис... канд. політ. наук: 23.00.03. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. К., 2008. 243 с.
5. Корнієвський О. А. Методологічна роль концепту громадянського суспільства в політичній модернізації України. *Розвиток взаємодії держави і громадянського суспільства в контексті впровадження європейських принципів належного врядування* : зб. матер. Міжнар. наук.- практ. конф. (12 грудня 2012 р., м. Київ). Київ : НІСД, 2013. С. 334–341.

## ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32782/39221393>

Дем'янов В. В.,  
<https://orcid.org/0000-0001-8785-8699>  
аспірант Класичного приватного університету

### ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ПРИРОДНИХ СКЛАДОВИХ ДОВКІЛЛЯ ПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ В УКРАЇНІ

### LEGAL ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF NATURAL COMPONENTS OF THE ENVIRONMENT OF THE INDUSTRIAL REGION IN UKRAINE

*Статтю присвячено аналізу сучасного стану природних складових довкілля промислового регіону в Україні. Оглядом досліджено державні, регіональні та локальні проблеми екологічної безпеки; особливості стану екологічної ситуації під час військового стану та дій окупаційних військ. Проілюстровано першопричини екологічних проблем України. Зроблено попередні висновки про стан довкілля та його природних складових сьогодні й намічено перспективи подальшого розвитку та шляхи вдосконалення екологічної безпеки в Україні тощо.*

У статті по-сутті розкрито питання, яке принципово не вирішується багато років та вирішення якого потребуватиме часу та зусиль. Алгоритм якого й було завданням, що ми вирішували в цьому дослідженні. Також зазначено, що проблеми екологічної безпеки стосуються як планети Земля в цілому, так і нашого регіону (промислового району Запорізької області).

Проаналізовано низку взаємопов'язаних факторів, які впливають на сучасний стан природних компонентів довкілля: недостатньо ефективний нормативно-правовий вплив на відповідні суспільні відносини природоохоронного законодавства; недостатня, складна або зовсім відсутня практика його застосування; недостатнє розуміння прав нашого населення та злочинних окупаційних сил; певна неузгодженість у розвитку вітчизняного та іноземного права та законодавства; недостатнє врахування результатів новітніх наукових досліджень у цій та суміжних галузях; недооцінка та неврахування наслідків бойових дій (застосування різних видів зброї); загибель людей (без своєчасного поховання), диких і свійських тварин, спустошення бойових дій на територіях з охоронюваними рослинами, пошкодження захисних споруд, затоплення шахт (колодязів, колодязів тощо), забруднення великих територій (у тому числі неконтрольованих територій). з боку України), загроза мінування, вибухів і бомбардувань, пожеж, пошкодження великих площ нафто- та газопроводів, водопроводів і каналізації, пряма загроза ядерним об'єктам, масове пошкодження сховищ добрив, хімікатів тощо, порушення графіки вивезення відходів, інші серйозні наслідки).

У статті резюмується, що сучасний стан природних компонентів як на державному, так і на регіональному та місцевому рівнях знаходиться під постійною загрозою нових втручань. Вони страждають від наслідків бойових дій, гуманітарних та екологічних катастроф. Зазначено, що будь-які звичні дії щодо раціонального природокористування та ресурсозабезпечення, які були забезпечені завдяки впровадженню ефективних механізмів управління природними ресурсами, застосуванню маловідходних і безвідходних технологій, ефективних систем і засобів контролю за використанням і збереженням ресурсів і захист екологічної безпеки, є частково ефективними. Вказано можливі моделі розвитку цього напрямку розвитку права тощо.

**Ключові слова:** екологічна політика, експлуатація природних ресурсів, екологічні права та обов'язки, захист довкілля, збереження довкілля, екологічна безпека, промисловий регіон.

The article is devoted to the analysis of the current state of natural components of the environment of the industrial region in Ukraine. The state, regional and local problems of environmental safety were studied in general; peculiarities of the state of the ecological situation during martial law and the actions of the occupying forces. The root causes of environmental problems of Ukraine are illustrated. Preliminary conclusions were made about the state of the environment and its natural components today, and prospects for further development and ways to improve environmental safety in Ukraine were outlined, etc.

The relevance of the research topic is related to the fact that the environmental situation in our region remains a painful issue for the residents and management of Zaporizhzhia. An issue that has not been fundamentally resolved for many years, and the resolution of which will require time and effort. The algorithm of which is one of the tasks facing our research.

They pointed out that the problems of environmental safety concern both the planet Earth as a whole and our region (the industrial region of Zaporizhzhia region). But we determined that in the current situation we observe a number of interrelated factors affecting the current state of the natural components of the environment: insufficiently effective regulatory influence on the relevant public relations of environmental legislation; insufficient, complicated or completely absent practice of its application; insufficient understanding of the right of our population and the criminal occupation forces; a certain inconsistency in the development of domestic and foreign law and legislation; insufficient consideration of the results of the latest scientific research in this and related fields; underestimation and failure to take into account the consequences of hostilities (use of various types of weapons); the death of people (without timely burial), wild and domestic animals, devastation of hostilities in areas with protected plants, damage to protective structures, flooding of mines (wells, wells, etc.), pollution of large territories (including territories not controlled by Ukraine), the threat of landmines, explosions and bombings, fires, damage to large areas of oil and gas pipelines, water pipes and sewers, direct threat to nuclear facilities, massive damage to fertilizer, chemical, etc. storage facilities, violation of waste removal schedules, other serious consequences).

It is noted that the study of the current state of natural components of the environment involves the study of the state of atmospheric air, waste, emissions into atmospheric air, water resources, access to drainage systems, energy from renewable sources, forests, on the way to combating violations of environmental safety rules, their comparative characteristics, etc.

The article summarizes that the current state of natural components, both at the state, regional and local levels, is thus under constant threat of new interventions. They suffer from the consequences of hostilities, humanitarian and environmental disasters. Now, any usual actions on rational nature management and resource provision, which were provided thanks to the implementation of effective natural resource management mechanisms, the use of low-waste and zero-waste technologies, effective systems and means of control over the use and preservation of resources and the protection of environmental safety, are partially effective. Taking into account and involving world and European developments, models of the development of law in the field of domestic and foreign environmental safety is possible and happens only in fragments, etc.

**Key words:** *ecological policy, exploitation of natural resources, ecological rights and obligations, protection of the environment, preservation of the environment, ecological safety, the industrial region.*

**Постановка проблеми.** Екологічна обстановка в нашому регіоні залишається болючим питанням для жителів і керівництва Запоріжжя. Питання, що не було вирішено по суті протягом багатьох років, і вирішення якого потребує часу та зусиль. Алгоритм яких і є однією з задач, які стоять перед нашим дослідженням.

За умов воєнного стану екологічні органи відповідно до законодавства не мають можливості проведення як планових, так і позапланових перевірок підприємств. У органів місцевого самоврядування таких повноважень теж немає і раніше не було (й до вторгнення). І тільки коли буде відкрито кримінальне провадження, можна провести перевірку підприємства без одержання погодження згоди керівника цього підприємства [1; 2]. В межах цього законодавства й можна подати звернення до правоохоронних органів щодо діяльності правопорушників (підприємств, відповідних заводів, комбінатів тощо). Які в свою чергу, за наявності підстав, повинні провести відповідні необхідні слідчі дії.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Різні аспекти проблеми розглядали багато вчених та науковців з різних галузей науки, зокрема, Алфьоров М. А., Андрейцев Ю. І., Бандажевський Ю. І., Барановський В. А., Білявський Г. О., Бойко М. Ф., Бондар О. І., Вишневецький О. С., Гродзинський Д. М., Гуцал В. О., Данилишин Б. М., Денищик О. Ю., Дмитрук О. Ю., Дорогунцов С. І., Драпиковський О. І., Єгорова Т. М., Ісаєв С. Д., Карамушка В. І., Карпюк О. Т., Кобак Т. І., Ковальчук О. З., Ляшенко В. І., Левіна Г. М., Матус С. А., Мислива Т. М., М'ягченко О. П., Назарова О. В., Ободовський О. Г., Олійник Я. Б., Палієнко Е. Т., Підкамінний І. М., Приходько М. М., Радченко В. Г., Романчук С. П., Руденко Л. Г., Рудько Г. І., Сердюк А. М., Сілецький Ю. А., Стецюк В. В., Стусь В. П., Трембицький В. А., Хільчевський В. К., Чорний С. Г., Чумаченко М. Г., Шевченко В. Г., Шемшученко Ю. С., Шищенко П. Г., Щур Ю. В., Юрченко А. А. та інші. Однак складність і багатоаспектність

зазначеної проблеми потребують подальшої розробки наукових основ запобігання порушенням правил екологічної безпеки відповідно до потреб практики, й особливо під час воєнного стану. Отже, актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю розробки та застосування принципово нових положень щодо запобігання порушенням правил екологічної безпеки Запорізької області.

**Метою статті** є дослідження сучасного стану природних складових довкілля промислового регіону в Україні на тлі екологічних проблем України.

**Виклад основного матеріалу.** З метою швидкого та ефективного вирішення проблем погіршення екологічної обстановки промислового регіону, завданнями, які стоять перед правоохоронними органами разом з екологами (екологічні органи: Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, Державна екологічна інспекція України; екологічні організації (в Україні їх понад 500), це: Всесвітнє товариство захисту тварин, Всесвітній фонд природи, глобальна мережа екологічного маркування, Глобальний екологічний фонд, Грінпіс, Дніпропетровське міське товариство охорони природи, ЕкоКлуб «Зелена Хвиля» Екологічний союз, Європейська агенція довкілля, Зелений Фронт, Ініціатива Хартія Землі, Інститут всесвітнього спостереження, Інститут проблем екології і еволюції імені О. М. Северцова РАН, Інститут розвитку територіальних громад, Київський еколого-культурний центр, Клуб Сьєрра, Лісова наглядова рада, Міжнародний Зелений Хрест, Міжнародний союз охорони природи, Молодіжний екологічний центр, Національний екологічний центр України, Партизанське садівництво, Рада дерев, Рух за добровільне вимирання людства, Українська екологічна асоціація «Зелений світ», Українське товариство охорони природи, Фонд Чарльза Дарвіна, Чорнобильський форум, «Життя» центр громадського представництва тощо) [3], є виявлення та отримання достовірних даних, вивчення об'єктивних і суб'єктивних факторів, які впливають на рівень, структуру, динаміку, характер екологічної злочинності, її регіональні особливості (Запорізька область, крім тимчасово окупованих територій), визначення способів боротьби з ними, розробки алгоритму

протидії екологічної злочинності та рекомендацій відповідної профілактичної діяльності.

Сучасний стан довкілля та його природних складових являється потужним важелем оцінювання стану навколишнього середовища як в державах Європи в цілому так і в примисловому регіоні нашої країни (Запорізькій області, крім тимчасово окупованих територій [4], сусідніх областях тощо). Ці показники відображають не тільки основні тенденції, а й сприяють аналізу причинно-наслідкової залежності екологічної обстановки в цілому. Це дозволить моніторити екологічну політику країни та намітити шляхи розробки ефективної методики покращення її показників. Запоріжжя є одним із найбільших промислових центрів України і Східної Європи. Нині промисловість Запорізької області – потужний індустріальний комплекс. У структурі промислового виробництва регіону найбільш питому вагу мають: чорна металургія, електроенергетика, машинобудування та металообробка, кольорова металургія. У регіоні виробляється четверта частина усієї електроенергії країни, основним виробником якої є Запорізька АЕС [5]. У рейтингу найзабрудненіших регіонів України у 2022 році, Запорізька область посідає 19 місце з загальним показником 4,40 балів по всіх видах забруднень, викидів тощо. Порівняно з іншими областями, наприклад Київ – найзабрудненіше місто країни, а Житомирська область – норма [6].

Відповідно до ст. 16 Конституції України обов'язком держави є забезпечення екологічної безпеки й підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків чорнобильської катастрофи, збереження генофонду українського народу [7].

28 лютого 2019 року було прийнято закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [5], який було прийнято в наступних умовах. Процеси глобалізації та суспільних трансформацій підвищили пріоритетність збереження довкілля, а отже, потребують від України вжиття термінових заходів. Протягом тривалого часу економічний розвиток держави супроводжувався незбалансованою експлуатацією природних ресурсів, низькою пріоритетністю питань захисту довкілля,

що унеможливило досягнення збалансованого (сталого) розвитку.

Першопричинами екологічних проблем України він називає: 1) підпорядкованість екологічних пріоритетів економічній доцільності; неврахування наслідків для довкілля у законодавчих та нормативно-правових актах, зокрема у рішеннях Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади; 2) переважання ресурсо- та енергоємних галузей у структурі економіки із здебільшого негативним впливом на довкілля, що значно посилюється через неврегульованість законодавства при переході до ринкових умов господарювання; 3) фізичне та моральне зношення основних фондів у всіх галузях національної економіки; 4) неефективна система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та регулювання використання природних ресурсів, зокрема неузгодженість дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, незадовільний стан системи державного моніторингу навколишнього природного середовища; 5) низький рівень розуміння в суспільстві пріоритетів збереження довкілля та переваг збалансованого (сталого) розвитку, недосконалість системи екологічної освіти та просвіти; 6) незадовільний рівень дотримання природоохоронного законодавства та екологічних прав і обов'язків громадян; 7) незадовільний контроль за дотриманням природоохоронного законодавства та незабезпечення невідворотності відповідальності за його порушення; 8) недостатнє фінансування з державного та місцевих бюджетів природоохоронних заходів, фінансування таких заходів за залишковим принципом.

Щодо впровадження екосистемного підходу в галузеву політику та удосконалення системи інтегрованого екологічного управління, то запровадження екологічно безпечних, ресурсо- та енергозберігаючих технологій, розвиток відновлюваних джерел енергії, нематеріального природокористування відбуваються безсистемно і надто повільно. В умовах підвищення ціни на газ необхідно вжити значних системних заходів, спрямованих на підвищення енергоефективності, декарбонізацію енергетичного сектору та розвиток джерел відновлюваної енергетики. У сфері безпеки і оборони має бути

вирішене питання доступу до об'єктів військово-оборонного промислового комплексу для здійснення відповідного нагляду та контролю за дотриманням на цих об'єктах природоохоронного законодавства, запобігання забрудненню поверхневих та ґрунтових вод нафтопродуктами, знищенню природних ландшафтів тощо з метою мінімізації наслідків діяльності на цих об'єктах, що сприятиме реформам у сфері безпеки і оборони та впровадженню стандартів НАТО. Запровадження міжнародних стандартів систем екологічного управління на підприємствах і в компаніях сприятиме розвитку системи управління навколишнім природним середовищем та реалізації в Україні міжнародних природоохоронних ініціатив.

Упровадження екосистемного підходу в галузеву політику та удосконалення системи інтегрованого екологічного управління, інтеграція екологічної політики до інших політик, обов'язкове врахування екологічної складової під час розроблення та затвердження документів державного планування та у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, зокрема екологічна модернізація промислових підприємств шляхом зниження ставки екологічного податку або у формі фіксованої річної суми компенсації (відшкодування податку), у поєднанні з поліпшенням екологічних характеристик продукції, є шляхом до сучасної системної екологічної політики, що реалізується у країнах – членах Європейського Союзу. Впровадження системи управління екологічними ризиками в усіх сферах національної економіки сприятиме запобіганню катастроф техногенного та екологічного характеру. Це дозволить: 1) створити ефективну систему доступу до публічної інформації/даних, забезпечити дотримання екологічних прав громадян на доступ до публічної інформації з питань охорони навколишнього природного середовища та підвищити рівень екологічної свідомості громадян України; 2) поліпшити стан навколишнього природного середовища до більш безпечного для екосистем та населення рівня з урахуванням європейських вимог до якості навколишнього природного середовища; 3) ліквідувати залежність процесу економічного зростання від збільшення використан-



ня природних ресурсів і енергії та підвищення рівня забруднення навколишнього природного середовища; 4) зменшити втрати біо- та ландшафтного різноманіття і сформувати цілісну та репрезентативну екомережу; 5) удосконалити систему екологічно невиснажливого використання природних ресурсів; 6) мінімізувати забруднення ґрунтів небезпечними забруднюючими речовинами та відходами; 7) забезпечити перехід до системи інтегрованого екологічного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та розвиток природоохоронної складової в галузях економіки; 8) перейти на систему комплексного державного моніторингу стану навколишнього природного середовища та удосконалити систему інформаційного забезпечення процесу прийняття управлінських рішень. Процеси глобалізації та суспільних трансформацій підвищили пріоритетність збереження довкілля, а отже, потребують від України вжиття термінових заходів. Протягом тривалого часу економічний розвиток держави супроводжувався незбалансованою експлуатацією природних ресурсів, низькою пріоритетністю питань захисту довкілля, що унеможливило досягнення збалансованого (сталого) розвитку [8]. А під час воєнного стану [9]: загибель людей (без вчасного захоронення), диких та домашніх тварин, розвернення бойових дій на ділянках з охоронюваними рослинами, пошкодження захисних споруд, затоплення шахт (свердловин, колодязів тощо), забруднення значних територій (в тому числі непідконтрольних Україні територій), загроза мінувань, вибухів та бомбардувань, пожежі, пошкодження значних ділянок нафто, газу, проводів, водопроводів та каналізацій, пряма загроза ядерним об'єктам, масові пошкодження сховищ добрив, хімікатів тощо, порушення графіків вивезення відходів, інші тяжкі наслідки, ускладнюють, а під час унеможливають екологічну безпеку країни.

Вивчення сучасного стану природних складових довкілля передбачає дослідження стану атмосферного повітря, відходів, викидів в атмосферне повітря, водних ресурсів, доступу до систем водовідведення, енергії з відновлюваних джерел, лісів, на шляху боротьби з порушеннями правил екологічної безпеки, їхньої порівняльної характеристики тощо. При

цьому боротьба з такою злочинністю та її наслідками не повинна припинятися.

Проблеми екологічної безпеки стосуються як планети Земля у цілому, так й нашого регіону (промислового регіону Запорізької області). У нинішній ситуації ми спостерігаємо низку взаємопов'язаних факторів, що впливають на сучасний стан природних складових довкілля: недостатньо ефективний регулюючий вплив на відповідні суспільні відносини екологічного законодавства; недостатня, ускладнена або взагалі відсутня практика його застосування; недостатнє право розуміння нашого населення та злочинне окупаційних сил; певна невідповідність розвитку вітчизняного та зарубіжного права і законодавства; недостатнє врахування результатів новітніх наукових досліджень в цій та суміжних галузях; недооцінка та не врахування наслідків вчинення бойових дій (застосування різних видів зброї (в тому числі забороненої конвенціями чи правилами ведення війни, наприклад Конвенцією про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення №187-XIV(187-14) від 16.10.1998 року [10]). Термобаричної зброї, це важкі вогнеметні системи залпового вогню (ТОС-1А), які використовують термобаричні ракети з термобаричними боєголовками (або так звані "вакуумні бомби", що використовують кисень із навколишнього повітря для створення високотемпературного вибуху. Її фугасна дія триває довше, ніж у звичайної вибухової речовини. Дія ТОС-1А є руйнівною. Вона може зруйнувати інфраструктуру, завдати значної шкоди внутрішнім органам людини й викликати опіки, що призводять до смерті. Термобарична зброя не є незаконною, але її використання суворо регулюється законом про збройні конфлікти. Якщо країна використовує їх для ураження цивільного населення в населених пунктах, її можуть засудити за військовий злочин [11] (відповідно до Гаазьких конвенцій 1899 року та 1907 року) [12]. Заборонених фосфорних боєприпасів (це порушення Женевської конвенції 1949 року та додаткових протоколів 1977 року до Женевської конвенції) [13; 14], дія білого фосфору викликає не просто опіки, а глибокі рани, починаючи від ураження кісток до змертвіння тканин (фосфорні боєприпаси

містять білий фосфор. Під час розриву поширює речовину з температурою горіння понад 800 градусів Цельсія на значну територію площею до кількох сотень квадратних метрів. Горіння триває, поки не вигорить увесь фосфор або не припиниться доступ до кисню) [11]. Використані ж касетні боєприпаси з балістичних ракет малої дальності «Іскандер» 9К720 оснащені кластерними боєголовками, мають наступні особливості: мають можливість покривати великі площі за рахунок суббоєприпасів. Касетні бойові частини ракет, авіабомб і артилерійських снарядів складаються з сотень вибухонебезпечних малих бойових елементів. Ці елементи розкидаються великою територією і часто втикаються в землю, які можуть підриватися згодом, при найменшому контакті з такими бойовими елементами (заборонені на Дублінській конференції у 2008 році) [15]. Застосована гіперзвукова зброя («гіперзвукові» ракети авіаційного ракетного комплексу «Кинджал» з гіперзвуковими аеробалістичними ракетами). За заявами ЗСУ: «Україна стала полігоном для випробування всього арсеналу ракетного озброєння Росії...» [11]. Наступними наслідками вчинення бойових дій, є загибель людей (без вчасного захоронення), диких та домашніх тварин, розвернення бойових дій на ділянках з охоронюваними рослинами,

пошкодження захисних споруд, затоплення шахт (свердловин, колодязів тощо), забруднення значних територій (в тому числі невідконтрольних Україні територій), загроза мінувань, вибухів та бомбардувань, пожежі, пошкодження значних ділянок нафто, газу проводів, водопроводів та каналізацій, пряма загроза ядерним об'єктам, масові пошкодження сховищ добрив, хімікатів тощо, порушення графіків вивезення відходів, інші тяжкі наслідки).

**Висновки і пропозиції.** Сучасний стан природних складових, як на державному, регіональному та локальному рівнях таким чином під постійною загрозою нових втручань. Вони потерпають від наслідків ведення бойових дій, гуманітарних та екологічних катастроф. Зараз будь-які звичайні дії з раціонального природокористування та ресурсозабезпечення, що забезпечувалися завдяки впровадженню ефективних механізмів управління природними ресурсами, використання маловідходних і безвідходних технологій ефективних систем і засобів контролю за використанням та збереженням ресурсів і захистом екологічної безпеки діють частково. Врахування та залучення світових та європейських розробок, моделі розвитку права в сфері екологічної безпеки вітчизняної та зарубіжної можливе та відбувається тільки фрагментарно тощо.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року №2143-III. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (Дата звернення 19.08.2022)
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року №4651-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (Дата звернення 19.08.2022)
3. Екологічні організації. *ЕКО ДТЕУ*. URL: <https://knute.edu.ua/blog/read/?pid/=5104&uk> (Дата звернення 19.08.2022)
4. Оновлено актуальний перелік громад у районах бойових дій, на ТОТ та тих, що в оточені. *Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України*. URL: <https://minre.gov.ua/news/onovleno-aktualnuu-perelik-gromad-u-rayonah-boyovuyh-diy-na-tot-ta-tyh-shcho-v-otochenni-10> (Дата звернення 19.08.2022)
5. Запорізька область. Промисловість. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія*. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Запорізька\\_область#Промисловість](https://uk.wikipedia.org/wiki/Запорізька_область#Промисловість) (Дата звернення 19.08.2022)
6. Найзабрудненіший – Київ. Екологічний рейтинг областей України 2022. *Фокус. Рейтинги*. URL: <https://focus.ua/uk/ratings/504721-ekologicheskij-reyting-oblastey-ukrainy-2021> (Дата звернення 19.08.2022)
7. Конституція України від 13 квітня 2012 року №9627-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (Дата звернення 19.08.2022)
8. Закон України Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року від 13 квітня 2012 року №9627-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (Дата звернення 19.08.2022)
9. Російське вторгнення в Україну (2022). *Вікіпедія. Вільна енциклопедія*. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Російське\\_вторгнення\\_в\\_Україну\\_\(2022\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Російське_вторгнення_в_Україну_(2022)) (Дата звернення 19.08.2022)

10. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення №187-XIV(187-14) від 16.10.1998 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_182#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text) (Дата звернення 19.08.2022)
11. Заборонена зброя, яку використовує Росія проти українців: що про неї відомо. Міжнародні конвенції щодо ведення війни забороняють застосування окремих видів зброї. *NTA Пряма мова Львова*. URL: <https://www.nta.ua/fosforni-ta-kasetni-boyergrupasy-rosiya-zastosovuye-protu-ukrayincziv-zaboronenu-zbroyu-shho-vidomo/> (Дата звернення 19.08.2022)
12. Гаазькі конвенції 1899 року та 1907 року. *Енциклопедія сучасної України*. URL: [https://esu.com.ua/search\\_articles.php?id=27901](https://esu.com.ua/search_articles.php?id=27901) (Дата звернення 19.08.2022)
13. Женевська конвенція 1949 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_153#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text) (Дата звернення 19.08.2022)
14. Додаткові протоколи 1977 року до Женевської конвенції. *NEWSru.ua. Світ*. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_199#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text) (Дата звернення 19.08.2022)
15. Дублінська конференція 2008 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://www.newsru.ua/world/01aug2010/kovencia.html> (Дата звернення 19.08.2022)

## АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32782/39221394>

**Бехтер Л. В.,**

*аспірант Національного авіаційного університету*

### **СУТНІСТЬ КАТЕГОРІЇ ВЗАЄМОДІЇ МІЖНАРОДНИХ БЛАГОДІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ З ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ПРОЕКТІВ: ПРОБЛЕМАТИКА НАУКОВОГО ПІДХОДУ**

#### **THE ESSENCE OF THE CATEGORY OF INTERACTION OF INTERNATIONAL CHARITABLE ORGANIZATIONS WITH STATE AUTHORITIES REGARDING THE IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL PROJECTS: PROBLEMS OF A SCIENTIFIC APPROACH**

Стаття присвячена визначенню наукового підходу щодо сутності взаємодії міжнародних благодійних організацій з органами державної влади щодо реалізації міжнародних проектів.

Визначено, що науковий підхід щодо визначення сутності взаємодії міжнародних благодійних організацій з органами державної влади щодо реалізації міжнародних проектів має ґрунтуватись на поєднанні загально соціологічних наукових напрацювань щодо визначення поняття «взаємодія» у соціологічному контексті із адміністративно-правовими досягненнями з питань взаємодії суб'єктів публічної влади (органів державної влади та органів місцевого самоврядування) з інститутами громадянського суспільства. При цьому має застосовуватись системний підхід: представлення сфери діяльності міжнародних благодійних організацій та сфери діяльності органів державної влади як систем, що взаємодіють між собою та діють в межах системи вищого порядку – системи соціальних відносин. Наголошено на відсутності належної уваги науковців щодо проблематики сутності взаємодії міжнародних благодійних організацій з органами державної влади щодо реалізації міжнародних проектів. Натомість широко дослідженими є такі питання, як: соціальна взаємодія у загально соціальному контексті, адміністративно-правові засади діяльності громадських організацій, адміністративно-правові засади регуляторної діяльності суб'єктів публічної влади щодо розвитку інститутів громадянського суспільства; проблематика діяльності громадських організацій, в тому числі щодо надання гуманітарної допомоги. Основою подальшого розвитку взаємодії міжнародних благодійних організацій з органами державної влади щодо реалізації міжнародних проектів визначено стандарти державного управління, прийняті у країнах Європейського союзу: відкритість, участь громадськості у процесах прийняття рішень, підзвітність, ефективність (відповідність реальним суспільним потребам), злагодженість. При цьому окремим напрямом є розвиток засобів регулювання діяльності тих міжнародних благодійних організацій, які створені та/чи зареєстровані за межами України.

**Ключові слова:** *взаємодія, міжнародні благодійна організація, громадська діяльність, громадськість, орган державної влади, міжнародний проект.*

The article is devoted to the definition of a scientific approach to the essence of the interaction of international charitable organizations with state authorities regarding the implementation of international projects.

It was determined that the scientific approach to determining the essence of the interaction of international charitable organizations with state authorities regarding the implementation of international projects should be based on a combination of general sociological scientific research on the definition of the concept of "interaction" in a sociological context with administrative and legal achievements on the issues of interaction of public authorities (of state authorities and local self-government bodies) with institutions of civil society. At the same time, a systematic approach should be applied: presentation of the sphere of activity of international charitable organizations and the sphere of activity of state authorities as systems that interact with each other and operate within the framework of a higher order system – the system of social relations. The lack of due attention of scientists regarding the issues of the essence of the interaction of international charitable organizations with state authorities regarding the implementation of international projects is emphasized. Instead, such issues as: social interaction in the general social context, administrative-legal principles of

activity of public organizations, administrative-legal principles of regulatory activity of public authorities regarding the development of civil society institutions are widely researched; problems of the activity of public organizations, including the provision of humanitarian aid. The basis for the further development of the interaction of international charitable organizations with state authorities regarding the implementation of international projects is determined by the standards of public administration adopted in the countries of the European Union: openness, public participation in decision-making processes, accountability, efficiency (correspondence to real social needs), coherence. At the same time, a separate direction is the development of means of regulating the activities of those international charitable organizations that were created and/or registered outside of Ukraine.

**Key words:** *interaction, international charitable organization, public activity, public, state authority, international project.*

**Актуальність теми.** Указом Президента України «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021 – 2026 роки» від 27.09.2021 № 487/2021 (далі – Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021– 2026 роки) [1] затверджено вказану Стратегію, в якій зазначається про низький рівень поширеності діяльності громадських організацій, попри значну довіру до них з боку суспільства (38%, станом на 2019 рік). Вказується також на наступні проблеми: низький інституційний розвиток громадянського суспільства, нестача професійних кадрів та ресурсів фінансового та матеріально-технічного характеру, нестача сталих практик із суб'єктами публічної влади (органи державної влади та органи місцевого самоврядування) та із бізнесом. Хоча до основних задач зазначеної Стратегії віднесено налагодження партнерської взаємодії між суб'єктами громадянського суспільства та суб'єктами публічної влади (органами державної влади та органами місцевого самоврядування), і термін «взаємодія» зустрічається у Стратегії 19 разів, але сама дефініція «взаємодія» не сформульована, що створює небезпеку неоднозначного розуміння законодавцем та суб'єктами правозастосування, сприяє недолікам адміністративно-правового регулювання взаємодії міжнародних благодійних організацій з органами державної влади на регіональному рівні щодо реалізації міжнародних проектів. Схвалюючи такий підхід, зазначимо про збереження актуальності проблем у діяльності міжнародних благодійних організацій з реалізації міжнародних проектів, про що свідчать актуальні наукові напрацювання [2, с. 145–146]. Характер вказаних проблем свідчить про недостатність саме інституційного опрацювання механізмів взаємодії суб'єктів

публічної влади та міжнародних благодійних організацій, в тому числі – контролю за їх діяльністю, необхідність розвитку адміністративно-правовою наукою засад цієї взаємодії. Зазначене показує також роль взаємодії міжнародних благодійних організацій з органами державної влади щодо реалізації міжнародних проектів у забезпеченні національної безпеки та територіальної цілісності держави Україна.

**Огляд останніх досліджень і публікацій.** Поняття «взаємодія» у філософському, правовому та соціологічному значеннях розглядалось значною кількістю науковців. Необхідно відмітити роботи таких вчених, як: В.А. Завгородній (поняття взаємодії органів внутрішніх справ та громадських організацій у протидії корупції, 2009 р.) [3], А.В. Бадер (взаємодія громадянського суспільства та силових структур (теоретичний аспект), 2015 р.) [4], В.П. Заблоцький (роль громадських організацій в розбудові інститутів громадянського суспільства в Україні, 2015 р.) [5], Русских В.О. (адміністративно-правові засади діяльності благодійних організацій, 2015 р.) [6], І.М. Коропатнік (адміністративно-правові засади взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України, 2016 р.) [7], Котляревська Г.М. (адміністративно-правове забезпечення механізму звернення громадян в Україні, 2020 р.) [8], Дзюба І.В. (адміністративно-правове регулювання діяльності територіальних громад в Україні, 2022 р.) [9]. Втім, у їх роботах недостатньою мірою враховано особливості взаємодії благодійних організацій та суб'єктів публічної влади саме в умовах воєнного стану. Недостатньою також є увага щодо особливостей діяльності благодійних організацій міжнародного рівня.

**Метою статті є** визначення наукового підходу щодо сутності взаємодії міжнародних благодійних організацій з органами державної

влади щодо реалізації міжнародних проектів, окреслення перспектив подальшого розвитку такої взаємодії.

**Основний матеріал.** У загальносемантичному значенні термін «взаємодія» означає: «взаємний зв'язок між предметами у дії», «погоджена дія між ким або чим небудь». Дієслово «взаємодіяти» означає стан взаємозв'язку, взаємного прояву дії, погоджена дія [10, с. 125]. Взаємодія також означає: взаємний вплив суб'єктів взаємодії, внаслідок якого змінюється кожний суб'єкт; узгодженість властивостей та положень певних понять, які взаємодіють [7, с. 66]. У загальнофілософському контексті «взаємодія» означає специфічний тип співвідношення між певними об'єктами, що характеризується наступними рисами: кожен об'єкт справляє вплив на інші об'єкти; такий вплив змінює об'єкт; впливаючи, об'єкт водночас сам зазнає впливу і такий вплив змінює й його [11, с. 77]. У контексті адміністративного права предметом дослідження постають відповідні організаційні структури, що побудовані саме із врахуванням закономірностей взаємодії їх складових.

У соціології взаємодія розглядається, у першу чергу, як функціональна залежність [7, с. 68–71; 12, с. 149; 13, с. 148–149]. Характеристика соціальної взаємодії є неповною без врахування співвідношення соціальної взаємодії двох індивідів з іншими соціальними системами вищого порядку [14, с. 114–115]. Проблема взаємодії діяльності громадських організацій з реалізації міжнародних проектів та органів державної влади пов'язана із постійною зміною у засобах комунікації як родової категорії, відповідно до діалектики соціально-політичних та економічних умов [15; 16].

Функціональна взаємодія громадянського суспільства та діяльності громадських організацій є доволі тісною. Так, А.О. Гудзь, надаючи характеристику форм та видів благодійної діяльності, що здійснюється через, в тому числі й громадські благодійні організації, вказує про вихідну роль сутності благодійної діяльності при визначенні її форм та видів. Пропонується нормативне закріплення таких видів благодійної діяльності, як: донорство, меценатство, гуманітарна допомога, волонтерство, місіонер-

ство, миротворча діяльність (перелік залишається відкритим) [17, с. 63]. Здійснення такої діяльності потребує високого рівня суспільної та індивідуальної свідомості, що не є можливим без ефективної діяльності суб'єктів державної влади. З іншого боку, діяльність самих громадських організацій має певний вплив і на діяльність органів державної влади. Так, у 2021 р., у межах діяльності «Карітас України» реалізовувався проект щодо комплексного надання допомоги особам, що постраждали від торгівлі людьми в Україні. У межах такого проекту виконувались такі завдання, як: виявлення постраждалих та направлення їх до уповноважених державних установ; реалізація тісної співпраці із Національним механізмом щодо направлення постраждалих на ідентифікацію та надання повного спектру допомоги; запобігання випадкам повторної торгівлі людьми серед постраждалих [18].

Нормативно-правові акти виступають дієвим засобом направлення поведінки органів державної влади та міжнародних громадських організацій при здійсненні ними міжнародних проектів. Зокрема, варто навести такі акти, як: Закон України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 р. № 4572-VI [19], Закон України «Про основні засади молодіжної політики» від 27.04.2021 р. № 1414-IX [20], Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, окремі підзаконні нормативні акти [21] та деякі інші.

З точки зору соціології елементами соціальної взаємодії виступають: потреба, мотивація, власне дія. За наявності усіх цих елементів виникає взаємодія між суб'єктами соціальних відносин [7, с. 70; 22, с. 79–81]. Актуальні європейські стандарти діяльності суб'єктів публічної влади нерозривно пов'язують їх діяльність із діяльністю громадських організацій. Так, принципами державного управління в Європейському союзі є: відкритість, участь громадськості у процесах прийняття рішень, підзвітність, ефективність (відповідність реальним суспільним потребам), злагоженість [23, с. 30]. З іншого боку, діяльність громадських організацій теж неможлива без впливу суб'єктів публічної влади.

Сучасні виклики українському суспільству, що виникли протягом останніх років, передусім російсько-українська війна починаючи з 2014 року та пандемія коронавірусу зумовили поширення діяльності благодійних організацій в Україні [17, с. 63]. Значна роль у здійсненні цих напрямків належить міжнародним громадським організаціям. Так, Департаментом державної реєстрації Міністерства юстиції України зареєстровано більше 150 символік громадських формувань, що мають міжнародний характер [24]. Водночас, спостерігаються проблеми у діяльності громадських організацій, пов'язані саме із недостатнім впливом суб'єктів публічної влади.

У Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки розвиток зв'язку суб'єктів публічної влади та громадськості є основним принципом. Такий підхід заслуговує на підтримку, але може бути доповнений. По-перше, у ньому не знайшли адекватного відображення засоби запобігання зловживанням, що здійснюються у громадських організаціях стосовно гуманітарної допомоги, що досягається передусім, здійсненням додаткового контролю за їх діяльністю. По-друге, значною мірою поза увагою залишились громадські організації саме міжнародного рівня, що мають специфіку свого правового режиму порівняно із національними представниками громадськості.

Відповідно до п. 3 Указу Президента України від 27.09.2021 р. № 487/2021, яким затверджено Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, зобов'язано обласні, а також Київську міську державні адміністрації розробити та вжити заходів щодо затвердження цільових програм щодо сприяння розвитку громадянського суспільства у конкретних регіонах, а також – планів заходів щодо реалізації таких програм. Так, рішенням Харківської обласної ради від 10 червня 2021 року № 140-VIII (V сесія VIII скликання) затверджено Обласну цільову програму сприяння розвитку громадянського суспільства на 2021–2026 роки. Втім, основні завдання програми сформульовані недостатньо

конкретно: «аналітичне забезпечення поінформованості суспільства про діяльність організацій громадянського суспільства», «забезпечення поінформованості суспільства про діяльність організацій громадянського суспільства», «створення сприятливих умов для діяльності та інституційного розвитку організацій громадянського суспільства, стимулювання їхньої участі в соціально-економічному розвитку регіону» тощо. Відповідно до Розділу 9 зазначеної Програми, один раз на рік має публікуватись звіт про результати моніторингу стану виконання Програми [25]. Водночас, на офіційному веб-сайті Харківської обласної військової адміністрації відповідні дані відсутні.

Проведене дослідження уможливило наступні **висновки**.

Науковий підхід щодо визначення сутності взаємодії міжнародних благодійних організацій з органами державної влади щодо реалізації міжнародних проектів має ґрунтуватись на поєднанні загальносоціологічних наукових напрацювань щодо визначення поняття «взаємодія» у соціологічному контексті із адміністративно-правовими досягненнями з питань взаємодії суб'єктів публічної влади (органів державної влади та органів місцевого самоврядування) з інститутами громадянського суспільства. При цьому має застосовуватись системний підхід: представлення сфери діяльності міжнародних благодійних організацій та сфери діяльності органів державної влади як систем, що взаємодіють між собою та діють в межах системи вищого порядку – системи соціальних відносин.

Основою подальшого розвитку взаємодії міжнародних благодійних організацій з органами державної влади щодо реалізації міжнародних проектів постають стандарти державного управління, прийняті у країнах Європейського союзу: відкритість, участь громадськості у процесах прийняття рішень, підзвітність, ефективність (відповідність реальним суспільним потребам), злагодженість. При цьому окремим напрямом є розвиток засобів регулювання діяльності тих міжнародних благодійних організацій, які створені та/чи зареєстровані за межами України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки: Указ Президента України від 27.09.2021 № 487/2021. Урядовий кур'єр, 2021, 09, 29.09.2021 N 188.
2. Гаруст Ю.В., Рєпін Д.А. Проблеми правового регулювання діяльності гуманітарних організацій в Україні. Правові горизонти. 2019. Випуск 19 (32). С. 144–149.
3. Завгородній В. А. Поняття взаємодії органів внутрішніх справ та громадських організацій у протидії корупції : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах», (Запоріжжя, 30 жовтня 2009 р.) / Запорізьк. юрид. ін-т ДДУВС. – Запоріжжя.: Запорізьк. юрид. ін-т ДДУВС, 2009. – Ч.2. – С. 64–69.
4. Бадер А.В. Взаємодія громадянського суспільства та силових структур (теоретичний аспект) // Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / За заг ред. ред. О. Л. Караман, С. О. Вовк, І. М. Шопіної. – Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. – С. 9–11.
5. Заблоцький В.В. Роль громадських організацій в розбудові інститутів громадянського суспільства в Україні // Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / За заг ред. ред. О. Л. Караман, С. О. Вовк, І. М. Шопіної. – Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. – С. 28–30.
6. Русских В.О. Адміністративно-правові засади діяльності благодійних організацій: дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2015. 202 с. // Офіційний веб-сайт «Національний репозитарій академічних текстів». URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0416U002241/> (дата звернення: 22.01.2023).
7. Коропатнік І.М. Адміністративно-правові засади взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України: дис. ... д.ю.н.: 12.00.07. Міжрегіональна Академія управління персоналом. Київ, 2016. 519 с. // Офіційний веб-сайт «Національний репозитарій академічних текстів». URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0517U000027/> (дата звернення: 22.01.2023).
8. Котляревська Г.М. Адміністративно-правове забезпечення механізму звернення громадян в Україні: дис. ... д.ю.н.: 12.00.07. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2020. 434 с. // Офіційний веб-сайт «Національний репозитарій академічних текстів». URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0520U101854/> (дата звернення: 22.01.2023).
9. Дзюба І.В. Адміністративно-правове регулювання діяльності територіальних громад в Україні: дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права». Київ, 2022. 247 с. // Офіційний веб-сайт «Національний репозитарій академічних текстів». URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0423U100005/> (дата звернення: 22.01.2023).
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В.Т. Бусела. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
11. Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук та ін.; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наук. ред.); І. О. Покаржевська. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
12. Введение в теорию государственно-правовой организации социальных систем / Под общ. ред. Е.Б. Кубко. – К.: Юринком, 1997. – 192 с.
13. Теория государственно-правовой организации социальных систем / Под общ. ред. Е.Б. Кубко. – К.: Юринком, 1999. – 202 с.
14. Козирев М. П. Соціологія: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. 656 с.
15. Карітас у Дії. 2021. № 1. С. 2 / Карітас України. URL: <https://caritas.ua/vidannya/> (дата звернення: 22.01.2023 р).
16. Карітас в Україні / Карітас України. URL: <https://caritas.ua/about/> (дата звернення: 22.01.2023 р).
17. Гудзь А.О. Класифікація форм і видів благодійної діяльності в Україні. Південноукраїнський правничий часопис. 2019. № 1. С. 61–64.
18. Комплексне надання допомоги особам, що постраждали від торгівлі людьми в Україні, 2021 / Карітас України. URL: <https://caritas.ua/a2vic/> (дата звернення: 22.01.2023 р.)
19. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI. Голос України, 2012, 04, 18.04.2012 N 70.
20. Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 27.04.2021 р. № 1414-IX. Голос України, 2021, 05, 21.05.2021 N 93.
21. Про затвердження Положення про комісію з відбору громадської організації - одержувача (громадських організацій – одержувачів) бюджетних коштів, передбачених на організацію та виконання програм, реалізацію



проектів та здійснення заходів, спрямованих на особистісний та патріотичний розвиток молоді з числа осіб, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія окремих районів Донецької та Луганської областей, територія населених пунктів, розташованих на лінії зіткнення, тимчасово окупована територія Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, а також з числа внутрішньо переміщених осіб: наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 21.05.2021 р. № 119. Офіційний вісник України, 2021, N 53 (13.07.2021), ст. 3304.

22. Філоненко М. М. Психологія спілкування: підручник. К. : Центр учбової літератури, 2008. 224 с.

23. Стандарти європейського врядування / І. А. Грицяк, О. Ю. Оржель, С. М. Гладкова та ін.; за заг. ред. І. А. Грицяка. Київ: НАДУ, 2011. 184 с.

24. Реєстр символік громадських формувань // Офіційний сайт «Міністерство юстиції України». URL: <https://minjust.gov.ua/dep/ddr/reestr-simvolik-gromadskih-formuvan> (дата звернення: 25.01.2023 р.)

25. Обласна цільова програма сприяння розвитку громадянського суспільства на 2021–2026 роки // Офіційний веб-сайт «Харківська обласна військова адміністрація». URL: <https://kharkivoda.gov.ua/oblasna-derzhavna-administratsiya/2638/3305/110787> (дата звернення: 25.01.2023 р.)

**Бойко О. В.,**

*<https://orcid.org/0000-0001-7255-9354>*

*аспірантка кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін  
Київського університету інтелектуальної власності та права  
Національного університету «Одеська юридична академія»*

## **ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ ДОКТРИНИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАКОНОТВОРЧОСТІ В УКРАЇНІ**

## **PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF THE PROVISIONS OF THE DOCTRINE OF ADMINISTRATIVE LAW IN THE PROCESS OF LAWMAKING IN UKRAINE**

У статті досліджено проблему взаємозв'язку між положеннями адміністративно-правової доктрини та їхньою практичною реалізацією в процесі здійснення законотворчості в Україні. Проаналізовано окремі напрямки наукових досліджень в адміністративно-правовій науці, зокрема, дослідження сутності адміністративно-правових засад окремих явищ, митної політики, митної справи, в тому числі, її особливостей та проблем її здійснення, митної безпеки, митно-тарифного регулювання, нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, окремих заходів нетарифного регулювання, дослідження зарубіжного досвіду застосування нетарифних заходів, тощо. Запропоновано можливі шляхи удосконалення адміністративно-правової доктрини України. Запропоновано, з метою створення в адміністративно-правовій науці України цілісного понятійного апарату з питань здійснення публічного управління, здійснити спробу теоретичної розробки національної моделі державного управління.

Запропоновано визначити перелік міжнародно-правових стандартів, котрі слід імплементувати у митне законодавство України, а також здійснити аналіз можливих шляхів реалізації таких стандартів під час здійснення митної справи в Україні.

Запропоновано створити цілісну концепцію взаємозв'язку між механізмами нетарифного і тарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності під час здійснення посадовими особами митних органів України митних процедур щодо товарів, котрі переміщуються через митний кордон держави. Запропоновано розробити Проект Закону України «Про удосконалення процедури сертифікації в Україні» як спеціалізованого нормативно-правового акту в сфері здійснення зовнішньоекономічної діяльності в державі, беручи до уваги факт зближення торговельних політик України з Європейським Союзом. Запропоновано закріпити на законодавчому рівні єдину класифікацію заходів нетарифного регулювання, що враховує чинник адаптації положень митного законодавства України до вимог ЄС шляхом внесення відповідних змін до тексту чинного Митного Кодексу України.

**Ключові слова:** *доктрина адміністративного права, законотворчість, удосконалення законодавчих норм, адаптація законодавчих норм, реалізація положень адміністративно-правової доктрини.*

The article examines the issue of the relationship between the provisions of administrative and legal doctrine and their practical implementation in the process of lawmaking in Ukraine. The author analyzes certain areas of research in administrative law science, in particular, the study of the essence of administrative and legal principles of certain phenomena, customs policy, customs, including its features and problems of its implementation, customs security, customs and tariff regulation, non-tariff regulation of foreign economic activity, certain measures of non-tariff regulation, and the study of foreign experience in the application of non-tariff measures, etc. Possible ways to improve the administrative and legal doctrine of Ukraine are suggested. With a view to creating an integral conceptual framework for public administration in the administrative and legal science of Ukraine, the author suggests that an attempt should be made to theoretically develop a national model of public administration.

The author proposes to determine the list of international legal standards which should be implemented in the customs legislation of Ukraine, and also to analyze possible ways of implementing such standards in the course of customs activities in Ukraine.

The author proposes to create a holistic concept of the relationship between the mechanisms of non-tariff and tariff regulation of foreign economic activity when customs officials of Ukraine carry out customs procedures with respect

to goods moving across the customs border of the State. The author proposes to develop the Draft Law of Ukraine "On Improvement of the Certification Procedure in Ukraine" as a specialized legal act in the field of foreign economic activity in the State, considering the fact of convergence of trade policies of Ukraine and the European Union. The author proposes to enshrine at the legislative level a single classification of non-tariff regulation measures which considers the factor of adaptation of the provisions of the customs legislation of Ukraine to the EU requirements by amending the text of the current Customs Code of Ukraine.

**Key words:** *doctrine of administrative law, law-making, improvement of legislative norms, adaptation of legislative norms, implementation of provisions of administrative-legal doctrine.*

В умовах здійснення євроінтеграційних процесів в Україні актуальною є проблема удосконалення положень вітчизняної адміністративно-правової доктрини, а саме: вироблення українськими вченими цілісного понятійного апарату, що базувався б на певних засадах і перебував у взаємозв'язку з поняттями і термінами, що застосовуються українським законодавцем та законодавцем в межах Європейського Союзу; вироблення науковцями механізму реалізації результатів наукових досліджень в процесі законотворчості, з кінцевою метою підвищення якості творення норм права в Україні.

Проблемами становлення та удосконалення української правової доктрини загалом і адміністративно-правової, зокрема, займалися такі вчені: В. В. Копейчиков (щодо здійснення законотворчості в самостійній Україні з орієнтацією на концепцію людини як соціальної цінності), В. Б. Авер'янов (щодо заходів, спрямованих на подолання кризових явищ в державному управлінні за незалежної України), І. П. Голосніченко (щодо реформування процесу надання адміністративних послуг в умовах зближення України з ЄС), С. В. Бобровник (щодо проблем і перспектив систематизації законодавства в Україні), а також Б. А. Кормич (щодо удосконалення державно-правового механізму здійснення митної справи в Україні) та інші вчені [1; 2]. Натепер, дослідження щодо можливих шляхів удосконалення правової, в тому числі, адміністративно-правової доктрини України, є поодинокими та не системними, що негативно впливає на процес побудови взаємозв'язку між результатами наукових досліджень та їхньою практичною реалізацією в процесі здійснення законотворчості в Україні. Крім того, відсутня стійка взаємодія між науковою спільнотою та законодавцем щодо практичної реалізації положень доктрини адміністративного права.

Дослідження в УРСР, що проводилися представниками різних наукових шкіл того часу, узгоджувалися з позицією законодавця, бо ґрунтувалися на соціалістичній ідеології. Після здобуття Україною незалежності в українській адміністративно-правовій науці мала місце трансформація ідеології досліджень від соціалістичної ідеології до ідеї про сприйняття людини як найвищої соціальної цінності для держави. Протягом тривалого проміжку часу Україна розвивалася за пострадянською моделлю, однак вітчизняний законодавець запозичував різні позитивні приклади з досвіду європейських країн і здійснював спроби їхнього впровадження в практику в Україні. При цьому, в процесі здійснення таких запозичень, законодавцем не брався до уваги чинник доцільності запозичення окремих положень з законодавчих актів зарубіжних держав в законодавство України. З іншого боку, в межах вітчизняної адміністративно-правової доктрини не створювався цілісний понятійний апарат, що узгоджувався б з термінами, котрі закріплено в чинному законодавстві України та враховував би тенденції розвитку держави, зокрема, особливості економічного і політичного розвитку держави, етапність реформування тих, чи інших державних органів в Україні.

Нині, в українській адміністративно-правовій науці виокремлюються різні напрямки наукових досліджень, зокрема, дослідження сутності адміністративно-правових засад окремих явищ, митної політики, митної справи, в тому числі, її особливостей та проблем її здійснення, митної безпеки, митно-тарифного регулювання, нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, окремих заходів нетарифного регулювання, дослідження зарубіжного досвіду застосування нетарифних заходів, тощо [2, 3]. Зазначимо, що українським вченим, починаючи

з 1991 року і дотепер, не вдається створити цілісний взаємозв'язок між положеннями доктрини та викликами практики, а також встановити взаємозв'язок між тематикою вітчизняних досліджень і тематикою досліджень зарубіжних вчених в галузі адміністративного права, беручи до уваги процес адаптації окремих положень законодавства України до вимог ЄС.

Сутність та зміст адміністративно-правових засад подолання кризових явищ у сфері державного управління дослідив В. Б. Авер'янов; сутність та зміст адміністративно-правових засад діяльності Національної поліції України – О. В. Батраченко, сутність та зміст адміністративно-правових засад вирішення адміністративними судами публічно-правових спорів – В. В. Тильчик [3]. Враховуючи наявні дослідження щодо адміністративно-правових засад, зауважимо, що єдиного доктринального підходу до розуміння сутності та змісту цих засад в українській науці не вироблено [4]. Крім того, законодавцем в жодному чинному нормативно-правовому акті України такий термін не закріплено. Більшість вчених досліджує адміністративно-правові засади як статичне явище, пропонує можливі шляхи реалізації цих засад у вітчизняній правозастосовній практиці. На початку 2000-х років В. Б. Авер'янов досліджував засади подолання кризових явищ у державному управлінні в умовах побудови в Україні як незалежній державі оновленої системи державного управління, враховуючи факт розпаду СРСР [5].

Нині, в адміністративно-правовій науці в більшості випадків вченими досліджуються засади публічного управління та публічного адміністрування, з врахуванням факту проведення в державі адміністративної реформи. Зазначимо, що поняття «публічне адміністрування» запозичено вітчизняними науковцями з німецької доктрини. До суб'єктів публічного адміністрування в Німеччині належать, зокрема, комунальні служби, фізичні особи-підприємці. Українським законодавцем не розроблено цілісного механізму делегування державою повноважень у сфері здійснення державного управління, чи адміністрування певному суб'єкту або колу суб'єктів. Зазна-

чимо, що механізм делегування повноважень активно застосовується під час взаємодії держав-членів ЄС з ЄС як наднаціональним об'єднанням, за умов гарантування прав і свобод людини (Швеція), або не застосовується щодо реалізації законотворчої компетенції взагалі (Фінляндія) [6, с. 911]. Вважаємо, що в процесі дослідження державного (публічного) управління (адміністрування) як явища постає необхідність співставлення наукових позицій вітчизняних та зарубіжних вчених, а також позицій українського та іноземних законодавців з цього питання, з метою пошуку шляхів удосконалення окремих законодавчих норм в Україні в умовах їхньої адаптації до вимог ЄС. У дослідженнях українських вчених в галузі адміністративного права використовуються такі поняття: «публічне управління», «державне управління», «державне управління у сфері господарської діяльності», тощо. Враховуючи вищезазначене, виникає проблема співвідношення між собою цих понять, оскільки, в чинному законодавстві України закріплено лише терміни «державне управління», «публічна служба» та «адміністрування». З метою створення в адміністративно-правовій науці України цілісного понятійного апарату з питань здійснення публічного управління, необхідно визначити модель державного управління на доктринальному рівні, шляхи її впровадження в Україні, тобто, здійснити спробу теоретичної розробки національної моделі здійснення державного управління. В цьому контексті поділяємо наукову позицію Ю. С. Шемшученка щодо необхідності підготовки в Україні спеціалістів у сфері юридичної термінології в закладах правової освіти [7, с. 37]. Вважаємо, що здійснення підготовки таких фахівців та їхнє залучення до процесу здійснення законопроектної роботи сприятиме узгодженню термінології між різними нормативно-правовими актами, положення яких регулюють суспільні відносини в одній сфері та підвищить якість запропонованих до розгляду в Верховній Раді України законопроектів.

В останні роки в Україні здійснюються дослідження змісту адміністративно-правових засад розгляду і вирішення адміністра-

тивними судами публічно-правових спорів, засад вирішення публічно-правових спорів у досудовому порядку та засад застосування медіації як специфічного механізму вирішення спорів адміністративними судами [8; 9]. Постає необхідність врахування результатів цих досліджень в процесі проведення судової реформи, що спрямована, першочергово, на удосконалення процесу здійснення судочинства в Україні, оскільки доктринальні положення мають втілюватися на практиці як в процесі проведення реформ, так і в процесі законотворчості. Реалізація окремих положень доктрини адміністративного права на практиці щодо адміністративно-правових засад розгляду судових спорів можлива через доповнення законодавцем Кодексу адміністративного судочинства України статтею «Адміністративно-правові засади розгляду і вирішення публічно-правових спорів у досудовому порядку». Констатуємо, що адміністративно-правові засади розгляду і вирішення спорів у досудовому порядку успішно використовуються посадовими особами на практиці в різних державах: Франції, Німеччині, Чехії. Використання таких засад в зарубіжних державах на практиці знижує навантаження на судову систему та сприяє ефективному захисту порушених прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

Митну політику як правове явище та її особливості досліджували в своїх працях – П. В. Дзюбенко, С. В. Ківалов, Б. А. Кормич, В. Б. Кухаренко, Є. В. Додін; державно-правовий механізм митної політики України – Б. А. Кормич; концепції реалізації митної політики – Г. Л. Карпенко; особливості реалізації митної політики митними органами – Д. В. Приймаченко; міжнародно-правові стандарти правового забезпечення здійснення митної політики – В. В. Денисенко; особливості реформування митної політики в Україні в умовах євроінтеграції – І. С. Войтенко; особливості митної політики в Україні в умовах дії правового режиму воєнного стану – О. П. Федотов. Зазначимо, що вітчизняні наукові дослідження щодо митної політики є системними, а напрямки таких досліджень змінюються, враховуючи низку чинників: євроінтеграцію України, правовий режим

воєнного стану, зміни у механізмі здійснення митної політики. Важливим на доктринальному рівні є з'ясування переліку міжнародно-правових стандартів, котрі слід імплементувати у митне законодавство України, а також здійснення аналізу можливих шляхів реалізації таких стандартів під час здійснення митної справи в Україні (наприклад, стандартів з забезпечення якості серії EN29000, котрі закріплено в європейській концепції зі стандартизації [10]). Вважаємо, що проведення вищенаведених наукових досліджень сприятиме розробці законопроектів у сфері стандартизації в Україні, з кінцевою метою удосконалення процедури сертифікації товарів, як в межах внутрішнього ринку, так і товарів, поміщених у митний режим експорт. Вважаємо, що за результатами проведення таких досліджень стане можливою розробка вітчизняним законодавцем Проекту Закону України «Про удосконалення процедури сертифікації в Україні» як спеціалізованого нормативно-правового акту в сфері здійснення зовнішньоекономічної діяльності в державі, беручи до уваги факт зближення торговельних політик України з Європейським Союзом.

Сутність митної справи, особливості та проблеми її здійснення в Україні досліджували, зокрема, Б. А. Кормич, В. Я. Настюк, С. В. Ківалов, Ф. Л. Жорін; адміністративно-правові засоби здійснення митної справи – В. Т. Комзюк; правові основи митної справи – Ф. П. Жорін, І. Н. Звягіна; інформаційне забезпечення митної справи в Україні – С. Д. Герачківський; сутність, зміст та особливості митного регулювання в Україні та ЄС – А. В. Мазур; адміністративно-правове регулювання організації та діяльності митних органів в контексті євроінтеграційного вибору України – Л. М. Дорофеева; адміністративно-примусові повноваження митних органів та порядок їхньої реалізації – А. А. Мудров; міжнародно-правові стандарти спрощення і гармонізації митних процедур – С. І. Денисенко. Попри значну кількість наукових праць з питань здійснення митної справи в Україні, не до кінця дослідженим є питання застосування примусу в діяльності посадових осіб митних органів України. Не поділяємо наукову позицію щодо наявності

адміністративно-примусових повноважень у митних органів з кількох підстав, а саме, вважаємо, що наявність таких повноважень характерна лише для посадових осіб митних органів, що здійснюють заходи з перевірки документів на товари та товарів під час їхнього переміщення через митний кордон України, що ці повноваження, спрямовані на реалізацію механізму державного примусу за своєю правовою природою вже є адміністративними, оскільки реалізація вищезазначених повноважень посадовими особами митних органів сприяє захисту державних митних інтересів. Враховуючи таке, вважаємо, що у посадових осіб митних органів України наявні повноваження з реалізації механізму державного примусу в процесі здійснення ними перевірок щодо певних товарів, тому пропонуємо альтернативну точку зору, відповідно до якої, посадові особи митних органів України мають повноваження, спрямовані на реалізацію механізму державного примусу в митній сфері. При цьому, реалізація механізму державного примусу з боку посадових осіб митних органів України має місце лише за умови порушення норм чинного митного законодавства держави конкретною фізичною або юридичною особою як в процесі декларування товарів або їхнього переміщення через митний кордон України, так і незалежно від цих процесів (наприклад, у випадку порушення порядку акредитації перевізника на митниці).

Проблемним на доктринальному рівні є питання гармонізації митних процедур. Україна не є державою-членом ЄС як Митного Союзу, тому не може мовитися про явище гармонізації таких процедур між Україною та ЄС. Вважаємо, що дослідження щодо гармонізації митних процедур в Україні варто здійснювати, враховуючи, насамперед, досвід СОТ та Всесвітньої Митної Організації, оскільки гармонізація передбачає здійснення спільних згаданих дій її учасників [11, с. 583]. Україна нині є членом ВМО (з 1992 року) та СОТ (з 2008 року), тому може діяти згадано з країнами-учасницями цих об'єднань з питань спрощення, гармонізації, удосконалення митних процедур. Водночас, слід наголосити на необхідності проведення

наукових досліджень щодо розбудови правової бази митного законодавства, беручи до уваги процес зближення законодавства ЄС з правовими системами держав-кандидатів на вступ до цього Союзу [12].

Митно-тарифне регулювання дослідили у своїх працях – В. П. Науменко, П. В. Пашко, К. І. Новікова, Д. В. Приймаченко; реформування митно-тарифної політики України – М. М. Бліхар; трансформацію митного тарифу України – С. Г. Войтов, місце мита в системі оподаткування – Д. О. Гетьманцев; проблемні аспекти застосування мита в Україні – Л. О. Батанова; порядок справляння митних платежів – А. С. Мостовий; проблеми визначення митної вартості товарів – С. В. Ківалов, П. В. Пашко, А. В. Мазур, А. О. Монаєнко; аналіз судової практики з питань визначення митної вартості товарів – С. І. Денисенко, антидемпінгове мито як засіб тарифного регулювання – Л. К. Воронова, Є. В. Додін, Д. В. Задихайло, І. С. Капуш, В. В. Поєдинок, С. Г. Осика; концептуальний підхід до державного регулювання митної вартості в Україні – Т. С. Тоцька; інструменти регулювання зовнішньої торгівлі – Є. М. Білоусов та інші вчені.

Попри значну кількість праць з питань здійснення митно-тарифного регулювання в Україні, на доктринальному рівні донині не вдалося визначити взаємозв'язок між митно-тарифним і нетарифним регулюванням зовнішньоекономічної діяльності в Україні та створити цілісну концепцію взаємозв'язку між механізмами нетарифного і тарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності під час здійснення посадовими особами митних органів України митних процедур щодо товарів, котрі переміщуються через митний кордон держави. Дослідження вченими в галузі адміністративного права особливостей такого взаємозв'язку та впровадження вищенаведеної концепції в митну практику вплине на процес забезпечення митної безпеки в Україні, в тому числі, в умовах дії правового режиму воєнного стану в державі.

Низка наукових досліджень присвячена визначенню сутності поняття «нетарифні заходи» та здійсненню вченими різних класифікацій таких заходів, а також визначен-

ню правових підстав застосування заходів нетарифного регулювання в митній практиці. Так, зарубіжний досвід визначення поняття нетарифного регулювання досліджено М. Д. Стеблянко, поняття та сутність заходів нетарифного регулювання – І. М. Сорокун, О. В. Бойко, В. В. Тильчиком; правові основи нетарифного регулювання – Н. В. Щербатюк; зміст, правові основи та підстави застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств в Україні – А. М. Гудом; класифікація заходів нетарифного регулювання – Н. В. Щербатюк, В. В. Сидоренко, Н. М. Грущинською, О. В. Бойко. Недостатньо дослідженим залишається питання адаптації зарубіжних підходів до визначення змісту нетарифного регулювання в торгівлі в Україні, а також питання визначення шляхів та ступеня здійснення такої адаптації, враховуючи заходи з Європейської правової інтеграції, що здійснюються вітчизняним законодавцем та Кабінетом Міністрів України [13, с. 147]. Зауважимо, що сфера застосування заходів нетарифного регулювання в державах – членах ЄС є ширшою за відповідну сферу в Україні, тому класифікації, запропоновані вченими в Україні не узгоджуються з класифікаціями, що використовуються в ЄС, а також між ними відсутній взаємозв'язок, що ускладнює процес модернізації положень митного законодавства України щодо нетарифного регулювання. Пропонуємо закріпити на законодавчому рівні єдину класифікацію заходів нетарифного регулювання, що враховує чинник адаптації положень митного законодавства України до вимог ЄС шляхом внесення відповідних змін до тексту чинного Митного Кодексу України. Крім того, в процесі адаптації норм українського митного законодавства до вимог ЄС постає потреба розробки механізму застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі до іноземних інвестицій, враховуючи особливості здійснення інвестиційної політики в Україні та позитивні приклади з досвіду окремих зарубіжних держав.

Окремі заходи нетарифної політики держави дослідили у своїх працях такі науковці: методи кількісного обмеження в Україні – Н. В. Щербатюк, С. В. Чичирко; заходи адмі-

ністративного припинення в діяльності митних органів – Т. О. Коломоєць, Т. Ф. Янчук, Д. А. Біленець; митні експертизи – Г. Л. Карпенко; митні ризики та управління ними – О. П. Федотов, О. О. Зотенко; сутність механізму Єдиного митного вікна – А. С. Мостовий, Л. М. Дорофєєва, заходи офіційного контролю – Н. О. Коваль. Зазначимо, що в Україні не досліджено взаємозв'язок між заходами адміністративного припинення та заходами державного примусу в діяльності митних органів. Вважаємо, що існує потреба в дослідженні шляхів модернізації підходів до застосування заходів нетарифного регулювання в митній практиці України. Потребує розробки тематика щодо митних експертиз окремих товарів, зокрема, товарів подвійного призначення, культурних цінностей, об'єктів права інтелектуальної власності, тощо. Вважаємо, що кінцевою метою проведення правових досліджень за тематикою нетарифного регулювання торгівлі має стати розробка механізмів застосування окремих заходів нетарифного регулювання торгівлі в митній практиці та моделей їхнього удосконалення, в тому числі, з врахуванням тенденцій розвитку вітчизняної та світової економіки.

**Висновки.** Нині, в українській адміністративно-правовій науці виокремлюються різні напрямки наукових досліджень, зокрема, дослідження сутності адміністративно-правових засад окремих явищ, митної політики, митної справи, митно-тарифного регулювання, нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, тощо.

З'ясовано, що єдиного доктринального підходу щодо розуміння сутності та змісту адміністративно-правових засад в українській науці не вироблено. Крім того, законодавцем в жодному чинному нормативно-правовому акті України такий термін не закріплено.

Виявлено, що українським законодавцем не розроблено цілісного механізму делегування державою повноважень у сфері здійснення державного управління, чи адміністрування певному суб'єкту або колу суб'єктів.

З метою створення в адміністративно-правовій науці України цілісного понятійного

апарату з питань здійснення публічного управління, пропонується здійснити спробу теоретичної розробки національної моделі державного управління.

Пропонується визначити перелік міжнародно-правових стандартів, котрі слід імплементувати у митне законодавство України, а також здійснити аналіз можливих шляхів реалізації таких стандар-

тів під час здійснення митної справи в Україні.

Пропонується створити цілісну концепцію взаємозв'язку між механізмами нетарифного і тарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності під час здійснення посадовими особами митних органів України митних процедур щодо товарів, котрі переміщуються через митний кордон держави.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Копейчиков В. Питання реалізації Конституції України. *Вісник Академії правових наук України*. 1997. № 3. С. 15–23.
2. Бобровник С. В. Сучасне правопізнання: теоретичні проблеми та роль у подоланні колізій. *Правова держава*. 2005. Вип. 16. С. 87–92.
3. Батраченко О. В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо забезпечення публічної безпеки і порядку [Текст]: дисертація ... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / О. В. Батраченко; наук. керівник А. М. Куліш. Суми : СумДУ, 2017. 218 с.
4. Бойко О. В., Тильчик В. В. Поняття та зміст адміністративно-правових засад нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 214.
5. Виконавча влада і адміністративне право / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. К.; Видавничий дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.
6. Bernitz U .Sweden and the European Union : On Sweden`s Implementation and Application of European Law // *Common Market Law Review*. № 38. 2001. P. 911.
7. Шемшученко Ю. С. Теоретические проблемы гармонизации законодательства Украины с европейским правом // *Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы \ Под общ. ред. Е. Б. Кубко и В. В. Цветкова*. К., 2003. С. 37.
8. Тильчик В. В. Теоретико-методологічні та правові засади вирішення адміністративними судами спорів у сфері публічно-правових відносин. –Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2020. 448 с.
9. Гришина Н. В., Ростовська К. В. Медіація в адміністративному судочинстві: міф чи реалії сьогодення. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна*. Серія «Право» (29). – С. 182–188.
10. ЄВРОПЕЙСЬКА СТАНДАРТИЗАЦІЯ. URL: [http://www.standardacademy.org/wp-content/uploads/2017/04/EUROPEAN-STANDARDISATION\\_ukr-1.pdf](http://www.standardacademy.org/wp-content/uploads/2017/04/EUROPEAN-STANDARDISATION_ukr-1.pdf)
11. Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України / За ред. В. Н. Денисова. К.: Юстиніан, 2006. С. 583.
12. Ковальова О. Зближення законодавства Європейського Союзу з правовими системами держав- кандидатів на вступ до ЄС . *Право України*. 2003. № 9. С. 138–141.
13. Луць Л. Основні заходи та способи Європейської правової інтеграції. *Право України*. 2002. № 5. С. 147.



**Буковський Ю. Д.,**  
*здобувач наукового ступеня доктора філософії наукової лабораторії  
з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1  
Національної академії внутрішніх справ*

## **НАПРЯМИ ПОКРАЩЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ПІДРОЗДІЛІВ БОРОТЬБИ З НАРКОЗЛОЧИННІСТЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ З ІНСТИТУТАМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

### **DIRECTIONS FOR IMPROVING THE LEGAL REGULATION OF THE INTERACTION OF THE DRUG CRIME FIGHTING UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE WITH CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS**

У статті визначається, що проблематика запобігання незаконному обігу наркотиків, удосконалення заходів з протидії наркозлочинності, зменшення наслідків від вказаних явищ завжди була предметом дискусій багатьох фахівців урядів іноземних держав та низки міжнародних інституцій, зокрема Європейського Союзу. Так, у 2021 році була прийнята Стратегія ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 рр. метою якою є захист та покращення добробуту суспільства та окремої людини, захисти та зміцнення громадського здоров'я, запровадження високого рівня безпеки та добробуту для широкої громадськості та підвищити медичну грамотність. Вказана стратегія визначає три основні напрями наркополітики держав ЄС: 1) зменшення пропозиції (поставок) наркотиків та посилення безпеки; 2) скороченню попиту на наркотики; 3) зменшення шкоди, пов'язаною з наркотиками. Враховуючи, що на даний час відбувається поступова адаптація законодавства України до законодавства ЄС, виникає необхідність приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з правовою системою Європейського Союзу, зокрема щодо нормативно-правового врегулювання діяльності підрозділів боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України. Здійснюючи аналіз нормативно-правових актів, які регламентують діяльність підрозділів боротьби з наркозлочинністю, зазначається, що в них відсутні норми, які закріплюють порядок взаємодії цього підрозділу з інститутами громадянського суспільства, які займаються профілактикою немедичного вживання наркотиків, лікуванням, реабілітацією наркозалежних осіб, надають соціальні та медичні послуги з реалізації програм зменшення шкоди від немедичного вживання наркотиків, зокрема у реалізації безперервної замісної підтримувальної терапії. Автором пропонуються зміни та доповнення до нормативно-правових актів МВС України та Національної поліції України, які повинні визначити напрями покращення нормативно-правового забезпечення взаємодії підрозділів боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України з інститутами громадянського суспільства у реалізації окремих напрямів наркополітики нашої держави, зокрема щодо скорочення попиту на наркотики та зменшення шкоди, пов'язаною з наркотиками.

**Ключові слова:** *наркополітика, програми зменшення шкоди, профілактика наркозалежності, скорочення попиту на наркотики, зменшення пропозиції (поставок) наркотиків.*

The article determines that the problems of preventing illegal drug trafficking, improving measures to combat drug crime, and reducing the consequences of these phenomena have always been the subject of discussions by many experts of foreign governments and a number of international institutions, including the European Union. Thus, in 2021, the EU Drug Strategy for 2021–2025 was adopted, the purpose of which is to protect and improve the well-being of society and an individual, protect and strengthen public health, introduce a high level of safety and well-being for the general public, and increase medical literacy. This strategy defines three main directions of the drug policy of the EU states: 1) reducing the proposal (supplies) of drugs and strengthening security; 2) reducing the demand for drugs; 3) reduction of drug-related harm. Given that the legislation of Ukraine is currently being gradually adapted to the legislation of the EU, there is a need to bring the laws of Ukraine and other normative legal acts into compliance with the legal system of the European Union, in particular, regarding the legal regulation of the activities of the anti-narcotics units of the National Police of Ukraine. Analyzing the legal acts that regulate the activities of drug-fighting units, it is noted that they lack norms that fix the order of interaction of this unit with institutions of civil society, which are engaged in the prevention of non-medical drug use, treatment, rehabilitation of drug addicts, provide social and medical services for the implementation of harm

reduction programs from non-medical drug use, in particular in the implementation of continuity of substitution maintenance therapy. The author proposes changes and additions to the regulatory legal acts of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the National Police of Ukraine, which should determine the directions for improving the regulatory support for the interaction of the drug crime fighting units of the National Police of Ukraine with civil society institutions in the implementation of certain areas of our state's drug policy, in particular with regard to reducing the demand for drugs and drug-related harm reduction.

*Key words:* Drug policy, harm reduction programs, drug addiction prevention, reducing the demand for drugs, reducing the proposal (supply) of drugs.

**Постановка проблеми.** Діяльність державних органів щодо запобігання незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів (далі – наркотиків), удосконалення заходів з протидії наркозлочинності, зменшення наслідків від поширення наркоманії завжди були предметом нормативно-правового врегулювання у вітчизняному законодавстві, законодавстві іноземних держав та низки міжнародних інституцій, зокрема Європейського Союзу (далі – ЄС). Не можна не погодитись з Н. А. Орловською, яка зазначає, що країни ЄС об'єктивно залучені у світовий наркообіг, при цьому на кримінальній мапі вони представляють, переважно, сегмент споживання. Цим обумовлені й особливості організації наркоринку в частині логістики та збуту споживачам кінцевого продукту [1, с. 348]. Таким чином, з метою захисту та покращення добробуту суспільства та окремої людини, захисту та зміцнення громадського здоров'я, запровадження високого рівня безпеки та добробуту для широкої громадськості та підвищення медичної грамотності на ЄС постійній основі приймаються відповідні стратегії щодо наркотиків.

Серед останніх документів, який прийнятий ЄС щодо зменшення наркозлочинності та шкоди від поширення незаконного обігу наркотиків, заслуговує на увагу Стратегія ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 рр. (далі – Стратегія), яка базується на принципах, цінностях і правових положеннях, спрямований на вирішення існуючих та нових проблем, пов'язаних із феноменом наркотиків, та визначають низку заходів, які необхідно здійснити її за основними трьома напрямками наркополітики.

Перший напрям стосується зменшення пропозиції (поставок) наркотиків та посилення безпеки, та націлений на всі аспекти ринку незаконних наркотиків і включає попередження, запобігання та припинення злочинності, пов'язаної з наркотиками, зокрема організова-

ної злочинності, через співпрацю судових та правоохоронних органів, розвідку, заборону, конфіскацію злочинних активів, розслідування та кордон управління.

Наступний напрям стосується скороченню попиту на наркотики шляхом тісної співпраці низки служб охорони здоров'я та соціальної підтримки і передбачає низку взаємних заходів, включаючи послуги з профілактики, раннє виявлення та втручання, консультування та лікування, реабілітацію, соціальну реінтеграцію та догляду за наркозалежними особами.

На відміну від попередніх стратегій ЄС щодо наркотиків у Стратегії на 2021–2025 роки вперше було додано новий розділ, присвячений мінімізації шкоди, пов'язаної з наркотиками. Цей розділ містить заходи та політику щодо запобігання або зменшення можливих ризиків для здоров'я та соціальної сфери та шкоди для наркоспоживачів, суспільства та ув'язнених осіб. Він охоплює такі аспекти, як зниження поширеності та захворюваності на інфекційні захворювання, пов'язаними із вживанням наркотиків, запобігання передозуванням і смертельним випадкам, пов'язаним із немедичним вживанням наркотиків, а також надання альтернатив примусовим санкціям.

Аналогічні напрями наркополітики були визначені і у вітчизняному законодавстві, зокрема у Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 735-р [3], яка була визнана міжнародними спеціалістами як одна з самих вдалих і професійних у світі. Разом з тим термін дії вказаної вище вітчизняної стратегії закінчився, а проект Стратегії державної політики на період до 2030 року вже понад 3 роки перебуває на обговоренні [4]. Таким чином, враховуючи, що на даний час відбувається поступова адаптація законодавства України до законодавства ЄС, тобто приведення законів

України та інших нормативно-правових актів у відповідність з правовою системою Європейського Союзу, виникає необхідність щодо нормативно-правового забезпечення окремих напрямів діяльності підрозділів боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України (далі – підрозділ боротьби з наркозлочинністю) з урахуванням вимог Стратегії ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 рр. [2], тобто необхідність налагодження взаємодії з інститутами громадянського суспільства, у першу чергу визначення напрямів налагодження партнерських стосунків з тими, що надають соціальні та медичні послуги наркозалежним особам, зокрема з реалізації програм зменшення шкоди від немедичного вживання наркотиків. Вказане призведе не лише до гуманізації законодавства, а й поліпшить стан взаємодії підрозділів боротьби з наркозлочинністю з інститутами громадського суспільства у реалізації основних напрямів наркополітики відповідно до вимог ЄС, що підкреслює актуальність даного дослідження.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблеми взаємодії підрозділів боротьби з наркозлочинністю з інститутами громадянського суспільства, у першу чергу визначення напрямів налагодження партнерських стосунків з тими, що надають соціальні та медичні послуги наркозалежним особам, зокрема з реалізації програм зменшення шкоди від немедичного вживання наркотиків, були частково окреслені у дослідження вітчизняних правознавців, зокрема В. Ф. Буяльського, В. М. Бєсчасного, В. В. Василевича, А. В. Галюка, Г. В. Гребенькова, О. М. Джузи, Є. В. Додіна, С. В. Дрьомова, Р. М. Кацуби, О. І. Остапенка, Д. Й. Никифорчука, Ю. С. Назара, Е. В. Расюка, О. М. Стрільціва, В. А. Тимошенка, В. Т. Томіна, Г. В. Шевчука, Х. П. Ярмачі, В. А. Яценка та інших вчених.

Однак, незважаючи на серйозну й ретельну увагу дослідників до означеної проблеми, низка її аспектів, які стосуються дослідження нормативно-правового регулювання взаємодії підрозділів боротьби з наркозлочинністю з інститутами громадянського суспільства, потребує подальшого вивчення та наукового обґрунтування, з урахуванням останніх нормативно-правових документів ЄС та необхідності

адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

**Метою статті** є дослідження нормативно-правового регулювання взаємодії підрозділів боротьби з наркозлочинністю з інститутами громадянського суспільства, що надають соціальну та медичну послуги наркозалежним особам, зокрема з реалізації програм зменшення шкоди від немедичного вживання наркотиків, як важливого чинника реалізації принципів взаємодії з населенням на засадах партнерства в діяльності Національної поліції України відповідно до сучасних вимог законодавства ЄС.

**Виклад основного матеріалу.** В сучасних умовах реформування підрозділів боротьби з наркозлочинністю є необхідність законодавчо врегулювати порядок та обов'язок поліції діяти на засадах партнерства, довіри та взаємної поваги, у тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями, у першу чергу, що надають соціальні та медичні послуги наркозалежним особам, зокрема з реалізації програм зменшення шкоди від немедичного вживання наркотиків, що повинно відповідати реалізації вимог статті 11 Закону України «Про Національну поліцію» [5, ст. 11]. Саме дотримання вказаних вище критеріїв працівниками підрозділів боротьби з наркозлочинністю яскраво засвідчує про ефективність їх діяльності, так як у сучасних умовах базовим принципом їх діяльності є не лише протидія незаконному обігу наркотиків, а й поряд із захистом інтересів суспільства й держави – захист індивідуальних прав і свобод громадян України, визначених Конституцією України [6], зокрема наркозалежних осіб.

Таким чином, основні завдання та напрями діяльності підрозділів боротьби з наркозлочинністю повинні реалізовуватись саме через усвідомлення гуманістичної ідеології щодо ставлення поліцейського до наркозалежних осіб, у першу чергу з метою реалізації програм зменшення шкоди від немедичного вживання наркотиків, і повинні бути закріплені у відповідних нормативно-правових актах. Як раз відсутність нормативно-закріплених положень, які регламентують діяльність поліції у цьому напрямі, призводять до негативних наслідків [7–8], а саме зловживань з боку поліції,

порушення прав наркозалежних осіб, соціальних та медичних працівників, створювати умови щодо загрози життю та здоров'ю особам, які є пацієнтами програми замісної підтримувальної терапії, тощо.

Для початку відмітимо, що на сьогодні підрозділи боротьби з наркозлочинністю в своїй діяльності окрім Закону України «Про Національну поліцію» [5] також керуються низкою відомчих нормативно-правових актів, відмітимо деякі з них.

По-перше, це Положення про Департамент боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України, яке затверджено наказом Національної поліції України від 18 червня 2020 року № 474 [9], відповідно до якого до основних завдань Департаменту боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України віднесено:

- участь у формуванні та забезпеченні державної політики щодо попередження та протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з незаконним обігом наркотиків, зокрема вчинених учасниками та членами організованих злочинних груп або злочинних організацій.

- сприяння в порядку, передбаченому законодавством України, іншим структурним підрозділам центрального органу управління поліції, територіальним (у тому числі міжрегіональним) органам Національної поліції України та їх територіальним (відокремленим) підрозділам у попередженні, виявленні та припиненні кримінальних правопорушень.

Виходячи з наведеного вказаному положенні були визначені лише функції Департаменту боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України, які спрямовані на боротьбу з кримінальними правопорушеннями щодо наркотиків.

Таким чином з визначених завдань та функцій підрозділи боротьби з наркозлочинністю не зобов'язані брати участь у реалізації інших складових частин наркополітики, зокрема у заходах, спрямованих на скорочення попиту на наркотики, зменшення шкоди від немедичного вживання наркотиків, взаємодії з відповідними інститутами громадянського суспільства, що надають соціальні та медичні послуги наркозалежним особам тощо.

Навіть у попередньому Положенні про Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції України, яке було затверджено наказом Національної поліції України від 17 листопада 2015 р. № 95 [10], передбачалися низка завдань, спрямованих на превентивну функцію цього підрозділу, зокрема:

- забезпечення реалізації державної політики у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів;

- превенція правопорушень, пов'язаних з обігом наркотичних засобів та психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, зменшення наркозалежності серед населення України.

Окреслені завдання реалізовувались через налагодження і підтримки партнерських відносин з населенням, територіальними громадами, інститутами громадянського суспільства, міжнародними організаціями та засобами масової інформації для ефективного виконання завдань Департаменту та підвищення довіри населення до Національної поліції України у сфері протидії незаконному обігу наркотиків та запобігання поширенню наркоманії.

Таким чином потребує внесення відповідних змін та доповнень до Положення про Департамент боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України в частині визначення додаткових завдань цього підрозділу з метою реалізації вимог Закону України «Про Національну поліцію» в частині реалізації наркополітики, яка визначена ЄС. Пропонується віднести до завдання Департаменту боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України наступні положення:

- превенція правопорушень, пов'язаних з обігом наркотичних засобів та психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, надання допомоги громадським інституціям у реалізації наркополітики, спрямованої на скорочення попиту на наркотичні засоби та психотропні речовини та зменшення шкоди від їх немедичного вживання.

Щодо нових функцій підрозділу боротьби з наркозлочинністю, то тут необхідно їх визначити наступними:

- взаємодія з інститутами громадянського суспільства, які займаються профілактикою немедичного вживання наркотиків,

лікуванням, реабілітацією наркозалежних осіб, надають соціальні та медичні послуги з реалізації програм зменшення шкоди від немедичного вживання наркотиків, зокрема у реалізації безперервності замісної підтримувальної терапії.

Наступний документ, який регламентує діяльність підрозділів боротьби з наркозлочинністю, є наказ МВС України від 18 серпня 2004 року № 962-дск «Про затвердження Інструкції з організації роботи органів внутрішніх справ України щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» [11], який має обмежений гриф таємності «Для службового користування». Разом з тим, якщо здійснити аналіз зазначеного документа, то він стосується діяльності ще міліції, що не відповідає сучасним потребам в організації діяльності підрозділів боротьби з наркозлочинністю на сучасному етапі. Тим більше, що вказаний наказ фактично затверджує доопрацьовану Настанову з організації та здійснення органами внутрішніх справ боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, яка була затверджена наказом МВС України від 25 травня 1992 року № 289 дск [12], розроблену майже за часів СРСР – тобто у період, коли була відсутня прогресивна наркополітика, а наркозалежна особа сприймалась як злочинець, а не як особа, що страждає на психічні розлади.

Враховуючи необхідність адаптації законодавства України до законодавства ЄС в частині реалізації наркополітики пропонується розробити нову інструкцію з організації діяльності підрозділів та територіальних органів Національної поліції України у протидії незаконному обігу наркотиків, яка повинна передбачати три основні напрямки діяльності підрозділів боротьби з наркозлочинністю:

- зменшення пропозиції (поставок) наркотиків;
- скороченню попиту на наркотики;
- зменшення шкоди від немедичного вживання наркотиків.

Якщо заходи зі зменшення пропозиції (поставок) наркотиків у Інструкції з організації роботи органів внутрішніх справ України щодо протидії незаконному обігу наркотичних

засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів [11] були більш-менш визначені та потребують незначного корегування, то заходи із взаємодії підрозділів боротьби з наркозлочинністю під час реалізації заходів щодо скорочення попиту на наркотики та зменшення шкоди від немедичного вживання наркотиків потребують нового наповнення.

З урахуванням пропозицій В. А. Тимошенка, В. А. Яценка, С. В. Дрьомова, В. Ф. Буяльського [8], О. М. Стрільціва, Г. В. Шевчука, Є. Ю. Бараша, Є. А. Тараніча [13] та інших фахівців [14–16], вважаємо, що у новій інструкції повинно бути відображено два нових підрозділи які, зокрема, у яких повинні бути відображені напрями та порядок взаємодії працівників підрозділів боротьби з наркозлочинністю з інститутами громадянського суспільства щодо:

- профілактики немедичного вживання наркотиків, лікування, реабілітацією наркозалежних осіб, надання соціальних та медичних послуг з реалізації програм зменшення шкоди від немедичного вживання наркотиків, зокрема у реалізації безперервності замісної підтримувальної терапії;
- створення та діяльності дорадчо-консультативних органів у вигляді громадських спостережних рад при Департаменті боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України.

**Висновки.** Проведений аналіз нормативно-правових актів, які регулюють діяльність підрозділів боротьби з наркозлочинністю засвідчує про відсутність у них положень, які були спрямовані на забезпечення взаємодії цих підрозділів з інститутами громадянського суспільства, що надають соціальну та медичну послуги наркозалежним особам, зокрема з реалізації програм зменшення шкоди від немедичного вживання наркотиків, як важливого чинника реалізації в нашій державі наркополітики. Враховуючи, що у 2021 році була прийнята Стратегія ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 рр. якою визначено три основні напрямки наркополітики (зменшення пропозиції (поставок) наркотиків; скороченню попиту на наркотики; зменшення шкоди від немедичного вживання наркотиків), відсутність вітчизняної Стратегії державної політики

щодо наркотиків, а також необхідність адаптації законодавства України до законодавства ЄС запропоновано зміни та доповнення до

відомчих актів Національної поліції України в частині реалізації визнаних ЄС основних форм наркополітики.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Орловська Н.А. Актуальні питання запобігання наркообігу: європейський досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 348-351. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/77>
2. EU Drugs Strategy 2021–2025 / Brussels, 18 December 2020. 35 p. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14178-2020-INIT/en/pdf>
3. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 735-р. «Про схвалення Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року». *Офіційний вісник України*. 2013. № 76. С. 270. Ст. 2829.
4. МОЗ пропонує затвердити Стратегію державної політики щодо наркотиків на період до 2030 р. *Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками* : [сайт]. URL: [https://www.dls.gov.ua/for\\_subject/moz-proponue-zatverditi-strategiu-de/](https://www.dls.gov.ua/for_subject/moz-proponue-zatverditi-strategiu-de/)
5. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. С. 1970. Ст. 379.
6. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Питання сучасної наркополітики України: права людини та доступ до лікування / [А. П. Толопіло, С. П. Швець, О. М. Стрільців та ін.] ; Одеська правозахисна група «Верігас». Харків : Права людини, 2012. 94 с.
8. Гуманізація державної політики щодо людей, які вживають наркотики: монографія / В. А. Тимошенко, В. А. Яценко, С. В. Дрьомов, В. Ф. Буяльський. Київ, Логос, 2017. 326 с.
9. Про затвердження Положення про Департамент боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України : наказ Національної поліції України від 18 червня 2020 р. № 474.
10. Про затвердження Положення про Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції України: наказ Національної поліції України від 17 листопада 2015 р. № 95.
11. Інструкція з організації роботи органів внутрішніх справ України щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів: затв. наказом Міністерства внутрішніх справ України від 18 серпня 2004 р. № 962.
12. Настанова з організації та здійснення органами внутрішніх справ боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів: затв. наказом Міністерства внутрішніх справ України від 25 травня 1992 р. № 289.
13. Адміністративно-правова протидія Національною поліцією незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів : монограф. / Стрільців О. М., Бараш Є. Ю., Шевчук Г. В., Тараніч Є. А. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. 133 с.
14. Аналітичний звіт щодо результатів реалізації пілотних проектів по взаємодії поліції та організаціями громадського суспільства у сфері протидії поширенню ВІЛ-інфекції / СНІДу / Управління ООН з наркотиків та злочинності ; Агенство США з міжнародного розвитку. Київ, 2016. 88 с.
15. Огляд програм взаємодії поліції з населенням (поліцейська діяльність орієнтована на громадськість). URL: <https://www.khisr.kharkov.ua>
16. Наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги та прекурсори. Ознаки наркотичного сп'яніння. Навчально-методичний посібник. Стрільців О. М., Герман О. В., Буковський Ю. Д. та ін. Київ, Нац. акад. внутр. справ, Громадська організація «Пенітенціарна ініціатива», Міжнародний фонд «Відродження». 2020. 90 с.

УДК 342.951  
DOI <https://doi.org/10.32782/39221397>

**Залужний В. Ф.,**  
*<https://orcid.org/0000-0002-1279-6275>  
аспірант кафедри адміністративного, цивільного та господарського права  
і процесу Академії Державної пенітенціарної служби*

## **ВІЙСЬКОВО-ДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПРОСТУПОК: ПОНЯТТЯ, СКЛАД, ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ У ВІЙСЬКОВО-ДИСЦИПЛІНАРНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ**

### **MILITARY-DISCIPLINARY OFFENSE: CONCEPT, COMPOSITION, FEATURES OF NORMATIVE ENFORCEMENT IN MILITARY-DISCIPLINARY LEGISLATION**

У статті обґрунтовано поняття військово-дисциплінарного проступку як винного, протиправного діяння (або бездіяльності), що полягає у невиконанні або неналежному виконанні військовослужбовцем покладених на нього військово-дисциплінарним законодавством та службовими/посадовими обов'язками вимог дисциплінарного характеру, яке посягає на порядок у сфері відносини військової служби, військово-службового управління, і за яке, у разі його скоєння, на порушника може бути накладене дисциплінарне стягнення.

Визначено ознаки військово-дисциплінарного проступку: 1) наявність спеціального суб'єкта; 2) наявність вини особи, що його скоїла; 3) об'єктивація у дії чи бездіяльності; 4) протиправність; 5) суспільна шкідливість; 6) настання відповідальності у формі дисциплінарного стягнення.

Доведено, що суб'єктом військово-дисциплінарного проступку є фізична осудна особа, яка перебуває у статусі військовослужбовця ЗСУ, або прирівняна до зазначеної категорії особа. Суб'єктивну сторону військово-дисциплінарного проступку складає вина, виражена у формі умислу чи необережності. Загальним об'єктом військово-дисциплінарного проступку є правовідносини, пов'язані з реалізацією військовослужбовцем обов'язку щодо оборони України, її захисту; родовим – правовідносини, що складають сутність військової дисципліни, військового правопорядку, громадського порядку; безпосереднім – визначені законодавством та посадою обов'язки військовослужбовця. Об'єктивну сторону військово-дисциплінарного проступку складають: а) протиправна поведінка суб'єкта; б) шкідливі наслідки діяння; в) причинно-наслідковий зв'язок між ними.

Доведено, що інститут військово-дисциплінарного проступку поки що не знаходить належного нормативного закріплення у військово-дисциплінарному законодавстві, що негативно впливає на завдання підвищення рівня військової дисципліни у підрозділах Сил оборони в умовах їх протидії широкомасштабній агресії російської федерації проти України.

Зроблено висновок, що для покращення напряму військового управління, змістом якого є забезпечення військової дисципліни, та відповідного напряму адміністративно-правового регулювання принципово важливими є подальша розробка теоретико-методологічних, організаційних засад військової дисципліни та військово-дисциплінарної відповідальності; удосконалення адміністративно-правової характеристики інституту військово-дисциплінарного проступку; підвищення якості військово-дисциплінарного законодавства.

**Ключові слова:** *військово-дисциплінарний проступок, військова дисципліна, військово-дисциплінарне законодавство, військовослужбовець, адміністративно-правове регулювання, військове управління.*

The article substantiates the concept of a military disciplinary offense as a culpable, illegal act (or inaction), which consists in the non-fulfillment or improper fulfillment by a serviceman of the requirements of a disciplinary nature imposed on him by the military disciplinary legislation and official/official duties, which interferes with order in the sphere relations of the military service, the military service administration, and for which, in the event of its commission, the violator may be subject to a disciplinary penalty.

The signs of a military disciplinary offense have been determined: 1) the presence of a special subject; 2) presence of guilt of the person who committed it; 3) objectification in action or inaction; 4) illegality; 5) social harm; 6) incurring liability in the form of disciplinary action.

It has been proven that the subject of a military disciplinary offense is a convicted physical person who is in the status of a serviceman of the Armed Forces, or a person equated to the specified category. The subjective side of a military disciplinary offense is guilt expressed in the form of intent or carelessness. The general object of a military disciplinary

offense is the legal relationship related to the fulfillment by a serviceman of his duty to defend Ukraine and its protection; generic – legal relations that make up the essence of military discipline, military law and order, public order; direct – the duties of a military serviceman are defined by legislation and position. The objective side of a military disciplinary offense consists of: a) illegal behavior of the subject; b) harmful consequences of the action; c) cause-and – effect relationship between them.

It has been proven that the institution of military disciplinary offense does not yet find the appropriate normative anchoring in military disciplinary legislation, which negatively affects the task of increasing the level of military discipline in the units of the Defense Forces in the conditions of their opposition to the large-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine.

It was concluded that to improve the direction of military management, the content of which is the provision of military discipline, and the corresponding direction of administrative and legal regulation, further development of the theoretical and methodological, organizational foundations of military discipline and military disciplinary responsibility is fundamentally important; improvement of the administrative and legal characteristics of the institute of military disciplinary offense; improving the quality of military disciplinary legislation.

**Key words:** *military disciplinary offense, military discipline, military disciplinary legislation, military serviceman, administrative and legal regulation, military administration.*

**Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.** Військова дисципліна завжди була і продовжує залишатися базовим принципом військового будівництва, методом та способом гарантування боєздатності військ. Особливого значення набуває завдання підвищення рівня військової дисципліни в умовах протистояння Сил оборони широкомасштабному наступу російської федерації проти України. Між тим, аналіз дисциплінарної практики у підрозділах Сил оборони свідчить про відсутність динаміки до зниження кількості військово-дисциплінарних проступків, а також про структурну трансформацію їх складу (змісту). Зазначене обумовлює необхідність посилення уваги фахівців до інституту військово-дисциплінарного проступку, удосконалення його адміністративно-правової характеристики з метою пошуку нових підходів до розв'язання проблеми забезпечення відповідного сучасним геополітичним викликам рівня військового управління, військової дисципліни, законності і правопорядку.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблематику, пов'язану з дисциплінарними праводносинами у військових формуваннях, ефективно розробляють В.М. Александров, В.М. Коломоєць, В.П. Кононець, С.Ю. Поляков, С.С. Тюрін, В.В. Ягупов та ін. Теоретичні проблеми дисциплінарного проступку розглядають Т.В. Колеснік [1], О.С. Полякова [2], Л.Ю. Прогноук [3], В.В. Середя [4] та ін. Завдяки зусиллям зазначених фахівців сформовано підходи до поняття дисциплінарного

проступку, виділено його ознаки, досліджено склад. Однак, військово-дисциплінарному проступку, як інституту адміністративного права, а також проблемам його об'єктивації у нормах чинного військово-дисциплінарного законодавства поки що належної уваги не приділялося.

**Мета статті** полягає у обґрунтуванні поняття військово-дисциплінарного проступку; розкритті його правової природи, ознак, складу; здійсненні аналізу проблем нормативної об'єктивації зазначеного інституту у чинному військово-дисциплінарному законодавстві.

**Виклад основних результатів дослідження.** Приступаючи до обґрунтування поняття військово-дисциплінарного проступку, зазначимо, що під дисциплінарним проступком найчастіше розуміють певне порушення установленого порядку, пов'язане з невиконанням суб'єктом визначених службових або трудових обов'язків. Так, В.І. Прокопенко дисциплінарним проступком вважає «винне невиконання або неналежне виконання працівником покладених на нього законодавством про працю, колективним і трудовим договорами трудових обов'язків» [5, с. 413]. На думку В.В. Середи, «дисциплінарний проступок – є винне, протиправне діяння (бездіяльність), яке посягає на трудову дисципліну у відповідному організованому колективі (підприємстві, установі) шляхом невиконання чи неналежного виконання своїх трудових обов'язків, і за яке передбачено застосування дисциплінарних санкцій, визначених чинним законодавством» [4, с. 128]. М.І. Іншин, розглядаючи дисциплінарний



проступок як порушення усталеного порядку управління у сфері трудових чи службових відносин, наголошує, що підставою для нього слугують порушення правил службового розпорядку, посадових інструкцій, наказів начальників (керівників), а також певних морально-етичних вимог [6, с. 399].

Для розуміння методологічних проблем формування концепції військово-дисциплінарного проступку, передовсім, зазначимо, що чинне військово-дисциплінарне законодавство не закріплює його визначення, а у науковому середовищі тривають дискусії стосовно правової природи дії (бездіяльності), змістом якої є порушення військовослужбовцем дисциплінарних вимог. Для позначення такої дії (бездіяльності) у теорії та законодавстві використовуються такі досить неоднозначні термінопоняття, як «військовий дисциплінарний проступок», «військове дисциплінарне правопорушення», «порушення військової дисципліни», «дисциплінарна провинність». У контексті розв'язання зазначеної проблеми найбільш прийнятним вважаємо використання терміну «військово-дисциплінарний проступок» як такого, що найбільш об'єктивно та повно відповідає критеріям оцінки дій, які посягають на порядок службових відносин у сфері військової служби, характеризуються суспільною шкідливістю, настанням несприятливих для порушника наслідків, і заборона на здійснення яких міститься у нормах спеціального (військового) законодавства. З урахуванням зазначеного, висловимо припущення про те, що військово-дисциплінарний проступок за своєю природою є специфічним видом правопорушення, змістом якого є порушення норм військової дисципліни.

Плюралізм поглядів на природу військово-дисциплінарного проступку обумовлює варіативність його дефініцій. Так, В.М. Александров визначає дисциплінарний проступок військовослужбовця як «протиправне, суспільно шкідливе, винне діяння, що полягає у невиконанні або неналежному виконанні військовослужбовцем своїх службових повноважень, наданих йому відповідно до посади, а також інших, закріплених у нормативно-правових актах обов'язків, яке заподіює державі й суспільству суттєву шкоду, і за яку передбачено дис-

циплінарну відповідальність» [7, с. 134–135]. На думку С.С. Тюріна, військовий дисциплінарний проступок – «це порушення військовослужбовцем обов'язків (невиконання чи неналежне виконання), покладених на нього по службі законами України, військовими статутами, наказами та іншими нормативно-правовими актами органів військового управління, командирів і начальників, якщо у вчиненому немає ознак злочину» [8, с. 143]. Натомість, О.В. Полякова під зазначеним поняттям розуміє порушення військовослужбовцем військової дисципліни, що заподіює шкоду організації й порядку управління у Збройних Силах України, і в разі скоєння якого на порушника може бути накладене дисциплінарне стягнення [2].

Ураховуючи зазначені позиції, під *військово-дисциплінарним проступком* пропонуємо розуміти *винне, протиправне діяння (або бездіяльність), що полягає у невиконанні або неналежному виконанні військовослужбовцем покладених на нього Дисциплінарним статутом Збройних Сил України, Статутом внутрішньої служби, службовими/посадовими обов'язками, іншим військово-дисциплінарним законодавством вимог дисциплінарного характеру, яке посягає на порядок у сфері відносини військової служби, військово-службового управління, і за яке, у разі скоєння, на порушника може бути накладене дисциплінарне стягнення.*

Погляди науковців на ознаки дисциплінарного проступку також різняться. Так, В.І. Прокopenко основною ознакою дисциплінарного проступку вважає винність працівника [5, 413], А.В. Адрушко, з-поміж інших, виділяє протиправність та суспільну шкоду [9, с. 373], а В.В. Серeda до ознак дисциплінарного проступку відносить: протиправність; винність; наявність шкідливих наслідків; причинний зв'язок між протиправною дією (бездіяльністю) і шкідливими наслідками; настання дисциплінарної відповідальності [4, с. 127].

Ураховуючи зазначене, а також зважаючи на обґрунтоване вище визначення поняття військово-дисциплінарного проступку, до переліку його сутнісних ознак пропонуємо відносити: 1) наявність спеціального суб'єкта (особи із числа військовослужбовців та прирівняних до них категорії осіб); 2) наявність вини особи,

що його скоїла; 3) об'єктивацію у дії чи бездіяльності; 4) протиправність; 5) суспільну шкідливість; 6) настання відповідальності у формі дисциплінарного стягнення.

Реалізуючи завдання розкриття *складу* військово-дисциплінарного проступку, акцентуємо на схожості соціальної і юридичної природи дисциплінарного проступку і правопорушення. Вище зазначалося, що військово-дисциплінарний проступок, за своєю сутністю, є видом правопорушення, що має певну специфіку. Отже, структура військово-дисциплінарного проступку у цілому відповідає структурі правопорушення, яку, згідно теорії права, складають: а) суб'єкт; б) суб'єктивна сторона; в) об'єкт; г) об'єктивна сторона [10, с. 74]. З урахуванням зазначеного, *суб'єктом* військово-дисциплінарного проступку є фізична осудна особа, яка перебуває у статусі військовослужбовця ЗСУ, або прирівняна до зазначеної категорії особа [11]. *Суб'єктивну сторону* військово-дисциплінарного проступку складає вина, тобто, психічне ставлення правопорушника до наслідків своїх дій, виражена як умисел чи необережність. Характеризуючи *об'єкт* військово-дисциплінарного проступку, нагадаємо те, що під об'єктом правопорушення розуміють той чи інший аспект суспільних відносин, який порушується у результаті посягання, а також те, що існує традиція виділення загального, родового, безпосереднього об'єкту [4, 12, 13]. З урахуванням зазначеного, пропонуємо загальним об'єктом військово-дисциплінарного проступку вважати правовідносини, пов'язані з реалізацією військовослужбовцем обов'язку щодо оборони України, захисту її незалежності та територіальної цілісності; родовим – правовідносини, що складають сутність військової дисципліни, військового правопорядку, громадського порядку; безпосереднім – визначені дисциплінарним законодавством та посадою службові та посадові обов'язки військовослужбовця. Обґрунтовуючи *об'єктивну сторону* військово-дисциплінарного проступку, нагадаємо, що згідно теорії права, об'єктивну сторону правопорушення складають: а) протиправна поведінка суб'єкта; б) шкідливі наслідки діяння; в) причинно-наслідковий зв'язок між ними. Відпо-

відно, зазначені елементи присутні і у складі об'єктивної сторони військово-дисциплінарного проступку.

Слід зазначити, що далеко не всі складові обґрунтованої вище концепції військово-дисциплінарного проступку знаходять свою нормативну об'єктивацію. Проведений аналіз основних нормативно-правових актів військово-дисциплінарного законодавства засвідчив існування цілого комплексу проблем, пов'язаних із формою та способом закріплення, та, відповідно, реалізацією інституту військово-дисциплінарного проступку. До таких проблем відносимо, зокрема:

1. Чинне військово-дисциплінарне законодавство не закріплює визначення поняття «військово-дисциплінарний проступок». Так, у тексті Дисциплінарного статуту Збройних Сил України [14] використовується термін «порушення військової дисципліни», проте, не розкривається його зміст. На практиці це призводить до ускладнень процедури кваліфікації відповідних дій суб'єктами дисциплінарної влади та ускладнень щодо їх розмежування від інших протиправних дій.

2. Чинне військово-дисциплінарне законодавство не закріплює поняття складу дисциплінарного проступку, а також не встановлює вимогу необхідної достатності його елементів. Фактично, правове регулювання підстав дисциплінарної відповідальності зводиться до змісту ч. 2 ст. 45 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, де зазначено, що «у разі невиконання (неналежного виконання) військовослужбовцем своїх службових обов'язків, порушення військово-службовцем військової дисципліни або громадського порядку командир повинен нагадати йому про обов'язки служби, а за необхідності – накладити дисциплінарне стягнення» [14].

3. Чинне військово-дисциплінарне законодавство належним порядком закріплює лише один елемент складу дисциплінарного проступку, а саме – суб'єкта. Категорії військовослужбовців, на які поширюється дія Дисциплінарного статуту ЗСУ, визначено у його преамбулі. Водночас, у чинному військово-дисциплінарному законодавстві відсутнє визначення поняття «військовослужбовець», а дисциплінарний статус окремих категорій військовослужбовців

(прирівняних до них осіб) регламентується за принципом замовчування.

4. У жодному з чинних нормативно-правових актів не закріплено вимогу становлення виду та форми вини правопорушника. Натомість, процедура визначення винуватості чи невинуватості військовослужбовця майже завжди залежить від командира (у тому випадку, якщо він не призначає процедуру службового розслідування). Зокрема, саме так можна трактувати норму ч. 1. ст. 45 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, процитовану вище.

5. Має місце певна конкуренція норм Дисциплінарного статуту та норм КУпАП в частині охоплення складу дисциплінарного проступку, зокрема, через невизначеність останнього. Так, ч. 1 ст. 15 КУпАП містить норму, відповідно до якої «Військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів (...), несуть відповідальність за адміністративні правопорушення за дисциплінарними статутами» [15]. Закріплюючи перелік виключень із загального прядку, ч. 3 цієї ж статті ст. 15 КУпАП містить норму, що «крім зазначених у частині першій цієї статті, особи, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів або спеціальних положень про дисципліну, у випадках, прямо передбачених ними, несуть за вчинення адміністративних правопорушень дисциплінарну відповідальність, а в інших випадках – адміністративну відповідальність на загальних підставах» [15]. Тобто, має місце перехресне відсилання до норм Дисциплінарного статуту та КУпАП, притому, що КУпАП містить Главу 13-Б, присвячену військовим адміністративним правопорушенням, за скоєння яких накладається дисциплінарне стягнення, а Дисциплінарний статут у принципі не повинен регулювати питання адміністративної відповідальності. Такий стан речей, на нашу думку, можна було б виправити шляхом внесенням відповідних змін у Дисциплінарний статут ЗСУ.

6. Окремі статті Глави 13-Б КУпАП, якими встановлено адміністративну відповідальність за військово-адміністративні правопорушення, мають недоліки у формулюванні. Зокрема, ст. 172<sup>15</sup> встановлює відповідальність за такий

вид правопорушення, як «недбале ставлення до служби». Хоча ні в самій статті, ні в іншому нормативно-правовому акті роз'яснень зазначеного терміну не подається. Це ж саме можна зазначити і стосовно формулювання змісту ст. 172<sup>10</sup> «Відмова від виконання законних вимог командира (начальника)».

Отже, констатуємо, що інститут військово-дисциплінарного проступку поки що не знаходить належного нормативного закріплення у чинному військово-дисциплінарному законодавстві. Такий стан речей негативно впливає на реалізацію завдання підвищення рівня військової дисципліни у підрозділах Сил оборони, особливо, з урахуванням умов воєнного стану, ускладнює реалізацію ефективної дисциплінарної практики. Для покращення напряму військового управління, змістом якого є забезпечення військової дисципліни, та відповідного напряму адміністративно-правового регулювання принципово важливим вважаємо подальшу розробку теоретико-методологічних, організаційних засад військової дисципліни та військово-дисциплінарної відповідальності; удосконалення адміністративно-правової характеристики інституту військово-дисциплінарного проступку; підвищення якості військово-дисциплінарного законодавства.

#### **Висновки:**

1. Військово-дисциплінарним проступком є винне, протиправне діяння (або бездіяльність), що полягає у невиконанні або неналежному виконанні військовослужбовцем покладених на нього Дисциплінарним статутом ЗСУ, Статутом внутрішньої служби, службовими/ посадовими обов'язками, іншим військово-дисциплінарним законодавством вимог дисциплінарного характеру, яке посягає на порядок у сфері відносини військової служби, військово-службового управління, і за яке, у разі його скоєння, на порушника може бути накладене дисциплінарне стягнення.

До ознак військово-дисциплінарного проступку пропонуємо відносити: 1) наявність спеціального суб'єкта (особи із числа військовослужбовців та прирівняних до них категорії осіб); 2) наявність вини особи, що його скоїла; 3) об'єктивація у дії чи бездіяльності; 4) протиправність; 5) суспільна шкідливість;

б) настання відповідальності у формі дисциплінарного стягнення.

2. Склад військово-дисциплінарного проступку утворюють: а) суб'єкт; б) суб'єктивна сторона; в) об'єкт; г) об'єктивна сторона. Суб'єктом військово-дисциплінарного проступку є фізична осудна особа, яка перебуває у статусі військовослужбовця ЗСУ, або прирівняна до зазначеної категорії особа. Суб'єктивну сторону військово-дисциплінарного проступку складає вина, виражена у формі умислу чи необережності. Загальним об'єктом військово-дисциплінарного проступку є правовідносини, пов'язані з реалізацією військовослужбовцем обов'язку щодо оборони України, захисту її незалежності та територіальної цілісності; родовим – правовідносини, що складають сутність військової дисципліни, військового правопорядку, громадського порядку; безпосереднім – визначені дисциплінарним законодавством та посадою службовці та посадові обов'язки військовослужбовця. Об'єктивну сторону військово-дисциплінарного проступку складають: а) протиправна поведінка суб'єкта; б) шкідливі наслідки діяння; в) причинно-наслідковий зв'язок між ними.

3. Окремі складові теоретико-правової характеристики інституту військово-дисциплінарного проступку знаходять своє відображення у нормах військово-дисциплінарного законодавства, складаючи при цьому окремий напрям адміністративно-правового регулювання. Інститут військово-дисциплінарного проступку поки що не знаходить належного нормативного закріплення у військово-дисциплінарному законодавстві, що негативно впливає на завдання підвищення рівня військової дисципліни у підрозділах Сил оборони в умовах їх протидії широкомасштабній агресії російської федерації проти України.

4. Для покращення напрямку військового управління, змістом якого є забезпечення військової дисципліни, та відповідного напрямку адміністративно-правового регулювання принципово важливим вважаємо подальшу розробку теоретико-методологічних, організаційних засад військової дисципліни та військово-дисциплінарної відповідальності; удосконалення адміністративно-правової характеристики інституту військово-дисциплінарного проступку; підвищення якості військово-дисциплінарного законодавства.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Колеснік, Тетяна. Склад дисциплінарного проступку як підстава притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 89–94.
2. Полякова О.С. Специфічні риси дисциплінарної відповідальності військовослужбовців: *Матеріали XIV Міжнародної наукової інтернет-конференції ADVANCED TECHNOLOGIES OF SCIENCE AND EDUCATION*. URL: <http://intkonf.org/kand-yurid-nauk-polyakova-o-s-spetsifichni-risi-distsiplinarnoyi-vidpovidalnosti-viyskovosluzhbovtsiv/> дата звернення 25.01. 2023).
3. Прогонюк Л.Ю. Поняття дисциплінарного проступку. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. Серія «Право». 2009. № 12. С. 58–65.
4. Серета В.В. Поняття, ознаки та склад дисциплінарного проступку. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2014. № 12. С. 125–129. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp\\_2014\\_12\\_31](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2014_12_31) (дата звернення: 25.02.2023).
5. Прокопенко В.І. Трудове право України: Підручник. Харків.: Консум, 2000. 480 с.
6. Іншин М.І. Проблеми правового регулювання праці державних службовців України: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.05. Харків, 2005. 452 с.
7. Александров В.М. Військова служба як особливий вид державної служби в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2009. 196 с.
8. Тюрін С.С. Дисциплінарна відповідальність військово-службовців Збройних сил України: дис. ... на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право. Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2002. 176 с.
9. Андрушко А.В. Основні проблеми загальної дисциплінарної відповідальності у трудовому праві. *Держава і право: Зб. наук. праць*. Вип. 37. Київ, 2007. С. 371–377.
10. Виноградова Л.Є. Зміст правопорушення як підстава притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів. *Митна справа*. 2003. № 3. С. 72–76.

11. Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України: Указ Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008. Дата оновлення: 14.09.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008/conv#n2> (дата звернення: 25.01.2023 р.).

12. Хайдер Саїд Джіхад Аль-Саєді. Характеристика складу дисциплінарних проступків державних службовців за законодавством України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 272–275. URL: [http://www.lsej.org.ua/8\\_2021/64.pdf](http://www.lsej.org.ua/8_2021/64.pdf) (дата звернення 25.02.2023).

13. Грищенко, Роман. Характеристика об'єкту дисциплінарного проступку. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 71–75.

14. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 року № 551-XIV. Дата оновлення 21.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text> (дата звернення: 15.02.2023).

15. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. Дата оновлення 08.08.2021. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 15.02.2023).

Кізіль М. А.,  
кандидат філологічних наук, помічник адвоката

## ЗАКЛАД СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ЯК ОБ'ЄКТ УПРАВЛІННЯ

### THE INSTITUTION OF SECONDARY EDUCATION AS AN OBJECT OF MANAGEMENT

У статті висвітлюються теоретичні аспекти управління закладом загальної освіти як інституційним утворенням і адміністративно-корпоративною структурою. Розглядаються підходи до розуміння поняття «організація» в теорії менеджменту. Встановлюються компоненти і сутнісні властивості організації як соціального феномену. Зазначається, що компоненти і властивості організації обумовлюють форми її існування – як інституції і як адміністративно-корпоративної структури. Наголошується, що заклад середньої освіти як інституція відповідає за своєчасну та адекватну підготовку людей до повноцінного функціонування в суспільстві та має низку ознак. Розкриваються функції закладу середньої освіти як інституції та завдання, які вона може виконувати. Визначаються ознаки закладу загальної середньої освіти як адміністративно-корпоративної структури. Виділяються підсистеми управління закладом загальної середньої освіти як адміністративно-корпоративної структури та надається їм характеристика. Означуються основні наукові напрями і підходи до управління закладом середньої освіти. Встановлюються складові внутрішнього і зовнішнього середовища закладу середньої освіти як адміністративно-корпоративної структури. Наводиться графічна модель школи як організації. Розглядаються загальні та специфічні принципи управління закладом загальної середньої освіти. Встановлюється факт поширення демократичного способу управління розвитком закладів загальної середньої освіти. Обґрунтовується формування стратегічних альянсів як ефективного соціально-політичного методу в менеджменті освіти.

**Ключові слова:** *освіта, заклад середньої освіти, менеджмент, система управління, стратегічний альянс.*

The article highlights the theoretical aspects of managing a general education institution as an institutional entity and an administrative-corporate structure. Approaches to understanding the concept of "organization" in management theory are considered. The components and essential properties of the organization as a social phenomenon are established. It is noted that the components and properties of the organization determine the forms of its existence as an institution and as an administrative-corporate structure. It is emphasized that the institution of secondary education as an institution is responsible for the timely and adequate preparation of people for full functioning in society and has a number of features. The functions of the secondary education institution as an institution and the tasks it can perform are revealed. The characteristics of the institution of general secondary education as an administrative and corporate structure are determined. The management subsystems of the general secondary education institution as an administrative-corporate structure are distinguished and their characteristics are given. The main scientific directions and approaches to the management of a secondary education institution are defined. The components of the internal and external environment of the secondary education institution as an administrative and corporate structure are established. A graphic model of the school as an organization is presented. General and specific principles of general secondary education institution management are considered. The fact of the spread of the democratic way of managing the development of General Secondary Education Institutions is established. The formation of strategic alliances as an effective socio-political method of management in education is substantiated.

**Key words:** *education, institution of secondary education, management, management system, strategic alliance.*

**Вступ.** Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні передбачено закріплення за територіальними громадами повноважень в сфері управління закладами середньої, дошкільної та позашкільної освіти [11], що створює передумови для широкої модернізації управління закладами загальної середньої освіти. Також Урядом України ухвалено Кон-

цепцію реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 р., метою якої є забезпечення проведення докорінної та системної реформи загальної середньої освіти. В цій Концепції окреслено напрями реформування загальної освіти, а саме: створення нової структури школи, що дасть змогу засвоїти новий зміст освіти і набути ключових

компетентностей, необхідних для успішної самореалізації особистості, децентралізація та ефективне управління загальною середньою освітою, що сприятиме реальній автономії школи; створення сучасного освітнього середовища, яке забезпечить необхідні умови, засоби і технології для навчання учнів, вчителів і батьків [10]. Це, в свою чергу, обумовлює актуальність потреби в теоретичному обґрунтуванні системи управління закладом середньої освіти на основі сучасних досягнень теорії менеджменту, а також теоретичного осмислення природи закладу загальної середньої освіти як об'єкту управління.

**Аналіз публікацій.** Низка українських науковців активно вивчає стан та перспективи управління закладами середньої освіти. До прикладу, О. Гречаник і М. Шинкевич розглядають шляхи удосконалення інформатизації управління закладом загальної середньої освіти [7], Н. Лалак і К. Чекач висвітлюють сучасний погляд на управління закладом загальної середньої освіти, розкривають теоретичний аспект процесу управління сучасними закладами загальної середньої освіти [12], О. Мармаза комплексно розробляє основи менеджменту освітньої організації [6], І. Соколова і О. Проценко характеризують теорію і практику освітнього менеджменту [21], В. Русавська, Л. Батченко та Л. Гончар розкривають проблемні аспекти менеджменту і менеджмент – освіти [21]. Водночас, попри значні наукові доробки, необхідно з'ясувати особливості природи закладу середньої освіти як об'єкту управління.

**Мета дослідження.** Метою статті є з'ясування природи закладу загальної середньої освіти як об'єкту управління та обґрунтування методів управління ним на основі сучасних досягнень теорії менеджменту.

**Виклад основного матеріалу.** Проведення докорінної реформи середньої освіти передбачає формування закладу середньої освіти нового типу, який би був здатним ефективно функціонувати в умовах посилення конкуренції на національному освітньому ринку. До того ж, скорочення фінансування закладів середньої освіти з боку органів місцевого самоврядування та держави, надання закладам автономії та академічної свободи дозволяє розглядати

заклад середньої освіти як соціально-економічну організацію, яка може самовдосконалюватися, саморозвиватися та формувати власну ідею – місію.

В сучасному Новому тлумачному словнику української мови поняття «організація» визначається як «об'єднання людей, суспільних груп, держав на базі спільності інтересів, мети, програми дій і т. ін.; дія, зі значенням організувати; особливості будови чого – небудь; структура [19].

Для того, щоб визначити сутність закладу загальної середньої освіти як соціально – економічної організації та об'єкту управління, перш за все необхідно визначити зміст поняття «організація».

Поняття «організація» в теорії менеджменту розуміється багатоаспектно. Так, М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі визначають організацію як «групу людей, діяльність яких свідомо координується для досягнень загальної мети або цілей [17]. На думку Ч. Барнада, організація – це такий вид кооперації людей, який відрізняється від інших соціальних груп свідомістю, передбачуваністю і цілеспрямованістю [2]. Відповідно до поглядів П. Блау і У. Скотта, організація – це група людей, які мають специфічну формалізовану структуру [24]. А. Етціоні відстоює позицію, відповідно до якої організації – це соціальні об'єднання (або людські групи), що свідомо конструюються і реконструюються для досягнення специфічних цілей [26]. У вітчизняній теорії менеджменту терміном «організація» найчастіше позначають соціальне утворення, об'єднання групи людей на основі спільної діяльності, систематично орієнтованої для досягнення спільної мети [23].

Наявні в теорії менеджменту конструктивні і дискрептивні визначення поняття «організація» надають можливість окреслити структуру та властивості досліджуваного феномену. У відповідності до вказаних визначень, основними компонентами будь-якої організації є: 1) цілі і завдання, для вирішення яких організація створюється і існує; 2) люди, які входять в дану організацію; 3) система управління, яка формує, мобілізує і приводить в рух потенціал організації для досягнення поставлених перед нею цілей. Сутнісними властивостями

організації постають: свідомість (добровільність об'єднання людей в організацію, розуміння ними організаційних цілей і цінностей, відповідність організаційних цілей індивідуальним); передбачуваність, що забезпечується регламентацією, розподілом функцій і завдань, ієрархією структурних елементів, координацією (управлінням, адмініструванням); наявність лідерства у керівництва; розвинута система формальних і неформальних комунікацій; впорядкованість (формалізація, регламентація, стандартизація) діяльності; структурна будова організації (структура, ієрархія, комунікації).

Ці компоненти і властивості організації обумовлюють форми її існування – як інституції і як адміністративно-корпоративної структури.

Як інституція заклад загальної середньої освіти відповідає за своєчасну та адекватну підготовку людей до повноцінного функціонування в суспільстві. До ознак освітньої інституції належать: соціально значущі функції навчання і виховання, які підпорядковані суспільним потребам; становище освіти в суспільстві; наявність групи осіб, які професійно забезпечують функціонування освіти, певний статус цих осіб у суспільстві; регулятори функціонування закладів освіти і суб'єктів освітньої діяльності (законодавчі і нормативні акти про освіту, кваліфікаційні характеристики, контрольні установи та ін.); спеціальні методи освітньої діяльності: навчання, виховання; свідомо поставлені цілі; планомірна, систематична реалізація процесу свідомої соціалізації; певний зміст освіти (наявність навчальних програм і планів, відповідне дозування матеріалу); ефективність освітньої діяльності у формуванні багатьох психічних рис людини, розвитку їх мислення; використання освіти як механізму запобігання соціально небажаним видам поведінки; зорієнтованість освітньої діяльності на майбутнє, за ангажованість на формування передумов реалізації цього майбутнього [22].

Сутність закладу загальної середньої освіти як інституції полягає передусім в його соціальних функціях. За Е. Дюркгеймом, кожен соціальний інститут виконує певні функції, провідними аспектами яких є: закріплення і відтворення суспільних відносин; забезпечення стійкості соціальної структури суспільства;

регулювання відносин між членами суспільства шляхом вироблення визначених зразків, еталонів, моделей; забезпечення стандартизованої і передбачуваної поведінки; забезпечення згуртованості, взаємозалежності та взаємовідповідності членів суспільства; упорядкування системи взаємодії членів суспільства [8].

Сучасний західний соціолог Р. Будон основну функцію інституту освіти пов'язує з функцією соціалізації [3]. З. Бжезинський, на основі геостратегічного підходу, розглядав інститут освіти як систему різного роду підсистем, що специфічно беруть участь у функціонуванні інституту освіти: родина, установи культури, засоби масових комунікацій, виробничо-господарські та інші організації. Центральним елементом механізму інституту освіти він називає школу, позначаючи її як базис у всій сукупності цих організацій. Саме в школі і через школу освіта виконує свою відповідальну функцію перед суспільством і особистістю [6].

Вцілому властивості, специфіка, межі закладу загальної середньої освіти реалізуються у кількох функціях: функції професіоналізації; функції взаємодії освіти із соціальною структурою суспільства; виховної функції; функції загальноосвітньої підготовки [22].

Крім того, заклад загальної середньої освіти як інституція, реалізуючи принцип дитиноцентризму [10], може розв'язувати такі завдання: гармонізувати стосунки людини з природою через засвоєння сучасної наукової картини світу; стимулювати інтелектуальний розвиток і збагачення мислення, творчість через засвоєння сучасних методів і засобів наукового пізнання; керуючись тим, що людина живе в суспільстві, домогтися її успішної соціалізації через занурення в наявну культуру, зокрема й технологічну, в комп'ютерезоване середовище; враховуючи, що сучасна людина живе в умовах насиченого й активного інформаційного середовища, навчити її жити в його потоці, створити умови для неперервної освіти; зважаючи на інтегративні тенденції розвитку науки й техніки та потребу в новому рівні наукової грамотності, створити умови для здобуття широкої базової освіти, яка дасть змогу доволі швидко переходити до суспільних галузей професійної діяльності [14]. Як результат, випускник нової української школи – це: цілісна всебічно



розвинена особистість, здатна до критичного мислення; патріот з активною позицією, який діє згідно з морально-етичними принципами, здатний приймати відповідальні рішення, поважає гідність і права людини; інноватор, здатний змінювати навколишній світ, розвивати економіку за принципами сталого розвитку, конкурувати на ринку праці, навчатися впродовж життя [10].

Останнім часом дослідники трансформаційних процесів в освіті наголошують на тенденції трансформації організаційної моделі внаслідок процесу переходу від моделі «класичної освітньої інституції» до закладу освіти, який надає «освітнянські послуги» (підприємницьку модель). Це пояснюється посиленням ринкового впливу, адже орієнтована на ринок освіта має такі переваги: можливість більш адекватно й швидко реагувати на потреби громадськості (клієнтів); спроможність розробки механізмів ринку, які підвищують ефективність, адаптивність й креативність; здатність забезпечувати багатоджерельність та багатоканальність джерел фінансування (витрати держави як єдиного джерела) перекладаються на батьків і учнів, які стають основними «вкладниками»; реалізація самоврядування; специфічність довготривалої освітньої послуги сприяють співробітництву і встановленню довіри серед партнерів [15].

Очевидно, децентралізація в Україні, дає підстави для підсилення колегіальності, корпоративності в управлінні закладами середньої освіти.

Як адміністративно-корпоративна структура, заклад загальної середньої освіти має певні особливості. Теорія менеджменту передбачає виділення його основних ознак, принципів функціонування, складових внутрішнього і зовнішнього середовищ, способів управління розвитком.

Заклад загальної середньої освіти як адміністративно-корпоративну структуру характеризують ознаки, які властиві будь-якій соціально-економічній організації, а саме: множина осіб або суборганізацій; загальна мета діяльності, яка відома всім причетним до неї; певна структура і порядок взаємодії між її складовими та співробітниками; поділ праці; загальні, взаємоузгоджені прагнення, спрямовані на досягнення визначених цілей; ієрархія; свідомо координатія (планування) внутрішньої і зовнішньої діяльності; замінність персоналу (організація не зникає, якщо хтось піде, а інший вступить до неї) [23].

Оскільки заклад загальної середньої освіти це система, то в її складі існує дві підсистеми: керуюча і керована, тобто суб'єкт управління і об'єкт управління (рис. 1).

Керуюча підсистема (суб'єкт управління) в організації – це особа або група осіб, які ставлять цілі перед об'єктом управління, деталізують їх у формі завдань, доводять до об'єкта управління і контролюють їх виконання [23].

У закладі загальної середньої освіти у якості суб'єкта управління виступають органи колегіального управління (конференція, рада закладу

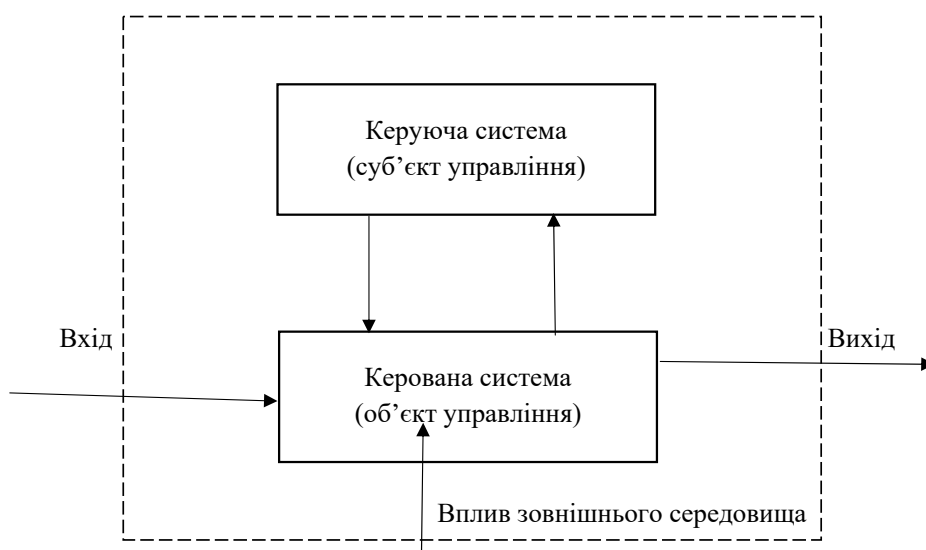


Рис. 1. Взаємодія суб'єкта та об'єкта управління

освіти, педагогічна рада, нарада при директорі, його заступниках); адміністрація закладу загальної середньої освіти (директор, його заступники з навчальної, наукової, виховної, методичної, господарської роботи); органи громадського самоврядування (учнів (учнівське самоврядування), учителів (профком, методична рада), батьків (батьківський комітет).

Діяльність суб'єкта управління закладом загальної середньої освіти дає змогу враховувати потреби учасників навчально-виховного процесу та оптимізувати функціонування закладу в цілому. Наявність розгалуженої структури управлінських органів у закладі загальної середньої освіти вимагає організації їх взаємодії, координації роботи всіх підрозділів.

До специфічних особливостей управління в закладі загальної середньої освіти можна віднести такі: підвищена відповідальність за свої дії, за діяльність вчителів, за стан навчально-виховного процесу в цілому, за техніку безпеки, за прийняття рішень і т. д. Велика кількість напрямів та видів діяльності та неможливість оволодіти всіма досконало (педагогіка, психологія,

управління, економіка тощо); домінування комунікативної функції з огляду на те, що управління закладом освіти здійснюється через взаємодію з іншими учасниками навчально-виховного процесу; різний рівень зацікавленості керівника, педагогів, учнів, батьків у результатах діяльності; різні мотиви діяльності; різні ступені зрілості учасників навчально-виховного процесу; творчий характер управлінської діяльності, зумовлений ситуаціями, які вносять елементи новизни у звичну діяльність керівника; висока нервово-психічна напруга, постійний стан неспокою, що є наслідком персональної відповідальності за все, що відбувається в школі.

Функція управління закладом загальної середньої освіти націлена на організацію пізнавальної діяльності дитини. З початку виникнення освітніх інститутів в суспільстві цей процес мав стихійний характер, а з часом позначилися риси організованості й упорядкованості, що засновані на наукових теоріях і підходах. Становлення і розвиток управління закладами освіти Немова Н. В. [18] представила таким чином (табл. 1).

Таблиця 1

Становлення і розвиток підходів до управління закладами освіти

Роки	Автори досліджень та найбільш значимі роботи в сфері управління школою	Основні наукові напрями, підходи	Ідеї, що визначають характер управління школою
До 1917 р.	К.Д. Ушинський, Н.Ф. Бунаков, А.Н. Корф, Н.І. Пирогов	Педагогіка школи	Вимоги до організаційно-педагогічних умов, які повинні були забезпечити ефективність протікання навчально-виховного процесу.
2030 рр. XX ст.	Н.Н. Йорданський, М.О. Веселов, Д.С. Логінов	Школознавство	Побудова нової школи. Основа управління школою – нормативні акти міністерства та інших органів управління освітою.
50–70 рр. XX ст.	А.Н. Волковський, М.П. Малишев, Е.І. Петровський	Школознавство, контороль і керівництво	Організація шкільного всеобучу, бюджету школи, інспектування шкіл, діло виробництва, санітарно-гігієнічних вимог, оформлення шкільних кабінетів та інші організаційно-педагогічні питання.
70–80 рр. XX ст.	Є.С. Березняк, Ю.В. Васильєв, Ю.А. Конаржевський, М.І. Кондаков, Е.Г. Костяшкін, Т.І. Шамова, М.М. Поташник	Педагогічне управління	Системний підхід в управлінні; управління як сукупність функцій аналізу: планування, організації, контролю і регулювання, а також як процес розробки, прийняття, і реалізації управлінських рішень на основі дослідження навчально-виховного процесу.
90 рр. і по теперішній час	Т.П. Афанасьєв, Ю.С. Алферов, І.В. Єлісєєва, В.І. Зверєва, А.Є. Капто, В.С. Лазарєв, М.М. Поштаник	Наукове управління школою як внутрішньо шкільний менеджмент	Системний, ситуаційний і процесний підходи в управлінні. Використання досягнень наукового менеджменту, головним чином школи поведінкових наук і людських відносин, а також теорії управління інноваційними процесами і стратегічного планування розвитку організацій поруч з традиційними, сформованими раніше уявленнями про внутрішньо шкільне управління як діяльності по управлінню навчально-виховним процесом в школі.

На систему управління закладом загальної середньої освіти впливає внутрішнє і зовнішнє середовище, оскільки на її входи подається інформація про трудові, матеріальні, фінансові, екологічні та інші ресурси. Основними факторами, що обумовлюють та забезпечують розвиток управління в освіті є: екзогенні фактори (зовнішнього середовища) і ендогенні фактори (внутрішнього середовища).

До екзогенних факторів відносяться:

- науково-технічний прогрес;
- зміни соціально-економічного стану в країні;
- характер та особливості управління державою та суспільством на різних історичних стадіях розвитку країни;
- зміни у ставленні та вимогах держави і суспільства до школи;
- розвиток психолого-педагогічної науки, теорії управління та інших суміжних наук;
- тенденція входження керівників освітніх закладів до загального менеджерського складу;
- соціально-політичні фактори;
- світовий контекст розвитку освіти, розширення міжнародної активності, зв'язків;
- ринкові фактори тощо.

До ендогенних (внутрішніх) факторів відносяться:

- зміна освітньої парадигми;
- розвиток школи як соціально-педагогічної системи;
- тенденції щодо моделювання навчально-виховних закладів, розширення їх мережі;

– «тиск знизу», що позначається у незадоволеності учасників навчально-виховного процесу існуючою системою шкільного управління;

– зростаючі вимоги до особистості керівника освітнього закладу, рівня його функціональної компетентності;

– оновлення змісту освіти та технологій навчання;

– децентралізація, зміни у фінансуванні освіти та засобах регулювання закладів тощо [13].

Кожна система управління здійснює вплив на навколишнє середовище, подаючи на свої виходи інформацію про продукт функціонування системи (послуги), а також про діяльність організації загалом (культура, соціальні процеси). Виходи системи управління – елементи системи управління, через які інформація як продукт її функціонування надходить у навколишнє середовище [23].

Дослідники ефективності управління школою К.Б. Евергард і Г.Морріс розробили графічну модель, що ілюструє елементи, з яких складається школа як організація у її взаємозв'язках (рис. 2) [25].

Найважливішими елементами графічної моделі школи є:

– процеси навчання і виховання, разом з матеріальним забезпеченням (класи, майстерні, оснащення школи, спортивні зали тощо);

– структура, тобто внутрішня організація школи, поділ на класи, кількість класів, ієрархія керівництва, розклад занять, різноманітні «ради і комітети»;

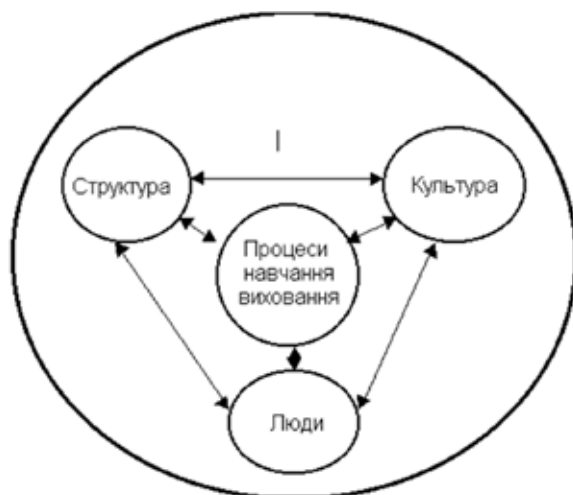


Рис. 2. Графічна модель школи як організації

– культура, як сукупність визнаних у школі норм і цінностей, стандарти досягнень, стосунки між людьми, клімат, звичаї і традиції, неписані норми поведінки;

– люди в школі як організації – це учні, їх батьки, керівництво школи і вчителі, допоміжний і адміністративний персонал, їх знання, досвід, уміння, мораль.

Особливістю результатів діяльності освітніх організацій полягає в наступному: вони пов'язані із розвитком особистості; відстрочені у часі (не можна побачити їх дію у повній мірі зразу); не мають чіткого зворотного зв'язку; не мають чітких параметрів виміру; мають високий процент суб'єктивізму під час оцінювання.

Будь-яке управління являє собою систему, яка у своєму формуванні, функціонуванні і розвитку спирається на загальні та специфічні принципи.

До загальних принципів управління відносять: компетентність, гуманність, ортоботичність, інноваційність, прагматизм, вони відображають основні тенденції і закономірності розвитку освітньої організації; до специфічних – етичні цінності, корпоративна культура, ціннісний погляд на людину, особисті стимули в роботі, заохочення різних поглядів, єдиний статус усіх працівників, орієнтація на якість, колегіальне прийняття рішень, заохочення, які відображають особливості управлінської технології організації [5].

Система управління закладом загальної середньої освіти є різновидом соціальної системи, яка об'єднує людей на підставі спільних цілей діяльності та інтересів. Її ознаками є: конкретна загальна мета всієї сукупності елементів системивиховання та навчання підростаючого покоління; підпорядкування завдань кожного елементу загальній меті системи; усвідомлення і узгодження кожним елементом системи своїх задач для досягнення спільної загальної мети; виконання кожним елементом функцій, які витікають із загальної мети системи; взаємодія між елементами системи в процесі узгодження та досягнення спільної мети; наявність органу управління системою; обов'язковість зв'язків системи між оточуючими системами та системами вищого порядку [16].

Системі управління закладом загальної середньої освіти як і системі будь-якої адміні-

стративно-корпоративного об'єднання притаманні такі особливості: цілісність – внутрішня єдність компонентів, які її складають; сумісність з іншими системами; стабільність – стійкість зворотних зв'язків; адаптивність – реакція на зовнішнє середовище; здатність до самовдосконалення [23].

Керована підсистема (об'єкт управління) організації – це сукупність соціальних, економічних і технічних ресурсів виробництва, тобто соціотехноеконімічна система [23].

У закладі загальної середньої освіти у якості основного об'єкта управління виступають педагоги, інший персонал, учні, їх батьки. Ці об'єкти є складними та багатоаспектними, так як відрізняються за такими параметрами, як: вік, соціальний статус, гендерний аспект, дитячий колектив. Об'єком управління є особи від 6 до 6070 років. Це вимагає знати та враховувати в роботі вікові особливості людей різних вікових груп. Керівникові необхідно знаходити спільну мову в роботі і з особами різного соціального статусу представниками так званої еліти і з безробітними, з бізнесменами та сантехніками, з матерямиодиначками та багатодітними сім'ями тощо. Це потребує глибоких психологічних знань, витримки, тактовності. Гендерний аспект виявляється в особливостях роботи в здебільшого в жіночих педагогічних колективах. Жіночі колективи досить складні для керівникачоловіка та керівникажінки. Необхідно враховувати особливості жіночої психіки, поведінки. Складним є виконання багатьох традиційно чоловічих видів робіт за допомогою невеликої кількості чоловіків – педагогів. Особливістю роботи в дитячому колективі є те, що необхідно враховувати не сформованість дитячої психіки, підвищену чутливість, емоційність, відсутність стійких етичнодуховних основ розвитку у дітей, підвищену довіру до дорослих.

З 90-х років ХХ століття в Україні поширюється ідея демократичного способу управління розвитком закладів середньої освіти.

Мається на увазі, що в процесі реформування освітнього середовища наріжним каменем повинна бути демократія у взаєминах між керівником і членами колективу, між педагогами та дітьми, а також між закладами освіти і батьками. Як показує практика, демокра-

тизація освіти це одна із вирішальних умов, що забезпечують зміни суспільства та його подальшого розвитку [13].

Демократичне управління в своїй основі має ціннісно – нормативну систему відносин, засновану на визнанні гідності, партнерства, діалогу; передбачає співуправління, співдіяльність; співтворчість. Демократизація управління в освіті передбачає:

1. Роздержавлення закладу освіти, зруйнування монополії держави на освіту.

2. Децентралізація управління освітою передбачає чітке розмежування функцій між центральними, регіональними і місцевими органами управління. Це сприятиме скасуванню бюрократичної адміністративно – командної машини, яка лише оцінювала. Це дасть змогу регіонам враховувати свої умови і відійти від унітарного освітнього простору.

3. Самостійність освітніх закладів у виборі стратегії свого розвитку [13].

Важливим інструментом сучасного менеджменту є стратегічне управління. Сьогодні в теорії менеджменту існує три підходи до розуміння змісту поняття «стратегія». Перший підхід ґрунтується на розумінні стратегії як засобу досягнення цілей організації. Б. Карлоф визначив стратегію як узагальнююча модель дій, необхідних для досягнення встановлених цілей шляхом координації і розподілу ресурсів компанії [9]. Другий підхід заснований на розгляді стратегії як набору правил прийняття рішень [1]. При визначенні стратегії застосовується також комплексний підхід, згідно з яким стратегія – це не тільки засіб досягнення цілей і здійснення місії, а й програма функціонування підприємства у зовнішньому середовищі, взаємодії з конкурентами, задоволення клієнтів, реалізації інтересів власників та персоналу, зміцнення конкурентних позицій підприємства [4].

Стратегічне управління в освіті це сукупність рішень і дій щодо визначення та реалізації пріоритетних напрямів розвитку закладу освіти. Стратегія управління реалізується через програму розвитку, яка і забезпечує досягнення місії та цілей навчального закладу [12]. Стратегічне управління покликане розширити горизонти передбачення, створити можливості своєчасної реакції закладу освіти на зміни

зовнішнього середовища в освітній, науково – технічній, соціальній і політичній сферах. Воно дозволяє розробити засоби і методи, які сприяють досягненню поставлених цілей з урахуванням умов, сформованих у зовнішньому і внутрішньому середовищі закладу освіти [12].

В умовах децентралізації влади і закріплення за територіальними громадами повноважень в сфері управління закладами середньої, дошкільної та позашкільної освіти домінуючою тенденцією в управлінні закладом освіти набувають стратегічні альянси як соціально – політичний метод менеджменту в освіті. Стратегічний альянс це співробітництво декількох організацій, формування коаліції, що базується на спільних стратегічних цілях, на взаємних потребах, вигодах [12].

Таким чином, формування стратегічних альянсів на сьогодні є ефективним методом реалізації цілей закладу загальної середньої освіти з урахуванням наявного потенціалу і вимог навколишнього середовища для досягнення стійкої конкурентної позиції. В умовах розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на різних рівнях адміністративно – територіального устрою за принципом субсидіарності та децентралізації, а також наділення органів місцевого самоврядування базового рівня повноваженнями в сфері управління закладами середньої освіти саме стратегічні альянси є найбільш оптимальною управлінською формою партнерства держави, органів місцевого самоврядування, закладу середньої освіти та батьків учнів. Її широке впровадження дозволить досягнути мети нової школи – різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності.

**Висновки.** Нами з'ясовано, до дослідження опорного закладу загальної середньої освіти як інституційного утворення і адміністративно – корпоративної структури необхідно підходити з позиції сучасної теорії менеджменту. В науковій літературі існують різні підходи до

розуміння сутності феномену організації. Узагальнивши їх, організацію можливо визначити як сукупність процесів або дій, що ведуть до утворення і вдосконалення взаємозв'язків між частинами цілого; об'єднання людей, що спільно реалізовує деяку програму або мету і діє на основі певних процедур і правил; внутрішня впорядкованість, узгодженість більш – менш диференційованих і автономних частин цілого, обумовлена його будовою. В Україні як один із типів організацій функціонують освітні організації, а одним із їх різновидів, є заклади загальної середньої освіти.

Зклад загальної середньої освіти як інституція виконує низку функцій, а саме: функцію професіоналізації; функцію взаємодії освіти із соціальною структурою суспільства; виховну функцію; функцію загальноосвітньої підготовки.

Зклад загальної середньої освіти як адміністративно – корпоративна структура має

свої: місію, цілі, завдання, організаційну побудову. В своїй сутності вона являє собою систему, яка складається із двох підсистем: керуючої і керованої. При цьому провідна роль у забезпеченні ефективного функціонування опорного закладу освіти належить керуючій підсистемі (системі управління). Її діяльність дає змогу враховувати потреби учасників навчально – виховного процесу, підлаштовувати діяльність закладу освіти під ці потреби та забезпечувати його адаптацію під мінливе зовнішнє середовище. Формування стратегічних альянсів на сьогодні є перспективним методом реалізації цілей закладу загальної середньої освіти з урахуванням наявного потенціалу і вимог навколишнього середовища для досягнення стійкої конкурентної позиції, а також ефективною формою партнерства між всіма суб'єктами управління освітньою організацією.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Ансофф И. Стратегическое управление. М.: Экономика, 1989. 519 с.
2. Барнад Ч. Функции руководителя: власть, стимулы и ценности в организации. М.: Социум, ИРИСЭН, 2009. 333 с.
3. Будон Р. Место беспорядка: Критика теорий социального изменения. М.: Радуга, 1998. 242 с.
4. Галушка З.І., Комарницький І.Ф. Стратегічний менеджмент. Навчально – методичний посібник. – Чернівці: Рута, 2006. 248 с.
5. Гамаюнов В. Становлення дидактичного менеджменту в системі управління освітою. Освіта і управління. 2002. Т. 5. №2. 87–91.
6. Геостратегическая структура видения борьбы между США и СССР. Л.: Науч. Литература. 1986. 146 с.
7. Гречаник О., Шинкевич М. Удосконалення інформатизації управління закладом загальної середньої освіти. Inter Conf, (90). 57–62. URL: <https://doi.org/10.51582/interconf.7-8.12.2021.004>
8. Дюркгейм Э. Социология образования. М.: ИНТОР, 1996. 340 с.
9. Карлоф Б. Деловая стратегия. М.: Экономика, 1991. 239 с.
10. Концепція Нова українська школа. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249613934>
11. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>
12. Лалак Н., Чекан К. Сучасний погляд на управління закладами загальної середньої освіти. Міжнародний науковий журнал «Освіта і наука». 2018. Випуск 2 (25). 125–129.
13. Леснікова Ю.В. Теорія та практика сучасного менеджменту в освіті: програма спецкурсу та інформаційні матеріали. Черкаси, 2011. 52 с.
14. Линовицька О. Соціальне призначення освіти: теоретико – методологічний контекст. Вища освіта України. 2011. №4. 10–16.
15. Медведєв І.А. Університет як об'єкт державного управління. Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток». 2010. №8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=170>
16. Мармаза О. Класифікація основних функцій керівника сучасної школи. Освіта і управління. 1998. Т. 2. №1. 34–42.
17. Мескон М., Альберт М., Хедоурі Ф. Основи менеджменту. М.: Дело ЛТД, 1994. 702 с.
18. Немова Н.В. Эволюция научных взглядов на научное управление как основы для определения содержания управленческого образования руководителей школ. Инновационные проекты и программы в образовании. 2010. №5. 17–21.

19. Новий тлумачний словник української мови. Т. 2. Київ: «Аконт». 926 с.
20. Освітній менеджмент: теорія і практика: зб. наук. праць/ За заг. ред. І.В. Соколової, О.Б. Проценко. – Маріуполь: МДУ, 2013. 216 с.
21. Русавська В.А., Батченко Л.В., Гончар Л.О. Практичні аспекти менеджменту соціокультурної діяльності. Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Менеджмент соціокультурної діяльності. 2018. Т. 1., №1, 2018р. 78–97.
22. Соціологія: підручник. За ред. В. Г. Городяненка. –К. Академія, 2008. 542 с.
23. Хміль Ф.І. Основи менеджменту: підручник.К. : Академвидав, 2007. 576 с.
25. Blau P., Scott W. Formal Organizations. L. 1976. – 126 p.
26. Everard K. B, Morris G. Effective School Management. – London, 1999. – 146 s.
27. Etzioni A. The Comparative Analysis of Complex Organizationz / A. Etzioni N.Y., 1975. – 612 p.

**Ковбас І. В.,**

*доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного права  
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

**Худик А. М.,**

*кандидат юридичних наук, помічник судді  
Вищого антикорупційного суду*

## **ПРИРОДА ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ САНКЦІЙ НА СТЯГНЕННЯ В ДОХІД ДЕРЖАВИ АКТИВІВ, ЩО НАЛЕЖАТЬ ФІЗИЧНІЙ АБО ЮРИДИЧНІЙ ОСОБІ**

### **THE NATURE AND SPECIFICS OF THE APPLICATION OF SANCTIONS TO RECOVER ASSETS BELONGING TO AN INDIVIDUAL OR LEGAL ENTITY TO THE STATE REVENUE**

У науковій статті аналізується природа та особливості застосування санкцій на стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі (Закон України від 14 серпня 2014 року № 1644-VII «Про санкції»). Встановлено, що природа та особливості застосування санкцій на стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі, є мало дослідженим в адміністративно-правовій науці. Водночас вже сформувалася певна практика розгляду адміністративних позовів про застосування санкцій на стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі (станом на момент дослідження постановлено 15 рішень Вищого антикорупційного суду та 3 постанови Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду).

На підставі аналізу положень Закону України «Про санкції», в статті виділено властивості санкцій на стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі.

Окрему увагу автор звертає на питання дотримання процесуальних строків звернення до Вищого антикорупційного суду та апеляційного оскарження рішення Вищого антикорупційного суду до Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду. Автор відзначає, що особливості обчислення процесуальних строків у справах про застосування санкцій на стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі, врегульовано статтею 270 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ). Разом з тим, згідно з ч. 1 ст. 270 КАСУ, на обчислення строків, встановлених статтями 273-277, 280-2831 КАСУ, не поширюються правила частин 2-9 ст. 120 цього Кодексу. Тобто, апеляційна скарга має безпосередньо надійти до суду у визначений законом п'ятиденний строк, а не бути зданою на пошту для направлення до суду.

Виходячи з цього, автор погоджується із позицією про те, що згідно ст. 270 КАСУ, Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду не уповноважена розглядати апеляційну скаргу на рішення Вищого антикорупційного суду подану з пропуском строку на його апеляційне оскарження та не уповноважена його поновлювати. Днем подання апеляційної скарги до апеляційного суду є день їх надходження до Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду. Строки подання апеляційної скарги не може бути поновлено. На обчислення строків, встановлених 2831 КАСУ, не поширюються правила ч. 9 ст. 120 КАСУ. У випадку подання апеляційної скарги після закінчення строку встановленого ч. 8 ст. 2831 КАСУ (протягом п'яти днів з дня його проголошення / протягом п'яти днів із дня публікації рішення на офіційному веб-сайті Вищого антикорупційного суду), Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду зобов'язаний залишити її без розгляду.

**Ключові слова:** *санкції, адміністративний позов, адміністративне судочинство, адміністративний суд, Вищий антикорупційний суд, Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду.*

This scientific article analyzes the nature and specifics of the application of sanctions to recover assets belonging to an individual or legal entity to the state revenue (Law of Ukraine dated August 14, 2014 No. 1644-VII “On sanctions”). It has been established that the nature and specifics of the application of sanctions to recover assets belonging to an individual or legal entity to the state revenue have been little studied in administrative and legal science. At the same time, a certain practice of considering administrative lawsuits on the application of sanctions to recover assets belonging to an individual or legal entity has already been formed (as of the time of the research,



15 decisions of the High Anti-Corruption Court and 3 decisions of the Appeals Chamber of the High Anti-Corruption Court have been made).

Based on the analysis of the provisions of the Law of Ukraine “On Sanctions”, the article highlights the specifics of sanctions to recover assets belonging to an individual or legal entity to the state revenue.

The author draws special attention to the issue of compliance with the procedural terms of applying to the High Anti-Corruption Court and appealing the decision of the High Anti-Corruption Court to the Appeals Chamber of the High Anti-Corruption Court. The author notes that the specifics of calculating procedural terms in cases involving the application of sanctions to recover assets belonging to an individual or legal entity are regulated by Article 270 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine (hereinafter referred to as the CAPU). However, according to Part 1 of Art. 270 of the CAPU, the rules of parts 2-9 of Article 120 of this Code do not apply to the calculation of the terms established by Articles 273-277, 280-283<sup>1</sup> of the CAPU. That is, the appeal must go directly to the court within a five-day period specified by law, and not be handed over to the post office to be sent to the court.

Based on this, the author agrees with the position that, according to Art. 270 of the CAPU, the Appeals Chamber of the High Anti-Corruption Court is not authorized to consider an appeal against a decision of the High Anti-Corruption Court filed with a missed deadline for its appeal and is not authorized to resume it. The day of filing an appeal to the Court of Appeal is the day of its receipt by the Appeals Chamber of the High Anti-Corruption Court. The deadline for submitting an appeal cannot be renewed. The rules of Part 9 of Art. 120 of the CAPU do not apply to the calculation of the terms established by Art. 283<sup>1</sup> of the CAPU. In case of filing an appeal after the expiration of the period established by Part 8 of Art. 283<sup>1</sup> of the CAPU (within five days from the day of its announcement / within five days from the day of publication of the decision on the official website of the High Anti-Corruption Court), the Appeals Chamber of the High Anti-Corruption Court is obliged to leave it without consideration.

**Key words:** *sanctions, administrative lawsuit, administrative proceedings, administrative court, High Anti-Corruption Court, Appeals Chamber of the High Anti-Corruption Court.*

**Постановка проблеми.** Санкції на стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі, вперше передбачені Законом України «Про санкції». Цим законом передбачено, що з метою захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності, а також запобігання порушенню, відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави можуть застосовуватися спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції) [3].

Оскільки положення чинного законодавства є новими, то вони вимагають наукового дослідження. Це стосується, зокрема, дослідження та з'ясування природи та особливостей їх застосування в механізмі охорони прав та законних інтересів суспільства, держави, фізичних та юридичних осіб. Дане дослідження є одним із перших дослідження природи та особливостей застосування санкції на стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі.

Ступінь наукової розробки. Природа та особливості застосування санкцій на стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі є мало дослідженим в адміністративно-правовій науці. Водночас

можна говорити про те, що вже сформувалася певна практика розгляду адміністративних позовів про застосування санкцій на стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі. Зокрема станом на момент дослідження заявленої проблеми постановлено 15 рішень Вищого антикорупційного суду та 3 постанови Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду.

**Метою** цієї статті є аналіз природи та особливості застосування санкцій на стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі.

**Виклад основного матеріалу.** Законом України від 12.05.2022 № 2257-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб», внесені зміни до Закону України «Про санкції» та доданий новий вид санкції «стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі, а також активів, щодо яких така особа може прямо чи опосередковано (через інших фізичних або юридичних осіб) вчиняти дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними» (п. 1<sup>1</sup> ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції») (далі – санкції на стягнення) [6].

Частиною 1 ст. 5<sup>1</sup> Закону України «Про санкції» встановлено, що санкція на стягнення має

винятковий характер та може бути застосована лише щодо фізичних та юридичних осіб, які своїми діями створили суттєву загрозу національній безпеці, суверенітету чи територіальній цілісності України (в тому числі шляхом збройної агресії чи терористичної діяльності) або значною мірою сприяли (в тому числі шляхом фінансування) вчиненню таких дій іншими особами, у тому числі до резидентів у розумінні Закону України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів».

Аналіз положень Закону України «Про санкції» дозволяє нам виділити наступні властивості санкцій:

1) мають винятковий характер та можуть застосовуватися виключно в період дії правового режиму воєнного стану;

2) не є заходами адміністративної, кримінальної чи матеріальної відповідальності;

3) застосовуються щодо фізичних та юридичних осіб, які своїми діями створили суттєву загрозу національній безпеці, суверенітету чи територіальній цілісності України (в тому числі шляхом збройної агресії чи терористичної діяльності) або значною мірою сприяли (в тому числі шляхом фінансування) вчиненню таких дій іншими особами;

4) застосовуються за умов наявності активів, що належать фізичній або юридичній особі, а також активів, щодо яких така особа може прямо чи опосередковано (через інших фізичних або юридичних осіб) вчиняти дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними;

5) підставами застосування санкції є завдання істотної шкоди національній безпеці, суверенітету чи територіальній цілісності України, суттєве сприяння вчиненню дій або ухваленню рішень шляхом сприяння збройній агресії проти України, окупації/анексії території, фінансування або матеріально-технічного забезпечення діяльності держави-агресора, пов'язаної зі збройною агресією проти України чи окупацією/анексією її територій або інформаційного сприяння вчиненню зазначених дій або ухваленню рішень;

6) передумовою для звернення до суду із позовною заявою про застосування санкції є винесення указу Президента України про вве-

дення у дію рішення Ради національної безпеки і оборони України (далі – РНБО) про застосування таких персональних санкцій;

7) застосовується за умови, що на відповідну фізичну чи юридичну особу в порядку, визначеному Законом України «Про санкції», вже накладено санкцію у виді блокування активів;

8) суб'єктом звернення до суду із адміністративним позовом про застосування санкції на стягнення є центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері стягнення в дохід держави активів осіб (Міністерство юстиції України);

9) адміністративним судом уповноваженим на вирішення адміністративних справ щодо застосування санкції на стягнення є Вищий антикорупційний суд та Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду.

Аналіз наведених правових положень Закону України «Про санкції» дає підстави для висновку, що введення у дію відповідного рішення РНБО про застосування персональних санкцій є підставою для суб'єкта звернення (Міністерства юстиції України) до суду із відповідним позовом заходів щодо пошуку наявного у особи майна (активів) [9].

Закон України «Про санкції» не містить визначення поняття активів на які можуть бути накладені санкції передбачені п. 1<sup>1</sup> ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції». Водночас поняття таких активів наведено в п.п. 2, 3 ч. 1 ст. 1 Закону України від 06.12.2019 № 361 «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [5]. Виходячи зі змісту цих пунктів активами слід вважати бути будь-яке майно, щодо якого особа може здійснювати управлінські, розпорядчі функції, отримувати прибутки чи користуватися у будь-який спосіб.

Важливим нововведенням щодо застосування санкції на стягнення є те, що позов Міністерства юстиції України про застосування таких санкцій підлягає розгляду Вищим антикорупційним судом (далі – ВАКС) за правилами здійснення адміністративного судочинства (ч. 2 ст. 5<sup>1</sup> Закону України «Про санкції», ч. 5 ст. 22 Кодексу адміністративного судочинства (далі – КАСУ)) [2, 3]. Це перша категорія адміністра-

тивних справ, яка підсудна Вищому антикорупційному суду.

Важливим аспектом застосування санкції є питання строків звернення до ВАКС із адміністративним позовом та дотримано процесуальні строки звернення до суду.

Строк звернення до адміністративного суду встановлений ст. 122 КАСУ. Водночас КАСУ передбачає можливість встановлення іншими законами спеціальних строків звернення до адміністративного суду та порядку обчислення таких строків.

Відносини у сфері захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності, а також запобігання порушенню, відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави регулює Закон України «Про санкції».

Детальний аналіз положень Закон України «Про санкції» та КАСУ дає підстави погодитися із позицією практиків, які вважають, що Міністерство юстиції України має право на пред'явлення адміністративного позову не з моменту винесення Указу Президента України про введення у дію відповідного рішення РНБО, а з моменту встановлення всіх умов для застосування санкції, а стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі, зокрема належності особі певного майна (активів), разом з цим строк звернення до суду із відповідною позовною заявою обмежується періодом дії правового режиму воєнного стану.

Відповідно до положень ч. 8 ст. 283<sup>1</sup> КАСУ, апеляційна скарга на рішення ВАКС може бути подана стороною до Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду (далі – АП ВАКС) протягом п'яти днів з дня його проголошення. Особи, які не були присутні при проголошенні зазначеного рішення, мають право його оскаржити протягом п'яти днів із дня публікації рішення на офіційному веб-сайті ВАКС.

Особливості обчислення процесуальних строків в окремих категоріях адміністративних справ, до яких, серед іншого, відносяться й провадження у справах про застосування санкцій на стягнення, врегульовано статтею 270 КАСУ.

Згідно вимог ч. 5 ст. 270 КАСУ днем подання позовної заяви, апеляційної скарги є день їх надходження до відповідного суду. Строки подання позовних заяв і апеляційних скарг, встановлені у справах, визначених цією статтею, не може бути поновлено. Позовні заяви, апеляційні скарги, подані після закінчення цих строків, суд залишає без розгляду.

Відповідно до вимог ч. 9 ст. 120 КАСУ строк не вважається пропущеним, якщо до його закінчення позовна заява, скарга, інші документи чи матеріали або грошові кошти здано на пошту чи передані іншими відповідними засобами зв'язку.

Разом з тим, згідно з ч. 1 ст. 270 КАСУ, на обчислення строків, встановлених статтями 273-277, 280-283<sup>1</sup> КАСУ, не поширюються правила частин 2-9 ст. 120 цього Кодексу. Тобто, апеляційна скарга має безпосередньо надійти до суду у визначений законом п'ятиденний строк, а не бути зданою на пошту для направлення до суду.

Згідно вимог ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [1].

Виходячи з вище наведеного, зокрема ст. 270 КАСУ, АП ВАКС не уповноважена розглядати апеляційну скаргу на рішення ВАКС подану з пропуском строку на його апеляційне оскарження та не уповноважена його поновлювати. Днем подання апеляційної скарги до АП ВАКС є день їх надходження до АП ВАКС. Строки подання апеляційної скарги не може бути поновлено. На обчислення строків, встановлених 283<sup>1</sup> КАСУ (особливості провадження у справах про застосування санкцій), не поширюються правила ч. 9 ст. 120 КАСУ. У випадку подання апеляційної скарги після закінчення строку встановленого ч. 8 ст. 283<sup>1</sup> КАСУ (протягом п'яти днів з дня його проголошення / протягом п'яти днів із дня публікації рішення на офіційному веб-сайті Вищого антикорупційного суду), АП ВАКС зобов'язаний залишити її без розгляду [7, 8].

Окремо слід звернути увагу, що відповідно до вимог п. 25 ч. 1 ст. 5 Закону України від 8 липня 2011 року № 3674-VI «Про судовий

збір» Міністерство юстиції України (як центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері стягнення в дохід держави активів осіб, щодо яких застосовано санкції) звільняється від сплати судового збору під час розгляду справ про застосування санкції [4].

Отже, санкції на стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі (Закон України від 14 серпня 2014 року № 1644-VII «Про санкції») мають винятковий характер та володіють

рядом властивостей, які відрізняють їх від інших подібних правових інститутів. Санкції на стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі, не є заходами адміністративної, кримінальної чи матеріальної відповідальності. Застосування санкції на стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі, відноситься до окремих категорій адміністративних справ для яких встановлено особливості обчислення процесуальних строків.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України 1996 року. *Офіційний вісник України від 01.10.2010, / № 72/1 Спеціальний випуск / стор. 15, стаття 2598.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 18.03.2023).
2. Кодекс адміністративного судочинства. *Урядовий кур'єр від 17.08.2005. № 153, / 153-154 /* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 18.03.2023).
3. Закон України від 14 серпня 2014 року № 1644-VII «Про санкції». *Урядовий кур'єр від 17.09.2014. № 170* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 18.03.2023).
4. Закон України від 8 липня 2011 року № 3674-VI «Про судовий збір». *Голос України від 03.08.2011. № 142* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3674-17> (дата звернення: 18.03.2023).
5. Закон України від 06.12.2019 № 361 «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення». *Голос України від 28.12.2019. № 251.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/361-20> (дата звернення: 18.03.2023).
6. Закон України від 12.05.2022 № 2257-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб». *Голос України від 23.05.2022. № 109* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2257-20#n55> (дата звернення: 18.03.2023).
7. Постанова Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 13 березня 2023 року (справа 991/1542/23). Реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109515325> (дата звернення: 18.03.2023).
8. Окрема думка судді Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду (справа 991/1542/23) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109515326> (дата звернення: 18.03.2023).
9. Щодо особливостей застосування санкцій на стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі. Інформаційне агентство ADVOKAT POST URL: <https://advokatpost.com/shchodo-osoblyvostej-zastosuvannia-sanktsij-na-stiahnennia-v-dokhid-derzhavy-aktyviv-shcho-nalezhat-fizychnij-abo-iurydychnij-osobi/> (дата звернення: 18.03.2023).

УДК 324:338.49:338.583  
DOI <https://doi.org/10.32782/39221400>

**Крикун В. В.,**  
*доктор юридичних наук, доцент,  
проректор Одеського державного університету внутрішніх справ*

## **КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО КРИТИЧНУ ІНФРАСТРУКТУРУ»**

### **CORRUPTION RISKS OF THE LAW OF UKRAINE «ON CRITICAL INFRASTRUCTURE»**

У статті зазначається, що протягом останнього десятиріччя об'єкти критичної інфраструктури стали предметом посягання з боку спеціальних служб російської федерації, як шляхом здійснення численних кібератак, так і шляхом їх знищення з використанням різних способів під час військової агресії. Вказане обумовило необхідність правового забезпечення впровадження державної системи захисту критичної інфраструктури, що знайшло своє відображення у прийнятому 16 листопада 2021 року Верховною Радою України Закону України «Про критичну інфраструктуру». Мета вказаного закону – створення умов для формування та ефективної реалізації державної політики у сфері захисту критичної інфраструктури. Підкреслюється, що вказаний вище Закон України є на сьогодні найбільш з актуальних законодавчих актів, адже до його прийняття в нашій державі не існувало навіть поняття «об'єкти критичної інфраструктури» та фактично були відсутні особливі вимоги до забезпечення безпеки об'єктів критичного призначення. Здійснюючи аналіз положень Закону України «Про критичну інфраструктуру» акцентується увага на існуванні окремих положень, які характеризуються корупційними ризиками. Автором відмічено, що реалізація норм, пов'язаних з діяльністю Уповноваженого органу у сфері захисту об'єктів критичної інфраструктури України – новоствореної Державної служби захисту критичної інфраструктури та забезпечення національної системи стійкості України, а також операторів критичної інфраструктури, в певних ситуаціях може привести до негативних наслідків, пов'язаних із вчиненням корупційних правопорушень або правопорушень, пов'язаних з корупцією. Звертається увага на інші недоліки положень Закону України «Про критичну інфраструктуру» у сфері реалізації державної політики у сфері захисту критичної інфраструктури, які містять корупційні ризики. Зазначається увага на необхідності більш прискіпливого розроблення відомчих нормативно-правових актів, які будуть регулювати правові та організаційні засади створення та функціонування національної системи захисту критичної інфраструктури, з метою усунення корупційних ризиків.

**Ключові слова:** *критична інфраструктура, кібербезпека, оператор критичної інфраструктури, уповноважений орган у сфері захисту об'єктів критичної інфраструктури України, захист критичної інфраструктури.*

The article notes that over the last decade, critical infrastructure objects have become subject to encroachment by the special services of the Russian Federation, both by carrying out numerous cyber attacks and by destroying them using various methods during military aggression. The above determined the need for legal support for the implementation of the state system for the protection of critical infrastructure, which was reflected in the Law of Ukraine «On Critical Infrastructure» adopted by the Verkhovna Rada (Parliament) of Ukraine on November 16, 2021. The purpose of this law is to create conditions for the formation and effective implementation of state policy in the field of critical infrastructure protection. It is emphasized that the above-mentioned Law of Ukraine is currently the most relevant legislative act, because before its adoption in our country there was not even the concept of «critical infrastructure objects» and in fact there were no special requirements for ensuring the safety of critical objects. Analyzing the provisions of the Law of Ukraine «On Critical Infrastructure», author's attention is focused on the existence of certain provisions that are characterized by corruption risks. The author noted that the implementation of norms related to the activities of the Authorized Body in the field of protection of critical infrastructure objects of Ukraine – the newly created State Service for the Protection of Critical Infrastructure and Ensuring the National Stability System of Ukraine, as well as operators of critical infrastructure, in certain situations can lead to negative consequences related to the commission of corruption offenses or offenses related to corruption. Attention is drawn to other shortcomings of the provisions of the Law of Ukraine «On Critical Infrastructure» in the sphere of implementation of state policy in the sphere of protection of critical infrastructure, which contain corruption risks. It is brought to the fore the need for more meticulous development of departmental legal acts, which will regulate the legal and organizational foundations of the creation and functioning of the national system for the protection of critical infrastructure, in order to eliminate corruption risks.

**Key words:** *critical infrastructure, cyber security, critical infrastructure operator, authorized body in the field of protection of critical infrastructure objects of Ukraine, protection of critical infrastructure.*

Останнє десятиріччя для незалежної України характеризується протистоянням найбільшим викликам у сфері забезпечення державної безпеки. Розпочати проти нашої держави так звана гібридна війна, яка супроводжувалася численними кібератаками на об'єкти критичної інфраструктури України, а у подальшому і військова агресія засвідчили про уразливість важливих об'єктів інфраструктури, призвели до порушення їх безперервності діяльності і стійкості, створили реальні чи потенційні загрози для населення, суспільства, соціально-економічного стану, національної безпеки і оборони України.

І в даному випадку можна погодитися з І.В. Солоповою, яка зазначила, що створення державної системи захисту критичної інфраструктури (як комплексу організаційних, нормативно-правових, інженерно-технічних, наукових та інших заходів, спрямованих на забезпечення безпеки та стійкості критичної інфраструктури) потребує нормативно-правового врегулювання основоположних принципів її функціонування, запровадження єдиних підходів до організації управління об'єктами системи на державному й місцевому рівнях, визначення засад взаємодії залучених до захисту критичної інфраструктури державних органів та суб'єктів господарювання, суспільства і громадян [1, с. 120].

Саме тому, з метою реалізації Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури [2] 16 листопада 2021 року Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про критичну інфраструктуру» [3], метою якого було створення умов для формування та ефективної реалізації державної політики у сфері захисту критичної інфраструктури.

**Аналіз останніх досліджень публікацій.** Дослідженню проблематики правового регулювання забезпечення безпеки критичної інфраструктури значну увагу приділяли у своїх працях такі вітчизняні вчені, як Д. Г. Бобро, Д. С. Бірюков, С. Ф. Гончар, О. П. Єрменчук, С. П. Іванюта, С. І. Кондратов, О. В. Копан, Г. П. Леоненко, Б. Д. Леонов, В. А. Ліпкан, М. Л. Пальчик, В. С. Серьогін, І. В. Солопова, О. М. Суходоля, С. С. Теленик, А. Г. Чубенко, О. Ю. Юдін та інші. Водночас з урахуванням

складного та багатоаспектного характеру проблематики правового забезпечення безпеки об'єктів критичної інфраструктури, важливість безпекових відносин, на даний час залишається малодослідженою сфера наявних корупційних ризиків у Законі України «Про критичну інфраструктуру» [3], що і обумовлює актуальність даної статті.

**Метою статті** є аналіз положень Закону України «Про критичну інфраструктуру» для визначення існуючих норм, які становлять корупційні ризики.

**Виклад основного матеріалу.** Як зазначалося, 16 листопада 2021 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про критичну інфраструктуру» [3], який визначає правові та організаційні засади створення та функціонування національної системи захисту критичної інфраструктури і є складовою законодавства у сфері національної безпеки. Важливими перевагами вказаного Закону є те, що у ньому на законодавчому рівні:

- надано визначення низки понять, серед яких необхідно відмітити такі, як «захист критичної інфраструктури», «інцидент безпеки критичної інфраструктури», «кризова ситуація», «об'єкти критичної інфраструктури», «несанкціоноване втручання», «паспорт безпеки», «реєстр об'єктів критичної інфраструктури», «рівень критичності об'єкта критичної інфраструктури», «стійкість критичної інфраструктури»;

- визначено засади державної політики у сфері захисту критичної інфраструктури та встановити мету державної політики у сфері захисту критичної інфраструктури, якою є забезпечення безпеки об'єктів критичної інфраструктури, запобігання проявам несанкціонованого втручання в їх функціонування, прогнозування та запобігання кризовим ситуаціям на об'єктах критичної інфраструктури;

- визначено основні принципи функціонування національної системи захисту критичної інфраструктури та рівні управління національною системою захисту критичної інфраструктури;

- сформульовано критерії віднесення об'єктів до критичної інфраструктури;

- визначено життєво важливі функції порушення яких призводить до негативних наслідків для національної безпеки України;

– запроваджено створення Реєстр об'єктів критичної інфраструктури;

– запроваджено інститут регулятора у цій сфері, яким стане Уповноважений орган у сфері захисту об'єктів критичної інфраструктури України (Державна служба захисту критичної інфраструктури та забезпечення національної системи стійкості України). Діяльність Уповноваженого органу буде спрямовувати, координувати та контролювати Міністр Кабінету Міністрів України [4].

Аналіз положень Закону України «Про критичну інфраструктуру» [3] засвідчує, що низка його норм все ж таки містять певні корупційні ризики, визначимо деякі з них.

Так, відповідно до статті 5 вказаного Закону передбачається створення нового регуляторного органу – Уповноваженого органу у сфері захисту об'єктів критичної інфраструктури України, який має створити та вести реєстр об'єктів, розробляти нормативно-правову базу та проводити перевірки та регулювання у сфері захисту об'єктів критичної інфраструктури, а саме Державної служби захисту критичної інфраструктури та забезпечення національної системи стійкості України, положення про яку було затверджено постановою Кабінетом Міністрів України від 12 липня 2022 року № 787 [5].

Разом з тим сфера діяльності та повноваження Уповноваженого органу у сфері захисту об'єктів критичної інфраструктури України (Державна служба захисту критичної інфраструктури та забезпечення національної системи стійкості України) відповідно до Закону України «Про захист критичної інфраструктури» [3] настільки різнопланові та широкі, що відразу проявляються корупційні ризики в його функціонуванні, особливо з огляду на те, що запровадження заходів безпеки критичної інфраструктури завжди були, є і залишаються особливо зараз досить коштовними і на сьогодні нормативно неврегульованими, що знайти недоліки в їх реалізації представнику вказаного вище державного регулятора в разі необхідності у майбутньому не складе великої проблеми.

Виходячи з вищесказаного, новий державний регулятор, посилаючись на необхідність дотримання національної безпеки, недопущення інцидентів безпеки критичної інфраструк-

тури може встановлювати будь-які вимоги, що стосуються захисту об'єкта критичної інфраструктури (енергетичні, фінансові, страхові, кібербезпека, захищеність приміщень, режимні заходи, безпека повітряного простору тощо), які без належного фінансування, а в окремих випадках і без перебудови самого об'єкта, практично не можна бути виконати за короткий період часу. І в подальшому Уповноважений орган у сфері захисту об'єктів критичної інфраструктури України на вибір може здійснювати аудит дотримання встановлених вимог серед значної кількості підприємств, установ та організацій. Звідти виникає вже проблеми у суб'єкта господарювання, який був внесений у Реєстр об'єктів критичної інфраструктури, яким шляхом і з ким вирішувати проблеми фінансового та організаційного характеру, що може з часом перетворити новостворену службу у корупційного монстра.

Наступним важливий корупційний ризик може проявитися під час здійснення фінансування заходів у сфері захисту об'єктів критичної інфраструктури. Так, у статті 30, закону, який обговорюється, зазначається, що «Джерелами фінансування робіт і заходів із забезпечення захисту критичної інфраструктури є кошти державного і місцевих бюджетів, власні кошти операторів критичної інфраструктури, кредити банків, кошти міжнародної технічної допомоги та інші джерела, не заборонені законодавством». Проте із норм законодавства не визначено, які саме об'єкти критичної інфраструктури будуть фінансуватися в першу чергу, а які – за залишковим принципом. Жоден державний бюджет та бюджети органів місцевого самоврядування не силах забезпечити фінансування всіх виявлених заходів, які повинні бути забезпечити безпеку об'єктів критичної інфраструктури, а використання власних коштів може стати просто непосильним фінансовим тягарем для суб'єкта господарювання, який був віднесений у Реєстр об'єктів критичної інфраструктури і якому визначили перелік заходів виконання яких повинно забезпечити повну безпеку такого об'єкта. При цьому необхідно підкреслити важливу деталь, що в разі не вжиття відповідних заходів, керівники таких суб'єктів господарювання, також самі юридичні особи можуть бути притягнуті

до відповідальності згідно із законом. З наведеного вбачається, що кошти на вказані заходи будуть виділятися тільки для «обраних» об'єктів або за умов надання неправомірної вигоди посадовим особам органів державної влади чи місцевого самоврядування, які причетні до розподілу таких коштів.

Однією з важливих новел Закону України «Про критичну інфраструктуру» [3] щодо створення національної системи захисту критичної інфраструктури є визначення суб'єктів національної системи захисту критичної інфраструктури – органів управління, сил та засобів центральних і місцевих органів виконавчої влади (військово-цивільних адміністрацій – у разі утворення), органів місцевого самоврядування, операторів критичної інфраструктури, на які буде покладено завдання з формування та/або реалізація державної політики у сфері захисту критичної інфраструктури, а також підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, які провадять діяльність, пов'язану із забезпеченням безпеки та стійкості критичної інфраструктури.

Серед системи захисту критичної інфраструктури необхідно відмітити запровадження нових суб'єктів національної системи захисту критичної інфраструктури – операторів критичної інфраструктури – юридичних осіб будь-якої форми власності та/або фізичної особи – підприємця, що на правах власності, оренди або на інших законних підставах здійснює управління об'єктом критичної інфраструктури та відповідає за його поточне функціонування.

У статті 21 Закону України «Про критичну інфраструктуру» [3] визначено завдання, права та обов'язки операторів критичної інфраструктури. Зупинимось на окремих з них. Так, до завдань оператор критичної інфраструктури, зокрема, віднесено:

– забезпечення захисту об'єктів критичної інфраструктури, зокрема створення, налагодження та підтримання функціонування ефективною системи фізичної безпеки, безпеки операційних систем та кібербезпеки;

– розроблення, оновлення та забезпечення виконання об'єктових планів заходів щодо забезпечення безпеки і стійкості критичної інфраструктури, правил управління ризиками

безпеки, планів локалізації та ліквідації наслідків аварій, а також заходів кіберзахисту;

– проведення оцінки ризиків на об'єктах критичної інфраструктури та обмін інформацією про ризики та загрози з іншими суб'єктами національної системи захисту критичної інфраструктури, а також створення умов для належного виконання правоохоронними, розвідувальними та контррозвідувальними органами своїх завдань щодо захисту критичної інфраструктури;

– створення окремого структурного підрозділу або визначення відповідальної особи за організацію захисту критичної інфраструктури та забезпечення постійного зв'язку з відповідними суб'єктами національної системи захисту критичної інфраструктури;

– організація заходів з реагування на інциденти, кризові ситуації, а також ліквідації їх наслідків на об'єктах критичної інфраструктури у взаємодії з іншими суб'єктами національної системи захисту критичної інфраструктури;

– участь у заходах із захисту повітряного простору над визначеними об'єктами критичної інфраструктури;

– створення і використання необхідних резервів фінансових та матеріальних ресурсів для реагування на кризові ситуації та ліквідації їх наслідків;

– захист інформації про системи управління, зв'язку, фізичну безпеку та кібербезпеку, забезпечення відповідно до встановлених законодавством вимог конфіденційності інформації під час оброблення даних про об'єкти критичної інфраструктури;

– забезпечення захисту персоналу об'єктів критичної інфраструктури, організація та здійснення евакуаційних заходів у разі виникнення надзвичайних ситуацій.

До прав операторів критичної інфраструктури віднесено, зокрема, самостійно розробляти заходи щодо забезпечення безпеки об'єктів критичної інфраструктури, що не суперечать вимогам цього Закону та прийнятих відповідно до нього нормативно-правових актів.

Також оператори критичної інфраструктури забезпечують розроблення та затвердження у встановленому законодавством порядку вимог щодо організації захисту об'єктів критичної



інфраструктури та паспортів безпеки об'єктів критичної інфраструктури, також страхування ризику настання кризової ситуації.

З наведеного, тобто напрямів діяльності оператора критичної інфраструктури, можна визначити наступні корупційні ризики.

По-перше, різноплановість обов'язків оператора критичної інфраструктури (наприклад, створення, налагодження та підтримання функціонування ефективної системи фізичної безпеки, безпеки операційних систем та кібербезпеки; участь у заходах із захисту повітряного простору; створення і використання необхідних резервів фінансових та матеріальних ресурсів; забезпечити страхування ризику настання кризової ситуації) вимагає наявності певного штату фахівців у оператора критичної інфраструктури та відповідних фінансових, матеріально-технічних можливостей, що може призвести до того, що в державі можуть сформулюватися оператор критичної інфраструктури, які будуть мати монополіне становище на ринку. Або, як варіант, суб'єкт господарювання, який був внесений до Реєстру об'єктів критичної інфраструктури, повинен заключати угоди з декількома операторами критичної інфраструктури в залежності від напрямів забезпечення захисту об'єкта критичної інфраструктури, що може створювати певні труднощі, які визначені нижче.

По-друге, відсутність належної конкуренції на ринку серед операторів критичної інфраструктури може призвести до того, що вони можуть зловживати своїм монополіним становищем, і своїми рекомендаціями по забезпеченню діяльності об'єкта критичної інфраструктури, перелік і зміст яких нормативно не визначено, можуть поставити об'єкт критичної інфраструктури у складне фінансове становище [6]. Наприклад, оператор критичної інфраструктури запропонує надто складний пропускний режим на об'єкт критичної інфраструктури або придбати надто коштовне програмне забезпечення чи комп'ютерне обладнання для забезпечення кібербезпеки цього суб'єкта господарювання тощо [7].

Як наслідок, керівництво об'єкту критичної інфраструктури повинно «домовлятися» з оператором критичної інфраструктури щодо зменшення фінансових витрат для забезпечен-

ня захисту об'єкта критичної інфраструктури. Не виключено, що таких операторів може бути декілька і з кожним треба вирішувати питання.

Також корупційні ризики вбачаються у разі, коли власник об'єкта критичної інфраструктури вирішив продати такий об'єкт чи його частину, змінити цільове призначення об'єкта, режим його функціонування чи передати права на цей об'єкт чи частину об'єкта іншим особам. Так, у підпункті 3) пункту 4 статті 21 Закону України «Про критичну інфраструктуру» [3] зазначається, що оператори критичної інфраструктури зобов'язані «завчасно, але не менше ніж за 30 календарних днів до дати зміни стану об'єкта критичної інфраструктури або його частини, інформувати уповноважений орган у сфері захисту критичної інфраструктури України про наміри змінити цільове призначення, режим функціонування чи намір передати права на об'єкт критичної інфраструктури та виконувати надані їм висновки та рекомендації». Таким чином, відсутність нормативно врегульованих положень, у яких буде закріплено порядок, форми та зміст висновку (рекомендацій), які повинен надати оператора критичної інфраструктури, може призвести до того, що оператор критичної інфраструктури на власний розсуд може їх скласти, що на практиці стане певним фінансовим чи організаційним тягарем для їх виконання власником об'єкта критичної інфраструктури і, відповідно, можуть бути однією з підстав для блокування реалізації комерційної угоди. І для реалізації комерційної угоди у власника об'єкта критичної інфраструктури можуть вимагати неправомірну вигоду або навпаки, власник об'єкта критичної інфраструктури буде зацікавлений у наданні неправомірної вигоди оператору критичної інфраструктури або посадовим особам уповноваженого органу з метою надання «позитивного» висновку чи рекомендації.

Неналежна реалізація у певних випадках вказаних у підпункті 3) пункту 4 статті 21 норм може сприяти порушенню прав суб'єктів господарювання, обмежувати їх можливості вільно розпоряджатися майном, яке перебуває у них на законних підставах, зокрема на праві приватної власності, що гарантується статтею 41 Конституції України [8] та статтею 319 Цивільного кодексу України [9].

**Висновки.** Враховуючи, що прийняття Верховною Радою України Закону України «Про критичну інфраструктуру» є на сьогодні найбільш з актуальних законодавчих актів, адже до його прийняття в нашій державі не існувало навіть поняття «об'єкти критичної інфраструктури» та фактично були відсутні особливі вимоги до забезпечення безпеки об'єктів критичного призначення. Разом з тим аналіз вказаного закону засвідчує про існування великої кількості корупційних ризиків під час діяль-

ності Уповноваженого органу у сфері захисту об'єктів критичної інфраструктури України – новоствореної Державної служби захисту критичної інфраструктури та забезпечення національної системи стійкості України, операторів критичної інфраструктури, а також під час реалізації окремих його норм. Вказане вимагає у подальшому більш прискіпливого розроблення нормативно-правових актів, які будуть регулювати забезпечення безпеки об'єктів критичної інфраструктури.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Солопова І. В. Правові умови захисту об'єктів критичної інфраструктури в Україні: проблеми та перспективи. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 2. С. 119–125. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2021.2.20>
2. Концепція створення державної системи захисту критичної інфраструктури: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6 груд. 2017 р. № 1009-р. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1009-2017-%D1%80?find=1&text=%D0%97%D0%90%D0%9A%D0%9E%D0%9D#w1\\_1](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1009-2017-%D1%80?find=1&text=%D0%97%D0%90%D0%9A%D0%9E%D0%9D#w1_1)
3. Про критичну інфраструктуру: Закон України від 16 лист. 2021 р. № 1882-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>
4. Порядок віднесення об'єктів до критичної інфраструктури: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 9 жовт. 2020 р. № 1109. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2020-%D0%BF#Text>
5. Про утворення Державної служби захисту критичної інфраструктури та забезпечення національної системи стійкості України: постанова Кабінету Міністрів України від 12 липн. 2022 р. № 787. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/787-2022-%D0%BF#Text>
6. Приватна власність, але не до кінця. Які сюрпризи чекають на бізнес після ухвалення закону про критичну інфраструктуру? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/11/22/680007/>
7. Загальні вимоги до кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 19 черв. 2019 р. № 518. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/518-2019-%D0%BF#Text>
8. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Цивільний кодекс України від 16 січн. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/ru/ed20131011#Text>

УДК 342.951  
DOI <https://doi.org/10.32782/39221401>

**Кріцак І. Л.,**  
*аспірант кафедри адміністративного та господарського права  
Запорізького національного університету*

## **МЕДІАЦІЯ ЯК ФОРМА ДОСУДОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ**

### **MEDIATION AS A FORM OF PRE-TRIAL SETTLEMENT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL DISPUTES**

У статті на досягнення мети дослідження, а саме визначення ефективності та доцільності інституту медіації як форми досудового врегулювання адміністративно-правових спорів здійснено: узагальнення наукових думок вчених щодо сутності медіації як форми (способу) вирішення адміністративно-правового спору; аналіз законодавчих засад реалізації процедури медіації щодо вирішенні таких спорів в досудовому порядку та висловлено окремі пропозиції щодо удосконалення такої процедури.

В результаті аналізу сучасних наукових досліджень, які присв'ячені питанням сутності, змісту та процедур впровадження медіації як одному з альтернативних способів вирішення публічно-правових спорів зроблено висновок що інститут медіації сприймається як: виключно досудова процедура вирішення спору за участю незалежного правника-конфліктолога – медіатора; як досудова процедура за участі медіатора, так і процедури вирішення спору за участі медіатора-суді на стадії підготовчого провадження; як діяльність судді-медіатора щодо судового вирішення спору з застосуванням процедури примирення сторін.

В результаті дослідження з'ясовано, що для належного врегулювання процедури досудового (позасудового) вирішення цих та інших категорій публічно-правових спорів в порядку медіації доцільно: розробити та прийняти Кодекс ділової та професійної етики медіатора, Типові правила проведення процедури медіації; створити Єдиний реєстр медіаторів, організацій та центрів, що надають послуги медіації України з розмежуванням діяльності відповідно до напрямку їх спеціалізації; а в перехідний період становлення медіації як позасудової процедури вирішення правових спорів, доцільно врегулювати процедуру врегулювання спору за участі судді-медіатора в главі Глава 4-1 КАСУ «Врегулювання спору за участю медіатора».

**Ключові слова:** *публічно-правовий спір, адміністративно-правовий спір, досудове врегулювання адміністративно-правових спорів, медіація як форма досудового врегулювання адміністративно-правового спору, адміністративно-правове регулювання, удосконалення адміністративно-правового регулювання.*

In the article, to achieve the goal of the research, namely, to determine the effectiveness and expediency of the institution of mediation as a form of pre-trial settlement of administrative-legal disputes, the following was carried out: a generalization of the scientific opinions of scientists regarding the essence of mediation as a form (method) of resolving an administrative-legal dispute; analysis of the legislative basis for the implementation of the mediation procedure for the resolution of such disputes in a pre-trial procedure, and specific proposals for the improvement of such a procedure were made.

As a result of the analysis of modern scientific studies, which are devoted to the issues of the essence, content and procedures of the implementation of mediation as one of the alternative ways of resolving public legal disputes, it was concluded that the institution of mediation is perceived as: exclusively a pre-trial dispute resolution procedure with the participation of an independent lawyer-conflictologist - mediator ; both the pre-trial procedure with the participation of a mediator and the procedures for resolving a dispute with the participation of a mediator-court at the stage of preparatory proceedings; as the activity of a judge-mediator regarding the judicial resolution of a dispute with the application of the procedure of conciliation of the parties.

As a result of the study, it was found that for the proper regulation of the procedure for the pre-trial (out-of-court) resolution of these and other categories of public-law disputes in the mediation procedure, it is advisable to: develop and adopt the Code of Business and Professional Ethics of the Mediator, Model Rules for Conducting the Mediation Procedure; to create a Unified register of mediators, organizations and centers that provide mediation services in Ukraine with delineation of activities according to the direction of their specialization; and in the transitional period of the establishment of mediation as an out-of-court procedure for resolving legal disputes, it is advisable to regulate the dispute settlement procedure with the participation of a judge-mediator in Chapter 4-1 of the Civil Procedure Code "Dispute Settlement with the Participation of a Mediator".

*Key words: public-legal dispute, administrative-legal dispute, pre-trial settlement of administrative-legal disputes, mediation as a form of pre-trial settlement of administrative-legal dispute, administrative-legal regulation, improvement of administrative-legal regulation.*

**Актуальність теми статті.** В передніх наукових дослідження ми дійшли висновку, що однією із сучасних і такою що має перспективи для розвитку формою досудового або позасудового вирішення публічно-правових спорів є медіація, тобто позасудова процедура врегулювання конфлікту (спору), яка здійснюється за допомогою (посередництвом) медіатора, як спеціально підготовленої нейтральної, незалежної, неупередженої фізичної особи, яка проводить медіацію. Такі перспективи відкриває відносно нещодавно прийнятий Закон України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року № 1875-IX (далі – Закон про медіацію) [1]. Попри те, що шлях до прийняття цього закону був доволі тернистим, адже за останні 5 років на розсуд Парламенту виносились різні проекти цього закону, був взятий за основу проект, розроблений та внесений Кабінетом Міністрів України за № 3504 від 19.05.2020 [2]. Закон визначив правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою. Його дія поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним. В той же час оскільки це базовий законодавчий акт, який заклав основи медіаційної процедури урегулювання конфліктних ситуацій, які потребують участі фахових посередників як в галузі права так і у сфері конфліктології, то його норми є недосконалими, деякі з них є суперечливими, щодо окремих виникають питання щодо дотримання принципу законності.

**Стан дослідження проблематики статті.** Аналіз сучасних наукових досліджень, які присвячені питанням сутності, змісту та про-

цедурам впровадження медіації як одному з альтернативних способів вирішення публічно-правових спорів дає можливість виокремити науковий доробок в цій сфері таких дослідників як Сливки В.В., Білуги С.С., Боженко Н.В. Бортнікової А.Г., Корінного С.О., Проскуракової І. М. В різній мірі ними було досліджено етапи становлення медіації на теренах вітчизняної правової системи, виокремлено складності її впровадження та запропоновано власні підходи щодо перспектив адаптації апробованих зарубіжних моделей медіації в реалії вирішення публічно-правових спорів в Україні. В той же час аналіз їх наукових позицій дає можливість виокремити неузгоджені положення щодо сприйняття медіації як виключно досудової процедури вирішення публічно-правових спорів, або віднесення медіації як процедури досудового вирішення конфлікту за участю медіатора як незалежного фахівця в межах досудового провадження так і можливостей вирішення спору в судовому порядку за участі судді, як медіатора, що породжує неузгодженість їх правових позицій та конфлікти в правозастосуванні.

У зв'язку з цим, нижче на досягнення мети дослідження в межах цієї статті, а саме визначення ефективності та доцільності інституту медіації як форми досудового врегулювання адміністративно-правових спорів ми ставимо та плануємо вирішити наступні дослідницькі завдання: узагальнення наукової думки вчених щодо сутності медіації як форми (способу) вирішення адміністративно-правового спору; аналізу законодавчих засад реалізації процедури медіації щодо вирішенні таких спорів в досудовому порядку та висловленню своїх обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення такої процедури.

**Виклад основних положень статті.** Очевидним, що виходячи з предмету дослідження та прагнучи приділити увагу його складовим нижче ми не будемо наводити безліч наукових позицій щодо сутності медіатора у вирішенні адміністративно-правових спорів, звернемо увагу на сучасні науково обґрунтовані положення щодо цього.

Одним із перших монографічних досліджень способів досудового врегулювання адміністративно-правових спорів на теренах сучасної наукової думки є дисертація Білуги С.С., в якій автором «запропоновано визначення досудового врегулювання адміністративно-правового спору як особливої примирювальної процедури узгодження позиції сторін адміністративного спору за допомогою судді-посередника (медіатора) шляхом проведення переговорів з метою прийняття компромісного рішення та задоволення інтересів сторін спору» [3, с. 16]. На нашу думку, автор допускається помилки ідентифікуючи медіацію як процесуальну форму врегулювання адміністративно-правового спору за допомогою судді-посередника, тобто сприймає медіацію як початкову стадію адміністративного судочинства. В той же час автор робить уточнення і зазначає, «що за своєю суттю медіація передбачає можливість вирішення публічно-правового спору за межами адміністративного судочинства, тому в перспективі має здійснюватись в досудовому порядку» [3, с. 16].

В свою чергу, з часом, Боженко Н.В. в межах монографічного дослідження наводить аргументи щодо виділення медіації як способу досудового вирішення адміністративних спорів, як процедура яка має здійснюватись незалежним посередником – медіатором (юристом-конфліктологом) засобом переговорів та досягненням компромісу [4, с. 18]. Більше того дослідницею запропоновано передбачити обов'язкове проведення медіації за окремими категоріями адміністративних спорів, до яких віднесені спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби; трудові спори про відновлення на роботі і стягнення заробітної плати; про виселення; про визнання права власності на житло в силу приватизації; про захист прав споживачів; про захист честі, гідності і ділової репутації; про стягнення податків і зборів; про стягнення заборгованостей по комунальних платежах; про відшкодування збитків від дорожньо-транспортної пригоди; пов'язаних з вихованням дітей» [4, с. 18].

Дуалістичну модель впровадження медіації пропонує Бортнікова А.Г., яка зазначає про можливість проведення медіаційної процедури

як в досудовому порядку з залученням сторонами або однією із сторін медіатора, як кваліфікованого правника здатного за допомогою проведення переговорів між сторонами конфлікту, керуючись правовими нормами досягти укладенням договору про вирішення конфлікту, так і можливості застосування процедури примирення в межах судового адміністративного процесу, яка завершується укладенням винесенням ухвали суддею про завершення провадження у справі з підстав досягнення примирення сторін спору [5, с. 206]. На користь судової медіації наводить аргументи в своєму дослідженні Корінний С.О., який вважає, що «коли адміністративно-правовий спір не був вирішений в досудовому порядку, зокрема на підставі процедур визначених Законами «Про звернення громадян», або «Про адміністративну процедуру», процедура вирішення його в досудовому порядку за участі медіатора не має перспективи, оскільки сторони мали достатньо підстав та можливостей щоб досягти примирення, а відповідно такий спір може бути вирішений тільки в судовому порядку суддею-медіатором в межах судової процедури вирішення спору за участю судді» [6, с. 203]. При цьому слід відміти що даний дослідник має рацію, адже по-сутті досудова медіація можлива виключно тоді коли є на те волевиявлення сторін, якщо ж такої згоди немає, то судова перспектива вирішення такого спору безальтернативна. Прибічницею дуалістичної моделі вирішення публічного спору через залучення медіатора, тобто або незалежного медіатора в досудовому порядку, або судді-медіатора в судовому порядку є Проскуракова І. М., яка виокремлює різновиди альтернативного вирішення публічно-правових спорів в адміністративному судочинстві залежно від законодавчого критерію: медіацію як способу позасудового врегулювання спору шляхом надання послуг посередництва; врегулювання спору за участю судді; примирення сторін за ініціативою однієї із сторін; досудовий адміністративний порядок вирішення спору відповідно до Закону «Про адміністративну процедуру» [7, с. 220].

Наукові положення щодо виокремлення медіації як виключно досудової процедури вирішення адміністративно-правових спорів сформовані в роботі Сливки В.В., який будучи

прибичником використання всього потенціалу позасудового вирішення спорів, приходять до висновків про необхідність прийняття Закону України «Про примирення сторін спору», який на доповнення до Закону про медіацію, більш детально б регламентував процедури примирення сторін через медіацію [8, с. 20]. Хоча ми відразу вказуємо за свої власні застереження щодо цього, адже наявність цих двох законів, які регулюють одне і теж саме правове явище призведе до конкуренції норм та до певного правового нігілізму.

Здійснивши аналіз положень вищевказаних та інших науковців, які дотично досліджували зарубіжну практику застосування механізму медіації при вирішенні публічно-правових спорів, можна прийти до висновку, що медіації в різних правових системах має свої альтернативні прояви у таких процедурних формах: 1) приватну медіацію (цілком незалежна від судового розгляду, її застосовують без подальшого судового процесу); 2) супутню судовому розгляду медіацію (ініційовану судом, але відбувається без подальшої участі суду в розв'язанні конфлікту); 3) судове посередництво (проводиться під час судового розгляду й містить консультації та допомогу юрисконсультів і адвокатів, але виключає участь судді, наділеного правовими судовими повноваженнями [9]. Такий зріз дає можливість прийти до висновків про ймовірну можливість існування різних форм та процедурних механізмів реалізації медіації як процедури примирення сторін адміністративно-правового спору, однак з одним припущенням, що ця процедура має позасудову правову природу, і не може регулюватись КАСУ.

Нижче на виконання завдань дослідження доцільно здійснити аналіз законодавчих засад реалізації процедури медіації щодо вирішенні публічно-правових спорів в досудовому порядку та висловити свої обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення такої процедури.

Правовою основою здійснення процедури медіації в адміністративних справах є прийнятий Закон «Про медіацію», який визначає правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою. Його дія поши-

рюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним. Правнича спільнота та сторони адміністративно-правового спору чекаю на остаточне запровадження цієї процедури, що значно знизить кількість публічно-правових спорів, спрямованих на судовий їх розгляд.

Так, відповідно до Закону фізичні та юридичні особи зможуть звернутись до медіатора для проведення медіації як до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу, так і під час судового, третейського чи арбітражного провадження або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу [1].

Медіація має проводитись за взаємною згодою сторін медіації відповідно до принципів добровільності; конфіденційності; незалежності та нейтральності, неупередженості медіатора; самовизначення та рівності прав сторін медіації. Сторони спору матимуть можливість скористатись послугами професійного медіатора для його вирішення. Набути статус медіатора зможе будь-яка фізична особа, яка має вищу освіту та пройшла базову підготовку у сфері медіації в Україні або за її межами. Підготовка у сфері медіації становитиме не менше як 90 годин навчання медіатора, у тому числі 45 годин практичного навчання, та включатиме теоретичні знання та практичні навички щодо принципів, порядку та методик проведення медіації, правового регулювання медіації, етики медіатора, ведення переговорів та врегулювання конфліктів (спорів). Підготовку у сфері медіації здійснюватимуть заклади освіти, а також організації, що забезпечують проведення медіації, об'єднання медіаторів, суб'єкти господарювання будь-якої форми власності та організаційно-правової форми, що мають право надавати послуги у сфері медіації або організовувати їх надання відповідно до законодавства. Реєстри медіаторів зможуть вести

об'єднання медіаторів, організації, що забезпечують проведення медіації, а також органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які залучають медіаторів або послугами яких користуються.

Також Законом визначено права та обов'язки медіатора та сторін медіації, порядок проведення медіації, а також вимоги до договору про медіацію та до угоди про врегулювання конфлікту (спору) за результатами медіації.

Крім того, прикінцевими та перехідними положеннями Закону внесено зміни, зокрема, до Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) [10], якими визначено: в пункті 5 статті 47 «Процесуальні права та обов'язки сторін», що сторони можуть досягнути примирення, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу, що є підставою для закриття провадження в адміністративній справі; в частині 1 статті 180 урегульовано, що під час підготовчого засідання суд з'ясовує, чи бажають сторони провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації, право суду оголосити перерву у підготовчому засіданні у разі якщо сторони прийняли рішення провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації, право суду зупинити провадження у справі у разі звернення обох сторін з клопотанням про зупинення провадження у справі у зв'язку з проведенням медіації, строк такого зупинення та можливість зупинити провадження у справі на стадії її розгляду по суті.

Перед початком медіації медіатор або суб'єкт, що забезпечує проведення медіації, здійснює підготовчі заходи із сторонами наявного або можливого конфлікту (спору), разом або окремо, для з'ясування можливості проведення медіації з метою запобігання виникненню або врегулювання конфлікту (спору), зокрема зустрічі, збирання та обмін інформацією, документами, необхідними для прийняття рішення сторонами конфлікту (спору) та рішення медіатора про участь в медіації, а також інші заходи, узгоджені між сторонами конфлікту (спору) та медіатором або суб'єктом, що забезпечує проведення медіації.

Медіація проводиться медіатором (медіаторами) з дотриманням вимог закону, договору про проведення медіації, правил проведення медіації та норм професійної етики медіатора.

Медіація припиняється: 1) укладенням сторонами медіації угоди за результатами медіації; 2) із закінченням строку проведення медіації та/або дії договору про проведення медіації; 3) у разі відмови хоча б однієї із сторін медіації або медіатора (медіаторів) від участі в медіації; 4) у разі визнання сторони медіації або медіатора (медіаторів) недієздатною особою або особою, цивільна дієздатність якої обмежена; 5) у разі смерті фізичної особи, яка є стороною медіації, або ліквідації юридичної особи, яка є стороною медіації; 6) в інших випадках відповідно до договору про проведення медіації та правил проведення медіації.

Сторони медіації зобов'язані: дотримуватися вимог цього Закону, договору про проведення медіації та правил проведення медіації; виконувати угоду за результатами медіації в порядку і строки, встановлені такою угодою; 3) виконувати інші обов'язки, визначені законом.

У договорі про проведення медіації зазначаються: відомості про медіатора (медіаторів), сторони медіації, а також про суб'єкта, що забезпечує проведення медіації (за наявності); строки та місце проведення медіації; мова (мови) проведення медіації; предмет конфлікту (спору); права та обов'язки учасників медіації; умови та порядок оплати послуг медіатора (медіаторів) та відшкодування витрат на здійснення підготовки до медіації та її проведення; умови конфіденційності інформації та наслідки її розголошення учасниками медіації; відповідальність медіатора (медіаторів) та сторін медіації за порушення умов договору про проведення медіації; порядок та підстави припинення медіації. Сторони медіації та медіатор (медіатори) можуть визначати й інші умови договору про проведення медіації.

В угоді за результатами медіації зазначаються: дата і місце укладення угоди; відомості про сторони медіації та їх представників; медіатор (медіатори), суб'єкт, що забезпечує проведення медіації (за наявності), реквізити договору про проведення медіації та/або правил проведення медіації; узгоджені сторонами медіації зобов'язання, способи та строки їх виконання, а також наслідки їх невиконання або неналежного виконання; інші умови, визначені сторонами медіації.

В угоді за результатами медіації сторони медіації можуть вийти за межі предмета конфлікту (спору), зазначеного в договорі про проведення медіації, або за межі предмета позову (заяви), якщо медіація проводиться під час досудового розслідування, судового, третейського, арбітражного провадження або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу. Угода за результатами медіації не повинна містити положень, що порушують права та інтереси інших осіб, інтереси держави або суспільні інтереси [11, с. 78].

**Висновки.** В результаті дослідження з'ясовано, що найбільш ефективним способом вирішення публічно-правових спорів про примусове вилучення (відчуження) майна з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб є медіація як один із альтернативних (позасудових) способів вирішення публічно-правових спорів за допомогою якого дві або більше сторони спору намагаються в рамках структурованого процесу за участі медіатора досягти згоди для вирішення їх спору, тобто є процедурою яка здійснюється за межами судового розгляду публічно-правового спору в порядку адміністративного судочинства але є дотичною процедурою судового

розгляду та може виникати та здійснюватись в процесі подання адміністративного позову та його судового розгляду, але в порядку процедури примирення здійснюваної у порядку визначеному Законом «Про медіацію». Для належного урегулювання процедури досудового (позасудового) вирішення цих та інших категорій публічно-правових спорів в порядку медіації доцільно: розробити та прийняти Кодекс ділової та професійної етики медіатора, Типові правила проведення процедури медіації; створити Єдиний реєстр медіаторів, організацій та центрів, що надають послуги медіації України з розмежуванням діяльності відповідно до напрямку їх спеціалізації. В той же час в перехідний період становлення медіації як позасудової процедури вирішення правових спорів, доцільно доповнити КАСУ окремою главою «Глава 4-1. Врегулювання спору за участю медіатора», в якій вписати виключно процедуру участі медіатора в судовому процесі, коли відкрито провадження в суді, розширити повноваження судді адміністративного суду щодо сприяння примиренню сторін на стадії підготовчого провадження; врегулювати процедуру медіаторства в конкретному спорі в договорі про проведення медіації.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2022. № 7. Ст. 51.
2. Проект Закону про медіацію. № 3504 від 19.05.2020. URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=68877](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877) (дата звернення 20.01.2023)
3. Білуга С.С. Досудове врегулювання адміністративно-правових спорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2015. 22 с.
4. Боженко Н. В. Адміністративно-правове забезпечення медіації як способу вирішення адміністративних спорів. Автореф. дис. канд. юрид. наук. спеціальність 12.00.07. Запорізький національний університет Міністерства освіти і науки України. Запоріжжя, 2018. 18 с.
5. Бортнікова А.Г. Правові засади застосування медіації як способу вирішення публічно-правових спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 286 с.
6. Корінний С. О. Впровадження медіації в адміністративний процес України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. (081 - Право). ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2019. 243 с.
7. Проскуракова І. М. Процесуальні особливості альтернативного вирішення публічно-правового спору в адміністративному судочинстві. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021. 300 с.
8. Сливка В.В. Примирення сторін в адміністративному судочинстві в умовах євроінтеграції України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». «Закарпатський інститут» ПрАТ ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», Ужгород, 2021. 227 с.



9. Медіація в державах Європейського Союзу // Інформаційне агентство «Українське право». 2016. 26 черв. URL: [https://ukrainepravo.com/in-ternational\\_law/european\\_union\\_law/mediatsiya-v-derzhavakh-evropeyskogo-soyuzu](https://ukrainepravo.com/in-ternational_law/european_union_law/mediatsiya-v-derzhavakh-evropeyskogo-soyuzu) (дата звернення: 20.01.2023).

10. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (з наступними змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, 37. Ст. 446.

11. Бортнікова А. Г. Медіаційна угода, укладена за результатами вирішення публічно-правового спору в рамках позасудової медіації. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 6. Т. 2. С. 77–80.

Крупицький О. С.,

<https://orcid.org/0000-0003-0578-5372>

аспірант Міжнародного університету бізнесу і права

## ЗМІСТ АНАЛІЗУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

### CONTENT OF THE ANALYSIS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF THE ECONOMY OF UKRAINE

У статті розкрито зміст аналізу адміністративно-правової охорони економіки України. Доведено, що економіка потребує адміністративно-правового захисту, вагоме теоретичне, правотворче та правозастосовне місце в якому відведено науковій категорії змісту, яка перебуває в умовах сьогодення в динамічному розвитку. З'ясована, що зміст аналізу адміністративно-правової охорони економіки України складається з предмета (об'єкта), мети, завдань, характерних рис та плану дослідження. З'ясовано, що складовими предмета адміністративно-правового захисту економіки в Україні є організаційно-правовий (адміністративний) та судовий захист суб'єктів господарювання, а також забезпечення публічного інтересу держави та суспільства загалом шляхом контролю податкового навантаження, дотримання суб'єктами господарювання антимонопольного та екологічного законодавства. Метою адміністративно-правової охорони економіки в Україні є забезпечення прав та інтересів суб'єктів господарювання та публічного інтересу держави й суспільства загалом. Відповідно до зазначеної мети визначені конкретні завдання, які прямо пов'язані зі спрямуваннями владного позитивного й негативного впливу суб'єктів публічної адміністрації на бізнес. Об'єктом адміністративно-правової охорони економіки в Україні є суспільні відносини, які виникають у сфері забезпечення суб'єктами публічної адміністрації прав та інтересів суб'єктів господарювання у процесі здійснення економічної діяльності. Визначено, що змістом плану роботи є розкриття засадничих та інструментальних наукових складових: виявлення й узагальнення принципів, адміністративно-правового статусу суб'єктів публічної адміністрації, прав і законних інтересів суб'єктів господарювання в публічно-правовій сфері, інструментарію публічного адміністрування, вдалого зарубіжного досвіду та вдосконалення адміністративно-правової охорони економіки в Україні.

**Ключові слова:** адміністративно-правова охорона, бізнес, економіка, об'єкт, публічне адміністрування, система, суб'єкт, юридичний елемент.

The content of the analysis of the administrative and legal protection of the economy of Ukraine is revealed in the article. It is proved that the economy needs administrative and legal protection, a significant theoretical, law-making and law-enforcing place is given to the scientific category of content, which is in dynamic development in today's conditions. It was found that the content of the analysis of the administrative and legal protection of the economy of Ukraine consists of a subject (object), goal, tasks, characteristic features and research plan. It was found that the components of the subject of administrative-legal protection of the economy in Ukraine are organizational-legal (administrative) and judicial protection of economic entities, as well as ensuring the public interest of the state and society in general by controlling the tax burden, compliance by economic entities with antimonopoly and environmental legislation. The purpose of administrative and legal protection of the economy in Ukraine is to ensure the rights and interests of business entities and the public interest of the state and society in general. In accordance with the specified goal, specific tasks are defined, which are directly related to the directions of powerful positive and negative influence of public administration subjects on business. The object of administrative and legal protection of the economy in Ukraine is social relations that arise in the sphere of ensuring the rights and interests of economic entities by subjects of public administration in the process of economic activity. It was determined that the content of the work plan is the disclosure of basic and instrumental scientific components: identification and generalization of principles, administrative and legal status of subjects of public administration, rights and legitimate interests of economic subjects in the public and legal sphere, tools of public administration, successful foreign experience and improvement of administrative and legal protection of the economy in Ukraine.

**Key words:** administrative and legal protection, business, content, economy, entity, legal element, object, subject of public administration, subject, system.

**Актуальність дослідження.** Наукове дослідження адміністративно-правової охорони економіки України характеризується певною внутрішньою глибиною і зовнішньою поверхневою системою. У науковій літературі з погляду філософії такі чинники отримали категорійну назву «зміст і сутність». При цьому кожний зміст базується на глибинних наукових складових сутності наукової проблематики [8]. Проте суспільство загалом, громадяни та суб'єкти права в повсякденному юридичному та іншому суспільному житті стикається із зовнішнім виразом проблеми, зі змістом. Тим самим зміст адміністративно-правової охорони економіки має в Україні провідне значення для забезпечення прав, свобод та інтересів суб'єктів господарювання та публічних інтересів держави й суспільства.

Упродовж усієї історії людства бізнес та люди, які завдяки своїй підприємницькій ініціативі ставали успішними та багатими, на жаль, постійно потрапляли під грабіж із боку суб'єктів з різноманітним юридичним статусом. Це могли бути маргінальні особи, що загрожували підприємцям та самому факту існування бізнесу й бізнесменів, а також чиновники від держави, які, на перший погляд, не є такими небезпечними для осіб, які займаються бізнесом, однак через можливість здійснювати певний тиск на суб'єктів господарювання у своїй сукупності становлять не меншу небезпеку для економіки. Іншими словами, неналежна адміністративно-правова охорона економіки призводить до зниження економічного потенціалу держави, зменшення інвестицій в бізнес і зрештою – до зменшення кількості робочих місць і зuboжіння більшості населення.

Отже, економіка потребує адміністративно-правового захисту, вагоме теоретичне, правотворче та правозастосовне місце в якому відведено науковій категорії змісту адміністративно-правової охорони, яка перебуває сьогодні в умовах свого розвитку.

**Огляд останніх досліджень і публікацій.** До проблеми адміністративно-правової охорони економіки в Україні в тих чи інших аспектах зверталися українські вчені-адміністративісти В. Авер'янов, В. Галуцько, Д. Гетьманцев, О. Данильян, П. Діхтєвський, О. Єшук, С. Короед, О. Кузьменко, В. Курило,

О. Нікітенко, А. Сірко, В. Сташис, Я. Тацій, Г. Фрідріх та ін. Проте вони питання аналізованої нами проблематики безпосередньо не аналізували, а зосереджували свої зусилля на найбільш загальних, спеціальних чи суміжних викликах.

**Формулювання цілей статті.** *Мета статті* полягає в тому, щоб на основі аналізу теорії права, економічної теорії, адміністративного права й адміністративного законодавства розкрити юридичні складові адміністративно-правової охорони економіки в Україні.

**Виклад основних положень.** Згідно зі словником української мови «зміст» – це те, про що говориться, розповідається де-небудь, те, що описується, зображується, суть, внутрішня особливість чого-небудь, певні властивості, характерні риси, які відрізняють таке явище, предмет від подібних явищ, предметів і т. ін., розумна основа, мета, призначення чого-небудь, перелік розділів, частин, оповідань і т. ін. [7]. На наш погляд, усі з перерахованих вище чинників енциклопедичних знань є такими, що в певному аспекті стосуються аналізованої нами проблематики.

Виходячи з такого припущення, можемо зазначити гіпотезу, що адміністративно-правовий захист економіки за змістом поділяється на опис предмета (об'єкта), мету, завдання, характерні риси та орієнтовний план дослідження.

В інших наших працях ми довели, що адміністративно-правова охорона економіки України – це адміністративна діяльність суб'єктів публічної адміністрації з метою недопущення порушення та відновлення порушеного права суб'єктів господарювання й забезпечення публічного інтересу держави, що здійснюється ними на основі реалізації норм адміністративного права.

Наш предмет дослідження класично співпадає з темою – це адміністративно-правова охорона економіки в Україні. Щодо цього необхідно додатково уточнити слушну думку О. Правотової, що адміністративно-правова охорона деякою мірою пов'язана з охоронною функцією права, проте не тотожна їй, адже до предмета адміністративно-правової охорони належать питання попередження порушеного права, а за класичним правилом охоронна функція права включається в дію вже

після порушення певного нематеріального чи матеріального блага особи. Зміст адміністративно-правової охорони за методами адміністративної діяльності публічної адміністрації поділяється на три рівні: перший рівень здійснюється публічною адміністрацією у процесі запобігання правопорушенням і попередження їх: адміністративно-попереджувальна охорона або адміністративно-правова охорона в найвужчому розумінні; другий рівень адміністративно-правової охорони здійснюється публічною адміністрацією під час відновлення порушеного права: адміністративно-правовий захист, або адміністративно-правова охорона у вузькому розумінні; третій рівень – поєднання адміністративно-правової охорони першого і другого рівнів, коли публічна адміністрація комплексно здійснює попередження та відновлення порушеного права: адміністративно-правова охорона в широкому розумінні [6].

Зазначений підхід ученої буде взято нами за основу. Проте неможливо не побачити деякі теоретичні прогалини у проаналізованій вище теорії адміністративно-правової охорони – а саме неврахування адміністративно-сервісної функції адміністративного права як провідного чинника людиноцентристської концепції. Сучасне адміністративне право, на чому наполегливо наголошував В. Авер'янов, полягає в тому, що суб'єкти публічної адміністрації мають якнайповніше забезпечувати права, свободи та інтереси приватних осіб, а не корпоративний інтерес чиновників [1; 2].

Отже, ми погоджуємося з думкою професорки О. Правоторової, що за основу класифікації змісту предметом адміністративно-правової охорони можуть навіть бути методи адміністративного права, однак вважаємо, що не тільки методи адміністративного примусу, але й методи попередження та заохочення. Крім того хочемо підкреслити, що провідну роль в описі предмета адміністративно-правової охорони економіки в Україні відіграє місце й роль суб'єкта публічної адміністрації.

Виходячи з таких наукових позицій, ми вважаємо, що складовими предмета адміністративно-правового захисту економіки в Україні за спрямуванням владного впливу є: 1) адміністративний та судовий захист суб'єктів господарювання від порушень із боку суб'єктів влад-

них повноважень; 2) адміністративна охорона суб'єктів господарювання від приватних осіб; 3) забезпечення в адміністративний спосіб публічного інтересу держави, а саме: контролю та вжиття заходів щодо повноти та вчасності сплати податків; недопущення, присікання та вжиття заходів щодо контрабанди; дотримання суб'єктами господарювання антимонопольного, екологічного та митного законодавства.

Що стосується об'єкта адміністративно-правової охорони економіки в Україні, то це суспільні відносини, які виникають у сфері забезпечення суб'єктами публічної адміністрації прав та інтересів суб'єктів господарювання та публічного інтересу держави й суспільства у процесі виробництва, зберігання, реалізації товарів і послуг. Метою адміністративно-правової охорони економіки в Україні є названі вище чесноти, а саме: забезпечення прав та інтересів суб'єктів господарювання та публічного інтересу держави й суспільства загалом. Відповідно до зазначеної мети визначаються й конкретні завдання, які прямо пов'язані зі спрямуваннями владного позитивного й негативного впливу суб'єктів публічної адміністрації на бізнес.

Здійснюючи розкриття характерних рис адміністративно-правової охорони в Україні від інших видів правової охорони, слід відзначити, що вона:

– по-перше, відрізняється від цивільно-правової охорони тим, що: 1) при вирішенні конфліктної ситуації між двома суб'єктами правових відносин охорони завжди присутній суб'єкт публічної адміністрації в певній формі; 2) цивільно-правова охорона здійснюється на основі реалізації норм приватного права, адміністративно-правова охорона публічного (адміністративно) права; 3) цивільно-правова охорона здійснюється з метою реалізації приватного інтересу, а адміністративно-правова охорона виключно забезпечує реалізацію публічного інтересу [3];

– по-друге, розмежовується з кримінально-правовою охороною з того розуміння, що адміністративно-правова та кримінально-правова охорона мають спільну публічну природу. Однак адміністративно-правова охорона є значно ширшою за обсягом і може застосовуватися як у випадку скоєння юридичного про-

ступку, так і без нього з профілактичною попереджувальною метою. Кримінально-правова охорони застосовується виключно у випадках значної суспільної небезпеки, за посягання на суспільні економічні відносини, за які Кримінальним кодексом України передбачено кримінальну відповідальність [5];

– по-третє, не існує чітких об'єктивних підстав розмежування адміністративно-правової охорони від господарсько-правової охорони економіки, адже господарське право і процес є виключно винаходом радянської епохи, який через суб'єктивні чинники твердо утвердився в Україні [4]. Відповідно й розмежування між господарсько-правовою та адміністративно-правовою й цивільно-правовою охороною має відносний характер, у якому застосувати якісь об'єктивні критерії важко. Тому практика правозастосування пішла іншим шляхом. Якщо юридична суперечка у сфері бізнесу вирішується господарськими судами, то таку систему суспільних відносин між суб'єктами господарювання можна переконливо відносити до господарсько-правової охорони.

Звертаючись до орієнтовного плану дослідження, повноти розкриття засадничих та інструментальних положень дослідження, його слід сформулювати з таких наукових складових: виявлення й узагальнення принципів, адміністративно-правового статусу суб'єктів публічної адміністрації, прав і законних інтересів суб'єктів господарювання в публічно-правовій сфері, інструментарію публічного адміністрування, вдалого зарубіжного досвіду та вдосконалення адміністративно-правової охорони економіки в Україні.

**Висновки.** Отже, змістом аналізу адміністративно-правової охорони економіки України є система наукових чинників адміністративного права, до яких за характером владного впливу належать предмет, об'єкт дослідження. За критеріями специфікації в системі правознавства – це обов'язкова наявність зв'язку між суб'єктами господарювання, суб'єктами публічної адміністрації, який забезпечує виключний публічний інтерес на основі реалізації норм адміністративного права щодо захисту економіки України.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Авер'янов В. Людиноцентристська ідеологія як основа реформування українського адміністративного права в умовах інтеграційного процесу. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2010. № 2. С. 87–92.
2. Авер'янов В. Нова доктрина українського адміністративного права: концептуальні позиції. *Право України*. 2006. № 5. С. 12–18.
3. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін.; Відання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
4. Галуцько В. Застосування адміністративно-господарських санкцій до суб'єктів господарювання : навчальний посібник. Херсон : МУБІП, 2006. 201 с.
5. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред. В.В. Сташиса, В. Я. Тація. Харків: Право, 2010. 456 с.
6. Правоторова О. Поняття та зміст адміністративно-правової охорони. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 154–158. URL: [http://www.lsej.org.ua/4\\_2019/44.pd](http://www.lsej.org.ua/4_2019/44.pd)
7. Словник української мови: в 11 томах. Том 3. 1972. С. 624. <http://sum.in.ua/s/zmist>.
8. Філософія права: підручник. О. Даниляна. Харків: Право, 2009. 208 с.
9. Гетманцев Д. Стабільність та визначеність податкового права. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 2. С. 84–89. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup\\_2016\\_2\\_20](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2016_2_20)
10. Гаєк Ф. Шлях до рабства: [в малюнках] / Фрідріх фон Гаєк ; [пер. та упоряд. Валентина Галуцька] ; НДІ публ. права. Київ ; Херсон : Грінь Д., 2017. 31 с. URL: <https://play.google.com/books/reader?id=EJl0DgAAQBAJ&pg=GBS.PA1&hl=uk>

УДК 351:342.9  
DOI <https://doi.org/10.32782/39221403>

**Максимова М. К.,**  
*<https://orcid.org/0000-0002-4405-2502>  
викладач кафедри адміністративного права,  
процесу та адміністративної діяльності  
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

## **ВИКОРИСТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ЯК УМОВА ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИТИНОЮ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНІ УМОВИ ЖИТТЯ**

### **USE OF FOREIGN EXPERIENCE AS A CONDITION FOR IMPROVING THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURE OF THE IMPLEMENTATION OF THE CHILD'S RIGHT TO SAFE LIVING CONDITIONS**

У статті на основі аналізу чинного законодавства, наявних наукових, публіцистичних та методичних джерел вивчено зарубіжну практику адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя та окреслено тенденції для подальшого використання її позитивних надбань в українських реаліях сьогодення.

На основі вивчення зарубіжної практики встановлено поширеність застосування таких моделей організаційно-правового забезпечення безпеки дитини та реалізації нею повноцінного права на безпечні умови життя, як: модель невідворотної відповідальності та карального впливу; модель справедливої та гуманної відповідальності і покарання; запобіжно-каральна модель; модель примирливого та відновлювального ювенального правосуддя; модель соціальної допомоги та захисту прав і законних інтересів дітей; виправно-реабілітаційна модель; профілактична модель.

Наголошено на відсутності наразі ефективних правових та інституційно-організаційних гарантій забезпечення безпечного дитинства, що тягне за собою неможливість реалізації дитиною своїх окремих конституційних прав та не дозволяє забезпечувати в результаті комплексне за своєю природою право на безпеку, що прямо загрожує національній безпеці української держави та вказує на пріоритетність застосування адміністративно-правових заходів його забезпечення.

На основі вивчення світового досвіду адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя, а також міжнародних стандартів регулювання дитячих охоронних заходів запропоновано шляхи запозичення кращих зарубіжних практик в українських реаліях сьогодення.

**Ключові слова:** дитина, безпека дитини, інтереси дитини, загрози безпеці дитини, адміністративно-правовий захист прав дитини, суб'єкти забезпечення безпеки дитини, адміністративно-правове забезпечення, безпечне середовище, національна безпека.

The article, based on the analysis of current legislation, available scientific, journalistic and methodical sources, studies the foreign practice of administrative and legal provision of the child's right to safe living conditions and outlines trends for further use of its positive assets in the Ukrainian realities of today.

Based on the study of foreign practice, the prevalence of the use of such models of organizational and legal protection of the child's safety and realization of the child's full right to safe living conditions has been established, such as: model of inevitable responsibility and punitive influence; a model of fair and humane responsibility and punishment; preventive and punitive model; model of conciliatory and restorative juvenile justice; model of social assistance and protection of children's rights and legitimate interests; correctional and rehabilitation model; preventive model.

It is emphasized that there are currently no effective legal and institutional-organizational guarantees of ensuring a safe childhood, which entails the impossibility of the child realizing his individual constitutional rights and does not allow ensuring the complex nature of the right to safety as a result, which directly threatens the national security of the Ukrainian state and points to the priority of applying administrative and legal measures to ensure it.

Based on the study of the world experience of administrative and legal provision of the child's right to safe living conditions, as well as international standards for the regulation of child protection measures, ways of borrowing the best foreign practices are proposed.

**Key words:** *child, child safety, child interests, threats to child safety, administrative and legal protection of children's rights, subjects of child safety, administrative and legal support, safe environment, national security.*

**Постановка проблеми.** Попри значні зусилля держави у забезпеченні повноцінного розвитку дітей, охороні їх прав та законних інтересів, які реалізовані у тому числі у значному масиві різноманітних цільових програмах дій та підтримки, соціальних стратегіях, законодавчих ініціативах, спрямованих на захист прав дитини за місцем її проживання, підтримку сімей з дітьми, які потрапили в складні життєві обставини, постраждалих внаслідок воєнних дій чи збройних конфліктів та ін., реалії сьогодення засвідчують негативну динаміку поширення як адміністративних проступків у цій сфері, так і злочинних проявів. Так, у 2021 році поліцією було зареєстровано понад 3 тис. злочинів, скоєних стосовно дітей [1]. Спроби держави знизити адміністративну деліктність у сфері забезпечення повноцінного розвитку дитини не дають відчутних результатів. За статистикою понад 3 мільйони дітей в Україні щороку спостерігають за актами домашнього насильства або є їхніми вимушеними учасниками.

Навіть попри прийняття в Україні низки «ювенальних» законів та підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють різні аспекти охоронної діяльності дитини, більшість з них залишаються внутрішньо суперечливими та далеко не повними, такими, що базуються на досить різних концептуальних засадах. І в цьому сенсі не аби яку важливу роль відіграють разом із національними міжнародні регулятори адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя, а також приклади позитивної зарубіжної правозастосовної практики.

**Стан наукової розробки проблеми.** Важливі аспекти адміністративно-правового забезпечення безпекового середовища дитини досліджувалися багатьма відомими правниками. Не є фрагментарними вітчизняні наукові дослідження і в цьому аспекті слід віддати належне науковим працям таких вчених як: Я. І. Бордіян, Ю. В. Ващенко, О. В. Губанова, Н. Г. Єрмілова, В. О. Закриницька, Т. Є. Кагановська,

О. М. Кудрявцева, Н. Д. Когут, В. А. Крижановська, Л. В. Красицька, Н. М. Конончук, Е. В. Костіна, Л. Ф. Кривачук, Н. М. Крестовська, Л. О. Кожура, О. В. Мовчан, К. Б. Левченко, Н. В. Логвінова, О. О. Навроцький, В. В. Нагорна, Л. Р. Наливайко, Р. М. Опацький, Н. М. Опольська, А. В. Пасічник, Н. В. Плахотнюк, О. В. Паньчук, А. В. Пшенична, С. Г. Поволоцька, О. С. Реус, С. А. Саблук, А. Ю. Строган, В. С. Тарасенко, Г. В. Толкачова, Н. В. Філіпова, Н. В. Хуторянська, О. Г. Юхта. Водночас, закордонна практика в них розглядається однобічно, переважно в межах констатації позитивних досягнень та без обґрунтування можливостей подальшого використання її надбань в Україні. Хоча саме зарубіжний досвід має достатньо позитивних прикладів, вмиле використання яких може оптимізувати практику адміністративно-правового забезпечення безпеки дітей.

**Мета статті.** Цими передумовами зумовлюється актуальність статті та її мета, що полягає у необхідності вивчення зарубіжної практики адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя для подальшого використання її позитивних надбань в українських реаліях сьогодення.

**Виклад основного матеріалу.** Попри наявність значної міжнародної нормотворчої підтримки питань створення безпечного для дитини середовища, в сучасних умовах надзвичайно важливим є врахування також позитивного зарубіжного досвіду формування та реалізації заходів охорони та захисту неповнолітніх від різного роду загроз, адже саме такий досвід сприяє розширенню наших уявлень про досліджувані правові явища; допомагає подивитися на ту або іншу проблему під іншим кутом зору; співставити власні здобутки зі здобутками зарубіжних колег; не марнувати час на розв'язання проблем, які вже знайшли вирішення на сторінках закордонних видань [2, с. 179]. З іншого боку сліпе запозичення зарубіжного досвіду дає недостатній ефект, створює часом законодавчі суперечності, призводить до виникнення прогалин у регулюванні того чи іншого виду правовідносин [3, с. 145].

Безперечно повністю перенести навіть і позитивну зарубіжну практику захисту прав дитини та забезпечення реалізації нею права на безпечні умови життя складно і неможливо, проте наразі в світі існують багато якісних прикладів організації такого процесу. Наприклад, Фінляндія однією з перших країн приєдналася до Конвенції ООН про права дитини. Як наслідок, з 1991 року захисту дитинства у цій країні приділяється досить значна увага, що знайшло продовження в реалізації інституту ювенальної юстиції, а також закріпленні основних прав дитини та механізму їх дотримання у Законах «Про охорону дитинства» і «Про опіку та доступ до дітей». Безпосередній захист прав дітей в Фінляндії здійснюється муніципалітетами, яким делеговані відповідні повноваження із захисту прав дитини федеральною владою. Завдання щодо захисту прав дітей у Фінляндії покладено безпосередньо на соціальних працівників (муніципальне соціальне бюро), а також на вчителів, вихователів, керівників дитячих гуртків. Якщо дитині загрожує небезпека і їй потрібна термінова допомога, застосовується екстрене переміщення на заміщувальне піклування. За діяльністю органів захисту прав дітей Міністерство соціальних справ та охорони здоров'я Фінляндії здійснює контроль та у випадках порушення законодавства може вжити заходів владного характеру [4, с. 277–278].

У сфері захисту прав дитини досить показовим є досвід ще однієї скандинавської країни. Мова йде про Норвегію, основними нормативно-правовими актами, що охороняють права дитини, в якій є закони про охорону дитинства (The Child Welfare Act), дітей та батьків (The Children Act), про усиновлення (Act Relating to adoption) та ін. Ключовою складовою системи охорони дитинства Норвегії є Норвезька служба охорони дитинства, що становить собою систему безпеки для дітей та сімей, які наражаються на ризик. У кожній комуні створено управління охорони дитинства, завдання якого полягає у забезпеченні неухильного дотримання закону про охорону дитинства. Служба охорони дитинства постійно надає підтримку та консультації батькам, які мають труднощі під час виховання своїх дітей, маючи також право безпосередньо втручатися в екстрених ситуаціях [5, с. 349].

За тридцять із невеликим років інститут дитячого омбудсмена з'явився більш ніж у 44 країнах: Норвегії (1981 р.), Коста-Ріці (1987 р.), Канаді (1987 р. – у Британській Колумбії, пізніше інших регіонах Канади), Нової Зеландії (1989 р.), Австрії (1989), Гватемалі (1990), Колумбії (1991 р.), Португалії (1992 р.), Швеції (1993 р.), Угорщини (1995), Ісландії (1995), ПАР (1995), Іспанії (1996 р.), Румунії (1997 р.), Бельгії (1998 р.), Болівії (1998 р.), Македонії (1999 р.), Нікарагуа (1999 р.), Литві (2000 р.), Польщі (2000 р.), Великобританії (2001 р. – в Уельсі, у інших королівствах – пізніше), Данії (2001 р.), Греції (2003 р.), Словенії (2003 р.), Бангладеші (2004 р.), Ірландії (2004 р.), Сербії (2005 р.), на Кіпрі (2007 р.), Боснії та Герцоговині (2008 р.), Естонії (2010 р.), у Нідерландах (2010–2011 рр.), Франції (2011 р.), Італії (2011 р.), Україні (2011 р.), Австралії (2013 р.) та ін.

У виданому ЮНІСЕФ журналі *Innocenti Digest* під назвою «Незалежні інститути захисту прав дітей» («Independent Institutions Protecting Children's Rights») виділяються такі форми діяльності інституту дитячого омбудсмена: а) дитячий омбудсмен створюється парламентом або виконавчим органом країни, окремою структурою та здійснює самостійну діяльність, спрямовану на захист прав дітей (Швеція, Норвегія, Данія, Австрія, Бельгія); б) дитячий омбудсмен функціонує в рамках існуючого в країні органу, що здійснює захист прав людини в цілому, і діє як окреме його структурне відділення (Іспанія, Нікарагуа, Північна Ірландія, Австралія, Угорщина, Колумбія, Філіппіни).

Швеція в напрямі захисту прав дітей є однією із прогресивних країн, адже ще на початку ХХ століття шведський уряд прийняв перший закон у цій сфері. Закон про захист дітей, ухвалений у 1924 році, прийшов на зміну минулому законодавству від 1902 року, відповідно до якого обов'язкова опіка поширювалася і на дітей, які зазнавали домашнього насильства. Розширився ряд повноважень муніципальних соціальних служб, вони стали зобов'язані за певною процедурою втручатися у справи сімей, де спостерігалася насильство над дітьми. У 1962 році було скасовано фізичне покарання дітей у навчальних закладах, а в 1979 році



Швеція стала першою країною у світі, що повністю заборонила будь-яке фізичне покарання дітей. З 1982 року почав діяти закон «Про соціальну службу» (Socialtjänstlag), який орієнтує соціальних працівників на допомогу та надання послуг за принципом добровільності [6]. Варто звернути увагу ще й на закон «Про примусову опіку над підлітками», який регулює процедуру застосування примусової опіки до двох різних категорій неповнолітніх [7]. У шведському законодавстві питання захисту прав дитини наразі також регулюються законами «Про соціальне забезпечення» (Social Services Act), «Про дітей та батьків» (Act on the Children and Parents Code) [8], Стратегією зміцнення прав дитини [9], відповідно з якої було прийнято План боротьби з сексуальною експлуатацією дітей. Відповідно до закону «Про соціальне забезпечення» [10] здійснення діяльності із захисту дітей федеральною владою Швеції передано комітетам із соціального забезпечення, які функціонують у кожному муніципалітеті. Останні гарантують підтримку дітям, які перебувають у важкій життєвій ситуації. При цьому кожній дитині надається право самостійного звернення до комітету із проханням надання допомоги.

Важливим адміністративно-правовим засобом реагування на можливі загрози безпеці дитини в Швеції є проведення експертизи. У разі підтвердження факту перебування дитини у небезпеці складається спеціальний план дій з надання допомоги.

Слід зазначити, що у Нідерландах існує спеціалізований дитячий департамент суду Гааги, який розглядає справи про призначення опіки, поміщення дітей у спеціалізовані установи, кримінальні та адміністративні справи, шлюбнорозлучні процеси та ін. Серйозним заходом впливу є тимчасове поміщення дитини в спеціалізований інтернат, витрати на утримання в якому несуть батьки дитини. У процесі розгляду справи про адміністративне правопорушення суддя має право вирішити і питання про заходи перевиховання підлітка, контроль за ним, а також питання опіки, призначення супервайзера (спостерігача), який здійснюватиме допомогу сім'ї у подоланні внутрішніх конфліктів та побудові стратегії взаємовідносин з дитиною тощо [11].

На відміну від України у Великій Британії, наприклад, існує таке поняття як «Фостерний вихователь», а статтею 23 Закону про дітей надано визначення поняття «Фостерний батько», яким і керуються органи місцевого управління: людина, яка не є батьком дитини, але несе за неї батьківську відповідальність. Мова йде про ту особу, яка дбає про дитину, поміщену в сім'ю рішенням органів місцевої влади, і виховує її. У Великій Британії значно розширено можливості місцевої влади щодо забезпечення повноцінної реалізації дітьми права на безпечні умови життя, зокрема в частині надання послуг дітям, які потребують допомоги, консультування громадських організацій, а також координації роботи місцевих департаментів та служб захисту дітей. До речі, у Великій Британії створено величезну кількість благодійних фондів та трастів із захисту неповнолітніх. Такими є: CCS Adoption, Children 1st – Scotland's National Children's Charity («Головне – діти»), «Шотландський Національний Дитячий Фонд»), Save the Children («Врятуємо Дітей»), Child accident prevention trust («Траст із запобігання нещасним випадкам з дітьми»), Daisy's Dream («Мрія Дейзі»), Childhope UK («Дитяча надія») – і т.д. Всього на території Великої Британії офіційно зареєстровано понад 400 благодійних організацій. У Великій Британії існує також організація, що спеціалізується виключно на питаннях безпеки дітей – Національне співтовариство із запобігання жорстокого поводження з дітьми (NSPCC).

Зрозуміло, що, в цілому, забезпечення повноцінної реалізації дітьми права на безпечні умови життя здійснюється на основі керівних міжнародно-правових стандартів, вироблених світовою спільнотою та спрямованих на дотримання принципів публічно-правового забезпечення безпеки дитинства. Проте, з урахуванням демографічних, соціальних, міграційних, економічних та інших об'єктивних умов, світовою соціальною практикою вироблено декілька моделей захисту прав дитини. Від того, наскільки велика роль держави в цій системі, залежить стійкість її організаційно-правової структури, якість публічного адміністрування вказаною сферою, ефективність вжиття правоохоронних заходів тощо. На сьогодні світова практика вказує на поширеність

застосування таких моделей організаційно-правового забезпечення безпеки дитини та реалізації нею повноцінного права на безпечні умови життя, як:

*модель невідвортної відповідальності та карального впливу;*

*модель справедливої та гуманної відповідальності і покарання* (домінують цілі виправлення особи, яка вчинила правопорушення та відновлення соціальної справедливості);

*запобіжно-каральна модель* (пріоритетна увага приділяється діяльності щодо попередження правопорушень та покарання порушників);

*модель примирливого та відновлювального ювенального правосуддя* (акцент на широке використання інституту позасудового посередництва, ювенальних судів та практики відновлювального правосуддя);

*модель соціальної допомоги та захисту прав і законних інтересів дітей* (пріоритетна увага приділяється захисту прав та інтересів дітей, наданню їм соціальної, психологічної, медичної та іншої допомоги);

*виправно-реабілітаційна модель* (орієнтація на соціально-позитивну корекцію особистості, законослухняну поведінку, соціальну реабілітацію та реінтеграцію неповнолітніх правопорушників);

*профілактична модель* (комплексна профілактично-відновлювальна політика, що інтегрує такі напрямки діяльності: а) створення сприятливих соціальних умов для соціокультурного розвитку та законослухняної поведінки неповнолітніх; б) соціальна, спеціальна та індивідуальна профілактика; в) ефективне відновлювальне ювенальне правосуддя; г) робота з ресоціалізації та реінтеграції неповнолітніх правопорушників.

Доволі ефективною є практика адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя у Франції, у зв'язку із чим склалася однойменна відповідна модель. Для неї примітним є закріплення за ювенальними судами соціально-правового статусу та функцій головної структури системи адміністративно-правової профілактики та запобігання правопорушенням неповнолітніх, а також домінування теоретико-прикладної орієнтації на індивідуалізацію ювенального

правосуддя та профілактичної роботи. Особливістю французької моделі правового захисту дітей є не лише наявність ювенальних судів, але й функціонування разом із ними різних державних та громадських соціальних та психологічних служб, які сприяють здійсненню правосуддя у справах неповнолітніх, превентивному контролю та соціальній реабілітації молодих правопорушників.

Французька система захисту прав дитини включає два компоненти, що пояснюється необхідністю досягнення одночасно двох цілей, одна з яких – робота з профілактики, що реалізується в межах так званого «організаційного захисту», коли сім'ї, усвідомлюючи труднощі, що виникли у них, самі звертаються за допомогою або дають згоду на втручання компетентних структур та допомогу з їхнього боку; інша – захист прав та життєвих інтересів дитини, що реалізується в рамках так званого «правового захисту», коли є підтвердження того, що ситуація приймає небезпечний характер для дитини (у цьому випадку судовий орган вимагає від сім'ї виконання певних заходів) або щодо дитини вчинено кримінальне чи адміністративне правопорушення.

Служби, які перебувають у підпорядкуванні голови Генеральної ради Франції, спеціально займаються питаннями охорони прав дітей, серед яких:

- служба соціальної допомоги дітям (відіграє головну та стрижневу роль на службі сімей);
- служба з охорони материнства та дитинства;
- соціальна служба у масштабі секторів;
- служба пропаганди здорового способу життя серед учнів шкіл та шкільна соціальна служба;
- служба психіатричної допомоги дітям та підліткам.

**Висновок.** Підбиваючи підсумок аналізу зарубіжного досвіду адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя, варто акцентувати увагу на можливих шляхах його запозичення для України, зокрема в частині:

- відображення в конституційному законодавстві України норм про пріоритетний захист інтересів сім'ї та дитинства, зміцнен-

ня сімейних цінностей, правових орієнтирів на забезпечення реалізації кожною дитиною конституційного права на безпечне середовище (Конституції Азербайджану, Туркменістану, Молдови, Словенії, Румунії, Грузії, Японії, Південно-Африканської Республіки, Ірландії, Австрії, Польщі та ін. країн);

– впровадження закордонного досвіду щодо проведення комплексних профілактичних заходів, спрямованих на запобігання насильству щодо дітей, а також застосування адміністративно-правових заходів щодо підбних фактів;

– реорганізації публічного адміністрування системою охорони здоров'я, соціального захисту населення та надання освітніх послуг на засадах відкритості, взаємозв'язку та ефективності надання їх дітям;

– розробки та впровадження у вітчизняну практику перспективної зарубіжної моделі естафетного супроводу дитини, у тому числі з використанням заходів публічно-правового, психолого-педагогічного та медико-соціального характеру, від народження до повноліття;

– запровадження механізмів формування адресного підходу при наданні комплексної (правової, соціальної, медичної, психолого-педагогічної) допомоги та підтримки дітям, які перебувають у скрутній життєвій ситуації або у небезпечному становищі;

– створення незалежного (виключно при Верховній Раді України) інституту Уповноваженого з прав дитини в Україні, унормування його статусу законом та забезпечення його входу до Європейської мережі дитячих омбудсменів (ENOC).

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. В Україні цьогоріч зареєстровано понад 3 тисячі злочинів щодо дітей – заступниця голови МВС URL: <https://suspilne.media/187374-v-ukraini-cogoric-zareestrovano-ponad-3-tisaci-zlociniv-sodo-ditej-zastupnica-golovi-mvs/>
2. Мельник Р. С. Система адміністративного права України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Мельник Роман Сергійович. Х., 2010. 415 с.
3. Коломоець Т.О. Державний контроль у галузі чорної металургії в Україні: організаційно-правовий аспект: Монографія / Т.О. Коломоець, П.С. Лютиков. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2009. 216 с.
4. Коломоець Н. В. Адміністративно-правовий захист прав дитини в Україні : монографія / Н.В. Коломоець. Харків : Панов, 2019. 352 с.
5. Закриницька В. Омбудсмен з прав дитини в механізмі державного захисту прав, свобод і законних інтересів дітей: зарубіжний досвід / В. Закриницька. *Вісник академії правових наук*. 2012. № 4 (71). С. 346–356.
6. Лесько Н. В. Загальна характеристика правового статусу Уповноваженого Президента України з прав дитини URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4821/lesko3.pdf>
7. Що робить Соціальна служба? URL: <https://www.informationsverige.se/uk/om-sverige/att-bilda-familj-och-leva-med-barn-i-sverige/vad-gor-socialtjansten.html>
8. Act on the Children and Parents Code (SFS 1949:381) URL: <http://www.government.se/content/1/c6/02/76/55/12308db5.pdf>
9. Strategy to strengthen the rights of the child in Sweden (Govt. Bill 2009/10:232) URL: <http://www.government.se/content/1/c6/17/85/39/7fef497a.pdf>
10. Social Services Act (SFS 2001:453) URL: [http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Socialtjanstlag-2001453\\_sfs-2001-453/](http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Socialtjanstlag-2001453_sfs-2001-453/)
11. UNCRC in the Netherlands: a review of child rights implementation URL: <https://www.eurochild.org/news/uncrc-in-the-netherlands-a-review-of-child-rights-implementation/>

**Наконечна І. В.,**  
*<https://orcid.org/0000-0001-9405-4621>  
кандидат юридичних наук, доцент,  
професор кафедри загальноправових дисциплін  
Національної академії Служби безпеки України*

## **ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ**

### **THE CONCEPT AND ESSENCE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RELATIONS REGARDING ENSURING THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION**

Стаття присвячена визначенню поняття та сутності адміністративно-правових відносин щодо забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції. Виявлено, що базовим розумінням правовідносин є їхня приналежність до форми реалізації суспільних відносин. Модель поведінки при таких взаємозв'язках завжди є нормативно визначеною, а змістова складова – врегульованою. Визначено, що адміністративно-правові відносини опосередковують функціонування високорозвинених систем, будучи об'єктивізацією процесів врегулювання суспільного і державного життя. Їхня специфіка визначається за сукупним виявом двох характерних чинників: загальних ознак правовідносин, без урахування галузевої приналежності (наприклад, їхній склад, урегульованість правовою нормою тощо) та спеціальних параметрів, що визначають їхню (а) приналежність до відповідної галузі права, (б) зміст конкретної взаємодії. Визначено, що адміністративно-правові відносини щодо забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції є різновидом правових зв'язків, породжених існуванням адміністративної норми, що дозволяє/зобов'язує до вчинення певної дії чи утримання від неї задля реалізації конкретного завдання у межах адміністративно-правового механізму реалізації цього процесу. Узагальнено, що адміністративно-правові відносини щодо забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції характеризуються такими ознаками: (1) є різновидом правових відносин, що формують адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції, є його невід'ємною частиною, що репрезентує основи функціонування цієї системи як цілісної та взаємозалежної від кожного з її компонентів, а також сутність відповідних заходів та процес супроводжувальної діяльності задля виконання її завдань; (2) такі відносини виникають та функціонують у межах двох парадигм їхнього розвитку (міжнародної та національної), різниця між якими полягає у наявності виключної рівноправності сторін взаємодіючих відносин та відсутності такого імперативу; (3) мають конкретне об'єктне спрямування, зумовлене необхідністю активізації як організаційних дій (службові, кадрові, фінансові аспекти тощо), так і практико-реалізаційних (здійснення охоронних, захисних, підтримуючих заходів задля убезпечення та нейтралізації загроз об'єктам національної безпеки України).

**Ключові слова:** адміністративно-правовий механізм, адміністративно-правові відносини, євроінтеграція, забезпечення безпеки, національна безпека, правовий механізм, правові відносини.

The article is devoted to the definition of the concept and essence of administrative and legal relations of ensuring the national security of Ukraine in the conditions of European integration. It has been established that the basic understanding of legal relations is their belonging to the form of implementation of social relations. The model of behavior in such relationships is always normatively defined, and the content component is regulated. It is determined that administrative-legal relations mediate the functioning of highly developed systems, being the objectification of the processes of regulation of public and state life. Their specificity is determined by the combined manifestation of two characteristic factors: general signs of legal relations, without taking into account industry affiliation (for example, their composition, regulation by a legal norm, etc.) and special parameters that determine their (a) belonging to the relevant area of law, (b) the content of a particular interaction. It has been determined that administrative-legal relations to ensure the national security of Ukraine in the context of European integration are a kind of legal relations generated by the existence of an administrative norm, which allows / obliges to perform a certain action or refrain from it in order to implement a specific task within the framework of the administrative-legal mechanism for the implementation of this process. It is summarized that the administrative and legal relations to ensure the national security of Ukraine in the conditions of European

integration are characterized by the following features: (1) it is a kind of legal relations that form the administrative and legal mechanism for ensuring the national security of Ukraine in the conditions of European integration. They are an integral part of it, representing the basis for the functioning of this system as an integral and interdependent on each of its components. They also show the essence of the relevant measures and the process of accompanying activities to fulfill its tasks; (2) such relations arise and function within two paradigms of their development (international and national), the difference between which lies in the presence of exclusive equality of the parties to interacting relations and the absence of such an imperative; (3) have a specific objective direction, due to the need to intensify both organizational actions (official, personnel, financial aspects, etc.) and practical implementation (implementation of security, protective, supporting measures to ensure and neutralize threats to objects of national security of Ukraine).

**Key words:** *administrative-legal mechanism, administrative-legal relations, European integration, security, national security, legal mechanism, legal relations.*

**Постановка проблеми.** Впродовж останнього десятиріччя в науковій літературі з'явилося чимало праць, присвячених філософському й соціологічному аналізу проблем теорії та історії розвитку суспільних відносин [1], зокрема й адміністративно-правових [2, с. 58]. Розкриття їх специфіки порівняно з правовідносинами в науці загалом здійснюється саме через конкретизацію сфери, в якій складаються такі суспільні відносини [3, с. 60].

Захист суверенітету, забезпечення територіальної цілісності та непорушності державних кордонів України, відновлення її територіальної цілісності, реінтеграції тимчасово окупованих і неконтрольованих територій та відновлення миру – це пріоритетні завдання державної політики щодо забезпечення національної безпеки [4, с. 6]. Їхня реалізація у будь-якому випадку опосередковується різноманітними взаємозв'язками, адміністративні серед яких є панівними.

Враховуючи євроінтеграційний вибір України й динамічний та суперечливий характер її внутрішньополітичного життя [5, с. 18] вважаємо, що чітка доктринальна визначеність сутності адміністративно-правових відносин щодо забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції сприятиме формулюванню конкретних ініціатив щодо побудови нової безпекової моделі її функціонування.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Представлена до аналізу тематика має свій опосередкований вияв у межах праць таких вчених як: К. Афанасьєв, А. Борко, Н. Галіцина, А. Даниленко, М. Криштанович, Л. Наливайко, А. Педан, Г. Пономаренко, І. Потапенко, Я. Пушак, А. Румянцева-Козовник, М. Скоробагатько, С. Стеценко, М.Флейчук, В. Франчук, Ю. Фролов, В. Хмелько та інших. Однак жоден із вищенаведених вчених не роз-

глядав цю проблематику як основний предмет дослідження.

**Метою дослідження** є визначення поняття та сутності адміністративно-правових відносин щодо забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції.

**Виклад основного матеріалу.** Базовим розумінням правовідносин є їхня приналежність до форми реалізації суспільних відносин. Вони завжди наділені здатністю до розвитку, оскільки виникають на основі відповідних правових норм. Такі норми встановлюються і забезпечуються державою та знаходяться в постійній динаміці [6, с. 12]. Будучи суто соціальною ланкою, тобто соціальним ефектом об'єктивного права [7, с. 2], з одного боку, вони є засобом правового впливу на суспільні відносини і його результат, а з іншого – суспільним зв'язком між особами, що характеризується наявністю у них юридичних прав і обов'язків [8, с. 1018; 6, с. 13–14].

Тому логічно, що визначальну роль у процесі формування, розвитку та функціонування будь-яких правовідносин незалежно від сфери їх походження відіграє саме право, як той регулятивний їх механізм, що допомагає учасникам зорієнтуватись у певній моделі поведінки [2, с. 47]. Однак останнім часом у науковій літературі почали підіймати питання, пов'язані з переглядом сприйняття права в суспільстві, особливо тієї його частини, що врегульовує відносини між державою в особі уповноважених нею органів і громадянином, а саме – адміністративного права. Адміністративне право традиційно сприймалось як право управлінське, головна мета якого – імперативне врегулювання відносин державного управління. Але поступово, під впливом суспільних трансформацій, починають з'являтися нові підходи, відповідно до яких змінюється сприйняття не лише

самого адміністративного права, а й його ролі в регулюванні суспільних відносин [9, с. 50]. Так виникнувши на тлі необхідності наявності соціального управління, адміністративне право створює фундамент, основу для нормального та ефективного розвитку і функціонування високорозвинених суспільних систем. Таким чином адміністративне право можна з повним правом назвати не лише головним суспільним регулятором у нашій державі, а й основою, яка створює підвалини суспільного життя в державі [9, с. 53].

Загалом особливість і важливість адміністративно-правових відносин полягає в тому, що саме в них виявляється вся складність і комплексність адміністративного права [10, с. 74; 11, с. 80]. У свою чергу в теорії адміністративного права існують два основні підходи до визначення специфіки таких відносин. Згідно з першим підходом адміністративні правовідносини виникають у процесі державного управління, мають обов'язковий суб'єкт – орган державного управління (орган виконавчої влади), є відносинами влади-підкорення, у яких відсутня юридична рівність сторін. За другим підходом, адміністративні правовідносини виникають у сфері державного управління, можуть відбуватися між усіма суб'єктами адміністративного права в будь-якому їх поєднанні, поділяються відповідно до співвідношення прав та обов'язків суб'єктів на дві групи: відносини влади-підкорення та рівноправні відносини [12, с. 109; 13; 14; 15, с. 42–43; 2, с. 59].

Зокрема позиція К. Афанасьєва щодо сучасного формату адміністративних правовідносин стосується врахування категорій правопорядку, дисципліни, законності, конституційного принципу пріоритету прав і свобод людини, громадянина [16; 17, с. 28]. Узагальнено їх можна представити так: це суспільні взаємозв'язки, породжені існуванням адміністративної норми, учасники яких наділені взаємними обов'язками та правами в площині управління справами держави. При цьому залежно від учасника таких відносин різняться і їх різновиди, які й визначають модель поведінки потенційних учасників під час безпосередньої їхньої взаємодії [18, с. 96].

Також уточнимо, що вчені визначають різні ознаки (особливості) адміністративно-пра-

вових відносин [19, с. 196]. Оскільки вони є різновидом правових, тому мають загальні ознаки, властиві всім видам правовідносин. Зокрема, відзначаються такі ознаки як: первинність правових норм і, як наслідок, наявність регулювального впливу на конкретні суспільні відносини такої норми, що надає їм юридичної форми; регламентація правовою нормою дій (поведінки) сторін цих відносин, що надає їм юридичної сили; кореспонденція взаємних обов'язків і прав сторін правовідносин, визначена нормою права; специфічність складу правовідносин, елементами якого є суб'єкти, об'єкт і зміст (поведінка суб'єктів, суб'єктивні права та обов'язки) [12, с. 110]. Поряд із цими ознаками адміністративно-правові відносини мають і власні особливості, які й відрізняють їх від інших видів правовідносин [15, с. 42; 2, с. 51]. Аналіз основних із них дає можливість підтримати думку Г. Пономаренко про те, що: вони урегулюванні адміністративно-правовими нормами; виникають, змінюються та припиняються у сфері управління; як правило, обов'язковим суб'єктом таких відносин є орган (посадова особа), який наділений владними повноваженнями, однак вони можуть виникати і між рівними суб'єктами, тобто адміністративно-правові відносини не завжди є відносинами влади та підпорядкування, а можуть реалізовуватися й на засадах рівності сторін (горизонтальні адміністративно-правові відносини); можуть виникати за ініціативою будь-якої зі сторін; спори, що виникають між сторонами адміністративно-правових відносин, як правило, вирішуються в адміністративному порядку; відповідальність сторін за неналежне виконання своїх обов'язків настає перед державою [19, с. 197].

Відповідно, слід підтримати думку А. Педа-на, що варіацій уточнювальних чинників щодо змісту й сутності (ознак) аналізованих адміністративно-правових відносин існує досить багато. Найбільш прийнятним є здійснення їх класифікації за двома напрямками: 1) загальні, що притаманні всім без винятку суспільним взаємозв'язкам, породженим існуванням адміністративної норми, учасники яких наділені взаємними обов'язками та правами в площині управління справами держави; 2) спеціальні,

що притаманні тільки конкретному різновиду адміністративно-правової взаємодії [2, с. 57].

Таким чином, вищенаведене дає можливість узагальнити, що:

– базовим розумінням правовідносин є їхня приналежність до форми реалізації суспільних відносин. Модель поведінки при таких взаємозв'язках завжди є нормативно визначеною, а змістова складова – врегульованою;

– адміністративно-правові відносини опосередковують функціонування високорозвинених систем, будучи об'єктивізацією процесів врегулювання суспільного і державного життя;

– специфіка адміністративно-правових відносин визначається за сукупним виявом двох характерних чинників: загальних ознак правовідносин, без урахування галузевої приналежності (наприклад, їхній склад, урегульованість правовою нормою тощо) та спеціальних параметрів, що визначають їхню (а) приналежність до відповідної галузі права, (б) зміст конкретної взаємодії.

Отже, адміністративно-правові відносини щодо забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції можемо визначити як різновид правових зв'язків, породжених існуванням адміністративної норми, що дозволяє/зобов'язує до вчинення певної дії чи утримання від неї задля реалізації конкретного

завдання у межах адміністративно-правового механізму реалізації цього процесу.

**Висновки.** Проведене дослідження дає можливість узагальнити, що адміністративно-правові відносини щодо забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції характеризуються такими ознаками:

– є різновидом правових відносин, що формують адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції, є його невід'ємною частиною, що репрезентує основи функціонування цієї системи як цілісної та взаємозалежної від кожного з її компонентів, а також сутність відповідних заходів та процес супроводжувальної діяльності задля виконання її завдань;

– такі відносини виникають та функціонують у межах двох парадигм їхнього розвитку (міжнародної та національної), різниця між якими полягає у наявності виключної рівноправності сторін взаємодіючих відносин та відсутності такого імперативу;

– мають конкретне об'єктне спрямування, зумовлене необхідністю активізації як організаційних дій (службові, кадрові, фінансові аспекти тощо), так і практико-реалізаційних (здійснення охоронних, захисних, підтримуючих заходів задля убезпечення та нейтралізації загроз об'єктам національної безпеки України).

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Хмелько В. Найзагальніші особливості суспільних відносин. Філософська думка. 1974. № 6.
2. Педан А. Адміністративно-правові відносини у сфері виконавчого провадження в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2019. 211 с.
3. Борко А. Поняття та особливості адміністративно-правових відносин у сфері функціонування судової системи України. *Європейські перспективи*. 2013. № 3. С. 59–64.
4. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення : монографія; Криштанович М., Пушак Я., Флейчук М., Франчук В. Львів : Сполом, 2020. 418 с.
5. Наливайко Л. Державна політика у сфері забезпечення національної безпеки: досвід України та зарубіжних держав. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 13.03.2020). С. 18–20.
6. Danylenko, Anna (2021) The Innovative Paradigm of Space Relations Development. *Advanced Space Law*, Volume 7, 12–18. <https://doi.org/10.29202/asl/7/2>
7. Jeuland, Emmanuel (2020) Theories of Legal Relations. *Archive ouverte HAL*. Available online: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-02539607/document>
8. Baklanova, Anna (2017) Legal Relations in Space Right. *Current Problems of Aviation and Space*, 3, 1017–1019.
9. Потапенко І. Роль адміністративного права в регулюванні суспільних відносин. *Європейські перспективи*. 2014. № 5. С. 50–54.
10. Скоробагатько М. Адміністративно-правові відносини у сфері експертно-криміналістичної діяльності органів внутрішніх справ України. *Європейські перспективи*. 2013. № 5. С. 74–76.
11. Стеценко С. Адміністративне право України : навч. посіб. К. : Атіка, 2008. 624 с.

12. Бахрах Д. Административное право: учебник; 3-е изд., пересмотр. и доп. М. : Норма, 2007. 816 с.
13. Петров Г. Советские административно-правовые отношения. Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1972. 157 с.
14. Румянцева-Козовник А. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ щодо запобігання насильства в сім'ї над дітьми. *Наше право*. 2013. № 11. С. 47–50.
15. Фролов Ю. Сутність та особливості адміністративно-правових відносин. *Наше право*. 2013. № 11. С. 41–46.
16. Афанасьев К. Сучасний формат адміністративних правовідносин. *Право України*. 2008. № 11. С. 20–26.
17. Галіцина Н. Адміністративні правовідносини у соціальній сфері. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Вип. 86; редкол.: Г. Чанишева (голов. ред.) та ін. Одеса : Гельветика, 2020. С. 27–37.
18. Педан А. Уточнювальні та відмінні фактори щодо змісту і сутності адміністративно-правових відносин в сфері виконавчого провадження. *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 27–28 жовтня 2017 року)*. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2017. С. 96–97.
19. Пономаренко Г. Адміністративно-правові відносини, які виникають в управлінні забезпеченням національної безпеки Службою безпеки України. *Форум права*. 2007. № 3. С. 195–201.



**Пишов С. Л.,**  
*здобувач Донецького державного університету внутрішніх справ*

## **ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПУБЛІЧНО-СЕРВІСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ СЕРВІСНИХ ЦЕНТРІВ МВС**

### **ON THE QUESTION OF THE DEFINITION OF THE CONCEPT PUBLIC SERVICE ACTIVITIES REGIONAL SERVICE CENTERS OF THE MIA**

Стаття присвячена аналізу наукових підходів до визначення поняття публічно-сервісної діяльності регіональних сервісних центрів МВС. Проаналізовано наукові публікації, присвячені з'ясуванню поняття та правової природи адміністративних послуг, а також співвідношенню понять «адміністративні послуги» та «публічно-сервісні послуги». Розкрито широкий підхід до розуміння публічно-сервісної діяльності регіональних сервісних центрів МВС, який полягає у наділенні їх публічно-сервісними та публічно-управлінськими повноваженнями. З'ясовано мету здійснення публічно-сервісної діяльності щодо надання послуг, яка не передбачає отримання прибутку органами публічного управління та має бути спрямованою на задоволення потреб громадян у реалізації їх прав та законних інтересів. Підкреслено невід'ємний теоретико-правовий зв'язок між поняттям «адміністративна послуга» та «механізм надання адміністративної послуги», який має сервісно орієнтований характер. Доведено, що адміністративно-правове регулювання діяльності сервісних центрів МВС України та наділення їх повноваженнями щодо надання адміністративних послуг свідчить про запровадження партнерських відносин між державою та громадянським суспільством, коли і перші, і другі наділені взаємними правами та обов'язками. Розкрито зміст діяльності держави у сфері надання публічно-сервісних послуг, який полягає в тому, що держава не тільки вимагає виконання обов'язків від громадян, але й несе публічно-правову відповідальність, в процесі невиконання або неналежного виконання власних зобов'язань перед суспільством та задоволення інтересів громади. Сформульовано поняття публічно-сервісної діяльності регіональних сервісних центрів ГСЦ МВС України, як врегульованої нормами адміністративного права процедури реалізації публічно-управлінської та публічно-сервісної функції, з метою створення умов для реалізації прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, шляхом надання в установленому законом порядку на платній та безоплатній основі адміністративних та інших публічно-сервісних послуг.

**Ключові слова:** *адміністративне право, публічно-сервісна діяльність, сервісні центри МВС, адміністративні послуги, повноваження, органи публічного управління.*

The article is devoted to the analysis of scientific approaches to defining the concept of public service activity of regional service centers of the Ministry of Internal Affairs. Scientific publications dedicated to clarifying the concept and legal nature of administrative services, as well as the correlation of the concepts "administrative services" and "public service services" were analyzed. A broad approach to understanding the public service activity of regional service centers of the Ministry of Internal Affairs is revealed, which consists in granting them public service and public management powers. The purpose of public service activities regarding the provision of services has been clarified, which does not involve making a profit by public administration bodies and should be aimed at meeting the needs of citizens in the realization of their rights and legitimate interests. The inseparable theoretical and legal connection between the concept of "administrative service" and "mechanism of providing administrative service" is emphasized, which has a service-oriented nature. It has been proven that the administrative and legal regulation of the service centers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and their authorization to provide administrative services indicates the introduction of partnership relations between the state and civil society, when both the former and the latter are endowed with mutual rights and obligations. The content of the state's activity in the field of providing public service services is revealed, which consists in the fact that the state not only requires the fulfillment of obligations from citizens, but also bears public legal responsibility, in the process of non-fulfillment or improper fulfillment of its own obligations to society and satisfaction of community interests. The concept of public service activity of regional service centers of the GSC of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is formulated, as a procedure for the implementation of public-management and public-service functions regulated by the norms of administrative law, with the aim of creating conditions for the realization of the

rights and legitimate interests of individuals and legal entities, by providing in accordance with the procedure established by law administrative and other public service services on a paid and free basis.

**Key words:** *administrative law, public service activity, service centers of the Ministry of Internal Affairs, administrative services, powers, public administration bodies.*

**Постановка проблеми.** Адміністративна реформа, започаткована в Україні Указом Президента України від 22.07.1998 № 810/98 «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні», спрямована на комплексний розвиток та удосконалення системи державного управління. Відповідно до концептуальних положень вказаного документу, виконавча влада, втілюючи своє призначення у якості демократичної, соціальної правової держави, створює умови для реалізації прав і свобод громадян, а також надання їм широкого кола державних, в тому числі управлінських, послуг [1]. Вказана норма засвідчує, що стратегічним напрямком реформування органів публічного управління має стати такою системо-структурна побудова виконавчої влади, результат управлінської діяльності якої полягатиме у скасуванні надлишкових та дублюючих функцій органів публічного управління, закріпленні визначених на законодавчому рівні процедур реалізації необхідних державних функцій, забезпеченні інформаційної відкритості усіх державно-владних інституцій, закріпленні стандартів якості надання адміністративних (в тому числі й електронних) послуг.

Таким чином, однією з ключових функцій державної політики в процесі здійснення адміністративної реформи, слугує підвищення якості надання адміністративних послуг органами публічного управління та їх структурними підрозділами, серед яких сервісні центри МВС України посідають особливе місце.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Теоретико-правовому обґрунтуванню проблем, пов'язаних із визначенням адміністративно-правового забезпечення діяльності територіальних органів з надання сервісних послуг МВС присвячені наукові праці В.Б. Авер'янова, О.В. Джафарової, О.М. Євтушенка, Н.І. Ільчанінової, О.В. Карпенка, О.Г. Князюка, С.С. Петрова, К.А. Фуглевич. У той же час, аналіз понятійно-категоріального апарату щодо надання публічно-сервісних послуг регіональними сервісними центрами МВС в дослідженнях вказаних авторів здій-

снювався фрагментарно, чим і обумовлена актуальність цієї наукової публікації.

**Формування цілей статті (постановка завдання).** Мета статті полягає в аналізі наукових підходів до визначення поняття публічно-сервісної діяльності регіональних сервісних центрів МВС у сфері надання адміністративних послуг та виробленні авторського підходу до його розуміння.

**Виклад основного матеріалу.** Відповідно до Указу Президента України від 04 вересня 2019 року №647/2019 «Про деякі заходи із забезпечення надання якісних публічних послуг», Кабінету Міністрів України доручено забезпечити виконання низки організаційних заходів, спрямованих на спрощення процедур надання та отримання публічних послуг, забезпечення їх доступності, зокрема шляхом: а) скасування необхідності подання заяви про надання публічної послуги у паперовій формі; б) поширення практики заповнення заяви про надання публічної послуги уповноваженою особою суб'єкта надання публічної послуги або центру надання адміністративних послуг для її подальшого підписання суб'єктом звернення; в) упровадження механізмів оперативного уточнення (виправлення) технічних помилок, описок у заявах про надання публічної послуги та інших документах, що подаються для отримання публічної послуги; г) покладення на адміністраторів центрів надання адміністративних послуг обов'язків стосовно внесення відомостей, необхідних для отримання окремих адміністративних послуг, до відповідних інформаційних систем суб'єктів надання адміністративних послуг та єдиного державного веб-порталу електронних послуг; д) надання окремих адміністративних послуг в автоматичному режимі без втручання людини; е) отримання за бажанням суб'єкта звернення результатів надання публічних послуг засобами кур'єрського зв'язку [2].

Однак, перш ніж приділити увагу теоретико-правовому дослідженню діяльності регіональних сервісних центрів МВС України, слід звернутися до аналізу наукових публікацій,

присвячених з'ясуванню поняття та правової природи адміністративних послуг, а також співвідношенню понять «адміністративні послуги» та «публічно-сервісні послуги» в контексті реалізації функцій, закріплених за регіональними сервісними центрами МВС України.

Варто зазначити, що дефініція «послуга» виступає в якості родового поняття, яке створює передумови для теоретико-методологічного об'єднання досліджуваних правових конструкцій. Змістовне наповнення поняття «послуга», на переконання професора О.В. Джафарової, ототожнюється з економічними відносинами, коли йдеться про створення спеціальної споживчої вартості, в процесі здійснення певного різновиду трудової діяльності [3, с. 145]. Зазначений висновок має законодавче обґрунтування, оскільки відповідно до статті 1 Закону України «Про підприємництво», підприємництво - це безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством [4]. Таким чином, «послуги», як економічна категорія, розуміється в якості спеціального роду діяльності суб'єктів економічних відносин, здійснюваної в установленому законом порядку, з метою задоволення потреб громадян, шляхом створення нематеріальних благ.

У той же час, надання адміністративних послуг у сфері публічного управління має свої особливості. На переконання вчених, сервісна діяльність державно-владних органів значно відрізняється від сервісної діяльності комерційних підприємств, зокрема принципово неоднаковим цілепокладанням, порядком надання послуг, видами потреб, які вони задовольняють [3, с. 145]. Йдеться, зокрема, про мету здійснення публічно-сервісної діяльності щодо надання послуг, яка не передбачає отримання прибутку органами публічного управління та, серед іншого, має бути спрямованою на виконання фундаментальної функції державного управління, яка полягає у задоволенні потреб громадян у реалізації їх законних прав та обов'язків.

У якості прикладу, спрямованого на обґрунтування вищевказаної позиції варто навести висновок О. М. Євтушенка, відповідно до якого сервісна держава розглядається як особлива політична форма організації публічної влади, що володіє спеціальним апаратом управління, спрямованим на надання публічних послуг індивідам, а також система соціально-правових гарантій гідного життєзабезпечення людини, її прав і свобод [5, с. 36].

Також, вдалим, з теоретичної точки зору, є розуміння публічно-сервісної діяльності, запропоноване О.В. Карпенком, як пріоритетний напрямок розвитку державного управління в Україні, сутність якої полягає в наданні управлінських послуг громадянам, які є їх одержувачами – клієнтами держави (вигодонабувачами), а державні службовці й посадові особи органів місцевого самоврядування – надавачами (виконавцями), які реалізують ці послуги від імені держави [6, с. 11].

Із змісту вищевказаних наукових позицій випливає, що розуміння адміністративної послуги в діяльності регіональних сервісних центрів МВС сприймається багатьма науковцями не тільки в якості певного результату управлінської діяльності, спрямованої на прийняття управлінського рішення, але й механізму публічно-сервісного характеру, здійснюваного органами публічного управління в установленому законом порядку і спрямованого на реалізацію прав і законних інтересів громадян.

Складну правову природу адміністративної послуги також підкреслює О.Г. Князюк, коли зазначає, що поняття адміністративних послуг є збірним, оскільки включає низку аспектів щодо підстав, суб'єктів, процедур і результатів їх надання. Вчений переконаний, що «на сьогодні серед науковців відсутнє уніфіковане розуміння змісту поняття «адміністративна послуга», поряд із яким існують також усталені риси, серед яких доцільно виокремити такі: наявність у процедурі двох суб'єктів надання адміністративних послуг, один із яких наділений державно-владними повноваженнями, зокрема шляхом їх делегування, а також іншого суб'єкта, котрий, як правило, є споживачем таких послуг; наявність обов'язкового законодавчого закріплення конкретної адміністративної послуги та законодавчого визначен-

ня процедури її надання; особливий порядок надання адміністративних послуг, який потребує звернення особи; результатом надання адміністративних послуг найчастіше є видання певного акта» [7, с. 11].

У той же час, інститут надання адміністративних послуг, на переконання К.А. Фуглевич, не слід ототожнювати виключно з управлінською діяльністю публічно-сервісного характеру. Вчена переконана, що жодне з наявних як у науці, так і в законодавстві визначень поняття «адміністративна послуга» не може претендувати на вичерпну повноту ознак, що не дозволяє визнати цей аспект досліджуваної проблематики цілком розробленим. Розуміння юридичної природи адміністративних послуг має враховувати її невід'ємність від розуміння їх значущості для споживачів. Остання зумовлена здатністю держави, яка реалізує свої функції та виконує обов'язки, задовольняти потреби, законні інтереси громадян через номінальну реалізацію ними своїх прав і свобод [8, с. 8].

Якість надання адміністративних послуг, як невід'ємний елемент їхнього розуміння, відображений у дефініції, наведеній Н.І. Ільчаніною, а саме: «під адміністративними послугами слід розуміти результат здійснення уповноваженим суб'єктом владних функцій із нормативного закріплення прав та законних інтересів юридичних або фізичних осіб відповідно до їх заяви та у максимально якісний спосіб; а «механізм надання адміністративних послуг» варто розглядати як нормативно зафіксовану послідовність сервісно-орієнтованих дій органів публічного управління, що відповідають їх компетенції, спрямовані на набуття, зміну або припинення прав і обов'язків суб'єктів подання звернень» [9, с. 187]. Механізм надання адміністративних послуг ототожнюється авторкою з публічно-сервісною діяльністю, здійснюваною у межах визначених нормативно-правовими актами повноважень спеціально утворених державних органів та їх посадових осіб. Іншими словами, варто висновувати про невід'ємний теоретико-правовий зв'язок між поняттям «адміністративна послуга» та механізмом їх надання, який має сервісно орієнтований характер.

У доповнення до сформульованого вище висновку слід наголосити, що публічно-сер-

вісний характер діяльності органів публічного управління в процесі надання адміністративних послуг слугує характерною особливістю адміністрування, як функції діяльності системи територіальних органів з надання адміністративних послуг Міністерства внутрішніх справ, до числа яких структурно відноситься Головний сервісний центр МВС України та його структурні підрозділи, а саме: регіональні сервісні центри та територіальні сервісні центри.

Нагадаємо, що відповідно до Положення про Міністерство внутрішніх справ, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878, МВС є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, наділеним повноваженнями щодо організації діяльності територіальних органів з надання сервісних послуг, відповідно до підпункту 22 пункту 4 цього Положення [10].

Крім цього, до основних завдань названого відомства, серед інших, також зараховано забезпечення формування державної політики у сфері охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг [11].

Зазначені норми створили правові підстави для прийняття постанови Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 № 889 «Про утворення територіальних органів з надання сервісних послуг Міністерства внутрішніх справ», відповідно до якої утворено: Головний сервісний центр МВС як міжрегіональний територіальний орган з надання сервісних послуг МВС; регіональні сервісні центри в областях, Автономній Республіці Крим, містах Києві та Севастополі [12]. Отже, легалізація сервісних центрів МВС України та наділення їх повноваженнями щодо надання адміністративних послуг свідчить про запровадження партнерських відносин між державою та громадянським суспільством, коли і перші, і другі наділені взаємними правами та обов'язками. Концепт рівних прав та обов'язків у правовідносинах між публічними інституціями, як суб'єктами надання публічно-сервісних послуг, та громадянами фактично слугує головною ціллю адміністративної реформи. Держава не тільки вимагає виконання обов'язків від громадян,

але й несе публічно-правову відповідальність, в процесі невиконання або неналежного виконання власних зобов'язань перед суспільством та задоволення інтересів громади.

Підкреслюючи рівноправний характер відносин між публічними інституціями та громадянами, В. Б. Авер'янов висноує, що термін «адміністративні послуги» спрямований не на виокремлення нового виду адміністративно-правових відносин між державними органами і приватними особами, а на якісну переоцінку характеру взаємостосунків між державою і людиною. Адже «владне розпорядництво» з боку державних органів, їх посадових осіб – це один формат оцінки їх відносин з громадянами чи юридичними особами, а надання тими самими суб'єктами «адміністративних послуг» останнім – зовсім інший. Таке розуміння більш повно відповідає новій ідеології «служіння держави» перед людиною. «Служіння» з боку виконавчої влади – це і є, власне кажучи, надання її органами послуг [13, с. 239–240]. Притримуючись вказаної наукової позиції, слід підкреслити, що характерною особливістю функцій органів публічного управління щодо надання адміністративних послуг слугує невід'ємність такої публічно-сервісної діяльності від її результату, адже останній спрямований на визначення якості надання адміністративних послуг.

При цьому, з метою підвищення якості надання адміністративних послуг, Кабінетом Міністрів України визначені стратегічні напрямки підвищення якості їх надання, до числа яких відноситься:

- максимальна децентралізація надання адміністративних послуг;
- забезпечення конкурентоспроможної оплати праці в адміністративних органах, сприяння виробленню у працівників мотивації для досягнення кінцевого результату, а не формального дотримання правил;

– розроблення стандартів надання адміністративних послуг;

– запровадження сучасних форм надання адміністративних послуг, що дасть можливість організувати отримання всіх або найбільш поширених адміністративних послуг, які надаються на певному адміністративно-територіальному рівні, в одному приміщенні;

– здійснення оплати послуг безпосередньо на місці [14].

**Висновки.** Таким чином, в контексті широкого підходу до розуміння публічно-сервісної діяльності регіональних сервісних центрів МВС, варто говорити про реалізацію цим територіальним органом МВС, поряд з публічно-сервісними, й публічно-управлінських функцій. Саме такий, комплексний підхід до розуміння діяльності регіональних сервісних центрів МВС використовує С.Є. Петров, коли наголошує на наділенні територіальних сервісних центрів МВС публічно-сервісними та публічно-управлінськими повноваженнями [15, с. 299].

Висловлені наукові підходи створили передумови для формулювання авторського розуміння сутності публічно-сервісної діяльності регіональних сервісних центрів ГСЦ МВС України, як врегульованої нормами адміністративного права процедури реалізації публічно-управлінської та публічно-сервісної функції, з метою створення умов для реалізації прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, шляхом надання в установленому законом порядку на платній та безоплатній основі адміністративних та сервісних послуг.

**Перспективи подальших розвідок** полягають у необхідності формування цілісного уявлення про адміністративно-правове регулювання діяльності регіональних сервісних центрів МВС у сфері надання публічно-сервісних послуг.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: указ Президента України від 22.07.1998 № 810/98. Офіційний вісник України. 1999. № 21. Ст. 943.
2. Про деякі заходи із забезпечення надання якісних публічних послуг: указ Президента України від 04 вересня 2019 року №647/2019. Офіційний вісник Президента України. 2019. № 20. Ст. 803.
3. Джафарова О.В. Публічно-сервісна діяльність Міністерства внутрішніх справ України: питання сьогодення. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2020. № 2(89). С. 143–152.

4. Про підприємництво: Закон України від 07.02.1991 № 698-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 14. Ст. 168.
5. Євтушенко О. М. Роль державної влади й місцевого самоврядування в розбудові сервісної держави з надання якісних публічних послуг. Науково-методичний журнал. Політичні науки. 2009. Вип. 109. С. 32–37.
6. Карпенко О. В. Механізм формування та реалізації сервісно-орієнтованої державної політики в Україні : дис. ... д-ра наук з держ. управління : 25.00.02. Київ, 2016. 466 с.
7. Князюк О.Г. Адміністративні послуги в діяльності сервісних центрів МВС України: автореф. канд. юрид. наук : 12.00.07. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2021. 27 с.
8. Фуглевич К.А. Адміністративні послуги: поняття, види, процедурне регулювання : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 25 с.
9. Ільчанинова Н.І. Механізм надання адміністративних послуг в умовах реформування територіальної організації влади в Україні : дис... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Миколаїв, 2019. 220 с.
10. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ: постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878.
11. Цілі і задачі міністерства // Єдиний портал органів системи МВС України : офіц. сайт. URL: [https://mvs.gov.ua/ua/pages/4584\\_goals.htm/](https://mvs.gov.ua/ua/pages/4584_goals.htm/)
12. Про утворення територіальних органів з надання сервісних послуг Міністерства внутрішніх справ: постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 № 889. Офіційний вісник України. 2015. № 90. Ст. 3024.
13. Авер'янов В. Б.: Вибрані наукові праці / [Нагребельний В. П., Кисіль Л. Є., Педько Ю. С. та ін.] / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка, О. Ф. Андрійко / В. Б. Авер'янов. К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. 448 с.
14. Про схвалення Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2006 р. № 90-р. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/2927762>
15. Петров С.Є. Місце Головного сервісного центру МВС України в системі суб'єктів адміністративного права. Юридична наука. 2020. № 2(104). С. 298–309.

**Приймаченко Д. В.,**

<https://orcid.org/0000-0001-8504-2450>

*доктор юридичних наук, професор, проректор з наукової роботи  
Університету митної справи та фінансів*

**Віхляєв М. Ю.,**

<https://orcid.org/0000-0002-1906-5176>

*доктор юридичних наук, професор,  
професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права  
Ужгородського національного університету*

## **ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ СУДУ ТА ДОСТУП ДО СУДОВИХ РІШЕНЬ ЯК ГАРАНТІЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУДДІВ**

### **RECEIVING INFORMATION ABOUT COURT ACTIVITIES AND ACCESS TO COURT DECISIONS AS A GUARANTEE OF EFFECTIVE PUBLIC CONTROL OF THE ACTIVITIES OF JUDGES**

У статті здійснено аналіз нормативно-правових засад регулювання та стану реалізації окремих форм громадського контролю за діяльністю суддів, а саме: отримання інформації про діяльність суду та доступу до судових рішень, надання та оприлюднення інформації про діяльність суду та порядку надання такої інформації. З'ясовано, що законодавством на суди покладено обов'язок надання доступу громадськості до публічної інформації про діяльність суду засобами систематичного та оперативного оприлюднення публічної інформації в офіційних друкованих виданнях, розміщення публічної інформації на офіційному веб-сайті ДСА, веб-сайтах судів та у мережі Інтернет, розміщення публічної інформації на інформаційних стендах у приміщеннях суду, надання інформації за запитами на інформацію, надання відкритого доступу до Єдиного державного реєстру судових рішень.

Встановлено, що з метою покращення рівня доступу громадськості до інформації про діяльність судів доцільно: по-перше, нормативно врегулювати Порядок розгляду в судах звернень громадян та запитів на надання публічної інформації про діяльність суду, в якому необхідно визначити види публічної інформації про діяльність суду, яка є загальнодоступною та розміщується на інформаційних ресурсах ДСА, види публічної інформації про діяльність суду, яка може надаватись за запитом, види публічної інформації про діяльність суду, яка не може надаватись за публічним запитом та складає державну таємницю, та інформацію з обмеженим доступом та містить конфіденційну інформацію, суб'єкти розгляду запитів, порядок розгляду електронних запитів та формування і направлення відповідей заявнику; по-друге, передбачити можливість доступу до Єдиного державного реєстру судових рішень засобом ідентифікації громадян України через Єдиний портал державних послуг «Дія».

**Ключові слова:** діяльність судів, громадський контроль за діяльністю судів, форми громадського контролю, інформація про діяльність судів, судові рішення, доступ до судових рішень.

The article analyzes the regulatory and legal bases of regulation and the state of implementation of certain forms of public control over the activities of judges, namely: obtaining information about the court's activities and access to court decisions, providing and publicizing information about the court's activities and the procedure for providing such information. It was found out that the legislation mandates courts to provide public access to public information about the court's activities by means of systematic and prompt publication of public information in official printed publications, placement of public information on the official website of the State Administrative Court, court websites and online Internet, placement of public information on information stands in court premises, provision of information upon requests for information, provision of open access to the Unified State Register of Court Decisions.

It has been established that in order to improve the level of public access to information about the activities of the courts, it is advisable: first, to normatively regulate the Procedure for consideration in courts of appeals from citizens and requests for providing public information about the activities of the court, in which it is necessary to define the types of public information about the activities of the court, which is publicly available and posted on the information resources of the State Administrative Court, types of public information about court activities that can be provided upon request, types of public information about court activities that cannot be provided upon public request and constitutes a

state secret, and information with limited access and contains confidential information, the subjects of consideration of requests, the procedure for consideration of electronic requests and the formation and sending of responses to the applicant; secondly, to provide access to the Unified State Register of Court Decisions as a means of identifying citizens of Ukraine through the Unified State Services Portal "Diya".

**Key words:** *activity of courts, public control over the activity of courts, forms of public control, information about the activity of courts, court decisions, access to court decisions.*

**Актуальність тематики статті.** Демократичні засади діяльності нашої держави в тому числі реалізуються в судовій системі через дотримання принципів гласності, відкритості судового процесу та доступності інформації про діяльність суду та судових рішень, які закладені в нормах Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [1]. Через реалізацію принципу гласності та відкритості судового процесу реалізується функція громадського контролю за діяльністю судів в Україні як ключова форма демократії та людиноцентристської моделі побудови держави. Суди як будь-які інші органи публічної влади зобов'язані забезпечувати інформування громадян про результати своєї діяльності, створювати умови для доступу громадян не лише до судочинства як учасників судового процесу, а й забезпечувати доступ громадян до інформаційних ресурсів судової системи з дотриманням принципів неупередженості, відкритості та доцільності.

Вищезазначене аргументує необхідність здійснення моніторингу діяльності суддів за станом дотримання прав громадян щодо участі в діяльності органів публічної влади засобом здійснення громадського контролю за їх діяльністю та актуалізації тих питань, які виникають на шляху реалізації такого права та висловлення науково обґрунтованих положень щодо належного правового забезпечення та практики реалізації такого права. У зв'язку з цим актуальним дослідницьким завданням є виокремлення правових засад регулювання та стану реалізації окремих форм громадського контролю за діяльністю суддів, а саме отримання інформації про діяльність суду та доступу до судових рішень.

**Стан дослідження тематики статті.** Роль контролю як соціального явища обґрунтовано у дослідженнях таких вчених, як: В. Авер'янова, О. Данільяна, В. Тарана та ін. Різноманітним аспектам функціонування громадського контролю присвячено праці В. Афанасьєва, А. Балкова, С. Денисюка, А. Крупник,

С. Кушнір, Т. Наливайко, І. Попової та ін. Громадський контроль за діяльністю різних органів влади розглядали: О. Бондарчук, А. Бухачевич, Л. Гапоненко, В. Гаращук, С. Денисюк, С. Косінов, Г. Пришляк, О. Сушинський та інші. Однак, незважаючи на наявний цінний доробок вітчизняних та зарубіжних вчених, слід констатувати, що проблеми громадського контролю за діяльністю суду у юридичній літературі майже не було висвітлено. Певною мірою дана проблематика належить до кола наукових інтересів таких дослідників, як: В. Городовенко, П. Каблак, В. Маляренко, О. Овсяннікова, С. Прилуцький, однак вона все ще потребує свого комплексного дослідження, адже на сьогодні помітна динаміка росту суспільного запиту на ефективний громадський контроль за забезпеченням якісного та справедливого правосуддя.

**Виклад основних положень.** Однією із форм громадського контролю за діяльністю судів є отримання публічної інформації про діяльність суду на підставі надходження запиту на отримання інформації про діяльність суду, відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» [2]; та надання громадськості публічної інформації про діяльність судів в Україні, шляхом узагальнення такої інформації аналітичними підрозділами Державної судової адміністрації України (далі – ДСА України), зокрема: систематичного та оперативного оприлюднення публічної інформації в офіційних друкованих виданнях; розміщення публічної інформації на офіційному веб-сайті ДСА України, веб-сайтах судів та у мережі Інтернет; розміщення публічної інформації на інформаційних стендах у приміщеннях суду; надання відкритого доступу до Єдиного державного реєстру судових рішень.

Право на звернення громадян до суду з метою отримання інформації про їх діяльність реалізується на підставі низки нормативних актів: Закону України «Про судоустрій та статус суддів»; Закону України «Про доступ до публічної



інформації» (далі – Закону) [2], Закону України «Про звернення громадян» [3]; Положення про порядок розгляду звернень громадян і юридичних осіб радою суддів загальних судів [4]; Положення про порядок організації доступу до публічної інформації, що знаходиться у володінні Державної судової адміністрації України [5] та Порядок розгляду звернень громадян та запитів на публічну інформацію, затверджені наказом Державної судової адміністрації України від 24.05.2021 № 173 [6]; Положення про забезпечення доступу до публічної інформації, затверджене Наказом керівника апарату Верховного Суду від 18 липня 2018 р. № 107-ОД [7]. Аналіз нормативно-правових актів, які регулюють порядок розгляду звернень громадян, які надходять до судів та порядок розгляду запитів на публічну інформацію дає можливість констатувати відсутність єдиних підходів в системі національного судочинства. Так в Державній судовій адміністрації України (далі – ДСА України), яка є державним органом у системі правосуддя, який здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади у межах повноважень, установлених законом затверджені відповідні Положення про порядок розгляду звернень громадян та запитів на публічну інформацію, але лише тих які надходять до ДСА України. В кожному суді діють свої відповідні положення, які затверджені наказами голів судів, одна це переважно положення про розгляд звернень громадян, розроблені на виконання Закону України «Про звернення громадян» [8], натомість порядку розгляду запитів на доступ та надання публічної інформації судами не розроблено. У зв'язку з цим для виправлення такої правової прогалини, Ткаченко І.Ю. пропонує розробити Типове Положення «Про порядок розгляду в судах звернень громадян та запитів на надання публічної інформації про діяльність суду», яке має затверджуватись Наказом ДСА та включати такі положення: види публічної інформації про діяльність суду, яка є загальнодоступною та розміщується на інформаційних ресурсах ДСА; види публічної інформації про діяльність суду, яка може надаватись за запитом; види публічної інформації про діяльність суду, яка не може надаватись за публічним запитом та складає державну таєм-

ницю, та інформацію з обмеженим доступом та містить конфіденційну інформацію; суб'єкти розгляду запитів; порядок розгляду запитів та формування і направлення відповідей заявнику (з урахуванням особливостей подання та розгляду електронних запитів) [9, с. 445].

Співставивши норми Закону «Про доступ до публічної інформації» в якому наведено визначення поняття «публічна інформація» та Закону «Про судоустрій та статус суддів», яким урегульовано діяльність судової системи можна визначити, що до публічної інформації про діяльність суду, яка може надаватись в усній та письмовій формах та у вигляді документованої інформації, в тому числі у електронному вигляді, слід віднести інформацію про: місцезнаходження, поштову адресу, номери засобів зв'язку, адресу офіційного веб-сайту та адресу електронної пошти для направлення електронних запитів на інформацію; прізвище, ім'я та по-батькові, контактний номер телефону або іншого засобу зв'язку, голови та його заступників, основні функції структурних підрозділів, крім випадків, коли ці відомості належать до інформації з обмеженим доступом; розклад роботи та графік прийому громадян; вакансії, порядок та умови проходження конкурсу на заміщення вакантних посад; порядок складання, подання запиту на інформацію до суду; банківські реквізити для сплати державного мита (судового збору). Формами оприлюднення публічної інформації про діяльність суду є: оприлюднення публічної інформації в засобах масової інформації; розміщення публічної інформації на офіційному веб-сайті Суду в мережі Інтернет; розміщення публічної інформації на інформаційних стендах у приміщенні Суду; надання інформації за запитом про публічну інформацію. Все це дає можливість громадськості у тому числі ЗМІ отримувати публічну інформацію про діяльність суду з офіційних джерел та позбавляє їх необхідності звернення до суду з запитом про її отримання. В той же час це не позбавляє громадян звертатись до суду з запитом на отримання публічної інформації при умові, що така інформація не мала офіційного оприлюднення та не є інформацією з обмеженим доступом, а відповідно не може надаватись на запити громадян. Однак слід зауважити, що чіткий перелік або

хоча б ознаки інформації, яка не може надаватися судами громадянам на їх запит законом не визначено, що викликає конфліктні ситуації у відносинах суду та громадськості, не сприяє налагодженню взаємодії між ними.

Здійснивши порівняльний аналіз норм Закону «Про інформацію» та Закону «Про судострій та статус суддів» можна з'ясувати види інформації про діяльність судів та суддів, яка є відкритою (тобто для публічного доступу), зокрема це інформація: про стан судочинства; про результати діяльності суду щодо розгляду судових спорів; про факти порушення прав і свобод людини і громадянина в діяльності суду; про призначення суддів та звільнення їх з посад; про нагородження суддів та дисциплінарну відповідальність суддів; інші відомості, доступ до яких не може бути обмежено відповідно до законів та міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; про розпорядження бюджетними коштами, володіння, користування чи розпорядження державним, комунальним майном, яке перебуває у віданні суду; про декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру суддів та посадових осіб судових органів, оформленої за формою і в порядку, що встановлені Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції», крім відомостей, зазначених в абзаці другого частини другої статті 12 вищезазначеного Закону.

Порядок надання судьями таємної інформації до якої віднесено інформацію, яка містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю, регулюється низкою законодавчих актів: Законів України «Про державну таємницю», «Про банки та банківську діяльність», КПК України та ін.

До службової інформації розпорядником якої є суд відповідно до ст. 9 України «Про доступ до публічної інформації» можна віднести інформацію: 1) щодо внутрішньо-організаційної роботи апарату суду, ведення діловодства, відправки кореспонденції та ін.; 2) зібрану в процесі судової діяльності, яку не віднесено до державної таємниці. Перелік відомостей, що становлять службову інформацію в судах в єдиному уніфікованому документі не визна-

чено, тому їх перелік узагальнюють голови судів в окремих внутрівідомчих наказах. На рівні Верховного Суду цей перелік затверджено наказом керівника апарату Верховного Суду.

Процедура розгляду запитів на публічну інформацію, які надходять до суду та надання відповідей на них окрім закону частково регулюється Положенням про забезпечення доступу до публічної інформації, затверджене Наказом керівника апарату Верховного Суду від 18 липня 2018 р. № 107-ОД [7]. Аналогічні положення затверджені головами судів та діють в судах різної юрисдикції. З метою спрощення процедури оформлення письмових запитів на інформацію особа може подавати запит шляхом заповнення відповідних форм запитів на інформацію, які можна отримати на офіційному веб-сайті Суду та у відділі документального забезпечення (канцелярія) Суду. У разі якщо з поважних причин (інвалідність, обмежені фізичні можливості тощо) особа не може подати письмовий запит, його має оформити відповідальна особа, обов'язково зазначивши в запиті своє ім'я, контактний телефон. Копія такого запиту надається особі, яка його подала.

Суттєвим кроком на шляху більш спрощеного доступу громадян до судочинства та розширення можливостей для доступу громадськості до інформації про діяльність стало запровадження системи електронного судочинства. Важливим для розвитку електронного судочинства в Україні є розроблення Міжвідомчою робочою групою ДСА з впровадження електронного судочинства Концепції електронного суду України (e-court) та проект відповідних змін до законодавства [10; 11]. Ця концепція поклала початок запровадження в Україні системи електронного судочинства, і сьогодні електронні ресурси судів надають можливість подачі позовів з віддаленого комп'ютера (автоматизованого робочого місця), відправку документів в електронному вигляді, обмін даними про справи та документів між автоматизованими системами різних виробників, відправку листів та повідомлень учасникам судового процесу. В межах системи електронного судочинства запроваджена та діє «Єдина судова інформаційна система» (ЄСІС), яка створюється для формування інформаційного простору судів загальної юрисдикції, ДСА,

інших органів та установ судової системи та створення передумов для міжвідомчого обміну інформації ([http://court.gov.ua/tu16/info\\_suddi/conzercia/](http://court.gov.ua/tu16/info_suddi/conzercia/)). Система ЄСІС має три контури доступу: 1) загальний (доступ до загальнодоступної судової інформації, у тому числі зовнішнім користувачам); 2) відомчий (доступ працівникам суду та ДСА до службової інформації, що не потребує спеціального захисту з урахуванням вимог постанови Кабінету Міністрів України від 29 березня 2009 р. «Про затвердження Правил забезпечення захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах»); 3) закритий (доступ чітко визначеним особам до закритої інформації (містить державну та військову таємницю, тощо). Закритий контур не має фізичного зв'язку з відомчим рівнем та виконується згідно з вимогами законодавчих та нормативно-правових актів з питань захисту інформації) [12, с. 109–110]. Через сайт судової влади користувач загального доступу має можливість доступу до інформації про судову владу взагалі та окремі організації (зокрема, контактну інформацію, часи прийому, зразки документів та інше); до копій судових рішень в Єдиному державному реєстрі судових рішень; до судової практики, що офіційно публікується Верховним судом України та вищими спеціалізованими судами; до графіків судових засідань. Користувачем, зареєстрованим на сайті судової влади, може бути будь-хто бажаючий. Йому надаються додаткові можливості щодо: 1) отримання повного тексту процесуальних документів по справах, де він є стороною процесу або адвокатом; 2) отримання автоматичного повідомлення (наприклад, електронною поштою) про зміну стану своїх справ та прийняття нових документів по справі; 3) подання в суд позовних заяв та документів з своєї справи в електронному вигляді з використанням електронного цифрового підпису.

Однак самим великим досягненням є запровадження Єдиного державного реєстру судових рішень (ЄДРСР), що являє собою автоматизовану систему збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку та надання електронних копій судових рішень, який було запущено з прийняттям Закону України від 22 грудня 2005 року № 3262-IV «Про доступ до судових

рішень» [13], і наразі він постійно удосконалюється однак в період введення військового стану у зв'язку зі збройною агресією росії 24 лютого 2022 тимчасово дія його призупинена. До реєстру вносяться усі рішення судів України у цивільних, адміністративних, господарських справах, справах про адміністративні правопорушення та кримінальних провадженнях, з якими через пошукову систему ресурсу сайту ЄДРСР (<https://reyestr.court.gov.ua/>), будь-яка особа яка має бажання оцінити законність рішення суддів в окремих категоріях справ чи рішення конкретного судді може через пошукову систему з ними ознайомитись, що є чи не основним ефективним засобом громадського контролю за діяльністю судів. Так, відповідно до ст. 4 цього Закону «судові рішення, внесені до Реєстру, є відкритими для безоплатного цілодобового доступу на офіційному веб-порталі судової влади України. Загальний доступ до судових рішень на офіційному веб-порталі судової влади України забезпечується з дотриманням вимог статті 7 цього Закону. Для реалізації права доступу до судових рішень, внесених до Реєстру, користувачу надаються можливості пошуку, перегляду, копіювання та роздрукування судових рішень або їхніх частин. Обмеження права вільного користування офіційним веб-порталом судової влади України допускається настільки, наскільки це необхідно для захисту інформації, яка за рішенням суду щодо розгляду справи у закритому судовому засіданні підлягає захисту від розголошення. Державна судова адміністрація України з 20 червня 2022 року відновила загальний доступ до Єдиного державного реєстру судових рішень та роботу сервісу «Стан розгляду справ», однак доступ до Реєстру на період військового стану поки здійснюватиметься в тестовому режимі, а у випадку виявлення ознак кіберзагроз, доступ до реєстру може обмежуватися [14].

Попри те, що Україна набрала значних обертів на шляху до електронного документообігу та електронного судочинства, зокрема нами була вивчена і вивчається практика такої діяльності в інших країнах. Зокрема, ще в 1998 році частиною судової системи США став «електронний суд» («e-court»), що забезпечує доступ для отримання інформації про

судові справи та іншу визначену законодавством інформацію, пов'язану із судочинством. Для повсюдного впровадження електронного зберігання документів у всіх федеральних судах США було прийнято систему «Управління справами / Електронний Архів справ» (Case Management / Electronic Case Files (CM/ECF)) для формування загальної інтегрованої системи, яка в свою чергу доповнена системою «Відкритий доступ до судових електронних звітів» (Public Access to Court Electronic Records (PACER)) для забезпечення доступу до відповідних файлів в Інтернеті (<http://www.pacer.gov/cmecf/>) [15, с. 32].

**Висновки.** В підсумку слід зазначити, що в межах даної статті здійснено аналіз нормативно-правових засад регулювання та стану реалізації окремих форм громадського контролю за діяльністю суддів, а саме: отримання інформації про діяльність суду та доступу до судових рішень, надання та оприлюднення інформації про діяльність суду та порядку надання такої інформації. З'ясовано, що законодавством на суди покладено обов'язок надання доступу громадськості до публічної інформації про діяльність суду засобами систематичного та оперативного оприлюднення публічної інформації в офіційних друкованих виданнях, розміщення публічної інформації

на офіційному веб-сайті ДСА, веб-сайтах судів та у мережі Інтернет, розміщення публічної інформації на інформаційних стендах у приміщеннях суду, надання інформації за запитом на інформацію, надання відкритого доступу до Єдиного державного реєстру судових рішень.

Встановлено, що з метою покращення рівня доступу громадськості до інформації про діяльність судів доцільно: по-перше, нормативно врегулювати Порядок розгляду в судах звернень громадян та запитів на надання публічної інформації про діяльність суду, в якому необхідно визначити види публічної інформації про діяльність суду, яка є загальнодоступною та розміщується на інформаційних ресурсах ДСА, види публічної інформації про діяльність суду, яка може надаватись за запитом, види публічної інформації про діяльність суду, яка не може надаватись за публічним запитом та складає державну таємницю, та інформацію з обмеженим доступом та містить конфіденційну інформацію, суб'єкти розгляду запитів, порядок розгляду електронних запитів та формування і направлення відповідей заявнику; по-друге, засобом ідентифікації громадян України через Єдиний портал державних послуг «Дія» передбачити можливість доступу до Єдиного державного реєстру судових рішень.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Про судоустрій та і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
2. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України*. № 32. 2011. Стор. 1491. Ст. 314.
3. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. № 47. 1996. Ст. 256.10.
4. Про затвердження Положення про порядок розгляду звернень громадян і юридичних осіб радою суддів загальних судів: Рішення ради суддів загальних судів від 14 травня 2013 року № 31. URL: [https://court.gov.ua/userfiles/polozh\\_pro\\_zvernen\\_pdf.pdf](https://court.gov.ua/userfiles/polozh_pro_zvernen_pdf.pdf) (дата звернення: 12.12.2022)
5. Про затвердження Положення про порядок організації доступу до публічної інформації, що знаходиться у володінні Державної судової адміністрації України: Наказ Державної судової адміністрації України від 24.05.2021 № 173. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0173750-21/card6#Public> (дата звернення: 12.12.2022).
6. Про затвердження Порядку розгляду звернень громадян та запитів на публічну інформацію: Наказ Державної судової адміністрації України від 24.05.2021 № 173. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0173750-21/card6#Public> (дата звернення: 12.12.2022).
7. Про затвердження Положення про забезпечення доступу до публічної інформації: Наказ керівника апарату Верховного Суду від 18 липня 2018 р. № 107-ОД. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/pologprozab> (дата звернення: 12.12.2022).
8. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. № 48. 1992. Ст. 650.

9. Ткаченко І.Ю. Підстави подання та порядок розгляду запиту на отримання інформації про діяльність суду. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. №4. 2022. С. 438–445. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-4-438-445> (дата звернення: 12.12.2022).

10. Концепція електронного суду України / Державне підприємство «Інформаційні судові системи». К., 2012. URL: [http://www.kbs.org.ua/files/koncept\\_d.pdf](http://www.kbs.org.ua/files/koncept_d.pdf) (дата звернення: 12.12.2022).

11. Про затвердження Концепції Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : Наказ Державної судової адміністрації України від 13.04.2018 р. № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0168750-18> (дата звернення: 12.12.2022).

12. Кушакова-Костицька Н. В. Електронне правосуддя: українські реалії та зарубіжний досвід. Юридичний часопис. 2013. № 1. С. 103–109. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/4656/1/20.pdf>. (дата звернення: 12.12.2022).

13. Про доступ до судових рішень: Закон України від 22 грудня 2005 року № 3262-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 15. Ст. 128.

14. ДСА в тестовому режимі відновила доступ до ЄДРСР. 20 червня 2022. Електронний ресурс «Ліга Закон». URL: [https://jurliga.ligazakon.net/news/211975\\_dsa-v-testovomu-rezhim-vdnovila-dostup-do-drsr](https://jurliga.ligazakon.net/news/211975_dsa-v-testovomu-rezhim-vdnovila-dostup-do-drsr) (дата звернення: 12.12.2022).

15. Бринцев О. В. «Електронний суд» в Україні. Досвід та перспективи: монографія. Харків: Право, 2016. 72 с. URL: <https://hr.arbitr.gov.ua/userfiles/bryncev07122016.pdf> (дата звернення: 12.12.2022).

УДК 342.951  
DOI <https://doi.org/10.32782/39221407>

**Рогозіннікова К. С.,**  
*кандидат юридичних наук,  
асистент кафедри відновного правосуддя та приватної детективної діяльності  
Навчально-науковий інститут права  
Національний університет водного господарства та природокористування*

## **ЦЕНТРИ З НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ВТОРИННОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ ЯК СУБ'ЄКТИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ**

### **CENTERS FOR PROVISION OF FREE SECONDARY LEGAL ASSISTANCE AS SUBJECTS OF PREVENTION AND COUNTERMEASURES AGAINST DOMESTIC VIOLENCE**

У статті надано характеристику центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги як суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству. Підкреслено подвійну роль центрів, як суб'єктів, які діють, по-перше, з метою забезпечення жертвам домашнього насильства та насильства за ознакою статі доступ до правосуддя, зокрема, шляхом надання безоплатної вторинної правової допомоги, по-друге, в рамках правопросвітницької діяльності, сприяють запобіганню та протидії домашньому насильству.

Окремо розглянуто питання надання безоплатної вторинної правової допомоги особам, постраждалим від домашнього насильства та насильства за ознакою статі. Проаналізовані статистичні показники звернень таких осіб до центрів загалом і в розрізі наданих їм правових послуг. Зроблено висновок, що невелика кількість звернень, пов'язана з латентним характером самого домашнього насильства і з непоінформованістю його жертв про свої права. Наведено перелік документів, які повинна надати постраждала особа для підтвердження свого правового статусу та відзначено, що такі особи мають право на безоплатну вторинну правову допомогу з моменту звернення до правоохоронних органів з відповідною заявою, що є позитивним законодавчим рішенням. Встановлено, що з метою забезпечення доступу до безоплатної правової допомоги осіб, які постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі центри безоплатної вторинної правової допомоги організовують консультативні пункти доступу в закладах з підтримки постраждалих від домашнього насильства.

Охарактеризовано діяльності центрів є правопросвітницька робота у сфері запобігання та протидії домашньому насильству або насильству за ознакою статі. Констатовано ефективну роботу центрів в цьому напрямку, адже вони налагоджують взаємодію з іншими суб'єктами запобігання домашньому насильству, сприяють формування нульової толерантності до проявів домашнього насильства через інформаційні компанії, проводять навчання працівників для ефективної психологічної комунікації з жертвами.

**Ключові слова:** домашнє насильство, безоплатна вторинна правова допомога, правова допомога, правопросвітництво.

The article provides a description of centers providing free secondary legal assistance as subjects of prevention and countermeasures against domestic violence. It has been established that the centers for providing free secondary legal assistance play a double role, because firstly, they act as subjects of providing victims of domestic violence and gender-based violence with access to justice and other mechanisms of legal protection, including by providing free legal assistance in accordance with the procedure established by the Law of Ukraine "On Free Legal Aid"; secondly, within the scope of their legal education activities, the centers contribute to the prevention and counteraction of domestic violence.

The issue of providing free secondary legal assistance to victims of domestic violence and gender-based violence was separately considered. The statistical indicators of the appeals of such persons to the centers in general and in terms of the legal services provided to them were analyzed. It was concluded that the small number of appeals is related to the latent nature of domestic violence itself and the lack of awareness of its victims about their rights. The list of documents that the injured person must provide to confirm his legal status is given. It has been established that in order to ensure access to free legal aid for victims of domestic violence and gender-based violence, the centers of free secondary legal aid organize advisory access points in institutions for the support of victims of domestic violence.

The activity of the centers is characterized by legal education work in the field of preventing and countering domestic violence or gender-based violence. The effective work of the centers in this direction has been established, because they

establish interaction with other subjects of prevention of domestic violence, promote the formation of zero tolerance for manifestations of domestic violence through information companies, conduct training of employees for effective psychological communication with victims.

**Key words:** *domestic violence, free secondary legal assistance, legal assistance, legal education.*

**Постановка проблеми.** Кожен з нас може отримати безоплатну правничу допомогу, яка гарантована національним законодавством та міжнародними документами. З метою реалізації цього права держава створила систему безоплатної правової допомоги, нормативно врегулювала особливості її надання.

Інститут безоплатної правової допомоги функціонує в Україні ще з 2012 року і показав ряд своїх переваг, адже охоплює широку систему установ, включає різні види (первинну та вторинну) правової допомоги та різні послуги, забезпечує її надання різним категоріям громадян. Серед таких категорій особливо вразливими є особи, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі. Саме тому законодавець визначив їх серед суб'єктів, які мають право отримати безоплатну правову допомогу, а самі центри як суб'єкти запобігання та протидії домашньому насильству.

**Стан опрацювання.** Питання особливостей діяльності центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги в контексті запобігання та протидії домашньому насильству є малодослідженим в наукових колах, проте активно висвітлюється на офіційних сайтах системи безоплатної правової допомоги та Міністерства юстиції України.

**Метою статті** є характеристика ролі та значення центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги як суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству.

**Виклад основного матеріалу.** Як нами вже було зазначено центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги відіграють подвійне значення, оскільки по-перше, виступають суб'єктами забезпечення постраждалим від домашнього насильства та насильства за ознакою статі особам доступу до правосуддя та інших механізмів юридичного захисту у тому числі шляхом надання безоплатної правової допомоги у порядку, встановленому Законом України «Про безоплатну правову допомогу»; по-друге, в межах своєї правопросвітницької діяльності центри сприяють запобіганню та

протидії домашньому насильству. Розглянемо цих два аспекти окремо.

Так, «правнича допомога» є поняттям, яке всебічно та активно досліджується в наукових колах. Його правова природа з однієї сторони, є зрозумілою, з іншої дискусійною. Автори монографії «Конституційно-правовий статус адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу» підкреслюють універсальність права на безоплатну правову допомогу, яка проявляється в тому, що воно охоплює всі сфери здійснення прав і обов'язків людини і громадянина, супроводжує реалізацію практично всіх прав, свобод, законних інтересів особи, її правову дійсність [2, с. 56]. Це твердження, на наше переконання, найбільш точно відображає правову природу досліджуваного права.

Безоплатна правова допомога згідно із Законом України «Про безоплатну правову допомогу» складається із первинної та вторинної. Безоплатна первинна правова допомога – вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права й свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [4].

Безоплатна вторинна правова допомога – вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя. Безоплатна вторинна правова допомога включає такі види правових послуг: захист; здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складення документів процесуального характеру. Перелік суб'єктів безоплатної вторинної правової допомоги чітко визначений у законі. Із січня 2018 року особи, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі, набули права на всі види безоплатної вторинної правової допомоги.

З 7 січня 2018 року до 1 січня 2021 року місцеві центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги ухвалили 2 203 рішення про надання безоплатної вторинної правової допомоги особам, що постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі [3]. Загалом з 1 липня 2015 року по 31 січня 2023 року центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги було надано 5961 правову послугу особам, що постраждали від домашнього насильства [9]. Таку кількість звернень не можна назвати значною, що в деякій мірі пов'язано і з латентним характером самого домашнього насильства і з непоінформованістю його жертв про свої права.

Міністерство юстиції України опублікувало статистичні дані за 2020 рік в розрізі правових потреб жертв домашнього насильства чи насильства за ознакою статі. Зокрема, протягом 2020 року було прийнято 1 172 рішення щодо надання безоплатної вторинної правової допомоги. Переважна більшість звернень (96%) надходила від жінок. Середній вік постраждалих, що зверталися до центрів становив 31–40 років (майже 36%).

Щодо їх правових потреб, то питання сімейного права цікавило 29,5%; інших питань – 26,7%; цивільного процесу – 21,8%; кримінального процесу – 8,3%; житлового права – 4,2%. 30% клієнтів, які є постраждалими від домашнього насильства і яким була надана допомога, звертаються до системи безоплатної правової допомоги повторно з інших питань. Часто це супутні правові питання – розподіл майна, позбавлення батьківських прав тощо [3].

Особи, які потребують безоплатної вторинної правової допомоги і є жертвами домашнього насильства чи насильства за ознакою статі повинні підтвердити свій правовий статус відповідними документами. Перелік таких документів є затвердженим і сюди відноситься:

- витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань, у якому міститься інформація про вчинення злочину, пов'язаного з насильством;

- талон-повідомлення про вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з насильством, виданий уповноваженим підрозділом органу Національної поліції, за формою, затвердженою МВС;

- копія протоколу про вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 173<sup>2</sup> Кодексу України про адміністративні правопорушення;

- копія постанови про накладення адміністративного стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з насильством;

- копія заяви до суду про видачу або продовження обмежувального припису стосовно кривдника; рішення суду про видачу або продовження обмежувального припису стосовно кривдника;

- копія винесеного працівником уповноваженого підрозділу органів Національної поліції термінового заборонного припису;

- направлення постраждалих осіб до центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, складене за формою, затвердженою Мінсоцполітики (видається районними, районними у м. Києві і Севастополі держадміністраціями, виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад, у тому числі об'єднаних територіальних громад, чи загальними/спеціалізованими службами підтримки постраждалих осіб) [6].

Зауважимо, що жертва домашнього насильства та насильства за ознакою статі отримує право на безоплатну вторинну правову допомогу фактично з моменту звернення до органів Національної поліції з такою заявою, що є надзвичайно вдалим законодавчим рішенням. Питання пов'язані з наданням вторинної правової допомоги можуть виникнути у постраждалих вже на першому етапі, тому важливо надати їх правовий захист та підтримку.

Крім того, підкреслимо, що з метою забезпечення доступу до безоплатної правової допомоги осіб, які постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі центри безоплатної вторинної правової допомоги організують консультативні пункти доступу в закладах з підтримки постраждалих від домашнього насильства.

Позитивно є також ініціатива щодо створення телеграм-чату протидії домашньому насильству. Він сприяє алгоритмізації дій постраждалих осіб та буде корисним для надання консультацій онлайн, коли жертва з тих чи інших причин не може звернутися за консультацією безпосередньо до центру.



Наступним аспектом діяльності центрів є правопросвітницька робота у сфері запобігання та протидії домашньому насильству або насильству за ознакою статі. У цьому контексті центри значною мірою сприяють формуванню нульової толерантності до дискримінації та насильства через різні заходи та інформаційні кампанії. Прикладом такої є міжнародна акція «16 днів проти насильства», до якої активно залучаються центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Л. Рутьян наголошує на необхідності формування правової компетентності жертв домашнього насильства, під якою розглядає процес формування здатності ефективно використовувати у діяльності законодавчі та інші нормативно-правові акти, що регламентують захист, безпеку і свободу жертви насильства [8, с. 486]. Вважаємо, що свою роль у цьому процесі можуть відіграти і центри з надання безоплатної правової допомоги, які можуть організовувати різні тренінги для постраждалих з метою підвищення їхньої обізнаності в різних питаннях.

Коли ми говоримо про соціально-правовий захист жертв від домашнього насильства, ключову роль повинна відігравати взаємодія між різними органами та інституціями та ефективне інформування постраждалих осіб про їх права. Прикладом такої ефективної взаємодії можуть бути меморандуми. Так, нещодавно між Регіональним центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Рівненській області та комунальним закладом «Денний центр соціально психологічної допомоги» Рівненської обласної ради, який функціонує на базі Консультативної служби для постраждалих від домашнього насильства та насильства за ознакою статі було укладено меморандум про співпрацю. У центрі можна отримати тривале консультування психолога, корекційну програму, супровід соціального працівника, первинну правову допомогу та інформування про послуги інших організацій та установ, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству. В рамках підписаного меморандуму сторони домовились про співпрацю з надання юридичної, інформаційної, консультативної допомоги, своєчасних, гарантованих та кваліфікованих послуг з метою захисту кон-

ституційних прав і свобод громадян; створення механізмів для оперативної взаємодії та співпраці у сфері надання безоплатної правової допомоги; інформування осіб про права і свободи людини та порядок їх реалізації, сприяння відновленню порушених прав; здійснення освітньо-профілактичної роботи, профілактики негативних явищ та реалізації пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення»; обміну досвідом, консолідації зусиль щодо недопущення порушень прав і свобод жінок та жінок з дітьми, які постраждали від насильства [7].

З огляду на поширеність цієї проблеми в суспільстві, усім органам державної влади та експертам, причетним до наукового і практичного вирішення цієї проблеми, необхідно активно і комплексно співпрацювати.

Ще одним аспектом надання безоплатної вторинної правової допомоги жертвам є психологічні особливості спілкування з ними, що вимагає від працівників центрів певних знань та навичок. Так, заступниця директора Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Житомирській області Наталія Радущинська наголошує, що для ефективного надання правової допомоги важливо не тільки якісно проконсультувати особу в контексті юридичних наслідків, які тягнуть випадки домашнього насильства, але й налагодити комунікацію з клієнтом та врахувати психологічні особливості такої категорії осіб [1]. Саме тому важливим є проведення навчань працівників та адвокатів механізму роботи з постраждалими від дискримінації та насильства. Підкреслимо, що фахівець безоплатної правової допомоги відіграє важливу роль в контексті роботи з жертвами та повинен володіти відповідними знаннями та навичками.

Окрему увагу звернемо на звітність центрів. Так, центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги інформують (письмово або електронною поштою) про надання безоплатної правової допомоги постраждалим особам уповноважену особу, яка видала направлення, протягом п'яти робочих днів з дати надання такої допомоги або прийняття рішення про її надання [6]. Така норма виступає гарантією надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Крім того, Координаційний центр з надання правової допомоги щокварталу звітує Нацсоцслужбі про результати здійснення центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги повноважень у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі у порядку, визначеному Мінісоцполітики.

**Висновки.** Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги займають важливе місце в системі суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству, оскільки відіграють подвійне значення: по-перше, як ті, хто надає безкоштовні правові послуги для таких осіб; по-друге, як ті хто здійснює

попередження та запобігання домашньому насильству через функцію правопросвітництва. Можна констатувати ефективну роботу центрів в цьому напрямку, адже вони налагоджують взаємодію з іншими суб'єктами запобігання домашньому насильству, створюють консультаційні пункти а також сприяють формування нульової толерантності до проявів домашнього насильства через інформаційні компанії. Подальших наукових досліджень потребують питання механізму виявлення жертв домашнього насильства та їх раннього інформування щодо прав, в тому числі права на безоплатну вторинну правову допомогу.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Домашнє насильство: як ефективно надавати правову допомогу. Офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/domashne-nasilstvo-yak-efektivno-nadavati-pravovu-dopomogu> (дата звернення 19.02.2023).
2. Конституційно-правовий статус адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу: монографія / С. С. Калинюк, Ю. М. Бисага, В. І. Ярема. Херсон Видавничий дім «Гельветика», 2018. 180 с.
3. Правова допомога постраждалим від домашнього насильства. Офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/pravova-dopomoga-postrajdalim-vid-domashnogo-nasilstva> (дата звернення 12.02.2023).
4. Про безоплатну правову допомогу: закон України від 02.06.2011 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст. 2136. С. 577.
5. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 658. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF> (дата звернення: 20.02.2023).
7. Регіональний центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Рівненській області. Офіційний сайт. URL: <https://legalaid.gov.ua/tsentry/regionalnyj-tsentr-z-nadannya-bezoplatnoyi-vtorynnoyi-pravovoyi-dopomogy-u-rivnenskiy-oblasti/> (дата звернення 12.02.2023).
8. Рутьян, Л. Формування правової компетентності постраждалих від домашнього насильства жінок засобами неформальної освіти. *Social Work and Education*, 2021. Vol. 8, No. 4. pp. 481–493.
9. Статистична інформація роботи системи безоплатної правової допомоги. *Сайт Безоплатної правової допомоги*. URL: <https://legalaid.gov.ua/statystychna-informacziya-roboty-systemy-bezoplatnoyi-pravovoyi-dopomogy/> (дата звернення 19.02.2023).

**Соколов В. В.,**  
*аспірант кафедри фінансового права*  
*Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

## ОСОБЛИВОСТІ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ В МИТНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

### PECULIARITIES OF VALUE ADDED TAX IN CUSTOMS LEGAL RELATIONS

Стаття присвячена оподаткуванню податку на додану вартість у митних правовідносин, оскільки через широку поширеність зовнішньоекономічних договорів дана сфера набуває актуальності. В стаття аналізується норми податкового законодавства, що стосуються податку на додану вартість. Виділяють випадку оподаткування податків та послуг у разі надання відповідних послуг. Роз'яснена процедура збільшення ліміту та необхідність правильності оформлення митних документів. Визначені об'єкт і база оподаткування податку на додану вартість і наведені консультації податкових органів, що додатково визначають база оподаткування, за для уникнення певних проблем у разі практичного застосування норм податкового законодавства. Крім того, наведена позиція щодо необхідності сплати податку на додану вартість навіть у випадку відсутності реєстрації платником даного податку для суб'єктів господарювання та фізичних осіб. Особливість також становить момент виникнення податкових зобов'язань, законодавством і практикою, за загальним правилом застосовується правило першої події, що передбачає сплату податку одразу після ввезення товару, проте при сплаті ПДВ раціональніше використовувати момент митної декларації для оформлення товарів як момент виникнення зобов'язань зі сплати ПДВ.

Визначені підстави отримання податкового кредиту, а саме: придбання товарів/послуг, що підтверджені митними деклараціями, що належним чином оформлені і відповідають процедурі їх подання. Проаналізовано таку особливість оподаткування, як надання знижки постачальником після ввезення товару на митну територію України, внаслідок чого зроблений висновок про відсутність підстав складення розрахунку коригування, проте за відсутності зміни вартості товару у митній декларації. Окрім надання знижок, також висвітлено авансову оплату, особливості її оподаткування та складність вирішення даного питання, оскільки необхідно з'ясувати не тільки базу оподаткування, місце постачання товарів, ай дату списання коштів з поточного рахунку постачальника та дату надходження коштів на рахунок отримувача товарів.

**Ключові слова:** *податок на додану вартість, податок на додану вартість та його особливості в митних правовідносин, податковий кредит при розмитненні товару, сплата податку на додану вартість після поставки товарів та послуг, місце постачання послуг та товарів і його значення для оподаткування податком на додану вартість.*

The article is devoted to the taxation of value added tax in customs relations, as due to the widespread use of foreign economic agreements, this area is becoming relevant. The article analyzes the norms of tax legislation relating to value added tax. There are cases of taxation of taxes and services in the case of providing relevant services. The procedure for increasing the limit and the need for correct registration of customs documents are explained. The object and base of value added tax base are defined and the consultations of tax authorities are given, which additionally determine the base of taxation, in order to avoid certain problems in case of practical application of the norms of tax legislation. In addition, there is a position on the need to pay value added tax even in the absence of registration by the payer of this tax for businesses and individuals. The peculiarity is also the time of occurrence of tax liabilities, legislation and practice, as a general rule, the rule of the first event, which provides for payment of tax immediately after importation of goods, but when paying VAT it is more rational to use the moment of customs declaration. pay VAT. The grounds for obtaining a tax credit have been identified, namely: the purchase of goods / services, confirmed by customs declarations, duly executed and in accordance with the procedure for their submission. The peculiarity of taxation, such as the provision of a discount by the supplier after the import of goods into the customs territory of Ukraine, resulted in the conclusion that there are no grounds for calculating the adjustment, but in the absence of changes in the value of goods in the customs declaration. In addition to discounts, advance payment, peculiarities of its taxation and the complexity of this issue are also covered, as it is necessary

to find out not only the tax base, place of supply of goods, but also the date of debiting the current account of the supplier and the date of receipt.

**Key words:** value added tax, value added tax and its features in customs relations, tax credit for customs clearance of goods, payment of value added tax after delivery of goods and services, place of supply of services and goods and its significance for value added tax.

**Постановка проблеми.** Багатогранність оподаткування податку на додану вартість вимагає дослідження у всіх сферах його застосування. Через загальну поширеність зовнішньоекономічних правовідносин, митні особливості податку на додану вартість можуть породжувати прогалини та колізії у застосування. Через це, підвищується рівень невизначеності податкового законодавства і як наслідок, платники податків не можуть визначити наслідки застосування тієї чи іншої норми, що регулює податкові відносини. Через це, митні особливості оподаткування податку на додану вартість вимагають детального дослідження та наукового обґрунтування внесення змін, для покращення стану невизначеності, що провокує негативні наслідки для суб'єктів підприємницької діяльності.

**Аналіз останніх досліджень.** Наукове дослідження функціонування податку на додану вартість досліджували такі вчені, як М. Кучеренко, Г. Бех, В. І. Дмитрів, С. Пепеляев, Н. Світлюк та ін. Проте, зважаючи на високий стан недосконалості та невизначеності оподаткування митних правовідносин, дана сфера залишається актуальною для наукового дослідження та вимагає покращень.

**Невирішені раніше проблеми** стосуються прогалин та колізій, з якими можна стикнутися на практиці при застосуванні норм податкового законодавства.

**Метою статті** є аналіз вітчизняного законодавства, виділення проблемних питань та розробка практичних рекомендацій з удосконаленням законодавства у даній сфері.

**Виклад основного матеріалу.** Функціонування держави вимагає постійного а стійного фінансування. До основоположних надходжень слід віднести сплату податків та зборів платникам. Серед всіх податків, податок на додану вартість займає значне становище оскільки за допомогою нього до державного бюджету надходить більшість коштів. До сфер сплати даного податку безпосередньо належить зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарювання.

Відповідно до законодавства, за загальним правилом всі товари, що ввозяться на територію України, підлягають сплаті податку на додану вартість (далі – ПДВ). До винятків слід віднести товари, що звільнені від оподаткування даного податку. Перелік цих товарів визначає стаття 197 Податкового кодексу України. Товар, імпортований на територію України також підлягає обліку. Відповідно до процедури сплати, податок на додану вартість сплачується до державного бюджету за допомогою рахунку суб'єкта підприємницької діяльності, проте особливість становить те, що він не відображається в інтегрованих картках платника ПДВ, проте він не втрачає право збільшення податкового кредиту, оскільки сума сплаченого податку відображається у митній декларації та у системі електронного адміністрування податку на додану вартість (далі – СЕА ПДВ), що і збільшують ліміт на податкове відшкодування. Органи Державної фіскальної служби додатково роз'яснюють процедуру збільшення ліміту бюджетного відшкодування у індивідуальних податкових консультації та підзаконних нормативно – правових актах. Відповідно до листа /Державної фіскальної служби від 15.12.2014, № 15182/7/99-99-19-03-02-17, в якому зазначається необхідність зазначення в податковій декларації коду ЄДРПОУ [1].

Об'єктом оподаткування є імпортовані на територію України товари, на які, відповідно до законодавства стягується податок у розмірі 20% від їх вартості. Виключення становлять товари, вартість яких не перевищує еквівалентну 150 євро суму. Дані товари не підлягають оподаткування ПДВ.

База оподаткування для товарів, ввезених на територію України уточнюється в ІПК ДФС від 20.04.2018, № 1737/6/99-99-15-03-02-15/ІПК, в якій зазначено, що база оподаткування є контрактною, проте вона має бути встановленою не менше ніж митна вартість товарів, що складається також з митного та акцизного податків. Крім того, у випадку, якщо товари були куплені в кредит, то відсотки, що сплачу-

ються нерезиденту, не змінюють базу оподаткування [2].

Слід також зазначити, що суб'єкт підприємницької діяльності, який не зареєстрований як платник ПДВ, якщо за зовнішньоекономічними договорами передбачена поставка товарів в Україну, то даний суб'єкт також зобов'язаний сплатити ПДВ, незважаючи на відсутність реєстрації. Окрім виключень з неоподаткованих товарів, законодавство передбачає повне або часткове звільнення від оподаткування окремих категорій імпортованих товарів. Особливість також становить момент виникнення податкових зобов'язань, законодавством і практикою, за загальним правилом застосовується правило першої події, що передбачає сплату податку одразу після ввезення товару, проте при сплаті ПДВ раціональніше використовувати момент митної декларації для оформлення товарів як момент виникнення зобов'язань зі сплати ПДВ. Дане правило зумовлене відсутністю обов'язку скласти та реєструвати податкову накладну на імпортовані в Україну товари в Єдиному реєстрі податкових накладних.

Податковий кодекс України відносить для отримання податкового кредиту відносить суми ПДВ, сплачені за такі типи операцій: придбання товарів/послуг, що підтверджені митними деклараціями. А тому, підставою отримання податкового кредиту в звітному періоді є належним чином оформлена митна декларація. Особливість становить сплата ПДВ за договором дорученням відповідним брокером, адже для віднесення сум ПДВ до податкового кредиту ПДВ має бути сплачений до моменту розмитнення товару, що також має підтверджуватися митною декларацією. Дане твердження також стосується і інших договорів, що можуть передбачати представництво або розмитнення через посередника, в такому випадку для отримання податкового кредиту необхідно також власника товарів у податковій накладній. ПДВ, сплачений за імпортовані товари, може враховуватися у попередній звітний період шляхом зменшення зобов'язань зі сплати податку у таких випадках: 1) якщо у разі сплати податку на додану вартість виникає від'ємне значення; 2) якщо на момент реєстрації податкової декларації є залишок реєстраційного ліміту; 3) якщо в інтегрованій

картці платника податку наявний податковий борг за минулий звітний період. Проте дані положення є лише виключенням із правила зі включення сум ПДВ на підставі митної декларації до звітного періоду, в якому вони були сформовані, адже датою віднесення сум податкового кредиту слугує дата сплата ПДВ. Проте на практиці можуть виникнути проблеми з даним питанням. Наприклад, в індивідуальній податковій консультації від 31.08.2021, № 3187/ППК/99-00-21-03-02-06, суб'єктом підприємницької діяльності було поставлено питання про коригування сплачених сум ПДВ, внаслідок отримання знижки від постачальника [3]. Дане питання регулює стаття 192 Податкового кодексу України, в якому вказано на необхідність складання розрахунку коригування на податкову накладну, проте правила коригування, що сформовані у зазначеній статті не поширюють свою дію на імпортерів. Крім того, документом, що засвідчує право на отримання податкового кредиту на підставі сплачених сум ПДВ є належним чином складена митна декларація, а тому необхідність коригування сум ПДВ внаслідок отриманої знижки залежить лиш від факту зміни митної вартості у митній декларації. А тому, податкові органи зазначили, що у разі надання постачальника знижки на поставлений товар після митного оформлення товарів, а також сплати ПДВ, не існує підстав для складання розрахунку коригування. Ще одна особливість дати виникнення податкових зобов'язань зазначена у Листі Державної податкової служби від 29.04.2020, № 1749/6/99-00-07-03-02-06/ППК [4]. Відповідно до якого, якщо нерезиденту суб'єкту підприємницької діяльності був наданий аванс на надання послуг за допомогою іноземних коштів і платіжне доручення, і списання коштів відбулося в один календарний день, проте фактично банк надіслав іноземні кошти датою, що не збігається з датою виписки платіжного доручення, то датою виникнення податкових зобов'язань податкові органи будуть вважати дату фактичного списання коштів з банківського рахунку в рахунок оплати послуг, а не дата отримання коштів. Дане питання регламентується Податковим кодексом України, в якому зазначено, що оскільки база оподаткування є договірною

вартість послуг та постачання, то за датою постачання визначається момент виникнення податкових зобов'язань [5].

Також слід зазначити щодо постачання товарів якщо їх місце постачання знаходиться не на території України. Наприклад, якщо нерезидент постачає товари резидентів не на територію України і за міжнародним договором поставки передбачає лише обов'язок відвантаження товару покупцю щодо транспортування предмету договору і резидент наймає брокера для розмитнення товарів на території іноземної країни з компенсацією йому вартості розмитнення товарів, то вважається, що брокер надав посередницькі послуги, і в такому випадку резидент не зобов'язаний сплачувати податку на понесені нерезидентом витрати. В даному випадку також досить важливим питанням є місце надання послуги. Податковий кодекс України виходить з того, що місцем постачання послуг, що пов'язані з нерухомим майном – місцезнаходження такого майна, місце фактичного постачання послуг у разі транспортної діяльності, проведення експертиз, оцінок, виконання ремонтних робіт та ін., проте якщо неможливо встановити місце надання послуги за правилами, встановленими у податковому законі, то воно вважається місцем реєстрації постачальника. В даному випадку, місце реєстрації та інші критерії пов'язують з іноземною країною, а тому, витрати, понесені нерезидентом на території іноземної країни, не входять до об'єкту оподаткування податку на додану вартість. В даному випадку також слід з'ясувати питання місця надання послуг з іноземним елементом. Податковий кодекс України встановлює, що операції з надання будь-яких послуг є об'єктом оподаткування податком на додану вартість тільки у випадку надання їх на території України. При цьому, встановлює у статті 186.3 варіанти визначення місця надання послуг. На практиці може виникнути ситуація з неможливістю визначення місця постачання послуг за правилами, встановленими в основному законі. В тому випадку слід спеціальне правило – місце реєстрації постачальника. Тобто наданням послуг буде визначатися місце державної реєстрації постачальника, проте, якщо додати до цього іноземний елемент у формі постачальника нерезидента, то

можна дійти висновку про відсутність об'єкта оподаткування у зазначеній вище ситуації [6].

Для оподаткування податку на додану вартість, існує дві основні та важливі дати: 1) дата виникнення зобов'язань; 2) дата віднесення сум до податкового кредиту. Як було зазначено, перша визначається за датою подання митної декларації з деякими особливостями в певних випадках. Друга – за датою сплати податку на додану вартість по обов'язкам, які виникли внаслідок належним чином оформленої митної декларації, що і слугує підставою віднесенням сум податку до податкового кредиту. Відповідно до законодавства, сума, що підлягає сплату по зобов'язанням визначається різницею між сумою зобов'язань податку на додану вартість в звітному періоді та сумою податкового кредиту відповідного періоду. У випадку, якщо розраховане значення становить від'ємну суму, першочергово вона направляється на зменшення податкового боргу за минулі звітні періоди, проте, якщо вони погашені, то вона може бути зарахована або до наступного звітного періоду або вона може бути нарахована платнику податків за допомогою процедури бюджетного відшкодування, до якої включаються суми від'ємного значення за всі попередні звітні періоди. А тому, якщо відповідні товари були імпортовані на митну територію України, суми податку на додану вартість, що були сплачені, підлягають бюджетному відшкодуванню з урахуванням від'ємних сум у минулих звітних періодах.

Для визначення особливостей податку на додану вартість у митних правовідносинах, доцільним буде також проаналізувати специфіку оподаткування послуг, що постачаються на територію України. Слід першочергово зазначити, що оподаткування послуг має відмінності від оподаткування постачання товарів. Основна відмінність полягає у тому, що деякі товари оподатковують 0% єдиною ставкою, в той час як для надання послуг нерезидентам законодавство не встановлює таку можливість. Податковий кодекс України розрізняє 3 моделі оподаткування послуг, серед них: 1) оподаткування звільнене від сплати ПДВ: настає у разі знаходження місця надання послуг за межами митної території України, а тому відсутній об'єкт оподаткування податку на додану

вартість; 2) 20% ставка, що слугує загальним правилом оподаткування надання послуг, місце поставки яких знаходиться в межах митної території України; 3) спеціальне правило, що встановлює 0% ставку для таких категорій послуг: а) договори про обслуговування повітряного транспорту (використовується суб'єктами підприємницької діяльності, що здійснюють підприємництво у сфері вантажного та пасажирського повітряного перевезення; б) послуги, що безпосередньо пов'язані з обслуговуванням та роботою щодо рухових об'єктів, які були попередньо ввезені на митну територію України відповідною стороною договору; в) сфера міжнародних перевезень будь-яким видом транспорту як пасажирського, так і багажу [7].

Як зазначалося, основним критерієм оподаткування є місце надання послуги в межах митної території України, проте даний критерій не визначальним, через те, що Податковий кодекс України визначає категорії послуг, що передбачають місце надання послуг місце реєстрації постачальника або отримувача. Серед них: рекламні послуги, послуг, пов'язані зі здійсненням прав на створення та пов'язані з майновими правами об'єкта авторського права, договори, що передбачають надання в оренду або лізин майна, за виключенням транспортних засобів та банківських сейфів, послуги, пов'язані з кінематографічною сферою. Крім того, дані норми, що класифікують послуги, мають свої особливості, оскільки називають загальні типи послуг. Наприклад, якщо надання послуг перевезення багажу або пасажирів, пов'язане з транзитним перетином митного кордону України, то об'єкт оподаткування не виникне, проте якщо відповідні послуги перевезення надаються на території України нерезидентів, то такі правовідносини будуть об'єктом оподаткування податком на додану вартість [8]. Такий саме приклад можна навести і щодо правовідносин з переробкою сировини, які можуть оподатковуватися як за 0% ставкою, так і за 20% ставкою у разі, якщо предметом договору є рухоме майно. До оподаткування за 20% ставкою належать послуги, які надаються нерезиденту на території України і стосуються рухомого майна, мистецтва, культур, спорту та ін. З даного можна зробити висновок про важливість критерію місця надання послуг, адже

він впливає як на оподаткування чи не оподаткування податку на додану вартість, так і на ставки оподаткування відповідного податку. Через це, законодавство окремо приділяє уваги місцезнаходження нерухомого майна, через що об'єкти нерухомості, що знаходяться на митній території України, оподатковуються за 20% ставкою. Відповідно, якщо об'єкт нерухомості знаходиться за кордоном, він не буде об'єктом оподаткування за даним податком. Це саме правило стосується й інших послуг. Зокрема, оскільки основний податковий закон наводить три прив'язки визначення місця надання послуг: 1) фактичного надання послуг; 2) місце реєстрації постачальника; 3) місце реєстрації отримувача послуг, то на практиці можуть виникати складнощі, оскільки щодо деяких видів третьої категорії послуг досить складно визначити місце реєстрації отримувача через інтелектуальну особливість. Щодо цього питання можна навести Постанову Другого апеляційного адміністративного суду від 19.12.2019, у судовій справі №520/5691/19, в якій суб'єкт підприємницької діяльності надавав нерезиденту послуги, пов'язані з інтелектуальною власністю і керуючись Податковим кодексом України визначив місце їх надання як місце реєстрації отримувача послуг, тобто виключив дані послуги з об'єкту оподаткування податку на додану вартість [9]. На це апеляційний суд вказав, що оскільки даний господарюючий суб'єкт не набуває майнових прав інтелектуальної власності в процесі надання послуг, відповідно до змісту договору, хоча назва договору передбачала надання послуг з використання об'єктів інтелектуальної власності, то він не може передавати отримувачу майнові права на відповідний об'єкт. А тому, платник податку хибно визначив застосування спеціального правила місця надання послуг, оскільки необхідно було застосовувати загальне правило, яке передбачає місце надання послуг як місце реєстрації постачальника. З наведеного можна зробити висновок про специфічність кожної категорії послуг, які передбачають законодавство, та необхідності детального аналізу норм при оподаткуванні. Окрім цього, за наведеного судового рішення впливає необхідність правильності з'ясування змісту договору та визначення його назви, адже це може вплинути на

оподаткування. Також податкові органи в індивідуальних податкових консультаціях зазначають, що найбільше значення має суть договору, а не його форма, оскільки саме її фіктивність впливає на систему оподаткування, а якщо фактичним обставинам не відповідає зміст договору, то відповідно до законодавства, даний договір буде вважатися фіктивним.

**Висновок.** Як було продемонстровано, оподаткування податку на додану вартість у митних правовідносинах є досить складним та комплексним поняттям, внаслідок чого зростає необхідність внесення змін до Податкового кодексу України. Наведена класифікація товарів та послуг, відповідно до якої здійснюється оподаткування не забезпечує формування сталої індивідуально правозастосовної практики через наявні особливості правовідносин

кожного виду товарів та послуг. Податкові та судові органи намагаються забезпечити єдність практики, проте для належного регулювання необхідне формулювання законодавчих норм з належною юридичною технікою. Крім того, складність законодавства також породжує невизначеність законодавства, оскільки норми, що в ньому висвітлені, не враховують також суспільні особливості. Внаслідок чого суб'єкти підприємницької діяльності не можуть передбачити застосування тієї чи іншої податкової норми, що безпосередньо стосується питання права приватної власності. На необхідності подолання невизначеності наголошують і Венеційська Комісія, яка визначила правову визначеність як головну вимогу верховенства права, та току, що може забезпечити сталість розвитку суспільних відносин.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Щодо відображення у митних деклараціях податкових номерів платників ПДВ: лист Державної фіскальної служби України від 15.12.2014 р., №15182/7/99-99-24-02-02-17. URL: <http://sfs.gov.ua/zakonodavstvo/mitne-zakonodavstvo/listi/63717.html> (дата звернення: 10.12.2021).
2. Щодо оподаткування ПДВ відсотків, що сплачуються нерезиденту за товарним кредитом: лист Державної фіскальної служби України від 20.04.2018 р., № 1737/6/99-99-15-03-02-15/ПК. URL: <https://sci-consulting.com.ua/blog/ostanni-roz-yasnennya-kontrolyuyuchih-organiv-z-pitan-buhgalterskogo-obliku-i-opodatkuвання-korotko-p-id355.html> (дата звернення: 10.12.2021).
3. Індивідуальна податкова консультація Державної податкової служби України від 31.08.2021 р., № 3187/ПК/99-00-21-03-02-06. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/IPK20843> (дата звернення: 11.12.2021).
4. Індивідуальна податкова консультація Державної податкової служби України від 29.04.2020 р., № 1749/6/99-00-07-03-02-06/ПК. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/IPK14307> (дата звернення: 11.12.2021).
5. Ганас Л. М., Дорош О. І., Муқан. О. В., Ноджак Л. С., Трухан С.М. Особливості митного оформлення міжнародних вантажів в митному режимі «імпорт». *Ефективна економіка*. 2014. Вип. № 1528. Ст. 1–8. URL: [http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3\\_2019/47.pdf](http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2019/47.pdf) (дата звернення: 12.12.2021).
6. Оніщак Ю.В. Правова конструкція «митні платежі»: проблеми сучасності. *Вісник АПСВТ*. 2015. Вип. 3–4. Ст. 23–29. URL: [https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk\\_3\\_4-2016-23-28\\_Onischyk.pdf](https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_3_4-2016-23-28_Onischyk.pdf) (дата звернення: 13.12.2021).
7. Жмурко Н. В., Купровська Л. Р. Мито в системі регулювання зовнішньоекономічних відносин. *Гроші, фінанси і кредит*. 2017. Вип. № 1(06). Ст. 114–118. URL: [http://www.easterneurope-bm.in.ua/journal/6\\_2017/22.pdf](http://www.easterneurope-bm.in.ua/journal/6_2017/22.pdf) (дата звернення: 13.12.2021).
8. Митне регулювання в ЄС та Україні: порівняльно – правове дослідження: науково-практичний посібник / Мороха В. та ін.; під заг. ред. А. В. Мазура. Київ: ТОВ «Ніка-Прінт», 2005. 832 с. URL: <https://just.odessa.gov.ua/files/upload/files/19.pdf> (дата звернення: 15.12.2021).
9. Постанова Другого апеляційного адміністративного суду від 19 грудня 2019 р., судова справа № 20/5691/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86458260> (дата звернення: 15.12.2021).



УДК 342.5  
DOI <https://doi.org/10.32782/39221409>

**Чернадчук Т. О.,**  
*кандидат юридичних наук, доцент,  
заступник завідувача кафедри адміністративного і інформаційного права  
Сумського національного аграрного університету*

**Козачок І. В.,**  
*аспірантка кафедри адміністративного і інформаційного права  
Сумського національного аграрного університету*

## **ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ЯК НАПРЯМОК РОЗВИТКУ КОНТРОЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ**

### **DIGITIZATION AS A DIRECTION OF DEVELOPMENT OF THE CONTROL FUNCTION OF LOCAL SELF-GOVERNMENT**

Діджиталізація та впровадження цифрових технологій має стати опорою сталого розвитку територіальної громади, як одиниці суспільства, з новими можливостями та перспективами, що суттєво забезпечать покращення життя, ефективності виконання роботи, розвитку творчості, можливості навчання та відпочинку українців. Процеси впровадження цифрових технологій у життєдіяльність територіальної громади мають відбуватися виключно у межах та способами, передбачені Конституцією України та законами України. Важливе місце серед нормативно-правових актів, що регулюють цифровізацію процесів функціонування територіальної громади займають ті, що стосуються забезпечення схоронності інформації, що знаходиться під захистом держави (персональних даних, конфіденційної інформації та інших) та безпеки у цій сфері. Аналізуючи ряд нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері діджиталізації та цифровізації на предмет застосування їх приписів під час реалізації функції контролю органом місцевого самоврядування можна зробити висновки про ряд правових прогалин у них, які не дають змоги в повній мірі впровадити інформаційні технології у процеси діяльності територіальної громади. Інструментом заповнення правових прогалин законодавства у впровадженні та застосуванні цифрових технологій, також, може стати розробка та прийняття локальних документів. Зокрема, орган місцевого самоврядування має розробити та затвердити порядок проведення сесій ради в дистанційному (он-лайн) режимі та порядок організації дистанційної роботи виконавчого апарату ради, який має містити методологічні засади роботи: порядок взаємодії між учасниками відносин під час дистанційної роботи, правила внутрішнього трудового розпорядку; засоби та інструментарій дистанційної роботи: обрання єдиної інтернет-платформи для забезпечення робочого процесу в умовах дистанційної роботи, яка має бути доступною, перебуває у відкритому доступі, не потребує встановлення спеціального програмного забезпечення з можливістю ідентифікації учасників відносин та зворотнім зв'язком.

***Ключові слова:** цифрові технології, місцеве самоврядування, контроль, дистанційна робота, рада, функція.*

Digitization and implementation of digital technologies should become a pillar of sustainable development of the territorial community, as a units of society, with new opportunities and prospects that will significantly improve the life, efficiency of work, development of creativity, opportunities for education and recreation of Ukrainians. The processes of introducing digital technologies into the daily life of the territorial community must take place exclusively within the limits and methods provided for by the Constitution of Ukraine and the laws of Ukraine. An important place among regulatory legal acts is occupied by those related to ensuring the safety of information that is under the protection of the state. Analyzing a number of normative legal acts that regulate relations in the field of digitization and digitalization in terms of the application of their prescriptions during the implementation of the control function by the local self-government body, it is possible to draw conclusions about a number of legal gaps in them, which do not allow the full implementation of information technologies in the processes activities of the territorial community. The development and adoption of local documents can be a tool for filling gaps in legislation in the implementation and application of digital technologies. The local self-government body must develop and approve the procedure for holding council sessions in remote (online) mode and the procedure for organizing remote work of the executive apparatus of the council, which must contain methodological principles of work: the procedure for interaction between participants in relations during remote work, rules of internal labor schedule; tools and tools of remote work:

choosing a single Internet platform to ensure the work process in the conditions of remote work, which should be accessible, in open access, does not require the installation of special software with the possibility of identification of the participants of the relationship and feedback.

**Key words:** digital technologies, local government, control, remote work, council, function.

**Вступ.** Не секрет що сьогодні навіть діти спілкуються один з одним використовуючи гаджети, віджети та різні цифрові технології. Реалії життя внесли корективи у спілкування не тільки людей, але й в кожен сферу життя. Пандемія COVID-19, військова агресія росії проти нашої держави. За визначенням Innolytics: «Діджиталізація – це загальний термін для позначення цифрової трансформації суспільства та економіки. Даний термін характеризує перехід від індустріальних та аналогових технологій до часу знань і творчості, що розкривається цифровими технологіями та інноваціями в цифровому бізнесі» [1]. Останнім часом різні цифрові технології, зокрема Інтернет, мобільний Інтернет, штучний інтелект тощо) отримали серйозний прорив у розвитку та перейшли з експертного застосування у повсякденне життя людей. Вимоги часу зумовлюють пришвидшувати процеси прийняття управлінських рішень. Водночас, кризи сьогодні сприяють ряд проблем, які можуть бути вирішені шляхом цифрової трансформації. Чимало працівників, які раніше працювали офлайн з офісів, тепер змушені працювати онлайн з дому чи з інших місць поза офісом. Виробники змушені зупинити виробництво з огляду на карантинні обмеження та загрози життю людей внаслідок військових дій. Майже кожна сфера життя не зможе існувати в майбутньому без розробки стратегії цифрової трансформації. Не виняток – процеси, які відбуваються під час децентралізації місцевого самоврядування. Діджиталізація послуг, як і діджиталізація держави і технології у цілому, вже врятували мільйони робочих місць, допомогли сповільнити поширення вірусу і дозволяють справлятися з новими реаліями.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій,** в яких започатковано розв'язання даної проблеми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідженню проблематики діджиталізації в окремих процесах приділяли увагу: Глушко О., Клименко К, Крисоватий А., Лазоренко Т., Половинкіна А., Рогачевська Ю., Солодковський Ю., Синютка Н., Ткачик Ф.

Зокрема Лазоренко Т. стверджує: «... усім учасникам ринку доведеться змінюватися значно швидше в аспекті цифрових трансформацій, ніж це відбувається сьогодні. ... Підприємства, які слідкують за останніми тенденціями в сфері цифрових інновацій і готові до їх впровадження, здатні адаптуватися до більш гнучких бізнес-процесів, мають досить великий потенціал успіху» [2, с. 50].

Також, дослідженням проблеми діджиталізації підприємств в епоху інформаційного суспільства та цифрової економіки займалася Половинкіна А., яка, зокрема, розглядала актуальність діджиталізації на ринку маркетингових панельних досліджень України в умовах його стагнації. Висновком її дослідження стало те, що ринковою необхідністю в епоху інформаційного суспільства є діджитал-трансформація бізнес процесів підприємств, як один із ключових трендів [3, с. 56].

Формулювання мети та завдань дослідження. Метою статті є аналіз правової бази впровадження та застосування цифрових технологій під час процесу реалізації функції контролю органом місцевого самоврядування. Окреслення проблем та правових прогалин при їх впровадженні та застосуванні.

**Виклад основного матеріалу.** Ключову роль у сучасній світовій економіці відіграють технології та інновації. З огляду на це країни члени Європейського Союзу та інші держави докладають якомога більше зусиль для стимулювання цифрової економіки. Перекладаючи термін «діджиталізація» (від англ. digitalization) з англійської маємо визначення, що це процес переведення інформації в цифрову форму, оцифровування, цифровізація [4, с. 107]. Цифровізація як суспільне явище визначається такими характеристиками, як перехід всіх видів контенту на цифрові технології, що одночасно визначається як мобільний та персональний. В державному секторі України «цифрові» технології – це один із основних напрямків реформування державного управління та конкретний приклад для всієї країни, яким чином потрібно використовувати переваги «цифрового» світу.

Загальні можливості мобільних, соціальних, «хмарних» технологій, «інтернету речей» та технологій аналізу даних разом здатні суттєво змінити роботу у державному управлінні та зробити державний сектор України реактивним, дієвим та ефективним. В умовах становлення «цифрових» економік, коли громадяни стають фактично користувачами технологій, не тільки державні установи, але й поряд з ними органи місцевого самоврядування мають робити стратегічні інвестиції в інформаційно-комунікаційні технології. Інакше вони ризикують залишитися аутсайдерами та не будуть готові використовувати нові моделі взаємодії між гілками влади чи бізнесу, стануть заручниками застарілих та незручних моделей управління. Тільки розглядаючи цифровізацію в контексті інструменту – «цифрові» технології зможуть розвивати відкрите інформаційне суспільство, як один із істотних чинників розвитку в Україні демократії, економічного зростання, створення робочих місць, підвищення продуктивності, а також підвищення якості життя громадян України. Загальні засади можливо застосовувати і на локальному рівні, проте на нашу думку адаптація окремих норм нормативно-правових актів може привести до правової колізії або невірної їх тлумачення та застосування. Використання цифрових технологій у будь-якій сфері вимагає формування інноваційного нормативно-правового забезпечення, водночас вдосконалюючи та розширюючи існуючу нормативно-правову базу.

Правовою основою процесів цифровізації в Україні є національне законодавство, що базується на принципах і засадах, затверджених міжнародними нормативно-правовими актами. Правові відносини у сфері електронної комерції під час вчинення електронних правочинів регулює Закон України «Про електронну комерцію». Слід зазначити, що дія цього закону не поширюється на правочини, у випадках, коли законом встановлено спеціальний порядок переходу права власності або предметом правочину є об'єкти, вилучені з цивільного обороту або обмежені в цивільному обороті відповідно до законодавства. Дія Закону не впливає на правочини, коли стороною правочину є орган державної влади або орган місцевого самоврядування в частині виконання ним

функцій держави або місцевого самоврядування чи правочин вчиняється відповідно до Закону України "Про публічні закупівлі". У разі виконання зобов'язання, яке забезпечується особою, що уклала договір поруки або іншої форми майнового забезпечення, за умови, що така особа діє в цілях, що виходять за межі її господарської діяльності чи незалежної професійної діяльності, також, ці правовідносини Закон не врегулює [5]. Отже, Закон України «Про електронну комерцію» не застосовується до правочинів стороною яких є орган місцевого самоврядування в частині виконання ним функцій місцевого самоврядування.

Правові та організаційні засади при наданні електронних довірчих послуг, у тому числі транскордонних визначає Закон України «Про електронні довірчі послуги». Цей закон встановлює права та обов'язки суб'єктів правових відносин у сфері електронних довірчих послуг, порядок здійснення державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг, а також правові та організаційні засади здійснення електронної ідентифікації. Сфера дії цього закону регулює відносини між суб'єктами владних повноважень під час надання та отримання електронних довірчих послуг, при процедурі надання цих послуг, також при нагляді (контролю) за дотриманням вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг, крім того Законом визначено основні організаційно-правові засади електронної ідентифікації [6]. Тобто закон визначає порядок відносин суб'єкта владних повноважень, в нашому випадку, органу місцевого самоврядування, виключно при наданні, отриманні електронних довірчих послуг – послуг, які надаються для забезпечення електронної взаємодії двох або більше суб'єктів, які довіряють надавачу електронних довірчих послуг щодо надання такої послуги [6].

Закон України «Про захист персональних даних» регулює правові відносини, пов'язані із захистом і обробкою персональних даних, і спрямований на захист основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на невтручання в особисте життя, у зв'язку з обробкою персональних даних. Цей Закон поширюється на діяльність з обробки

персональних даних, яка здійснюється повністю або частково із застосуванням автоматизованих засобів, а також на обробку персональних даних, що містяться у картотеці чи призначені до внесення до картотеки, із застосуванням неавтоматизованих засобів [7]. Орган місцевого самоврядування зобов'язаний дотримуватися вимог даного закону оскільки є володільцем та користувачем персональних даних. Водночас, норми закону не встановлюють та не регламентують способи чи методи реалізації функції контролю органом місцевого самоврядування.

Відносини у сфері захисту інформації в інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах врегульовано Законом України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах». Суб'єктами відносин, пов'язаних із захистом інформації в інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах, є: володільці інформації; власники системи; користувачі; спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань організації спеціального зв'язку та захисту інформації і підпорядковані йому регіональні органи [6]. Таким чином, орган місцевого самоврядування є суб'єктом правовідносин, які врегульовує вищевказаний закон, оскільки може виступати і володільцем інформації, і власником системи, і її користувачем. Отже, норми цього закону можуть врегульовувати взаємовідносини, пов'язані зі здійсненням функції контролю органом місцевого самоврядування, проте конкретний алгоритм та шляхи його реалізації потребують опрацювання, один із можливих шляхів це прийняття локального документу, наприклад рішення ради, яким буде визначено порядок доступу до інформації, перелік користувачів та їх повноваження стосовно цієї інформації.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Деякі питання цифрової трансформації» визначено пріоритетні напрями та завдання (проекти) цифрової трансформації на період до 2023 року.

Зокрема, визначені напрями цифрової трансформації: – у сфері охорони здоров'я, що стосуються створення медичної інформаційної системи, це – електронний кабінет

пацієнта, електронна система управління заходами лікарських засобів та медичних виробів, електронна інтегрована система спостереження за інфекційними захворюваннями, національної платформи даних у сфері громадського здоров'я [9]; – у розвитку територіальних громад та територій це – запровадження електронних послуг у сфері будівництва та єдиної державної електронної системи у сфері будівництва, створення Національного порталу для управління будинком, створення та забезпечення функціонування геоінформаційної системи моніторингу розвитку регіонів і громад, створення реєстру адміністративно-територіальних одиниць та населених пунктів, інформаційної системи для ведення/оприлюднення актів та повноважень органів місцевого самоврядування [9]; – у сфері фінансів – забезпечення електронної взаємодії між розпорядниками бюджетних коштів у процесі планування бюджету, створення інформаційної системи планування та виконання бюджету, забезпечення електронної взаємодії між місцевими фінансовими органами, автоматизація робочого місця ревизора/аудитора з можливостями дистанційного управління (доступу, функціонування), забезпечення підготовки електронної звітності, аналітичних інструментів для підтримки прийняття управлінських рішень [9]; – у сфері соціальної політики – автоматизація та централізація процесів, пов'язаних із призначенням/наданням адресної допомоги, соціальних послуг, пільг, пенсії; створення єдиного соціального реєстру, електронного бюджету, соціального казначейства, запровадження електронних послуг у сфері соціальної політики [9]; – освіти і науки – автоматизація освітніх та управлінських процесів, включаючи запровадження ведення електронних журналів та щоденників, електронної звітності, обліку здобувачів освіти, педагогічних працівників та суб'єктів підвищення кваліфікації [9].

Проаналізувавши напрями цифрової трансформації у різних галузях суспільного життя можна дійти висновку, що ці напрями опосередковано мають застосовуватися органом місцевого самоврядування, в тому числі при реалізації функції контролю, оскільки інформаційні системи, які будуть створені, модернізовані чи розвинуті в результаті реалізації цих напрямків

стосуються діяльності територіальної громади. Проте, даним нормативно-правовим актом не визначено відповідальними особами по цих напрямках – органи місцевого самоврядування. Власниками створених вищевказаних контентів будуть державні структури, тому виникає об'єктивна необхідність у розробці порядку доступу органу місцевого самоврядування, його прав та обов'язків до створених баз даних, інформаційних систем, реєстрів тощо.

Закон України «Про електронні комунікації» встановлює правові та організаційні основи державної політики у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра. Також Закон визначає права, обов'язки та відповідальність фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у відповідній діяльності або користуються електронними комунікаційними послугами. Дія Закону поширюється на відносини у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра щодо надання та отримання електронних комунікаційних послуг, постачання та доступу до електронних комунікаційних мереж, забезпечення конкуренції на ринках електронних комунікацій, а також щодо користування радіочастотним спектром, ресурсами нумерації та захисту прав користувачів послуг [10]. Отже, приписи даного Закону стосуються органу місцевого самоврядування виключно під час користування радіочастотним спектром, ресурсами нумерації та захисту своїх прав, як користувачів послуг.

Використовуючи свої права, як користувача орган місцевого самоврядування забезпечить себе прерогативою використання електронних комунікаційних мереж високої та надвисокої пропускної здатності, доступністю та безпечністю електронних комунікаційних мереж і послуг, ефективним та гармонізованим користуванням радіочастотним спектром, отримання права вибору електронних комунікаційних послуг за ціною та якістю, тощо. Водночас, парадигми Закону встановлюють обов'язки кінцевих користувачів, серед яких, в тому числі, може бути орган місцевого самоврядування. Отже, реалізуючи функцію контролю із застосуванням електронних комунікаційних мереж, в тому числі: мережі фіксованого чи мобільного зв'язку, доступу до мережі Інтернет, орган місцевого самоврядування може користувати-

ся правами, закріпленими означеним Законом, водночас з безумовним виконанням обов'язків, передбачених нормативно-правовим актом.

**Висновки.** Діджиталізація та впровадження цифрових технологій має стати опорою сталого розвитку територіальної громади, як одиниці суспільства, з новими можливостями та перспективами, що суттєво забезпечать покращення життя, ефективності виконання роботи, розвитку творчості, можливості навчання та відпочинку українців. Процеси впровадження цифрових технологій у життєдіяльність територіальної громади мають відбуватися виключно у межах та способами, передбачені Конституцією та законів України. Аналізуючи ряд нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері діджиталізації та цифровізації на предмет застосування їх приписів під час реалізації функції контролю органом місцевого самоврядування можна зробити висновки про ряд правових прогалин у них, які не дають змоги в повній мірі впровадити інформаційні технології у процеси діяльності територіальної громади. Не зайвим буде визначення такого поняття як «діджиталізований муніципальний контроль». На нашу думку термін «діджиталізований муніципальний контроль» можна сформулювати як муніципальний контроль, який проводиться дистанційно за допомогою інформаційно-цифрових технологій та здійснюється органом місцевого самоврядування під час виконання своїх повноважень з управління об'єктами спільної власності та вирішення питань місцевого значення в галузі бюджету, фінансів, цін, побутового, торговельного обслуговування, житлово-комунального господарства, транспорту й зв'язку, громадського харчування, будівництва, культури, фізкультури і спорту, соціального захисту населення, освіти, охорони здоров'я, регулювання земельних відносин та охорони навколишнього природного середовища. Визначення терміну надасть можливість розробити ряд нормативно-правових актів, покликаних на визначення об'єкту та суб'єктів «діджиталізованого муніципального контролю», забезпечення їх прав та обов'язків під час його здійснення. Вдалим та вагомим інструментом заповнення правових прогалин законодавства у впровадженні

та застосуванні цифрових технологій може стати розробка та прийняття локальних документів, зокрема розпоряджень та рішень рад, регламенту роботи ради тощо. Зокрема, орган місцевого самоврядування має розробити та затвердити порядок проведення сесій ради в дистанційному (он-лайн) режимі та порядок організації дистанційної роботи виконавчого апарату ради, який має містити методологічні засади роботи: порядок взаємодії між учасни-

ками відносин під час дистанційної роботи, правила внутрішнього трудового розпорядку; засоби та інструментарій дистанційної роботи: обрання єдиної інтернет-платформи для забезпечення робочого процесу в умовах дистанційної роботи, яка має бути доступною, перебуває у відкритому доступі, не потребує встановлення спеціального програмного забезпечення з можливістю ідентифікації учасників відносин та зворотнім зв'язком.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Innolytics AG. <https://innolytics.net/>
2. Лазоренко Т., Шолом І. Діджиталізація як основний фактор розвитку бізнесу. Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції «Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи». (Київ 20 квітня 2020 р.). Київ, 2020. С. 50–51.
3. Половинкіна А.О., Солнцев С.О. Модель діджиталізація панельних досліджень. Актуальні проблеми економіки та управління. 2020. № 14. С. 56.
4. Савон К. В. Поняття «Діджиталізація» в контексті цифрового уряду. Актуальні проблеми політики. 2021. Вип. 67. С. 107–111.
5. Про електронну комерцію: Закон України від 03 вересня 2015 р. № 675-VIII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2015 р., № 45, Ст. 410.
6. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05 жовтня 2017 р. № № 2155-VIII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2017 р., № 45, Ст. 400. 2017 р.
7. Про захист персональних даних: Закон України від 01 червня 2010 р. № 2297-VI / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2010 р., № 34, Ст. 481.
8. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закон України від 05 липня 1994 р. № 80/94-ВР/ Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1994 р., № 31, Ст. 286.
9. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження від 17 січня 2018 р. № 67-р. / Кабінет Міністрів України. <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-cifrovih-kompetentnostej-ta-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-yiyi-realizaciyi-167-030321>
10. Про електронні комунікації: Закон України від 16.12.2020 р. № 1089-IX/ Верховна рада України. Голос України. 2021. № 7.

УДК 342.98+349.41+349.6  
DOI <https://doi.org/10.32782/39221410>

**Шульга О. В.,**

*здобувач кафедри адміністративного та господарського права  
Запорізького національного університету*

**Пушкіна О. В.,**

*доктор юридичних наук, професор,  
завідувач кафедри цивільного, господарського та екологічного права  
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»*

## **СПОРИ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ЗАХИСТОМ ПРАВА НА ЗДОРОВЕ ДОВКІЛЛЯ: ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ**

### **DISPUTES RELATED TO THE PROTECTION OF THE RIGHT TO A HEALTHY ENVIRONMENT: DEFINING THE CONTENT OF THE CONCEPT**

У статті визначено, що продовження здійснення використання природних ресурсів на засадах інтенсивності є неможливим та створює загрози до загострення світових та національних екологічних проблем, відсутності механізмів до задоволення публічних екологічних прав та інтересів людини та суспільства. Встановлено, що право на безпечне на для життя і здоров'я довкілля відноситься до категорії особистих немайнових прав, що забезпечують фізичне існування людини. Підкреслено, що захист та належна реалізація права особи на безпечне для життя та здоров'я людини, тобто права на здорове довкілля відноситься до актуальних стратегічних завдань сучасної держави. Автором визначено, що метою даної наукової статті є встановлення змісту поняття спорів, пов'язаних із захистом права на здорове довкілля. Автором з'ясовано, що в межах забезпечення права особи на здорове довкілля є домінуючим публічний інтерес, що полягає у запровадженні механізму захисту не лише суб'єктивного приватного права як у судовому, так і у позасудовому порядку. Автором підкреслено, що забезпечення належного рівня реалізації та захисту права особи на здорове довкілля безпосередньо пов'язується із функціонуванням організаційно-правового механізму здійснення раціонального природокористування. Автором зроблено висновок, що в основу розуміння категорії «публічно-правовий спір у сфері забезпечення права особи на здорове довкілля» має покладатися встановлення відповідної суб'єктної характеристики правовідносин, наявності публічного інтересу у забезпеченні вимог національної екологічної безпеки та створенні умов для належного гідного рівня життя та життєдіяльності людини.

**Ключові слова:** *адміністративне судочинство, захист, право на життя та здоров'я, право на здорове довкілля, публічно-правовий спір, публічний інтерес, реалізація, юрисдикція.*

The article determines that the continuation of the use of natural resources on the basis of intensity is impossible and creates threats to exacerbate global and national environmental problems, lack of mechanisms to satisfy public environmental rights and interests of man and society. It has been established that the right to a safe environment for life and health belongs to the category of personal non-property rights that ensure the physical existence of a person. It is emphasized that the protection and proper implementation of the human right to a safe for human life and health, that is, the right to a healthy environment, is one of the urgent strategic tasks of the modern state. The author determined that the purpose of this scientific article is to establish the content of the concept of disputes related to the protection of the right to a healthy environment. The author finds out that within the framework of ensuring the human right to a healthy environment, the public interest is dominant, which consists in the introduction of a mechanism for protecting not only subjective private law, both in court and out of court. The author emphasizes that ensuring an appropriate level of implementation and protection of the human right to a healthy environment is directly related to the functioning of the organizational and legal mechanism for the implementation of rational nature management. The author concludes that the understanding of the category "public law dispute in the field of ensuring the human right to a healthy environment" should be based on the establishment of an appropriate subjective characteristic of legal relations, the presence of a public interest in ensuring the requirements of national environmental security and creating conditions for an adequate decent standard of living and human life

**Key words:** *administrative proceedings, protection, right to life and health, right to a healthy environment, public law dispute, public interest, implementation, jurisdiction.*

**Постановка проблеми.** Тривалі тенденції до здійснення використання природних ресурсів на засадах інтенсивності призвели до загострення світових та національних екологічних проблем, відсутності механізмів до задоволення публічних екологічних прав та інтересів людини та суспільства. Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля відповідно до ст. 293 Цивільного кодексу України відноситься до категорії особистих немайнових прав, що забезпечують фізичне існування людини [1]. Захист та належна реалізація права особи на безпечне для життя та здоров'я людини, тобто права на здорове довкілля відноситься до актуальних стратегічних завдань сучасної держави.

**Стан наукової розробки проблеми.** Здійснення дослідження змісту поняття публічно-правового спору у сфері забезпечення права особи на здорове довкілля вимагає звернення авторської уваги на результати наукових розробок таких вчених, як В.М. Бевзенко, Ю.А. Волкової, Н.Ю. Задираки, К.С. Кучми, Ю.О. Легези, Є.О. Легези, О.М. Пасенюка та ін.

**Метою** даної наукової статті є визначення змісту поняття спорів, пов'язаних із захистом права на здорове довкілля.

**Виклад основного матеріалу.** Згідно із положеннями Конституції України встановлюється, що природні ресурси відносяться до виключної власності Українського народу. Нормативне закріплення виключного права власності Українського народу на природні ресурси має розглядатися як визначення пріоритетності задоволення публічного інтересу та потреб населення [2, с. 37].

В межах чинного законодавства України тривалий час застосовувався підхід до встановлення змісту «інтересу», як інтересу «законного» чи «охоронюваного». Застосування категорії «охоронюваний законом інтерес» відповідно до змісту судової практики залишалось декларативним за своїм функціональним змістом. Зокрема, відповідно до положень Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» встановлюються, що здійснення раціонального природокористування має переслідувати задоволення інтересів нинішнього та майбутніх поколінь. Згідно із ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначається, що здій-

снення раціонального природокористування вимагає науково обґрунтованого узгодження екологічних, економічних і соціальних інтересів суспільства. Керуючись положеннями ст. 12 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» встановлюється, що об'єктами екологічних правовідносин є права та законні інтереси їх учасників. Подібний підхід підтримано у природоресурсних кодексах та законодавчих актах. Зокрема, відповідно до Лісового кодексу України застосування терміну «інтерес» передбачає врегулювання лісових правових відносин. Також Лісовим кодексом визначається до складу суб'єктного складу правовідносин, де може фігурувати і заінтересована особа [3].

Подібний підхід підтримано у Водному кодексі України, що нормативно регулює функціонування суб'єктів господарювання як центральних учасників у сфері використання водних ресурсів. В межах регулювання водних правовідносин застосування категорії «інтерес» пов'язується із необхідністю встановлення визначення пріоритетів у праві водокористування, досягнення пропорційності інтересів суспільства та приватної особи [4].

Так само до стратегічних завдань розробки та прийняття Кодексу України про надра відноситься врегулювання «законних інтересів підприємств, установ, організацій та громадян» (ст. 3) [5].

Розвиток судової практики та поширення ідеї необхідності дотримання публічного інтересу спричинило його нормативне закріплення у Законі України «Про адміністративну процедуру» [6].

Отже, відповідно до положень чинного законодавства України та результатів судової практики встановлюється, що в межах забезпечення права особи на здорове довкілля є домінуючим публічний інтерес, що полягає у запровадженні механізму захисту не лише суб'єктивного приватного права як у судовому, так і у позасудовому порядку.

Забезпечення належного рівня реалізації та захисту права особи на здорове довкілля безпосередньо пов'язується із функціонуванням організаційно-правового механізму здійснення раціонального природокористування [7, с. 139–143].



Впровадження ідеї «good governance» в цілому, і зокрема, у сфері забезпечення права особи на здорове довкілля, пов'язується із запровадженням дієвим форм громадського та судового контролю, спрямованого на його реалізацію та захист [8, с. 62–69]. Отже, здійснення стратегічно важливого завдання із забезпечення реалізації та захисту права особи на здорове довкілля має переслідувати мету задоволення публічного інтересу, основою якого є розуміння змісту права виключної власності Українського народу на землю, її надра, атмосферне повітря, водні й інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, що визначено у частині 1 статті 13 Конституції України [9].

Такий конституційний підхід визначає домінуючий публічно-правовий характер відносин у сфері забезпечення реалізації та захисту права особи на здорове довкілля [10], що має враховуватися і при здійсненні характеристики спорів, що виникають в процесі використання природних ресурсів.

Спори, пов'язані із забезпеченням права на особи на здорове довкілля, відносяться до категорії юридичних конфліктів, що часто виникають за участі користувачів природних ресурсів загального та спеціального призначення.

Використання природних ресурсів за функціональним спрямуванням може здійснюватися сферах оздоровлення населення, рекреації та відновлення стану його здоров'я, що зазначається у наукових публікаціях М.І. Єрофеева [11, с. 133]. В межах спеціальних екологічних знань природні ресурси відносяться до базису, що забезпечує життєдіяльність людини у виробничій і невиробничій сферах [11, с. 61]. Визначення обсягу природних ресурсів дозволяє сформулювати уявлення про природо-ресурсний потенціал регіону. Формування уявлення людини про забезпечення прав і свобод людини у сфері охорони права особи на здорове довкілля здійснюється за рахунок створення публічних інформаційних сервісів, зокрема, сервісу Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів (далі МЗДПР) та його територіальних управлінь за окремими регіонами [12], де надається детальна характеристика стану забезпечення природними ресурсами населення,

встановлюються перспективи розвитку природо-ресурсного потенціалу держави.

Загрозливий стан для забезпечення вимог національної екологічної безпеки, що існує в Україні, що пов'язується із триваючою повномасштабною російською військовою агресією. Так, відповідно до відомостей, узагальнених у щорічному звітуванні МЗДПР, що втілено у науково-практичній публікації «Екозагроза», з'ясовано, що найбільша екологічна шкода завдається стану атмосферного повітря. Відповідно до інформації, оприлюдненої МЗДПР, станом на 4 листопада 2022 року визначені орієнтовні розрахунки збитків щодо моніторингу рівня забруднення атмосферного повітря, що обґрунтовані у звіті Державної екологічної інспекції України згідно із затвердженою урядовою методикою, де встановлено, що розмір заподіяної екологічної шкоди складає 927 млрд. грн., де 67,51% – це шкода, заподіяна атмосферного повітря, що у грошовому еквіваленті складає 1 373 млрд. гривень. Розмір екологічної шкоди, спричинений атмосферному повітрю, що пов'язується із горінням нафтопродуктів дорівнює 49 360 млн грн, від лісових пожеж, що виникли внаслідок бомбардувань, складає близько 8 млн грн, створення та руйнування національних природних пам'яток та культури, у розмірі більше, ніж 6 млн грн., заподіяно шкоди іншим об'єктам [14].

Таким чином, основою для розуміння змісту права особи на здорове довкілля є розширене тлумачення категорії «природні ресурси», до яких відносяться як диференційні природні об'єкти (лісові ресурси, водні ресурси, земельні ресурси, ресурси об'єктів тваринного світу, ресурси об'єктів рослинного світу тощо) [15, с. 160–162], так і комплексні природні об'єкти. Природні ресурси за своїм змістом встановлюється можливість дотримання умов забезпечення їх вичерпності та відновлюваності [16, с. 118–119]. Широке розуміння категорії природних ресурсів, до яких окрім загальноновизнаних підходів до встановлення структури системи диференційованих об'єктів, мають відноситись такі вимоги, як забезпечення шумоізоляції, створення сприятливості довкілля [17].

Спори, пов'язані із забезпеченням реалізації та захисту права особи на здорове довкілля, не

виокремлюються до певної диференційованої категорії, однак на рівні природоресурсного законодавства України така специфікація відбувається. Зокрема, відповідно до статей 158–159 Земельного кодексу України [18], статті 103 Лісового кодексу України [3], статтю 109 Водного кодексу України [4] тощо).

Згідно із положеннями чинного КАС України встановлюється перелік публічно-правових спорів, що виникають у сфері забезпечення права особи на здорове довкілля, до яких відносяться: спори фізичних чи юридичних осіб, що виникають внаслідок дій, рішень чи бездіяльності суб'єкту (-ів) владних повноважень, що на думку приватної особи вчинені неправомірно, та на думку заявника є підстави для оскарження; спори, пов'язані із здійсненням кадрового забезпечення органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері використання природних ресурсів та охорони довкілля; спори, пов'язані із встановленням обсягу делегованих повноважень та меж дискреційного впливу; спори, пов'язані із укладенням, виконанням, припиненням, скасуванням чи визнанням нечинними адміністративних договорів у сфері використання природних ресурсів та охорони довкілля; спори, що виникають у зв'язку із поданням звернення до суб'єкта владних повноважень, в тому числі у зв'язку із забезпеченням доступу до публічної інформації про стан використання природних ресурсів; спори із вилучення або примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, пов'язаного із використанням природних ресурсів; спори, що виникають за участі суб'єктів владних повноважень щодо здійснення аналітичного огляду дотримання вимог у здійсненні державно-приватного партнерства [19].

Нормативно-правове визначення категорії «публічного інтересу» відображено відповідно до підходу, встановленого Законом України «Про адміністративну процедуру», де визначено його розуміння як певний «інтерес держави, суспільства, територіальної громади, а також властиві для великої кількості осіб інтереси та потреби» (ст. 1) [6]. На рівні підзаконних нормативно-правових актах та результатів судової практики зустрічаються згадки про встановлення змісту публічного інтересу. Зокрема,

у постанові Великої Палати Верховного Суду України від 13 лютого 2019 р. у справі № 810/2763/17 встановлюється, що публічним інтересом є «важливі для значної кількості фізичних і юридичних осіб потреби, які, відповідно до законодавчо встановленої компетенції, забезпечуються суб'єктами публічної адміністрації. Тобто публічний інтерес є не чим іншим, як певною сукупністю приватних інтересів» [20]. Отже, в межах судової практики встановлюється, що діяльність суб'єкта владних повноважень має переслідувати захист потреб суспільства в цілому, що вимагає врахування вимог щодо недопущення норм забудови території, що не лише створює загрозу безпеці навколишнього середовища, але і створює життю і здоров'ю людей.

**Висновки.** Отже, публічно-правовий спір згідно із положеннями КАС України розуміється як певний конфлікт, що виникає за участі суб'єкта владних повноважень, де предметом оскарження виступає правомірність та дотримання вимог чинного законодавства України здійснення наданої йому компетенції.

Таким чином, здійснення характеристики публічно-правового спору в цілому, і, зокрема, у сфері забезпечення захисту права особи на безпечне здорове довкілля, має відбуватися за предметним та суб'єктним критеріями оцінки змісту відповідних суспільних правовідносин. Попри наявність відповідного нормативно-правового базису до розуміння конструкції публічно-правового спору, щодо тлумачення його функціональної структури спостерігається певна наукова дискусія, що є наразі триваючою. В основу існуючої наукової дискусії має бути покладено застосування категорії «публічний інтерес», як певний критерій здійснення відмежування предметної юрисдикції спеціалізованої ланки системи судоустрою [21; 22].

З врахуванням вище викладеного, в основу розуміння категорії «публічно-правовий спір у сфері забезпечення права особи на здорове довкілля» має покладатися встановлення відповідної суб'єктної характеристики правовідносин, наявності публічного інтересу у забезпеченні вимог національної екологічної безпеки та створенні умов для належного гідного рівня життя та життєдіяльності людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Мороз Г.В. Категорія «інтерес» із позиції еколого-правового підходу. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2020. № 2. Том 31 (70). Ч. 2. С. 10–14.
3. Лісовий кодекс України: Закон України від 21 січня 1994 року № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>
4. Водний кодекс України: Закон України від 6 червня 1995 року № 213/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр#Text>
5. Кодекс України про надра: Закон України від 27 липня 1994 року № 132/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-вр#Text>
6. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2073-20#Text>
7. Легеза Ю.О. Публічне управління природо-ресурсним потенціалом держави: досвід України та зарубіжних країн. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 3. С. 139–143
8. Легеза Ю.О. Участь громадськості в публічному управлінні у сфері використання природних ресурсів. *Право та державне управління*. 2017. № 2. С. 62–69
9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.
10. Носік В.В. Проблеми здійснення права власності на землю Українського народу: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.06. Київ, 2006. 366 с.
11. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998–2004. Т. 5: П-С. 736 с.
12. Зінь Е.А. Регіональна економіка: підручник. Київ: ВД «Професіонал», 2007. 528 с.
13. Регіональні доповіді про стан навколишнього природного середовища у 2016 році. *Офіційний сайт Міністерства екології та природних ресурсів*. URL: <https://menr.gov.ua/news/31778.html>
14. Вплив воєнних дій на якість повітря в Україні: доповідь Ірини Черниш на Комітеті Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування. URL: <https://www.savedniro.org/vpliv-voyennix-dij-na-yakist-rovitrua-v-ukraini/>
15. Легеза Ю.О. Сутність та структура адміністративно-правового механізму публічного управління у сфері використання природних ресурсів. *Visegrad journal on human rights*. 2016. № 6. Р. 1. С. 104–114.
16. Кірін Р.С. Кодифікація законодавства про надра: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.06. Київ: Ін-т економіко-правових досліджень НАН України, 2015. 438 с.
17. Екологія: підручник / С.І. Дорогунцов, К.Ф. Коценко, М.А. Хвесик та ін. Київ: КНЕУ, 2005. 371 с.
18. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 3–4. Ст. 27.
19. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
20. Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 13 лютого 2019 р. у справі № 810/2763/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79883398>
21. Способи вирішення публічно-правових спорів з органами влади: практичний посібник / Л.Б. Сало, І.Я. Сенюта, Н.Є. Хлібороб, А.М. Школик. Дрогобич: Коло, 2009. 112 с.
22. Янюк Н. Актуальні проблеми формування публічної служби в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія «Юридична»*. 2010. Вип. 51. С. 162–167.

## КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32782/39221411>

**Вечеря М. Р.,**  
*аспірант кафедри права  
ПВНЗ «Європейський університет»*

**Кравчук П. Ю.,**  
*кандидат юридичних наук, доцент,  
доцент кафедри права  
ПВНЗ «Європейський університет»*

### ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ СВІДКА, ДО ЯКОГО ЗАСТОСОВАНО ЗАХОДИ БЕЗПЕКИ

### FEATURES OF THE PROCEDURAL STATUS A WITNESS TO WHICH SECURITY MEASURES ARE APPLIED

У статті підставі аналізу чинного законодавства та наукових джерел зроблено спробу визначення процесуального становища свідка, до якого застосовано заходи безпеки у кримінальному провадженні, здійснено наукове обґрунтування пропозицій щодо вирішення теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з його участю у встановленні обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. Наголошено, що категорія «процесуальний статус свідка» є вихідною під час вдосконалення законодавства, що стосується його участі у кримінальному провадженні, зокрема й у частині застосування до свідка заходів безпеки. Сформульовано визначення процесуального статусу свідка, загальні ознаки та елементи. Підкреслюється, що вагоме місце в процесуальному статусі свідка посідає гарантія свідка на забезпечення безпеки, наявність якого створює відповідні умови, що забезпечують можливість свідка давати правдиві показання про обставини, які мають відношення до кримінального провадження, не позбавляючи при цьому обов'язку уповноважених осіб з їх об'єктивної перевірки та оцінки для встановлення фактичності подій. Особлива увага приділена тим правам та обов'язкам свідка, які пов'язані із забезпеченням його особистої безпеки. Виокремлено основні складники права свідка на забезпечення безпеки: подавати клопотання про вжиття заходів безпеки або про їх скасування; знати про застосування конкретних заходів безпеки; вимагати від уповноважених органів і посадових осіб застосування додаткових заходів безпеки або скасування заходів, що здійснюються; оскаржувати незаконні рішення та дії органів, що забезпечують безпеку, до відповідного органу вищого рівня, прокурора або суду. Встановлено, що наявність зазначених прав особи покладає на уповноважені органи обов'язки, які полягають у здійсненні правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, здоров'я, житла, майна, честі та гідності цих осіб, їх рідних та близьких від протиправних посягань з метою створення необхідних умов для належного здійснення правосуддя.

**Ключові слова:** свідок, кримінальне провадження, процесуальний статус, гарантії, забезпечення безпеки.

In the article, based on the analysis of current legislation and scientific sources, an attempt was made to determine the procedural position of a witness to whom security measures were applied in criminal proceedings, a scientific substantiation of proposals for solving theoretical and practical problems related to his participation in establishing circumstances to be proven in criminal proceedings. It was emphasized that the category "procedural status of the witness" is the starting point during the improvement of the legislation regarding his participation in criminal proceedings, in particular, in the part of applying security measures to the witness. The definition of the procedural status of a witness, general features and elements are formulated. It is emphasized that an important place in the procedural status of a witness is the guarantee of the witness's security, the presence of which creates appropriate conditions that ensure the witness's ability to give truthful testimony about the circumstances relevant to the criminal proceedings, without relieving the duty of authorized persons from their objective verification and evaluation to establish the factuality of events. Special attention is paid to those rights and obligations of the witness, which are related to ensuring his personal safety. The main components of the

witness's right to ensure security are highlighted: to submit a request to take security measures or to cancel them; know about the application of specific security measures; demand from the authorized bodies and officials the application of additional security measures or the cancellation of the measures being carried out; appeal illegal decisions and actions of security agencies to the relevant higher-level authority, prosecutor or court. It was established that the existence of the specified rights of a person imposes duties on the authorized bodies, which consist in the implementation of legal, organizational and technical and other measures aimed at protecting the life, health, housing, property, honor and dignity of these persons, their relatives and close to illegal encroachments in order to create the necessary conditions for the proper administration of justice.

**Key words:** *witness, criminal proceedings, procedural status, guarantees, security.*

**Постановка проблеми.** Усі без винятку учасники кримінального провадження незалежно від їх правового статусу, позиції та інтересу у кримінальному провадженні, потребують усестороннього, неупередженого та надійного захисту їх прав і свобод на державному рівні від протиправних посягань належними правовими засобами, особливо якщо такі особи володіють достовірною та доленосною інформацією.

На сьогодні, серед усіх учасників кримінального провадження фігура свідка є найбільш уразливою та такою, що потребує додаткових гарантій з боку держави. Даний суб'єкт правовідносин у більшості випадків володіє достовірною та вкрай важливою для здійснення кримінального провадження інформацією, що може стати ключовим моментом у вирішенні завдань кримінального судочинства. Найважливішим моментом для свідка повинен стати факт забезпечення його захисту та безпеки, в тому числі у разі необхідності його родичам чи близьким, оскільки свідок часто піддається погрозам, шантажу та навіть спробам фізичного впливу.

Свідок у кримінальному процесі має визначене законом процесуальне становище, або процесуальний статус, який вважають багатоконпонентною правовою категорією, що відображає юридично оформлений соціальний статус особи у державі. Визначення процесуального статусу свідка у кримінальному провадженні є складною, комплексною та водночас важливою проблемою для встановлення особливостей його участі у кримінальному провадженні, зокрема й для з'ясування процесуального порядку застосування заходів безпеки. Зазначене питання охоплює визначення прав, обов'язків, відповідальності свідка, а окремі науковці небезпідставно відносять процесуальний статус до гарантій його діяль-

ності у кримінальному процесі поряд з принципами, кримінально-процесуальною формою, прокурорським наглядом, судовим та відомчим контролем інститут оскарження дій, рішень і бездіяльності органів і посадових осіб, що здійснюють кримінальне провадження та ін. [1, с. 51].

**Метою наукової статті** є визначення процесуального становища свідка, до якого застосовано заходи безпеки у кримінальному провадженні, а також наукове обґрунтування пропозицій щодо вирішення теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з його участю у встановленні обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Науковому дослідженню процесуальних можливостей свідка у кримінальному провадженні в доктрині присвячено достатню кількість праць. Більшість науковців є одноставними у тому, що права, обов'язки та відповідальність свідка становлять його основу [2, с. 16–18; 3, с. 22–26; 4, с. 74; 5, с. 879–880]. До аналогічних висновків спонукає й аналіз змісту ст. ст. 66, 67 КПК України. Означені категорії найбільш точно відображають правове становище свідка у кримінальному процесі. Водночас, варто визнати, що наявність гарантії свідка у вигляді права на забезпечення безпеки у кримінальному провадженні, наповнює процесуальний статус такої особи новим змістом та актуалізує доцільність його наукового аналізу.

**Виклад основного матеріалу.** Свідок – це учасник кримінального провадження, фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань (п. 25 ч. 1 ст. 3 та ч. 1 ст. 65 КПК України) [6]. Він, як процесуальна фігура, «породжена» самим фактом злочину [7, с. 86], є незамінним джерелом відомостей, які мають

значення для встановлення наявності чи відсутності обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, передбачених ст. 91 КПК України, а також інших обставин, які мають значення для правильного вирішення кримінального провадження.

Процесуальний статус свідка можна визначити як систему закріплених у кримінальному процесуальному законодавстві прав, обов'язків та відповідальності, які дають йому змогу максимально ефективно реалізовувати свої функції у кримінальному провадженні [8, с. 81]. Відповідно ця категорія є вихідною під час вдосконалення законодавства, що стосується участі свідка у кримінальному провадженні, зокрема й у частині застосування до нього заходів безпеки.

Вагоме місце в процесуальному статусі свідка посідають гарантії їхньої участі в кримінальному процесі. Однією з таких гарантій є визначене право свідка на забезпечення безпеки, наявність якого створює відповідні умови, що забезпечують можливість свідка давати правдиві показання про обставини, які мають відношення до кримінального провадження, не позбавляючи при цьому обов'язку уповноважених осіб з їх об'єктивної перевірки та оцінки для встановлення фактичності подій.

Право на забезпечення безпеки, закріплене в Законі України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», а також утілено в положеннях галузевого законодавства, зокрема КПК України. Решта гарантій хоча й не містяться в КПК України, однак відсилають правозастосовника до профільного Закону. На підставі загальної юридичної логіки відповідні гарантії необхідно використовувати як такі, що передбачені спеціальною нормою, якщо це не суперечить завданням кримінального провадження.

Визначимо насамперед ті права та обов'язки свідка, які пов'язані із забезпеченням його особистої безпеки, а також чинники, що обумовлюють специфіку правового становища цього суб'єкта в кримінальному процесі. При цьому акцентованій увазі потребують питання реалізації процесуальних прав свідка, як учасника кримінального провадження, від яких прямо залежить надійність та ефективність захисту його прав та безпека. Адже забезпечення про-

цесуальних гарантій захисту свідка дає змогу не лише відгородити свідка від незаконного переслідування і тиску, а й підвищує ефективність його участі у кримінальному процесі з метою встановлення обставин кримінального провадження.

Відповідно до ст. 66 КПК України кожен свідок має право: знати у зв'язку з чим і в якому кримінальному процесі він допитується; на залучення під час дачі показань та участі у провадженні інших судових дій адвоката з правової допомоги; відмовитися давати свідчення про себе, близьких родичів та членів його сім'ї, які можуть бути підставою для підозри чи обвинувачення у вчиненні злочину його, близьких родичів або членів його сім'ї; свідчити рідною або іншою мовою або ж користуватися допомогою перекладача; на відшкодування витрат, пов'язаних із викликом для надання свідчень; прочитати протокол допиту та подати заяву на зміни, доповнення та коментарі до цього протоколу, а також робити такі доповнення та коментарі особисто; подати заяву на забезпечення захисту чи безпеки у випадках, передбачених законом [6].

Окремої уваги потребує з'ясування сутності права свідка заявляти клопотання про забезпечення безпеки у разі наявності реальної загрози життю, здоров'ю, житлу і майну свідка або членам його сім'ї та близьким родичам. Також актуальність зазначеного права важко переоцінити у разі загрози реалізації будь-якого із прав, передбачених ч. 1 ст. 66 КПК України.

Варто підкреслити, що з моменту прийняття рішення про застосування до свідка заходів безпеки у визначеному законом порядку, його процесуальний статус матиме певні особливості – крім процесуальних прав та обов'язків, закріплених у ст. 66 КПК України, він наділяється правами та обов'язками, які за своєю суттю є додатковими до його статусу. Так, свідок, взятий під захист, має право: подавати клопотання про їх скасування; знати про застосування щодо нього конкретних заходів безпеки; вимагати від слідчого, прокурора, суду застосування додаткових заходів безпеки або скасування здійснюваних заходів; оскаржити незаконні рішення чи дії органів, які забезпечують безпеку, до відповідного органу вищого рівня, прокурора або суду.

Зокрема, слід вказати на право свідка оскаржувати на досудовому провадженні, в порядку, передбаченому п. 6 ч. 1 ст. 303 КПК України, рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача, чи прокурора при застосуванні заходів безпеки [6]. Свідок може користуватися й іншими правами, передбаченими КПК України. Наприклад, до них належать спеціальні права, якими свідок наділений на стадії виконання судових рішень. Так, відповідно до ч. 1 ст. 539 КПК України, свідок має право звертатись до суду з клопотанням про вирішення питань, які безпосередньо стосуються його прав, обов'язків чи законних інтересів [6]. Не виключено, що таким може бути право на застосування заходів безпеки.

Ключовою особливістю процесуального статусу свідка, яка відрізняє його від інших учасників кримінального провадження, зокрема таких як потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, є наявність статутного обов'язку дати справжні неупереджені свідчення по суті провадження [9, с. 13]. Водночас у ч. 3 ст. 66 КПК України передбачено право осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, не свідчити проти самого себе, свого чоловіка (своєї дружини) та інших близьких родичів, коло яких визначено п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України [6]. Отже, йдеться про імунітет свідків, який можна розглядати як додаткову гарантію учасника кримінального процесу, що надається законодавством України у зв'язку з особливою процесуальною роллю свідка, як виняток з принципу рівноправності громадян, як спосіб підвищити рівень захищеності зазначеного учасника кримінального судочинства.

Профільний Закон у ст. 15 «Забезпечення конфіденційності даних про особу» вказує на те, що нерозголошення відомостей про осіб, взятих під захист, може здійснюватися шляхом: а) обмеження відомостей про особу в матеріалах перевірки (заявах, поясненнях тощо), а також протоколах слідчих дій та інших матеріалах кримінального провадження, заміни прізвища, імені, по-батькові в цих документах псевдонімами за постановою органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчого, прокурора або за ухвалою слідчого судді, суду про зміну анкетних даних; б) проведення упізнання особи поза візуальним та

аудіо спостереженням того, кого впізнають, з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства; в) не оголошення будь-яким способом дійсних анкетних даних про осіб, які взяті під захист і підлягають виклику в судові засідання; г) виклику до суду цієї особи лише через орган, який здійснює заходи безпеки; д) накладення тимчасової заборони на видачу відомостей про особу, взятую під захист, адресними бюро, паспортними службами, підрозділами державтоінспекції, довідковими службами АТС та іншими державними інформаційно-довідковими службами [10]. Отже, такими даними про особу свідка, до якого застосовані заходи безпеки, є відображенні у будь-якій формі та у будь-яких документах відомості про: особу, заміну прізвища, імені, по батькові на псевдоніми.

У разі, коли свідок дає показання, керуючись свідочьким імунітетом, не підпадаючи під зазначену категорію осіб, одним із завдань уповноважених осіб є з'ясувати правдивість таких показань, адже часто цей критерій ставиться під сумнів у зв'язку з побоюванням свідка за своє життя та здоров'я, а також його рідних та близьких.

Право свідка на забезпечення безпеки породжує відповідні обов'язки державних органів, які приймають рішення про застосування заходів безпеки та здійснюють їх (ч. 1 ст. 3 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві») [10]. Такі обов'язки полягають у здійсненні правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, здоров'я, житла, майна, честі та гідності цих осіб від протиправних посягань з метою створення необхідних умов для належного здійснення правосуддя [11, с. 87].

Незалежно від того, чи застосовано до свідка заходи безпеки, він зобов'язаний: прийти за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду; дати свідчення під час досудового слідства та судового розгляду, дати правдиві свідчення; не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора процесуальної інформації, безпосередньо пов'язаної з сутністю кримінального провадження та процесуальними діями, які здійснюються (здійснюватимуться) в процесі провадження та які стали відомими

свідку у зв'язку з виконанням ним своїх обов'язків [6].

Свідки, взяті під захист, зобов'язані: виконувати умови здійснення заходів безпеки і законні вимоги органів, які забезпечують безпеку; негайно інформувати названі органи про кожен випадок погрози або протиправних дій щодо них; поводитися з майном та документами, виданими їм у тимчасове користування органом, який забезпечує безпеку, згідно з установленими законодавством правилами (ч. 2 ст. 5 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві») [10]. Зазначені вимоги можуть розповсюджуватись і на інших осіб, які прямо чи опосередковано задіяні у процесі розслідування (викривачі, їх близькі особи), та до яких застосовано заходи безпеки, визначені ст. 2 профільного Закону.

За логікою, особи, які на конфіденційній основі співпрацюють з оперативними підрозділами, також є учасниками кримінального провадження, які мають право на застосування щодо них заходів безпеки [12, с. 6]. Проте, до переліку осіб, які мають право на забезпечення безпеки відповідно до ст. 2 профільного Закону конфідентів, на відміну від викривачів, не внесено. Тому поділяємо позицію науковців щодо вирішення цієї проблеми шляхом внесення відповідних змін до законодавства.

Водночас, ст. 256 КПК України визначає, що особи, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їхнього проведення, можуть бути допитані як свідки. Допит цих осіб може відбуватися зі збереженням у таємниці відомостей про цих осіб та із застосуванням стосовно них відповідних заходів безпеки, передбачених законом [6]. Отже, й зазначені суб'єкти можуть розглядатись нами як «потенційні» свідки у конкретному кримінальному провадженні, адже в розумінні законодавця вони є «учасниками кримінального провадження, яким відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню» (див. ч. 1 ст. 66 КПК України) [6].

Важливим елементом процесуального статусу свідка є відповідальність, оскільки завдання забезпечення якісного розслідування кримінального правопорушення та судового розгляду в розумні строки вимагає належної

законодавчої регламентації відповідних заходів відповідальності до учасників кримінального провадження, які порушили процесуальний обов'язок.

Свідок може бути притягнутий до декількох видів юридичної відповідальності: кримінальної, адміністративної та кримінально-процесуальної. Зокрема, у ч. 1 ст. 67 КПК України зазначено, що за завідомо неправдиві показання слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду або за відмову від давання показань, крім випадків, передбачених КПК, свідок несе кримінальну відповідальність. За злісне ухилення від явки до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду свідок несе відповідальність, встановлену законом [6]. Також відповідно до ч. 3 ст. 224 та ч. 1 ст. 352 КПК України свідки попереджаються про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань перед допитом [6].

Оскільки до участі у процесуальних діях залучаються свідки, до яких застосовуються заходи безпеки, невиконання або неналежне виконання ними процесуальних обов'язків здатне негативно позначитися як на вирішенні завдань конкретної процесуальної дії, всього кримінального провадження та досягненні мети застосованого заходу безпеки, чи його комплексу.

Наслідком недотримання обов'язків, визначених у разі застосування заходів безпеки, передбачених профільним законом у ч. 2 ст. 5 (виконувати умови здійснення заходів безпеки і законні вимоги органів, які забезпечують безпеку; негайно інформувати названі органи про кожен випадок погрози або протиправних дій щодо них; поводитися з майном та документами, виданими їм у тимчасове користування органом, який забезпечує безпеку, згідно з установленими законодавством правилами), можуть бути: 1) скасування здійснених заходів повністю або частково; 2) вжиття додаткових заходів, спрямованих на забезпечення безпеки (зміна та доповнення заходів). До таких висновків можемо дійти з аналізу положень ст. 6 профільного Закону України [10].

У разі відмови особи, яка бере участь у кримінальному судочинстві, від захисту заходи безпеки щодо такої особи, передбачені



ст. ст. 9, 11–16 Закону, не проводяться [10]. За таких обставин для свідка, який відмовився від застосування щодо нього заходів безпеки, жодні санкції застосовуватись не будуть, а наслідком будуть відповідні дії уповноважених осіб, визнані законодавством.

Крім того, продаж, застава чи передача іншим особам майна, виданого в особисте користування особі, взятій під захист, для забезпечення її безпеки, а також втрата чи пошкодження цього майна тягне за собою відповідальність, передбачену чинним законодавством [10]. Тобто йдеться про матеріальну відповідальність особи, щодо якої застосовуються заходи безпеки.

Кримінальна процесуальна відповідальність свідка, до якого застосовано заходи безпеки, може наставати у разі: 1) невиконання його обов'язку як учасника кримінального провадження (неприсуття на виклик слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, що тягне застосування приводу, грошового стягнення); 2) недотримання умов здійснення заходів безпеки та законних вимог органів, які забезпечують безпеку (тягне скасування здійснюваних заходів повністю або частково, вжиття додаткових заходів, спрямованих на забезпечення безпеки).

**Висновки.** Отже, процесуальний статус свідка є системою закріплених у кримінальному процесуальному законодавстві прав, обов'язків та відповідальності, які дозволяють йому максимально ефективно реалізувати свої функції у кримінальному провадженні. Загальними ознаками, які характеризують процесуальний статус свідка в чинному законодавстві є такі: є фізичною особою; статус пов'язується з обізнаністю особи з даними,

необхідними для встановлення обставин кримінального правопорушення; зазвичай, законодавство не містить вичерпного переліку прав і обов'язків свідків в окремій статті КПК; основним обов'язком є необхідність з'явитися для дачі правдивих показань. Елементами процесуального статусу свідка визначено права, обов'язки та відповідальність.

Право свідка на забезпечення безпеки є однією з основних гарантій особи, яка перебуває в такому статусі, та передбачає такі складники: подавати клопотання про вжиття заходів безпеки або про їх скасування; знати про застосування щодо нього конкретних заходів безпеки; вимагати від уповноважених органів і посадових осіб застосування додаткових заходів безпеки або скасування заходів, що здійснюються; оскаржувати незаконні рішення та дії органів, що забезпечують безпеку, до відповідного органу вищого рівня, прокурора або суду. Наявність зазначених прав особи покладає на уповноважені органи обов'язки, які полягають у здійсненні правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, здоров'я, житла, майна, честі та гідності цих осіб, їх рідних та близьких від протиправних посягань з метою створення необхідних умов для належного здійснення правосуддя.

Доводиться констатувати, що особи, які перебувають у статусі свідка, на сьогодні не мають змоги подолати окремі проблеми, пов'язані з реалізацією ними своїх прав та обов'язків, без належного правового забезпечення їх безпеки у кримінальному провадженні. Такі проблемні аспекти потребують подальших наукових розвідок у цьому напрямку.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Рожнова В.В. Курс лекцій із кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (загальна частина). Авт. кол. В.В. Рожнова та ін. К., 2020. 398 с.
2. Белькова О.В. Правовий статус свідка в кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. Наук.; Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2005. 223 с.
3. Лобойко О.М. Методи кримінально-процесуального права: монографія. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2006. 352 с.
4. Харітонова М. В. Специфіка правового статусу свідка в кримінальному процесі України. *Південноукраїнський правничий часопис*. Вип. 4. Ч. 3. Одеса, 2019. С. 73–77.
5. Слінько С.В. Процесуальний статус свідка в кримінальному процесі. *Форум права*. 2012. № 1. С. 878–882. URL: [http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21](http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21).

6. Кримінальний процесуальний кодекс України: від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Офіційний вісник України. 2012. № 37. Ст. 1370. Ред. від 25.08.2022. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
7. Коновалова В.О. Юридична психологія: Підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. / Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Х.: Право, 2008. 240 с.
8. Закревська Т.О. Правовий статус свідка у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2020. Вип. № 48. С. 78–82.
9. Бараннік Р.В., Шибіко В.П. Право особи на свободу від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі України : монографія. Київ : КНТ, 2008. 212 с.
10. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23.12.1993 р. № 3782-XII: URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>.
11. Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: монографія. Дніпропетровськ: Дніпропетровська юридична академія МВС України, 2002. 432 с.
12. Аркуша Л.І. Основи методики виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності при наявності корумпованих зв'язків : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. І. Аркуша. Х., 2001. 218 с.

**Керопян А. А.,**

*аспірантка кафедри кримінально-правової політики  
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

## **СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 340 КК УКРАЇНИ**

### **MENS REA OF THE CRIMINAL OFFENSE PROVIDED FOR IN ART. 340 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE**

У статті розглянуті особливості суб'єктивної сторони незаконного перешкодження організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій з урахуванням теоретичних положень щодо інтелектуального та вольового елементів вини. Детально висвітлені позиції науковців щодо визначення форми вини у кримінальних правопорушеннях з формальним складом; та на підставі викладеного пояснено, чому притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень з формальним складом, зокрема, незаконного перешкодження організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій (у разі його скоєння спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення) можливе лише з прямим умислом. Встановлено інтелектуальну та вольову ознаки прямого умислу незаконного перешкодження організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій у разі вчинення цього кримінального правопорушення службовою особою. Окремо було проаналізовано особливості умислу винної особи під час вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 340 КК України із застосуванням фізичного насильства. Акцентовано увагу на тому, що насильницький спосіб вчинення кримінального правопорушення вказує на специфічну спрямованість винної особи, яка обирає саме такий спосіб реалізації злочинного наміру, що враховується при визначенні суспільної небезпечності окремого діяння та, відповідно, призначенні покарання. Тому констатовано, що незаконне перешкодження організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій, яке вчиняється із застосуванням фізичного насильства, також характеризується умисною формою вини, а саме прямим умислом. Встановлена неможливість здійснення перешкодження організації або проведенню мирного зібрання, завдаючи фізичну шкоду його учасникам, з непрямым умислом.

**Ключові слова:** *інтелектуальна ознака, вольова ознака, форма вини, умисел, необережність.*

The article examines the peculiarities of the mental element of illegal obstruction of the organization or holding of meetings, rallies, marches and demonstrations, taking into account the theoretical provisions regarding the intellectual and volitional elements of guilt. The positions of scientists regarding the definition of the form of guilt in criminal offenses with a formal structure are covered in detail; and on the basis of the above, it is explained why bringing to criminal responsibility for committing criminal offenses with a formal composition, in particular, illegal obstruction of the organization or holding of meetings, rallies, marches and demonstrations (in the case of its commission by a special subject of a criminal offense) is possible only with direct intent. Intellectual and volitional elements of direct intent to illegally obstruct the organization or holding of meetings, rallies, marches and demonstrations have been established in the case of the commission of this criminal offense by an official. The specifics of the guilty person's intent during the commission of the criminal offense provided for in Art. 340 of the Criminal Code of Ukraine with the use of physical violence were separately analyzed. Attention is focused on the fact that the violent way of committing a criminal offense indicates the specific purposefulness of the guilty person, who chooses exactly such a way of realizing the criminal intent, which is taken into account when determining the social danger of a particular act and, accordingly, the prescribed punishment. The impossibility of obstructing the organization or holding of a peaceful assembly, causing physical harm to its participants, with indirect intent has been established.

**Key words:** *intellectual element, volitional element, form of guilt, intent, negligence.*

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, поряд з об'єктом, суб'єктом та об'єктивною стороною, є обов'язковим та самостійним елементом будь-якого складу кримінального правопорушення. У науці кри-

мінального права під суб'єктивною стороною кримінального правопорушення розуміється його внутрішня сторона, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості і волі до суспільно небезпечного діяння,

яке вона вчиняє, і до його наслідків [1, с. 166]. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони будь-якого кримінального правопорушення є вина. Згідно зі ст. 23 КК України вона визначається як психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Традиційно, зміст вини складають інтелектуальний, до якого відноситься усвідомлення та передбачення, та вольовий елементи. Різні комбінації інтелектуального та вольових елементів утворюють різні модифікації вини.

Варто зазначити, що аналіз суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 340 КК України, знайшов своє відображення, переважно, у науково-практичних коментарях до КК України, підручниках та навчальних посібниках. Однак, це питання не було предметом спеціального дослідження, що свідчить про недостатній рівень його розробки. Саме тому, для правильного застосування ст. 340 КК України необхідним є теоретичне висвітлення ознак суб'єктивної сторони розглядуваного кримінального правопорушення, що і є основним завданням цієї статті.

Оскільки суб'єктивна сторона незаконного перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій характеризується виною у формі прямого умислу, вважаємо, що необхідно зупинитися на аналізі поняття умисної форми вини з урахуванням теоретичних положень щодо її інтелектуальних та вольової ознак.

Аналізоване у цьому дослідженні незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій, яке вчиняється службовою особою, є кримінальним правопорушенням з формальним складом. Відомо, що у таких складах кримінальних правопорушень об'єктивна сторона не містить суспільно небезпечних наслідків. Виходячи з цього, переважна більшість учених вважають, що кримінальні правопорушення з формальним складом можуть бути вчинені виключно з прямим умислом. При цьому, поширеною є позиція, згідно з якою психічне ставлення до суспільно небезпечних наслідків не входить у зміст вини, тому момент передбачення випадає з інтелектуального елемента

умислу [2, с. 147]. Непрямий умисел у таких випадках виключається, оскільки свідоме допущення стосується винятково суспільно небезпечних наслідків, а вони лежать за межами об'єктивної сторони. Вольова ж ознака умислу обмежується бажанням вчинити конкретну дію чи бездіяльність [1, с. 174]. Але, наприклад, на думку Р. В. Вереші при умисному вчиненні злочину (кримінального правопорушення) з формальним складом неправильним буде сказати, що ознака певного передбачення відсутня взагалі. Учений зауважує, що при вчиненні таких злочинів (кримінальних правопорушень) суб'єкт передбачає, що, оскільки вчинювані ним діяння є суспільно небезпечними, то вони можуть потягти за собою певні негативні зміни, перш за все, у об'єкті злочинного посягання. Тобто, встановлення ознаки передбачення ґрунтується на усвідомленні суспільно небезпечного характеру вчинюваних дій і передбаченні, внаслідок їх вчинення, негативних змін у сфері охоронюваних кримінальним законом об'єктів [3, с. 214].

Питання щодо можливості існування необережної форми вини в кримінальних правопорушеннях з формальним складом також не набуло одностайного характеру серед науковців, та не знайшло свого розвитку ні на законодавчому рівні, ні в теорії кримінального права. Але варто зауважити, що на думку деяких учених вчинення кримінальних правопорушень з формальним складом зі злочинною недбалістю все ж таки є можливим. Злочинна недбалість у них має обмежуватися неусвідомленням суспільної небезпечності вчинюваної дії (бездіяльності) за наявності обов'язку і реальної можливості такого усвідомлення [3, с. 256]. В цілому, слід погодитися з В. І. Павликівським, який слушно зазначає, що визнання наявності необережної форми вини в злочинах (кримінальних правопорушеннях) з формальним складом суперечить її законодавчому визначенню та веде до розмивання чітких меж між умислом й необережністю. І злочинна (кримінально протиправна) самовпевненість, і злочинна (кримінально протиправна) недбалість поставлені законодавцем в залежність від можливості винної особи передбачати суспільно небезпечні наслідки свого діяння (дії або бездіяльності). В іншому випадку необґрунтовано ставиться знак

рівності між однією з ознак інтелектуального моменту (усвідомлення або не усвідомлення суспільно небезпечного характеру свого діяння) та необережністю [4, с. 97].

На підставі вищевикладеного, відповідно до існуючого законодавчого визначення форми та змісту вини, вважаємо, що притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень з формальним складом, зокрема, незаконного перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій (у разі його скоєння спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення) можливе лише з прямим умислом. Підтримаємо позицію учених, які обґрунтовано вважають, що воля суб'єкта спрямована на саме діяння, тобто вольовий момент при вчиненні злочинів з формальним складом переміщується з наслідків на діяння. При вчиненні злочину (кримінального правопорушення) з формальним складом зміст умислу завжди полягає в усвідомленні суспільно небезпечного характеру вчинюваної дії й у бажанні вчинити цю дію. Такий умисел є прямим і тільки він притаманний умисним злочинам (кримінальним правопорушенням), що мають формальний склад. Такі злочини (кримінальні правопорушення) не можуть вчинятися з непрямым умислом, вольовий зміст якого у вигляді свідомого припущення законом пов'язаний винятково із суспільно небезпечними наслідками, що входять в об'єктивну сторону тільки матеріальних складів [5, с. 39].

Наступним кроком цього дослідження є встановлення інтелектуальних і вольових ознак прямого умислу незаконного перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій. Розглядаючи інтелектуальну ознаку прямого умислу, варто зазначити, що предметом усвідомлення, є, в першу чергу, фактичні обставини скоєного діяння. Але водночас «умисел – це поняття з соціальним змістом, у зв'язку з чим усвідомлення тільки фактичних ознак не може обґрунтувати відповідальності особи за вчинення умисного злочину (кримінального правопорушення)» [6, с. 30]. Оскільки головною соціальною ознакою кримінального правопорушення, що визначає його матеріальну складову, є суспільна небезпечність, то зміст умислу, насамперед,

передбачає усвідомлення винуватою особою суспільно небезпечного характеру свого діяння (дії чи бездіяльності). Отже, з вищезазначеного випливає, що предметом усвідомлення при прямому умислі є, по-перше, фактична основа (обставини) вчинюваного діяння та, по-друге, його соціальний зміст. Це означає, що особа розуміє, якою є оцінка її діяння з позиції держави і суспільства, і це розуміння є її самоусвідомленням [7, с. 277].

Вважається, що суспільно небезпечним може бути лише таке діяння, яке за своїми об'єктивними та фактичними властивостями здатне заподіяти шкоду певним об'єктам (суспільним відносинам), які охороняються кримінальним законом. Ця об'єктивна спрямованість діяння при умислі на певний об'єкт кримінального правопорушення є одним з критеріїв суспільної небезпечності діяння, який обов'язково має охоплюватися свідомістю особи, яка вчинює умисне кримінальне правопорушення. При цьому необхідно звернути увагу на те, що, суб'єкт кримінального правопорушення може точно не усвідомлювати, на який безпосередній об'єкт він посягає, але він повинен розуміти, що спричиняє шкоду певним охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам.

Також на рівень усвідомлення особою суспільної небезпечності вчинюваного діяння впливає і розуміння нею соціальної значущості інших фактичних обставин діяння, які в теорії кримінального права називаються факультативними ознаками об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення (наприклад, місце, час, спосіб, засіб, знаряддя, обстановка вчинення кримінального правопорушення) [3, с. 218], які надають діянню нові соціальні якості та суттєво впливають на ступінь суспільної небезпечності конкретного кримінального правопорушення.

Переходячи до аналізу вольової ознаки прямого умислу під час вчинення кримінального правопорушення з формальним складом, ще раз зауважимо, що вольовий елемент у цьому випадку полягає в бажанні (цілеспрямованому прагненні) вчинити діяння, що утворює об'єктивну сторону кримінального правопорушення. Взагалі, бажання – це цілеспрямоване прагнення, яке спрямоване на конкретний

предмет [8, с. 513]. Ученими сформований певний механізм формування бажання, який складається з таких етапів: 1) виникнення певної потреби; 2) перетворення її в спонукання до дії; 3) постановка мети, досягнення якої має задовольнити потребу, що виникла, або стати засобом її задоволення; 4) бажання досягти поставленої мети [9, с. 251]. Отже, бажання – це процес, який проходить у своєму розвитку кілька стадій – від усвідомлення певної потреби до волі, яка спрямована на досягнення певної мети. Саме тому в теорії кримінального права бажання розуміється як «прагнення заподіяти наслідок» [10, с. 99].

Отже, під час вчинення незаконного перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій службовою особою, прямиї умисел характеризують:

– інтелектуальна ознака – службова особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер своїх дій, а саме фактичну сторону своїх дій – створення перешкод (обмежень, заборон) щодо реалізації конституційного права громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації. При цьому службова особа усвідомлювала відсутність рішення суду про заборону проведення мирних зібрань чи про встановлення іншого обмеження права на свободу мирних зібрань (щодо місця чи часу їх проведення тощо); та суспільно небезпечний характер своїх дій – що вчинювані дії завдають шкоду суспільним відносинам, які поставлені під охорону кримінально-правової норми, у результаті неналежного ставлення службової особи до виконання покладених на неї обов'язків щодо забезпечення реалізації конституційного права громадян на свободу мирних зібрань.

– вольова ознака – службова особа бажала вчинення своїх дій, тобто цілеспрямовано направляла свою волю на їх вчинення.

У разі вчинення зазначеного кримінального правопорушення загальним суб'єктом, характеристика умислу має свої особливості. Окремо необхідно відмітити важливість усвідомлення особою способу (застосування фізичного насильства) його вчинення. Спосіб вчинення злочину має як зовнішні (об'єктивні) ознаки, що характеризують фізичний операційний процес здійснення злочинного діяння, а саме

яким чином, в яких умовах, шляхом використання яких сил та засобів вчинено діяння, так і внутрішніми (суб'єктивними) ознаками, що представляють собою усвідомлений, вольовий акт по застосуванню прийому та сукупності прийомів виконання злочинної дії [11, с. 37]. Винна особа усвідомлює, що завдає суспільно небезпечний, протиправний, фізичний вплив на тілесну сферу людини, що спричиняє їй фізичний біль, шкоду здоров'ю або навіть смерть, це порушує тілесну недоторканність особи, яка забезпечує нормальні умови її біологічного (фізичного) та соціального існування.

Багато учених схилиються до думки, що для насильства як діяння чи способу вчинення кримінального правопорушення характерна саме умисна форма вини. Якщо ж дії вчинено з необережності, то слід говорити не про насильство, а про випадки заподіяння шкоди здоров'ю чи життю шляхом дії при вчиненні суспільно небезпечних діянь, де конструктивно передбаченим серед інших є і посягання на особистість. Такої думки притримуються, зокрема, І. Я. Козаченко та Р. Д. Сабиров, зазначаючи, що енергетичний вплив на людину утворює фізичне насильство лише у випадку вчинення умисних дій. Якими би не були наслідки необережних діянь, їх не можна віднести до фізичного насильства [12, с. 24]. Усвідомлювана спрямованість насильства проти іншої людини всупереч або поза її волі та його специфічна функціональність (спосіб досягнення певної цілі через заподіяння смерті, фізичної та/або психічної травми, обмеження свобод волевиявлення або дій іншої людини або спосіб отримання задоволення через фізичні та/або психічні страждання жертви) обумовлює можливість вчинення насильницьких злочинів лише умисно. Саме наявність умислу на настання зазначених суспільно-небезпечних наслідків або свідоме припущення їх настання є обставиною за якою відмежовують насильницькі злочини від необережного заподіяння шкоди життю чи здоров'ю іншій людині [13, с. 149]. Крім того, особи, які вчиняють насильницькі кримінальні правопорушення, вбачають позитивне значення обраного ними способу вчинення кримінального правопорушення в тому, це найефективніший чи єдино можливий спосіб відстояти свої інтереси у конфліктній ситу-

ації або задовольнити свої потреби, або вважають безглуздом і негідним використання правомірних способів розв'язання гострих проблемних ситуацій у міжособистісних відносинах [14, с. 111]. Таким чином, насильницький спосіб вчинення кримінального правопорушення вказує на специфічну спрямованість винної особи, яка обирає саме такий спосіб реалізації злочинного наміру, що враховується при визначенні суспільної небезпечності окремого діяння та, відповідно, призначенні покарання. Саме тому, ми не можемо погодитися з позицією Н. В. Довгань-Бочкової, яка вважає, що питання форми вини при вчиненні насильницьких кримінальних правопорушень не має істотного значення для визначення суті насильства, тому що в поняття насильства як способу вчинення кримінального правопорушення не слід закладати певну конкретну форму вини, оскільки це безпідставно суттєво звужує його зміст [15, с. 130].

Отже, без сумніву, незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій, яке вчиняється із застосуванням фізичного насильства, характеризується умисною формою вини, а саме прямим умислом. При цьому, аналізуючи прямий умисел такого кримінального правопорушення, варто зауважити, що інтелектуальна ознака, окрім усвідомлення суспільно небезпечного характеру дій, полягає також і в передбаченні суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення. Воно означає, що у свідомості особи склалося певне уявлення про неминучі наслідки вчиненого діяння, а саме завдання потерпілому фізичного болю або тілесних ушкоджень, які шкодять здоров'ю. Передбачення має конкретний характер: особа має чітке уявлення про розвиток причинного зв'язку, про те, що саме від її діяння настануть конкретні суспільно небезпечні наслідки. Вольова ж ознака прямого умислу при вчиненні кримінального правопорушення із матеріальним складом визначається бажанням настання передбачуваних наслідків.

На нашу думку, неможливо здійснювати перешкоджання організації або проведенню мирного зібрання, завдаючи фізичну шкоду його учасникам, з непрямым умислом. Реалізуючи умисел на заподіяння фізичної шко-

ди, суб'єкт кримінального правопорушення одночасно реалізовує умисел на створення перешкод під час організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій, при цьому особа не відчуває потреби в досягненні суспільно небезпечних наслідків у виді тілесних ушкоджень, і не спрямовує свою волю на це, але все ж таки вона свідомо допускає їх настання, тобто цілі перешкодити реалізації учасниками мирного зібрання свого конституційного права можна досягти і не бажаючи настання наслідків у виді тілесних ушкоджень. Описана ситуація видається нереальною.

Але важливо звернути увагу на те, що у випадку вчинення цього кримінального правопорушення, в результаті якого завдається шкода у вигляді умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, можемо констатувати наявність змішаної форми вини, оскільки ставлення особи до таких наслідків є необережним.

**Висновки.** Під час вчинення аналізованого кримінального правопорушення службовою особою прямий умисел характеризують: інтелектуальна ознака – службова особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер своїх дій, а саме фактичну сторону своїх дій – створення перешкод (обмежень, заборон) щодо реалізації конституційного права громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації. При цьому службова особа усвідомлювала відсутність рішення суду про заборону проведення мирних зібрань чи про встановлення іншого обмеження права на свободу мирних зібрань (щодо місця чи часу їх проведення тощо); та суспільно небезпечний характер своїх дій – що вчинювані дії завдають шкоду суспільним відносинам, які поставлені під охорону кримінально-правової норми, у результаті неналежного ставлення службової особи до виконання покладених на неї обов'язків щодо забезпечення реалізації конституційного права громадян на свободу мирних зібрань; та вольова ознака – службова особа бажала вчинення своїх дій, тобто цілеспрямовано направляла свою волю на їх вчинення.

Незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій, яке вчиняється із застосуванням

фізичного насильства, також характеризується прямим умислом. При цьому, аналізуючи прямий умисел такого кримінального правопорушення, варто зауважити, що інтелектуальна

ознака, окрім усвідомлення суспільно небезпечного характеру дій, полягає також і в передбаченні суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін. 5-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. 528 с.
2. Рарог А. И. Вина в советском уголовном праве / науч. ред. Здравомыслов Б. В. Саратов: изд-во Саратов. ун-та, 1987. 186 с.
3. Вереша Р. В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. 583 с.
4. Павликівський В. І. Проблеми встановлення форми та змісту вини в злочинах з формальним складом. *Право і безпека*. 2004. Т. 3, № 4. С. 95–97.
5. Рарог А. И. Вина и квалификация преступлений: учеб. пособие / А. И. Рарог. Москва: ВЮЗИ, 1982. 63 с.
6. Никифоров Б. С. Об умысле по действующему уголовному законодательству. *Советское государство и право*. 1965. № 6. С. 26–36.
7. Навроцький В. О. Суб'єктивна сторона злочину. *Українське кримінальне право. Загальна частина* : підруч. / за заг. ред. В. О. Навроцького Київ : Юрінком Інтер, 2013.
8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Т. 2. Москва, 1989. 720 с.
9. Матвеев Г. К. Вина в советском гражданском праве / Киевский государственный университет им. Т. Г. Шевченко. Киев: Изд-во Киев. ун-та, 1955. 308 с.
10. Дагель П. С., Котов Д. П. Субъективная сторона преступления и ее установление / науч. ред. Г. Ф. Горский. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. 243 с.
11. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н. И. Панов. Харьков : Вища шк. : Изд-во при Харьк. ун-те, 1982. 161 с.
12. Козаченко И. Я., Сабиров Р. Д Уголовно-правовое понятие насилия. *Уголовный закон и совершенствование мер борьбы с преступностью : межвуз. сборник науч. трудов*. Свердловск : УрГУ, 1981. С. 18–28.
13. Ігнатів О. М. Насильство як спосіб вчинення злочину: поняття та сутність. *Форум права*. 2010. № 3. С. 144–151.
14. Прикладная юридическая психология : учеб. пособие для вузов / под ред. А. М. Столяренко. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. 639 с.
15. Довгань-Бочкова Н. В. Спірні питання, що стосуються фізичного насильства як способу вчинення злочину. *Форум права*. 2010. № 2. С. 129–137.



УДК 341.45  
DOI <https://doi.org/10.32782/39221413>

**Коваль О. І.,**  
*аспірантка кафедри кримінального процесу  
Національної академії внутрішніх справ*

## **ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДІЇ В ПОРЯДКУ НАДАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ**

### **PROCEDURAL ACTIONS IN THE ORDER OF PROVIDING INTERNATIONAL LEGAL ASSISTANCE ON THE TERRITORY OF UKRAINE**

Статтю присвячено аналізу сутності процесуальних дій, які можуть бути проведені на виконання запиту компетентного органу іноземної держави в порядку надання міжнародної правової допомоги на території України.

Досліджено класифікацію процесуальних дій, виходячи із норм кримінального процесуального законодавства України, зокрема і міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України та які є його частиною.

Зазначено про те, що міжнародна правова допомога при проведенні процесуальних дій є чи не найбільш фундаментальною для інших форм міжнародної співпраці, оскільки саме на стадії досудового розслідування відбувається безпосереднє розслідування кримінальних правопорушень, яке включає в себе проведення ряду процесуальних та слідчих дій з метою виконання завдання кримінального провадження та подальшого здійснення правосуддя судом.

Водночас відзначається про те, що на території України в порядку надання міжнародної правової допомоги за запитом компетентному органу іноземної держави можуть бути проведені будь-які процесуальні дії, передбачені як Кримінальним процесуальним кодексом України, так і міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України.

Наголошено на тому, що чинний Кримінальний процесуальний кодекс України не містить чіткого поняття «процесуальних дій», хоча у багатьох його статтях містяться положення про проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій або ж просто процесуальних дій.

Також у статті досліджено сутність процесуальних дій, з урахуванням тлумачення вченими-процесуалістами, та зазначено про різну варіацію формування його поняття та їх значення у кримінальному провадженні.

Водночас акцентовано увагу на тому, що спільна робота держав-учасниць міжнародних договорів під час розроблення, підписання та виконання домовленостей про надання правової допомоги у кримінальних справах сприяє не лише дотриманню засад кримінального судочинства та ефективному розслідуванню кримінальних правопорушень, але й позитивно позначається на розвитку всебічної співпраці між правоохоронними органами іноземних держав у напрямку боротьби із злочинністю.

**Ключові слова:** *кримінальне судочинство, міжнародне співробітництво, компетентний орган іноземної держави, виконання запиту, досудове розслідування.*

The article is devoted to the analysis of the essence of procedural actions that can be carried out to fulfill the request of the competent body of a foreign state in the order of providing international legal assistance on the territory of Ukraine.

The classification of procedural actions was studied, based on the norms of the criminal procedural legislation of Ukraine, in particular, international treaties, the consent of which was given by the Verkhovna Rada of Ukraine to be binding and which are part of it.

It is noted that international legal assistance in conducting procedural actions is almost the most fundamental for other forms of international cooperation, since it is at the pre-trial investigation stage that a direct investigation of criminal offenses takes place, which includes conducting a number of procedural and investigative actions in order to fulfill the task of criminal proceedings and subsequent administration of justice by the court.

At the same time, it is noted that on the territory of Ukraine, in order to provide international legal assistance at the request of the competent authority of a foreign state, any procedural actions provided for by the Criminal Procedure Code of Ukraine and international treaties ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine may be carried out.

It is emphasized that the current Criminal Procedure Code of Ukraine does not contain a clear concept of "procedural actions", although many of its articles contain provisions on investigative (search) and other procedural actions or simply procedural actions.

Also, the article examines the essence of procedural actions, taking into account the interpretation of procedural scientists, and indicates different variations in the formation of its concept and their significance in criminal proceedings.

At the same time, attention is focused on the fact that the joint work of the member states of international treaties during the development, signing and implementation of agreements on the provision of legal assistance in criminal cases contributes not only to the observance of the principles of criminal justice and the effective investigation of criminal offenses, but also has a positive effect on the development of comprehensive cooperation between law enforcement agencies of foreign countries in the fight against crime.

**Key words:** *criminal justice, international cooperation, competent authority of a foreign state, execution of the request, pre-trial investigation.*

**Вступ.** Як відомо, однією із важливих форм міжнародного співробітництва під час кримінального провадження виступає міжнародна правова допомога при проведенні процесуальних дій, зокрема в стадії досудового розслідування, оскільки саме на цій ланці співпраці проводиться необхідний обсяг процесуальних та слідчих дій, за допомогою яких виконується завдання кримінального провадження.

При цьому, що надання такого виду допомоги на території України не обмежується лише Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України).

Наділення більшою юридичною силою міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, позначилось на розширенні переліку процесуальних дій, які можуть бути проведені на території України під час надання міжнародної правової допомоги, виходячи з умов конкретної домовленості між договірними сторонами.

**Мета статті** – дослідити сутність процесуальних дій в порядку надання міжнародної правової допомоги в стадії досудового розслідування на території України та їх види.

**Дослідження та публікації.** Питанню дослідження процесуальних дій у кримінальному процесі, зокрема під час надання міжнародної правової допомоги, присвятили свої наукові праці такі вчені як Ю.Чорноус, Ю.Терещенко, Л.Удалова, О.Омельченко, В.Рожнова, Д.Письменний, А.Форостяний, Д.Савицький, О.Осауленко, А.Самодін, Г.Степанова, А.Антонюк, Д.Михайлик та інші.

**Виклад основного матеріалу.** Однією із форм здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження являється міжнародна правова допомога при проведенні процесуальних дій, зокрема в ста-

дії досудового розслідування. Вона є чи не найбільш фундаментальною для інших форм міжнародної співпраці, оскільки саме на стадії досудового розслідування відбувається безпосереднє розслідування кримінальних правопорушень.

Однак, органи, уповноважені на здійснення досудового розслідування не завжди можуть встановити обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні без залучення можливостей компетентних органів іноземних держав. У такому разі вони звертаються про «проведення компетентними органами однієї держави процесуальних дій, виконання яких необхідне для досудового розслідування» [1] на території відповідної держави.

Відтак, А. Антонюк слушно відмічає, що сторони, які розробляють договори про правову допомогу у кримінальних провадженнях, мають забезпечити, щоб ці договори сприяли пришвидшенню надання правової допомоги, спрощенню порядку одержання доказів і проведенню як процесуальних, так і слідчих дій, а також збирали докази з використанням способів, бажаних для запитуючої сторони [2, ст. 62–63].

З наведеного вбачається, що лише злагоджена та скоординована робота договірних сторін під час розроблення, підписання та виконання домовленостей про правову допомогу у кримінальних справах слугує запорукою дотримання основних засад кримінального судочинства та позитивно позначається на розвитку всебічної співпраці між правоохоронними органами іноземних держав у напрямку боротьби із злочинністю.

При цьому, виникає питання, що ж являють собою процесуальні дії у кримінальному провадженні?

Чинний КПК України не містить чіткого поняття процесуальних дій, хоча у багатьох статтях містяться положення про проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій або ж просто процесуальних дій.

Якщо чинним КПК України врегульовано питання проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій та їх види відповідно у 20 та 21 Главах, то питання щодо процесуальних дій не знайшло своєї правової регламентації у конкретній частині кодексу.

Із визначення кримінального провадження випливає, що воно являє собою проведення процесуальних дій у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність [1].

Звертаючись до тлумачення вченими-процесуалістами поняття процесуальних дій, можна прослідкувати різні варіанти формування його поняття та їх значення у кримінальному провадженні.

Так, О.Осауленко, А.Самодін, Г.Степанова зазначають про те, що процесуальні дії – це дії учасників кримінального провадження, які передбачені та регламентовані кримінальним процесуальним законодавством, спрямовані на збирання, перевірку або використання доказів у кримінальному провадженні. Водночас, вони класифікують їх на слідчі (розшукові) дії та інші процесуальні дії [3, с. 5].

Зважаючи на наведене вважаю, що дане формулювання є слушним, але не повним, виходячи із наступного. Мета процесуальних дій не обмежена лише збиранням, перевіркою або використанням доказів у кримінальному провадженні, вона є набагато ширшою.

Наприклад, без проведення такої процесуальної дії як прийняття заяви та внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань в порядку ст. 214 КПК України, неможливо було б розпочати проведення досудового розслідування, що, в свою чергу, унеможливило проведення будь-яких процесуальних та слідчих дій, спрямованих на виконання завдання кримінального провадження та з'ясування обставин, які підлягають доказуванню у ньому.

Або ж, одним із прав підозрюваного, передбачених ст. 42 КПК України є заявлення ним клопотань про проведення процесуальних дій

або відводів, які розглядаються відповідно до вимог ст. 220 КПК України та оформлюються у виді процесуального рішення – постановою.

Сукупність відповідних матеріалів за результатами проведення процесуальних дій, наприклад, запит-відповідь або клопотання-постанова тощо, завжди долучаються до матеріалів кримінального провадження і є його невід'ємною складовою частиною.

Отже, враховуючи наведене можна говорити про те, що процесуальні дії складають зміст кримінального провадження та здійснюються на всіх його стадіях.

Вищенаведене узгоджується із думкою Д.Михайлика, який, досліджуючи питання процесуальних дій у кримінальному провадженні, слушно зазначив, що процесуальні дії – це дії, спрямовані на виконання завдань кримінального провадження на різних стадіях кримінального процесу, проведення яких забезпечується силами та засобами кримінального провадження на підставах і в порядку, передбачених кримінальним процесуальним законодавством [4, с. 219, 221].

Говорячи ж про співвідношення процесуальних та слідчих дій, слід погодитись із думкою Ю.Чорноус, яка наголошує на тому, що поняття процесуальних дій є досить широким, адже традиційно до процесуальних відносять будь-які дії, що передбачені КПК України [5, с. 96].

До того ж, досліджуючи позиції вчених щодо слідчих та процесуальних дій у кримінальному процесі, Ю. Терещенко наводить думку Чорноус Ю.М., з якою важко не погодитись та яка полягає у тому, що процесуальні дії співвідносяться із слідчими діями, як ціле і частина. Процесуальні дії охоплюють усі передбачені кримінально-процесуальним законодавством заходи, проте відрізняються від слідчих за метою, колом уповноважених суб'єктів і порядком провадження, отримуваними результатами [6, с. 170].

Тому виникає питання, чому під час міжнародного співробітництва запитується саме правова допомога про проведення процесуальних дій?

Вважаю, що це пов'язано з тим, що надання міжнародної правової допомоги не може зводитись лише до проведення конкретних слідчих дій, спрямованих на збирання або перевірку

вже отриманих доказів у кримінальному провадженні, оскільки паралельно існують процесуальні дії, які виступають допоміжними, а іноді, і ключовими засобами виконання його завдання.

Так, за їх допомогою забезпечуються та дотримуються права всіх учасників кримінального провадження, вони є передумовами проведення необхідних слідчих або інших процесуальних дій або виступають засобами, необхідними для з'ясування обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні тощо.

До прикладу, ст. 564 КПК України передбачено вручення документів особі, зазначеній у запиті, що оформлюється відповідним протоколом, ст. 565 КПК України визначено складання прохання про тимчасову передачу особи, яка тримається під вартою або засудженої особи в Україну з метою давання показань або участі в інших процесуальних діях або ж у ст. 566 КПК України врегульовано питання щодо виклику особи, яка перебуває за межами України, для провадження слідчих та інших процесуальних дій на території України.

Отже, проведенню слідчої або іншої процесуальної дії передуює, власне, проведення ряду процесуальних дій уповноваженими особами національних органів України, за допомогою яких можливо досягти конкретну мету їх проведення.

Говорячи ж про виконання запиту компетентного органу іноземної держави про надання міжнародної правової допомоги на території України, необхідно акцентувати увагу, що мова йде саме про процесуальні дії.

Відтак, ст. 561 КПК України визначено, що на території України з метою виконання запиту про надання міжнародної правової допомоги можуть бути проведені будь-які процесуальні дії, передбачені КПК України або міжнародним договором [1].

Разом з цим, у ст. 4 КПК України передбачено, що при виконанні на території України окремих процесуальних дій за запитом (дорученням) компетентних органів іноземних держав у рамках міжнародного співробітництва застосовуються положення КПК України.

На прохання компетентного органу іноземної держави під час виконання на тери-

торії України таких процесуальних дій може застосовуватися процесуальне законодавство іноземної держави, якщо це передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а за відсутності такого міжнародного договору України – за умови, що дане прохання не суперечить законодавству України [1].

При цьому, сформований у ст. 9 КПК України принцип законності, передбачає, зокрема, застосування положення відповідного міжнародного договору України, у разі якщо норми КПК України суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України [1].

Повертаючись знову до сутності процесуальних дій слід зазначити, що визначення «будь-які процесуальні дії» охоплюють не тільки власне процесуальні, але й слідчі, а тому доцільно виокремити види процесуальних дій, проведення яких можливе на території України під час надання міжнародної правової допомоги компетентному органу іноземної держави, з урахуванням положень КПК України та міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Говорячи ж про класифікацію вказаних дій, вважаю за доцільне погодитись із думкою Ю. Чорноус, яка до процесуальних дій, визначених, КПК України відносить наступні:

– процесуальні дії, проведення яких безпосередньо передбачено у межах міжнародного співробітництва, згідно з розділом IX КПК України, зокрема вручення документів (ст.ст. 542, 564), зберігання та передання речових доказів і документів (ст. 549), тимчасова передача (ст. 565); виклик особи, яка перебуває за межами України (ст. 566); допит за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом проведення відео-або телефонної кореспонденції (ст. 567); розшук, арешт та конфіскація майна (ст. 568); контрольована поставка (ст. 569); прикордонне переслідування (ст. 570);

– слідчі (розшукові) дії, проведення яких врегульовано у главі 20 розділу III КПК України, зокрема допит (ст. 224), пред'явлення особи, речей для впізнання (ст.ст. 228–229); обшук (ст. 234); огляд (ст. 237); огляд трупа, в тому числі пов'язаний з екстумацією (ст.ст. 238,

239); слідчий експеримент (ст. 240); освідування особи (ст. 241); проведення експертизи (ст.ст. 242–244); отримання зразків для експертизи (ст. 245);

– негласні слідчі (розшукові) дії, які передбачено главою 21 розділу III КПК України: втручання у приватне спілкування (ст. 258); збереження інформації (ст. 259); аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260); накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261); огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264); дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів (ст. 266); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269); аудіо-, відео контроль місця (ст. 270); контроль за вчиненням злочину (ст. 271); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272); негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274);

– інші процесуальні дії, передбачені КПК України: залучення особи до провадження як потерпілого (ст. 55), цивільного позивача (ст. 61), цивільного відповідача (ст. 62), їх представників (ст.ст. 58, 59, 63, 64), перекладача (ст. 68); експерта (ст. 69), спеціаліста (ст. 71); вручення повістки про виклик (ст. 135); тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 159); тимчасове вилучення майна (ст.ст. 167, 168); арешт майна (ст. 170); вручення письмового повідомлення про підозру (ст. 278) та інші [5, ст. 97–98].

Іншу групу складають процесуальні дії, які узгоджені договірним сторонами у відповідному міжнародному договорі та можуть проводитися у межах надання міжнародної правової допомоги. До таких дій, наприклад,

належать: опитування сторін та інших осіб (ст. 4 Договору) [5, ст. 98], одержання, зокрема, пояснень осіб (ст. 1 Договору) [7], встановлення місця знаходження чи ідентифікація осіб предметів (ст. 1 Договору) [8], обмін інформацією і доказами та створення спільних слідчих груп (ст. 1 Договору) [9] тощо.

Разом з цим, із положень ст. 562 КПК України щодо проведення процесуальних дій, які потребують спеціального дозволу прокурора або суду впливає ще одна відповідна класифікація.

Разом з цим, із положень ст. 562 КПК України щодо проведення процесуальних дій, які потребують спеціального дозволу прокурора або суду впливає ще одна відповідна класифікація.

Так, процесуальні дії можна класифікувати на:  
– дії, які не потребують спеціального дозволу.  
– дії, які потребують спеціального дозволу. Такий дозвіл суду або прокуратури необхідно отримувати в загальному порядку, тобто з дотриманням положень КПК України, незважаючи на відсутність вимоги щодо одержання спеціального дозволу для процесуальної дії за законодавством запитуючої сторони [10, ст. 17–18].

**Висновок.** Досліджуючи сутність процесуальних дій в порядку надання міжнародної правової допомоги на території України можливо зробити висновок про те, що вони являють собою будь-які дії, визначені КПК України, основна суть яких полягає в тому, що вони є засобами виконання завдань кримінального провадження.

Для ефективного ж розслідування кримінальних правопорушень та всебічній співпраці між компетентними органами іноземних держав у боротьбі із злочинністю вважаю за необхідне законодавчо визначити та закріпити поняття «процесуальних дій» у відповідній нормі Кримінального процесуального Кодексу України шляхом внесення змін та доповнення до нього.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 р. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 03.12.2022, 05.12.2022, 14.01.2023, 11.02.2023).
2. Антонюк А.Б. Процесуальні засади міжнародного співробітництва при розслідуванні кримінальних правопорушень: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2016. 220 с.

3. Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні: навч. наочн. посіб. у схемах і таблицях / О. А. Осауленко, А. В. Самодін, Г. М. Степанова та ін. К.: «Центр учбової літератури», 2015. 140 с.
4. Михайлик Д.О. Поняття процесуальних дій у кримінальному провадженні України. Право і суспільство. 2017. № 2. С. 217–221.
5. Черноус Ю.М. Міжнародна правова допомога: зміст та питання удосконалення реалізації. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 2, с. 95–101.
6. Терещенко Ю.В. Слідчі та інші процесуальні дії: правова регламентація. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2011. № 2, с. 168–175.
7. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р. №254к/96-ВР/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254> (дата звернення: 11.02.2023).
8. Договір між Україною та Канадою про взаємодопомогу у кримінальних справах від 23.09.1996 р. / Верховна Рада України. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124\\_003#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124_003#Text) (дата звернення: 05.12.2022).
9. Договір між Україною та Сполученими штатами Америки про взаємну правову допомогу у кримінальних справах від 22.07.1998 р./ Верховна Рада України. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840\\_019#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_019#Text) (дата звернення: 05.12.2022).
10. Договір між Україною та Республікою Казахстан про правову допомогу у кримінальних справах від 29.10.2018 р. / Верховна Рада України. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398\\_002-18#n](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398_002-18#n) (дата звернення: 05.12.2022).
11. Міжнародна правова допомога у кримінальному провадженні: навч. посіб. / Л.Д. Удалова, Д.П. Письменний, О.Є. Омельченко, Д.О. Савицький, В.В. Рожнова, А.В. Форостяний. К. 2015. 211 с.

УДК 347.72:[347.77:332.146.2](477)  
DOI <https://doi.org/10.32782/39221414>

**Кравченко І. О.,**  
<https://orcid.org/0000-0003-0481-0724>  
доктор юридичних наук, доцент,  
професор кафедри адміністративного та інформаційного права  
Сумського національного аграрного університету

**Калюжна С. В.,**  
<https://orcid.org/0000-0002-4704-468X>  
доктор філософії права,  
доцент кафедри міжнародних відносин  
Сумського національного аграрного університету

## КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

### CONSTITUTIONAL PRINCIPLES OF CRIMINAL AND LEGAL PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY IN CONDITIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN UKRAINE

Світова спільнота поступово консолідується, в умовах існування глобальних проблем людства проти яких одна держава не в силах протистояти. Саме тому ще з 2015 року на Саміті ООН були вироблені цілі сталого розвитку, які поступово впроваджуються в державах, що долучилися до них, в тому числі й в Україні. Це, перш за все, відображається в державній політиці, її стратегіях та концепціях. Жодний напрямок державної політики не залишився осторонь впливу проголошених цілей, в тому числі й сфера правової охорони та захисту прав інтелектуальної власності. Враховуючи вплив інтелектуальної діяльності людини на всі сфери її життєдіяльності, можна зазначити, що інтелектуальна власність співвідноситься зі змістом кожної із поставлених цілей, як освіти та охорони здоров'я, так і щодо промисловості, інновацій, інфраструктури. Зростання комерційної цінності об'єктів інтелектуальної власності, які поступово набувають значення показника прогресивного розвитку сучасної держави, посилюють увагу до державної політики у сфері охорони та захисту інтелектуальної власності. Саме інтелектуальна власність на сьогодні визначає важливі напрямки державної політики в усіх її сферах (економіки, охорони здоров'я, безпеки, продовольства, праці, торгівлі, навколишнього середовища), і в певній мірі утворює умови для реалізації Цілей Сталого Розвитку. Конституційно-правова реформа, яка позначилася на реалізації судової реформи у спосіб впровадження інституту судового захисту інтелектуальної власності в Україні, так і не набула свого логічного завершення через недосконалість та порушення окремих конституційних засад, таких як територіальність, інстанційність судової системи. Зазначене викликає потребу проведення наукових досліджень та узгодження відповідних галузей та інститутів, залучених до процесу досягненні єдиної мети – гарантування, охорони та захисту права володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

**Ключові слова:** *сталий розвиток, конституційно-правові засади, кримінально-правова охорона, інтелектуальна власність.*

The world community is gradually consolidating, given the global problems of humanity against which one state is unable to resist. That is why since 2015 the UN Summit has adopted the goals of sustainable development, which are gradually being implemented in the countries that joined them, including Ukraine. This is primarily reflected in public policy, its strategies and concepts. No area of public policy has been left out of the influence of the proclaimed goals, including the sphere of legal protection and protection of intellectual property rights. Given the impact of human intellectual activity on all spheres of life, it can be noted that intellectual property permeates literally every goal, such as education and health care, and industry, innovation, infrastructure. The rapid growth of commercial value of intellectual property, which is gradually becoming the main indicator of progressive development of the modern state and the key to its economic prosperity, competitiveness increases attention to public policy in the field of protection and protection of intellectual property. Today, intellectual property is an important area of public policy in all its areas – economics, health, security, food, labor, trade, environment and a kind of basis for the Sustainable Development Goals. Constitutional and

legal reform, which significantly encompassed judicial reform and the reform of protection and judicial protection of intellectual property in Ukraine, has not reached its logical conclusion due to its imperfections. This creates the need for research and coordination of various industries and institutions involved in achieving a common goal – guaranteeing, protecting and defending the right to own, use and dispose of the results of their intellectual and creative activities.

*Key words: sustainable development, constitutional and legal principles, criminal and legal protection, intellectual property.*

**Вступ.** Поступова інтеграція України до міжнародної та європейської спільноти зумовила запровадження цілої сукупності реформ – конституційної, судової, правової (яка охопила різні галузі та інститути права), з метою посилення міжнародного авторитету нашої держави, досягнення внутрішньої соціальної та економічної стабільності, утвердження правової держави, процвітання верховенства права та розвитку громадянського суспільства. Основною конституційно-правовою засадою в Україні визнається принцип відповідальності держави за свою діяльність перед людиною, а основний зміст і спрямованість діяльності держави становлять права і свободи людини та їх гарантії. Такі засади співзвучні з сучасними Цілями Сталого Розвитку, затвердженими на Саміті ООН зі сталого розвитку у 2015 році, осторонь яких не залишилася й Україна, що відображено в Указі Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30.09.2019 № 722/2019. Застосувавши широкий спектр інформаційних, статистичних даних та аналітичних матеріалів було розроблено національну систему Цілей Сталого Розвитку (ЦСР) – 86 завдань національного розвитку та 172 показники для їх моніторингу, що забезпечить міцну основу подальшого планування розвитку України та моніторингу стану досягнення ЦСР [7]. Зокрема завдання щодо забезпечення захисту та охорони прав інтелектуальної власності впливає із Цілі 9 – промисловість, інновації та інфраструктура, а також пересічне з іншими цілями, оскільки інтелектуальна діяльність задіяна та її результати втілені у багатьох сферах життєдіяльності людини.

**Постановка проблеми.** Конституційно-правові засади утворюють підґрунтя для є реалізації національної стратегії сталого розвитку та вироблення державної політики охорони інтелектуальної власності. Практичне втілення конституційно-правових гарантій щодо володіння, користування і розпорядження резуль-

татами інтелектуальної, творчої діяльності потребує підвищення ефективності правової охорони інтелектуальної власності, в тому числі й кримінально-правовими засобами. В умовах розростання правової реформи в рамках діяльності Комісії з правової реформи, утвореної Указом Президента України № 584/2019 від 07.08.2019 року «Питання Комісії з правової реформи» [10], проводиться активна діяльність Робочої групи з питань розвитку кримінального права, спрямована на розробку проєкту нового Кримінального Кодексу України [4].

Прикладне значення такої необхідності міститься у використанні забезпечення практичного виконання Указу Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30.09.2019 № 722/2019, а також міжнародних угод, до яких долучилася Україна, зокрема, Угоди «Про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності» [18] та Угоди про асоціацію України з ЄС [17], та зобов'язань які випливають із членства України у Світовій Організації Торгівлі.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Науковцями різних галузей правової науки приділяється увага дискусійним питанням ефективного впровадження та реалізації цілей сталого розвитку в Україні, виявлення впливу зазначених цілей на різні сфери життєдіяльності суспільства та держави. У певній мірі вказана проблематика була предметом досліджень таких вчених як Вергун А. М., Тарасенко І. О., Пилипенко Т. М., Скакун О. Ф., Романюк І. В., Новіков О., Трофимова В. В., Хаустова В. Є., Бондарець М. В., Довгаль О. В., Бенедисюк І. М., Дорохіна Ю. А., Єрмоленко В. А., Дудоров О. О., Кепко О. І., Хрідочкіна А. А. та ін.

**Мета** даного дослідження сформувані комплексне бачення проблеми дотримання конституційних засад в процесі оптимізації кримінально-правової охорони інтелектуальної власності в Україні та сприяти реалізації цілей сталого розвитку.



**Виклад основного матеріалу.** Конституційну модель української держави визначають її основоположні принципи – правової, соціальної держави на чолі з верховенством права, де людина, її права є найвищими соціальними цінностями. Зазначене становить єдину мету для будь-якої реформи запровадженої в державі. Скакун О. Ф. зазначає, що Конституція України як первинний нормативно-правовий акт вирізняється своїм всеосяжним об'єктом регламентації та впливу [13, с. 326]. Саме тому через призму Конституції України прослідковується ідейний правовий вплив держави щодо інтелектуальної творчої діяльності людини. Співзвучні конституційний принцип «відповідальності держави за свою діяльність перед людиною» з ідеями та цінностями «сталого розвитку». Термін «сталий розвиток» (sustainable development) був закріплений у 1987 р. на Конференції ООН по навколишньому середовищу і розвитку, де сталий розвиток було визначено як «розвиток суспільства, який задовольняє справжні потреби без нанесення шкоди майбутнім поколінням». При цьому сталий розвиток являє собою не законсервований стан гармонії, а динамічний процес змін, у якому масштаби експлуатації ресурсів, напрям капіталовкладень, орієнтація технічного розвитку та інституційні зміни узгоджуються із нинішніми і майбутніми потребами. Варто зазначити, що за визначенням ООН, поняття розвитку не тотожне простому зростанню, а передбачає насамперед вдосконалення та всебічні якісні зміни [1, с. 17].

Наразі в умовах реалізації правової реформи, одним із напрямків якої є розробка та прийняття нового Кримінального кодексу України, особливу увагу привертає кримінальна політика держави у сфері охорони інтелектуальної власності, як стратегічно важливої складової реалізації цілей сталого розвитку. Кримінальна політика, при цьому – «це та частина правової (юридичної) політики в області боротьби зі злочинністю, що здійснюється засобами і методами кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права» [9, с. 16]. До її змісту належать: встановлення основних принципів застосування кримінально-правових заходів боротьби зі злочинністю, насамперед, заходів кримінально-

правової спрямованості; питання криміналізації і декриміналізації суспільно небезпечних діянь, тобто визначення кола діянь, визнаних і невизнаних з точки зору кримінального закону кримінальними правопорушеннями; питання пеналізації суспільно-небезпечних діянь, тобто встановлення характеру їх покарання, як у законі, так і судовій практиці, питання депеналізації, тобто визначення видів і умов звільнення від кримінальної відповідальності, покарання чи його відбування [14, с. 104]. Ці напрямки в умовах правової реформи та реформування Кримінального кодексу України набувають особливого теоретичного та практичного значення, особливо, в поєднанні з вирішенням проблем охорони та захисту інтелектуальної власності.

Тісний взаємозв'язок державної кримінальної політики та конституційних засад прослідковуються в завданнях Кримінального кодексу України, який покликаний забезпечити охорону прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням [5]. Кримінально-правова охорона є одним із фундаментальних способів охорони прав інтелектуальної власності. В. К. Матвійчук пропонує розуміти під кримінально-правовою охороною «систему (комплекс) засобів (кримінальне законодавство і кримінально-правова політика), що забезпечують охорону, зосереджуючи зусилля на тому, щоб аналізовані відносини (взяті під охорону кримінального закону) залишалися, як правило, об'єктами охорони і якомога менше зазнавали злочинних посягань» [6, с. 2]. Особливістю сучасних об'єктів права інтелектуальної власності, як об'єктів кримінально-правової охорони є їх динамічний характер, поява нових об'єктів, трансформація вже існуючих породжує потребу в постійному розвитку законодавчої та правової бази для своєчасного реагування та надання належної кримінально-правової охорони відносинам, що виникають і зазнають злочинних посягань.

Згідно зі звітами міжнародних урядових та неурядових організацій (Всесвітньої організації інтелектуальної власності, Світової організації

торгівлі, UNIDO (Центр міжнародного промислового співробітництва), World Economic Forum (Світовий економічний форум), Програма розвитку ООН в Україні (ПРООН)), Україна продовжує очолювати рейтинг порушників у сфері інтелектуальної власності. За даними багатьох досліджень та статистичних даних лише у 2017 році сукупний розмір матеріальної шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями у сфері інтелектуальної власності сягнув 36 657 007 грн. Крім того, для прикладу щорічний обсяг торгівлі підробками становить 461 млрд євро (що складає 2,5% від загального світового обсягу торгівлі), при цьому в ЄС імпорт контрафактної продукції зафіксовано на суму 120 млрд євро, що становить 7% від усього імпорту. Серед потерпілих від зазначених діянь такі відомі світові компанії, як Microsoft, Adobe System, Corel, Adidas Group, Nike Internation LTD, Kraft Foods Inc. Лише корпорація Microsoft оцінює свої збитки від контрафактного продажу програмного забезпечення в нашій державі у 200 млн доларів США [16, с. 250].

Торговельне представництво США в опублікованому звіті – The Special Report, який опублікований 29 квітня 2020 року, відносить Україну у список пріоритетних спостережень, тобто наша держава знаходиться у переліку держав, які не забезпечують захисту прав інтелектуальної власності та щодо яких здійснюється першочергове спостереження. Включення України до пріоритетного списку спостережень ґрунтується на таких підставах: 1) несправедливе, непрозоре управління системою організацій колективного управління, які відповідають за збір та розподіл роялті правовласникам; 2) широке використання не ліцензованого програмного забезпечення українськими державними установами; 3) невиконання ефективних засобів для боротьби з широкомасштабними порушеннями проти прав інтелектуальної власності [15, с. 76]. До такого висновку і в 2018–2019 роках приходять і Європейська Комісія, в черговому звіті від 08.01.2020 р. зазначено, що не дивлячись на суттєве зближення вітчизняного законодавства до законодавства Європейського Союзу у цій сфері, наша держава у контексті міжнародних

зобов'язань потребує посилення рівня захисту прав інтелектуальної власності [3, с. 381].

Усього протягом 2007–2018 рр. (за 12 років) було зареєстровано близько 6 тис. злочинів проти інтелектуальної власності та виявлено майже 1,7 тис. осіб, які їх вчинили. Таким чином, у середньому в окреслений період реєструвалося приблизно 500 цих злочинів на рік. Також слід зазначити, що правоохоронними органами виявлялося у 3,5 раза менше винних осіб порівняно з кількістю облікованих кримінальних правопорушень у цій сфері. Доповнюють уявлення про стан протидії злочинам проти інтелектуальної власності дані стосовно рівня судимості. Так, за 12 років (2007–2018 рр.) в Україні було засуджено 806 осіб за злочини у цій сфері (тобто, в середньому 67 засуджених на рік). Хоча зазначений сумарний показник і є доволі високим, останнім часом кількість засуджень за злочини проти інтелектуальної власності в Україні поступово зменшується до свого історичного мінімуму. Зокрема, у 2015 р. було засуджено 44 особи, у 2016 р. – 19 осіб, у 2017 р. – 19 осіб, 2018 р. – лише вісім осіб. Слід також зазначити, що найпоширенішими видами покарання, які призначаються за злочини проти інтелектуальної власності, є позбавлення волі (56%) з наступним звільненням від покарання з іспитовим строком (99%) та штраф (40,6%) у розмірі до 200 н.м.д.г. (83,7%). Отже, можна відмітити фактичну безкарність осіб, які вчинили злочинні посягання на права інтелектуальної власності.

Наведені статистичні дані та показники, посилюють необхідність кримінально-правової охорони інтелектуальної власності та вирішення проблем судового їх захисту. У цьому контексті дуже слушно зазначає, А. Нерсесян, що, охорона прав інтелектуальної власності означає постійний публічно-правовий процес, метою якого є закріплення прав і можливостей авторів та інших суб'єктів права інтелектуальної власності [8]. Ю. А. Дорохіна, звужуючи поняття визначає, що кримінально-правова охорона інтелектуальної власності – це створення та організація державою відповідних інституцій, які мають на меті виявляти можливість вчинення правопорушень, здійснювати їх профілактику та вживати дієвих заходів впливу на порушників, тобто забезпечити власнику

безперешкодне право володіти, користуватися, управляти власністю та відчужувати власність, право отримувати дохід, а також визначити конкретні інші правомочності, відповідно до чинного законодавства [2].

Під впливом міжнародних зобов'язань та на виконання умов Угоди «Про торгівельні аспекти прав інтелектуальної власності» [18], в Україні за рішенням Глави держави утворено – Вищий суд з питань інтелектуальної власності, передумовами прийняття якого виступила судова реформа 2016 року [12]. Хоча згадана Угода не зобов'язує держави створювати окремий суд для вирішення спорів з питань інтелектуальної власності, Україна пішла шляхом виокремлення цієї спеціалізації суду в своїй судовій системі. Головною реформаторською ідеєю та метою реформи стало внесення змін до Конституції України Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя») від 02.06.2016 № 1401-VIII [11] та створення принципово нової моделі українського правосуддя, зокрема в сфері судового захисту прав інтелектуальної власності.

Поруч з конституційною реформою та реформою судоустрою відбуваються зміни і в кримінальній політиці держави, головною новелою якої стає впровадження інституту «кримінального проступку». Проте, його впровадження потребує належного теоретичного та практичного обґрунтування, зокрема в питаннях інтелектуальної власності, оскільки за проектом Кримінального кодексу України, Книга шоста «Кримінальні правопорушення проти економіки» містить розділ 6.2. «Кримінальні правопорушення проти інтелектуальної власності» [4]. Відповідно до чинного Кримінального кодексу України (далі – ККУ) – кримінальним правопорушенням є передбачене ККУ суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення [5]. При цьому ККУ визначає кримінальним проступком – передбачене ККУ діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання

у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі. У контексті цього продовжується формування розділу 6.2. «Кримінальні правопорушення проти інтелектуальної власності». Успішне завершення кримінально-правової реформи, сприятиме перш за все реалізації гарантованих конституційних принципів та положень у сфері прав інтелектуальної власності, виконанню Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань, утвердженні нашої держави як європейської правової, соціальної держави з принципами верховенства права та закону.

**Висновки.** В непростих умовах, в яких наша держава на сьогодні проводить реформування багатьох життєво важливих напрямків, ключовим залишається забезпечення, дотримання та гарантії конституційних норм. Для ефективного, успішного проведення проголошених реформ, необхідно досягти єдності у формуванні та реалізації всіх напрямків державної політики, в тому числі й у сфері охорони інтелектуальної власності, яка на сьогоднішній день охоплена і кримінально-правовою реформою. Реалізація зазначених зобов'язань повинна відбуватися виключно з дотриманням конституційних засад держави. В умовах провадження правової реформи, складовою якої є оптимізація Кримінального кодексу України, доступний проєкт якого передбачає положення, які фактично виводять на новий рівень правової охорони інтелектуальної власності. Увага науковців прикута до цього процесу і вимагає виважених, ґрунтовних рішень у прийнятті окремих положень у сфері кримінально-правової охорони інтелектуальної власності. В умовах високої економічної, соціальної цінності інтелектуальної власності для забезпечення реалізації цілей сталого розвитку, потребується узгодження державної правової політики, а кримінально-правова охорона сфери інтелектуальної власності в Україні потребує подальшого укріплення.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Брундланд Г. Наше спільне майбутнє: Міжнародна комісія з навколишнього середовища і розвитку. Оксфорд : Оксфорд Юніверсіті Пресс, 1987. – 125 с.

2. Дорохіна Ю. А. Систематизація кримінально-правової охорони прав на об'єкти власності та об'єкти інтелектуальної власності: окремі питання розуміння. Вісник кримінологічної асоціації України. 2015. № 2 (10). С. 82.
3. Кепко О. І., Кепко В. О., Стан захищеності інтелектуальної власності в Україні. URL: <http://lib.udau.edu.ua/bitstream/123456789/7727/1/2021%20-%20Toronto%20-%20>
4. Кримінальний Кодекс України (проект), контрольний текст станом на 25.07.2021 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/08/12/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-25-07-2021-1.pdf>
5. Кримінальний Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 25-26, ст. 131.
6. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики: автореф. дис. докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право. К., 2008. 32 с.
7. Національна доповідь ЦСР України липень 2017 року. URL: <https://mepr.gov.ua/files/docs202017%20ukr.pdf>
8. Нерсесян А. Форми захисту прав інтелектуальної власності в Україні: теоретичні аспекти. Юридичний журнал. 2010. №6. С. 39–40.
9. Основание уголовно-правового запрета. М.: Наука, 1982 г. 586 с.
10. Питання Комісії з правової реформи: Указ Президента України від 07.08.2019 р. № 584/2019. Офіційний Вісник України від 23.08.2019 р. № 64. С. 7.
11. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя»): Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2016. № 28, ст. 532.
12. Про утворення Вишого суду з питань інтелектуальної власності: Указ Президента України від 29.09.2017 року № 299/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299/2017>
13. Скаун О. Ф. Теорія держави і право : підручник. Харків : Консум. 2000. 615 с.
14. Стрельцов Е.Л. Экономическая преступность в Украине. Курс лекций. Предисловие профессора Мартина Финке (университет г. Пассау, ФРГ). Одесса.. А.О. Бахва.. 1997 г. 572 с.
15. Таран О. В., Гавловський В. Д. Захист інтелектуальної власності в мережі Інтернет. Інформація і право. № 4. 2020. С. 73–81.
16. Топчій В. В. Авторське і суміжні права: кримінально-правова охорона. Прикарпатський юридичний вісник. Вип. 1. Том 2. 2017. С. 248–251.
17. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода. Міжнародний документ від 27.06.2014 р. Ратифіковано Законом № 1678-VII від 16.09.2014.
18. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності: Угода, Міжнародний документ від 15.04.1994; СОТ. Офіційний вісник України. 2010. № 84. Ст. 2989.

Маланчук А. Г.,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

## ПЕРСПЕКТИВНІСТЬ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА ШЛЯХОМ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТ ТЕХНОЛОГІЙ

### PROSPECTS FOR THE FORMATION OF METHODS OF INVESTIGATION OF SUICIDE BY USING INTERNET TECHNOLOGIES

У статті підкреслено, що зросла кількість випадків використання кіберпростору для здійснення впливу на окремих осіб чи групу осіб з метою доведення їх до самогубства. З'ясовано, що механізм учинення названих кримінальних правопорушень є специфічним, що на пряму впливає на планування, організацію та здійснення їх досудового розслідування. Вказане аргументує необхідність формування методики розслідування доведення до самогубства шляхом використання Інтернет технологій. Наголошено на необхідності дослідження емпіричного матеріалу для вивчення закономірностей учинення доведення до самогубства шляхом використання Інтернет технологій і на їх основі вироблення програм розслідування вказаних правопорушень. У цьому контексті актуальним є питання про перспективність формування методики розслідування названої категорії кримінальних правопорушень. Визначено, що перспективність формування методики розслідування доведення до самогубства шляхом використання Інтернет технологій зумовлена низкою факторів, одним із яких є те, що в останні роки можна прослідкувати тенденцію збільшення до загрозливих масштабів випадків учинення суїциду жертвами «груп смерті». Причому на тлі інформаційного висвітлення вказаної проблематики змінюються й особливості участі дітей в таких групах. Встановлено, що нагальність формування методики розслідування доведення до самогубства шляхом використання Інтернет технологій продиктована декількома факторами, а саме: щорічним зростанням кількості вчинених самогубств або спроб учинити такі дії в результаті доведення особи до цього взагалі та випадків створення в соціальних мережах «груп смерті» й їх використання для доведення осіб, переважно підлітків, до самогубства; особливою суспільною небезпекою вказаних протиправних діянь; наявністю запиту органів досудового розслідування на криміналістичні рекомендації стосовно продуктивних методів і засобів виявлення та досудове розслідування доведень до самогубства шляхом використання Інтернет технологій; складністю процесу доказування ознак складу кримінального правопорушення в діяннях, пов'язаних з доведенням до самогубства шляхом використання Інтернет технологій; розвитком Інтернет технологій і їх активним використанням у кримінальній протиправній діяльності, в тому числі пов'язаній із доведенням до самогубства; специфікою механізму вчинення доведення до самогубства шляхом використання Інтернет технологій.

**Ключові слова:** криміналістична методика, методика розслідування, доведення до самогубства, використання Інтернет технологій, кримінальне правопорушення, механізм учинення кримінального правопорушення.

In this article, it has been emphasized that the number of cases of using cyberspace to influence individuals or a group of individuals to commit suicide has increased. It has been found that the mechanism of committing the mentioned criminal offenses is specific, which directly affects the planning, organization and implementation of their pre-trial investigation. The above argues the need for the formation of a methodology for the investigation of suicide by the use of Internet technologies. Emphasis is placed on the need to research empirical material to study the patterns of committing suicide through the use of Internet technologies and, on their basis, to develop programs for the investigation of the specified offenses. In this context, the question of the perspective of the formation of the method of investigation of the named category of criminal offenses is relevant. It was determined that the perspective of the formation of the method of investigation leading to suicide through the use of Internet technologies is due to a number of factors, one of which is the fact that in recent years it is possible to trace the trend of increasing to threatening proportions cases of suicide by victims of "death groups". Moreover, against the background of informational coverage of the indicated issues, the characteristics of children's participation in such groups are also changing. It has been established that the urgency of forming a methodology for investigating suicide by using Internet technologies is dictated by several factors, namely: the annual increase in the number of committed suicides or attempts to commit such actions as a result of driving a person to do so in general and cases of the creation of "death groups" in social networks and their use to drive people, mostly teenagers,

to commit suicide; special social danger of the specified illegal acts; presence of a request by pre-trial investigation bodies for forensic recommendations regarding productive methods and means of detection and pre-trial investigation of evidence of suicide through the use of Internet technologies; the complexity of the process of proving the elements of a criminal offense in acts related to suicide by using Internet technologies; the development of Internet technologies and their active use in criminal illegal activities, including those related to suicide; the specifics of the mechanism of committing suicide by using Internet technologies.

**Key words:** forensic method, investigation method, leading to suicide, use of Internet technologies, criminal offense, mechanism of committing a criminal offense.

**Постановка проблеми.** Самогубство є основною проблемою охорони здоров'я та найчастішою причиною смерті серед. При цьому поведінка, пов'язана з самогубством, включаючи спроби самогубства та суїцидальні думки, є більш поширеною, ніж завершене самогубство. Як приклад, до 24% 12–17-річних осіб повідомили про суїцидальні думки, а 7–11% повідомили про 12-місячну поширеність спроб самогубства [1, с. 28]. Проте наявність таких думок в особи може бути використано з боку інших осіб як спосіб доведення її до самогубства. Одним із засобів, які все частіше використовуються в кримінальній протиправній діяльності, в тому числі пов'язаній з доведенням до самогубства, є Інтернет-технології.

Не стала винятком і наша держава. Зокрема, в Україні прокотилася хвиля самогубств серед підлітків. Діти почали вистрибувати з вікон, різати вени та ковтати таблетки. Виною тому – «групи смерті», які знову активізувалися в соціальних мережах. Куратори цих груп спеціально шукають уразливих підлітків, щоб схилити їх до суїциду. Крім того, адміністратори таких груп налагодили цілий бізнес з продажу таких розкручених груп [2]. Доводиться констатувати, що Інтернет ресурси захищені контентом різного роду небезпеки, у тому числі суїцидальним. Фахівцями встановлено, що «із 719 опитаних осіб віком від 14 до 24 років 79% повідомили про те, що зазнають впливу суїцидального контенту через сім'ю, друзів і традиційні засоби масової інформації, як-от газети, а 59% – через інтернет-джерела. Моніторинг повідомлень засобів масової інформації показує, що комунікативний різновид суїцидального впливу на поведінку найпоширеніший на території України й інших пострадянських країн. Здебільшого йдеться про створення в мережі Інтернет «груп смерті» з різними, часто асоціативно пов'язаними з ідеями повної особистісної автономії назвами» [3; 4, с. 134].

На зростання випадків скоєння такого кримінального правопорушення як доведення до самогубства шляхом використання Інтернет технологій указують і статистичні дані, згідно з якими статистика таких суїцидів є невтішною, оскільки кількість вчинення підлітками самогубств з кожним роком зростає. За даними Єдиного реєстру досудових розслідувань, у 2019 році вчинили самогубство 111 підлітків, у 2020 – 123, а вже на початку березня 2021 року органами Національної поліції було зафіксовано 25 випадків самогубств і 91 спробу вчинити такі дії [5] та за перших пів року 2021-го їхня кількість сягнула вже 150, що на кілька десятків більше, аніж за увесь попередній рік. Така ситуація пов'язана з багатьма факторами, одним із яких була вимушена ізоляція через введення карантину. В цей період збільшився час перебування підлітків за екранами гаджетів і натомість зменшилося «живе» спілкування, у результаті чого у багатьох дітей і молодих особах почали переважати моменти, пов'язані із депресивними станами, із ізоляцією, із відчуттям самотності, нестачею спілкування. Це дуже сильно вплинуло на них, особливо на дітей підліткового віку, зокрема 13–16 років. Як указує психолог-координатор національної гарячої лінії для дітей та молоді, у 2020 році було близько 100 тисяч звернень на гарячу лінію, а за перше півріччя 2021 року – уже понад 77 тисяч. Причому кожне четверте звернення стосується підліткових суїцидів [6].

Збільшення фактів учинення доведення до самогубства шляхом використання Інтернет технологій указує на необхідність вироблення методик їх виявлення та розслідування. Останні, як відомо, є засобом, який полегшує діяльність органів досудового розслідування, дозволяє її оптимізувати, підвищуючи рівень продуктивності. Методики розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень є орієнтиром, яким доцільно користуватися при

відсутності досвіду розслідування конкретного різновиду протиправних діянь, при відсутності достатнього обсягу вихідної інформації про обставини вчинення кримінального правопорушення, при наявності конфліктних і несприятливих слідчих ситуацій, тощо. Окремі криміналістичні методики носять рекомендаційний характер, виконуючи функцію своєрідного довідника, до якого слідчий може звернутися на будь-якому етапі досудового розслідування. Тому повністю вважаємо виправданою необхідність дослідження емпіричного матеріалу для вивчення закономірностей учинення доведення до самогубства шляхом використання Інтернет технологій і на їх основі вироблення програм розслідування вказаних правопорушень. У цьому контексті актуальним є питання про перспективність формування методики розслідування названої категорії кримінальних правопорушень.

**Аналіз останніх досліджень.** Питання про визначення сутності, структури та з'ясування значення криміналістичної методики неодноразово досліджувалося в працях багатьох учених. Зокрема, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, В.А. Журавель, Л.І. Керик, О.В. Пчеліна, А.В. Старушкевич, Р.Л. Степанюк, В.М. Шевчук, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та інші чимало уваги приділяли як визначенню загальних засад побудови окремої криміналістичної методики, так формуванню таких методик для окремих категорій кримінальних правопорушень. Проте, не дивлячись багатоманітність наукових здобутків, методика розслідування доведення до самогубства шляхом використання Інтернет технологій досі не розроблена. Тому **метою** представленої праці є з'ясування й обґрунтування перспективності формування методики доведення до самогубства шляхом використання Інтернет технологій.

**Виклад основного матеріалу.** Криміналістичні рекомендації стосовно виявлення та досудового розслідування доведення до самогубства, особливо з використанням Інтернет технологій, є потрібними в силу практичних потреб правоохоронних органів. Останні стикаються з цілою низкою труднощів під час здійснення кримінального провадження за вказаною категорією кримінальних правопорушень. Причин цьому багато: відсутність досвіду роз-

слідування доведень до самогубства; складний механізм учинення доведення до самогубства; недостатня кількість рекомендацій щодо розслідування доведень до самогубства та відсутність таких рекомендацій стосовно розслідування доведень до самогубства, вчинених шляхом використання Інтернет технологій. Це підтверджується й емпіричними даними.

Під час розслідування досліджуваного різновиду кримінальних правопорушень досить складно встановити і підтвердити, а саме – доказати, ознаки складу злочину в діяннях, пов'язаних з доведенням до самогубства, що зумовлює практичну складність притягнення обвинувачених до кримінальної відповідальності. З січня по листопад 2020 року включно в Україні за злочин, передбачений ст. 120 КК, жодне провадження не було направлено до суду [7, с. 301], у 2021 році із 113 кримінальних проваджень щодо доведення до самогубства повідомлено про підозру тільки 1 особі, а в першому півріччі 2022 року із 44 облікованих випадків учинення доведення до самогубства про підозру не повідомлено жодній особі [8]. Зокрема, доводиться констатувати, що складність розслідування доведення до самогубства шляхом використання Інтернет технологій прослідковується в наявності проблеми доведеності вини в таких кримінальних правопорушеннях. Передусім це пов'язано зі складністю встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями винного та смертю потерпілої особи, необхідністю призначення та проведення різноманітних судових експертиз у справах про доведення до самогубства через мережу Інтернет з метою отримання доказової інформації тощо [9].

На перспективність формування методики розслідування доведення до самогубства вказує й законодавча ініціатива в частині регламентації складу кримінального правопорушення доведення до самогубства та кримінальної відповідальності за його вчинення. Зокрема, у лютому 2018 року ч. 1 ст. 120 КК України було викладено у новій редакції, згідно з якою доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, систематичного приниження її людської гідності або систематичного протиправного примусу до дій, що

суперечать її волі, схиляння до самогубства, а також інших дій, що сприяють вчиненню самогубства [10]. Це пов'язано, як зазначають Г.С. Крайник, В.А. Коконос, з активним розвитком всесвітньої мережі Інтернет, унаслідок чого виникли нові способи вчинення злочинів, пов'язаних з доведенням до самогубства [7, с. 300].

Дійсно, в останні роки все частіше можна зустріти в ЗМІ, соціальних мережах і офіційних повідомленнях правоохоронних органів згадки про зростання зафіксованих випадків створення в соціальних мережах «груп смерті» й їх використання для доведення осіб, переважно підлітків, до самогубства. Зокрема, як зазначає директорка департаменту національних гарячих ліній громадської організації «Ла Страда – Україна» А. Кривуляк, «перші дзвінки від підлітків, які стали учасниками «груп смерті», почали надходити на нашу дитячу гарячу лінію ще у вересні 2016 року. Але спочатку оператори не розуміли, про що йдеться, коли діти згадували про «квести» та назви, під якими так звані «групи смерті» відомі в інтернеті» [11].

Проте особливого ажіотажу та суспільного резонансу викликав випадок у Маріуполі наприкінці 2016 року, коли 15-річна дівчина вистрибнула з тринадцятого поверху будинку, а перед цим вона виконувала завдання «квесту» з відповідної групи у соціальній мережі – палила руку над свічкою, проколувала опіки голкою тощо. Останнім завданням «квесту» було самогубство [11].

Як відмічають з цього приводу правоохоронні органи та психологи, з появою та розвитком всесвітньої мережі Інтернет виникли нові способи вчинення злочинів з доведенням до самогубства, зокрема створюються «групи смерті». Це спеціально створені у соціальних мережах закриті співтовариства, розраховані на малолітніх дітей (9–11 років) та підлітків (11–15 років), яким пропонується долучитись до віртуальної гри, метою якої є самогубство гравця [12, с. 16]. Адміністратори таких груп у квестовій формі дають учасникам спільнот, переважно дітям, завдання, пов'язані з виконанням дій, які можуть спричинити шкоду здоров'ю, або взагалі позбавити життя. Зокрема, найбільша кількість груп смерті знахо-

диться у Телеграмі [5]. Процес заподіяння собі смерті обов'язково фіксується в реальному часі на відео, запис якого в подальшому підлягає реалізації. При цьому назви спільнот, які спонукають до суїциду, можуть бути різними: «Синій кит», «Море китів», «Тихий дім» і «Разбуди мене в 4:20», «Червона сова», «Момо» тощо [9]. При цьому названі групи смерті підводять до самогубства поступово – за допомогою певних стратегій, зокрема суїцидальних ігор в інтернеті [12, с. 4].

Виходячи з наведеного, перспективність формування методики розслідування доведення до самогубства шляхом використання Інтернет технологій зумовлена низкою факторів, одним із яких є те, що в останні роки можна прослідкувати тенденцію збільшення до загрозливих масштабів випадків учинення суїциду жертвами «груп смерті». Причому на тлі інформаційного висвітлення вказаної проблематики змінюються й особливості участі дітей в таких групах. Зокрема, можна помітити, що тепер діти, які знаходяться у «групах смерті», не приховують цього: індивідуальні «квести» перетворюються на групові, а деякі підлітки навіть використовують це, аби шантажувати батьків, вимагаючи від батьків виконати їхні примхи [11]. Наведене демонструє, що участь у «групах смерті» та відповідно «іграх смерті» стала популярною тенденцією серед молоді, а також поряд із цим ще й інструментом маніпулювання батьками, іншими близькими особами та друзями. Крім того, чимало підлітків після «шуму» навколо «груп смерті», «квестів», «ігор смерті» у ЗМІ вступають до них і приймають у них участь не тільки через свою самотність, незрілість та інші прояви суїцидальної поведінки, а й із-за звичайного інтересу.

Небезпека функціонування всяких «груп смерті», вільний доступ до них за допомогою Інтернет технологій і тяжкі наслідки від них у вигляді суїциду є очевидною, беззаперечною й такою, що потребує свого вирішення. Особливо в контексті розповсюдженості проявів булінгу, відсутності друзів, поганих стосунків з батьками у реальному житті та підтримка і розуміння у віртуальному світі [6].

За підрахунками кіберполіції, в «групах смерті» зареєструвалися понад 13 тисяч



дітей. За інформацією МВС, за шість місяців 2015 року було зареєстровано 184 випадки самоушкодження дітей, з них – 100 – самогубства, 84 – спроби самогубства. Назви таких суїцидальних спільнот – «Синій кит», «Море китів», «Тихий дім», «Розбуди мене о 4.20», «Рожеві феї», однак це далеко не повний перелік. У всіх прихильників таких груп на особистих сторінках зображені відео або малюнки з літаючими китами [13].

Повністю погоджуємося з тим, що суїцидальні групи у соцмережах є однозначно і безперечно злом, але шукають їх і дають згоду на участь у них самі діти, як правило, через брак уваги з боку найрідніших чи найближчих людей – батьків, відчуваючи розчарування і дискомфорт. Підліток ще не має досвіду, як подолати цей дискомфорт, а модератори груп, досвідчені психологи, спеціально нагнітаючи та загострюючи негатив, ще більше обмежують його коло спілкування з реальними ровесниками та друзями. Усі ці маніпуляції свідомістю супроводжуються похвалою за героїзм, мовляв, тільки справжній герой може зважитись на такі вчинки, які лякають інших. При цьому в нинішній час неможливо ізолювати підлітків від соціальних мереж [13].

Ще одним із факторів, які вказують на нагальність і перспективність побудови методики розслідування доведення до самогубства шляхом використання Інтернет технологій, є сам механізм учинення вказаного різновиду кримінальних правопорушень. Передусім мова йде про цільову аудиторію таких діянь – це найчастіше неповнолітні особи. Крім того, способи вчинення цього правопорушення поєднують в собі особливості таких двох відокремлених кримінально-караних суспільно небезпечних діянь як доведення до самогубства та кіберзлочинів. Більше того, переплітання названих кримінальних правопорушень призводить до різноманіття способів реалізації злочинного задуму.

Як приклад, під час доведення до самогубства кураторами «груп смерті» до неповнолітнього вміло застосовуються: жорстоке (принижуюче) поводження з особою, що часто маскується за допомогою психологічних методик, на кшталт виклик/спонукання до «дорослих», «сміливих» дій, що привернуть увагу ото-

чення; шантаж (сексуальний, лінгвістичний, соціальний: «будь особливим – зроби дещо нетривіальне, що не можуть інші»); систематичне приниження людської гідності або систематичний протиправний примус особи до дій, що суперечать її волі; схиляння до самогубства (як маніпулятивний захід, що нібито призведе до завершення страждань підлітка, наприклад у зв'язку з нерозділеним коханням чи нерозумінням близьких чи однолітків), а також інші дії, що сприяють вчиненню самогубства [12, с. 24].

Доведення до самогубства шляхом використання Інтернет технологій є складним за механізмом учинення кримінальним правопорушення. Це зумовлено тим, що вказані протиправні діяння містять в собі особливості вчинення кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я особи, а саме – доведення до самогубства, та кіберзлочинів. У зв'язку з цим складним є процес виявлення, розслідування та запобігання названих протиправних кримінально караних діянь. Зокрема, на це впливає декілька факторів: особливості місця вчинення злочину є соціальні мережі; анонімність мережі Інтернет, вразливість бездротового доступу та використання проксі-серверів істотно ускладнюють виявлення злочинців; віртуальні учасники використовують різноманітні технічні засоби для формування в жертви думок про самогубство; дії злочинців мають частий, повторюваний і тривалий характер [9].

Доведення до самогубства взагалі та шляхом використання Інтернет технологій зокрема вирізняється особливою суспільною небезпечкою через те, що жертвою таких протиправних діянь стають уразливі групи населення. Це, передусім, неповнолітні, а також психологічно й емоційно нестабільні особи. Зокрема, відомо, що провідним видом діяльності в підлітковому віці є інтимно-особистісне спілкування, у процесі якого формуються індивідуальні цінності, ставлення до багатьох аспектів «світу дорослих», навички міжособистісного розуміння, емоційні прив'язаності, емпатія, спрямованість особистості та ін. Підліток прагне отримати новий досвід, дізнатися, на що він здатний та усім продемонструвати свою винятковість, а соціальні мережі стають для нього платформою для отримання бажаного:

якщо виконаєш челендж краще, яскравіше, надихнеш аудиторію повторити, то тебе визнають. Однак, несформована психіка, соціальні невдачі, бажання втекти від реальних проблем, пандемічна ізоляція у сукупності з постійним нав'язуванням популярних вірусних челенджів, знижує критичність підлітка до обраного ним тренду [14]. І, як наслідок, призводить до непоправних наслідків – смерті, заподіяної самому собі. Таким чином, як указують Г.С. Крайник, В.А. Коконос, доведення до самогубства – злочин, який становить суттєву суспільну небезпечність, адже наслідком його вчинення є не лише посягання на життя людини, а й негативний вплив на нормальне функціонування соціуму [7, с. 301].

Як слушно підкреслює В.В. Пивоваров, «зі стрімким розвитком різноманітних соціальних мереж живе спілкування замінюється на віртуальне. У представників таких груп спілкування розвивається інтернет-залежність, що визнається лікарями як хворобливий стан, який впливає на перебіг психічних процесів людини. Спостерігається виникнення значної кількості інтернет-орієнтованих соціальних явищ, які мають наслідком перетворенням суспільства на «хворобливу» групу людей зі зміщеними життєвими цінностями. Такі групи, зокрема, формують хибне уявлення про життєві орієнтири, маніпулюють психікою, ведуть до масових суїцидів або суїцидів розважально-демонстративних» [4, с. 132]. Відповідно, використовуючи Інтернет технології як спосіб учинення доведення до самогубства, злочинці акцентуються саме на його деструктивній стороні. У такій ситуації доречно вести мову про кіберсуїцид – «індивідуальне чи групове самогубство, пов'язане з користуванням мережею Інтернет» [4, с. 133].

Особлива суспільна небезпека доведення до самогубства шляхом використання Інтернет технологій полягає ще й у тому, що вказане кримінальне правопорушення посягає на найбільшу цінність людини – її життя. При цьому використання Інтернет технологій дозволяє надати вказаному різновиду кримінальної протиправної діяльності масовості. Більше того, аналіз слідчої та судової практики показує, що доведення до самогубства за допомогою телекомунікаційних та інформаційних ресурсів,

зазвичай, характеризується цинічністю, адже момент заподіяння собі смерті й її настання фіксуються за допомогою відеозапису, часто в он-лайн форматі, та викладається в соціальних мережах для вільного доступу та пропагування смерті. До того ж адміністратори смертельних груп збагачуються за рахунок продажу суїцидального контенту та сторінок у соціальних мережах.

Свого роду можна стверджувати, що в кіберпросторі функціонують свої угруповання, які використовуючи новітні технології, виводять свою протиправну діяльність на новий, вищий, інтелектуальний рівень. Крім того, використання саме Інтернет технологій дозволяє розширити цільову аудиторію доведення до самогубства за рахунок збільшення територіального впливу. Фактично, «групи смерті» можуть водночас учиняти доведення до самогубства в різних регіонах України і, навіть, за її межами.

Використання Інтернет технологій у механізмі вчинення доведення до самогубства вказує на те, що способи його вчинення поєднують в собі властивості способів учинення комп'ютерних кримінальних правопорушень і доведення до самогубства. Для схиляння особи до суїцидальної поведінки та заподіяння собі смерті особа злочинця використовує не тільки прийоми психологічного впливу на особу, а й можливості соціальних мереж. Усе це в сукупності дозволяє злочинцям відпрацювати на жертвах технології управління масовою поведінкою з метою формування моделей деструктивної поведінки широких верств населення [4, с. 135]. За допомогою вказаних технологій проводяться «ігри смерті» у формі челенджів, флешмобів, що закінчується масовими (колективними) самогубствами. Тому цілком погоджуємося, що «активність груп негативного контенту в соціальних мережах має достатні ознаки корпоративної злочинної діяльності, адже вона: посягає на основоположні права людини і громадянина, має псевдоринковий характер, посягає на унікальний об'єкт – людину, її волю і свідомість, феномен суспільної свідомості, здійснюється особливим суб'єктом – потужними, скоординованими і захищеними організованими утвореннями з ознаками кри-

мінально караної діяльності» [15, с. 208, 209; 4, с. 135]. І взагалі система антисоціальних деструктивних груп, утворених за моделлю корпоративної злочинної організації, до яких варто відносити й «групи смерті» в соціальних мережах, може здійснювати вагомий вплив на населення країни і значною мірою загрожувати національній безпеці. Найсуттєвішим є те, що цільова аудиторія таких груп – підлітки та молодь, майбутнє нації [4, с. 136].

Визначаючи перспективність формування методики розслідування доведення до самогубства шляхом використання Інтернет технологій, доцільно приділити увагу питанням причин учинення таких кримінальних правопорушень. Зокрема, однією з найпоширеніших причин указанного різновиду суїцидів є булінг, у тому числі кібербулінг. Указані діяння теж можна розглядати як окремих вид кримінальних правопорушень, які завдають особі психологічних травм, що в кінцевому результаті можуть призвести до суїцидальних проявів. Нерідко особа, яка є жертвою булінга, шукає віддушину, душевний прихисток у віртуальних просторах, натикаючись на кураторів «груп смерті», котрі й користуються їх беззахисністю, вразливістю та, втираючись у довіру, залучають до «ігор смерті».

**Висновки.** Отже, нагальність формування методики розслідування доведення до самогубства шляхом використання Інтернет технологій продиктована декількома факторами, а саме: щорічним зростанням кількості вчинених самогубств або спроб учинити такі дії в результаті доведення особи до цього взагалі та випадків створення в соціальних мережах «груп смерті» й їх використання для доведення осіб, переважно підлітків, до самогубства; особливою суспільною небезпекою вказаних протиправних діянь; наявністю запиту органів досудового розслідування на криміналістичні рекомендації стосовно продуктивних методів і засобів виявлення та досудове розслідування доведень до самогубства шляхом використання Інтернет технологій; складністю процесу доказування ознак складу кримінального правопорушення в діяннях, пов'язаних з доведенням до самогубства шляхом використання Інтернет технологій; розвитком Інтернет технологій і їх активним використанням у кримінальній протиправній діяльності, в тому числі пов'язаній із доведенням до самогубства; специфікою механізму вчинення доведення до самогубства шляхом використання Інтернет технологій.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Jo Robinson, Sarah Hetrick, Georgina Cox, Sarah Bendall, Hok Pan Yuen, Alison Yung and Jane Pirki. Can an Internet-based intervention reduce suicidal ideation, depression and hopelessness among secondary school students: results from a pilot study. *Early Intervention in Psychiatry*. 2016. No. 10. Pp. 28–35. doi: 10.1111/eip.12137
2. Шиканова А. Полювання на дітей у соцмережах: як працюють «групи смерті» і хто ними керує. *РБК-Україна*. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/stylar/ohota-detey-sotssetyah-rabotayut-gruppy-smerti-1615534242.html>
3. Luxton D., June J., Fairall J. Social Media and Suicide: A Public Health Perspective. *Am J Public Health*. 2012. May. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3477910/>
4. Пивоваров В.В. Деструктивний контент у соціальних мережах як фактор криміногенного впливу на суспільну свідомість. *Право і суспільство*. 2019. № 6. Ч. 2. С. 131–137. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-21>
5. В Україні торік вчинили самогубство 123 підлітки – МВС. *Укрінформ*. *Мультимедійна платформа іномовлення України*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3213177-v-ukraini-torik-vcinili-samogubstvo-123-pidlitki-mvs.html>
6. Ковалевська Є., Грібанова А. «У групі смерті я мав підтримку. Чому підлітки зважуються на суїцид? *BBC News*. *Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-59779596>
7. Крайник Г.С., Коконос В.А. Доведення до самогубства: до питання кримінально-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 300–304. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-9/73>
8. Статистична інформація. *Офіс Генерального прокурора: офіційний веб-сайт*. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/lstat>
9. Суїцидальні спільноти. *Безоплатна правова допомога*. URL: [https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Суїцидальні\\_спільноти](https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Суїцидальні_спільноти)

10. Про внесення зміни до статті 120 Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за сприяння вчиненню самогубства: закон України від 08.02.2018 № 2292-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 13. Ст. 72.

11. Голубов О. Хто і навіщо створює в українському інтернеті «групи смерті». *DW. Made for minds*. URL: <https://www.dw.com/uk/хто-і-навіщо-створює-в-українському-інтернеті-групи-смерті/a-37664442>

12. Методичні рекомендації щодо формування безпечної поведінки дітей у соціальних мережах / авт. кол.: В.В. Сокурєнко (голова), Д.В. Швець, О.І. Федорєнко та ін.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2021. 60 с.

13. Тичинська Ж.П. До уваги батьків! Можливо, ваші діти зарєєстровані у небезпечних групах в соцмережах! *Інформаційний інтернет портал міста Вознесенська*. URL: <http://old.voz.gov.ua/material/5653>

14. Методичні рекомендації щодо профілактики суїцидальної поведінки серед здобувачів освіти. URL: <https://dnmcrps.com.ua/sites/default/files/2021-03/17/4/Методичні%20рекомендації%20щодо%20профілактики%20суїцидальної%20поведінки%20серед%20здобувачів%20освіти.pdf>

15. Пивоваров В., Корицький В. Корпоративний ракурс транснаціональної організованої торгівлі людьми. *Право і суспільство*. 2017. № 1. Ч. 2. С. 206–210.

**Маленко О. В.,**  
*кандидат юридичних наук,*  
*адвокат, керуючий партнер Адвокатського об'єднання INTERLEGUM*

## **ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ПІДОЗРЮВАНОВОГО ТА ОБВИНУВАЧЕНОГО ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ЗАСТАВИ ЩОДО ЗАМІНИ ЗАСТАВОДАВЦЯ**

### **ENSURING THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF THE SUSPECT AND THE ACCUSED DURING THE APPLICATION OF THE PREVENTIVE MEASURE IN THE FORM OF BAIL IN RELATION TO THE CHANGE OF THE BAILOR**

У статті досліджено актуальну проблематику нормативно-правового регулювання застосування застави за чинним Кримінальним процесуальним кодексом України. Автором наголошено на тому, що за понад десятиліття дії кримінального процесуального закону України законодавець не приділив належної уваги правовій регламентації кримінального процесуального статусу заставодавця як учасника кримінального провадження.

На сьогодні застава набуває досить широкого використання, особливо у кримінальних провадженнях, які підсудні Вищому антикорупційному суду, що зумовлює необхідність усунути прогалини у регулюванні відповідного запобіжного заходу. Вивчення актуальної практики застосування норм чинного Кримінального процесуального кодексу України свідчить, що досить часто виникає потреба у заміні одного (чинного) заставодавця на іншого (нового), особливо гостро відповідне питання постало через запровадження в Україні правового режиму військового стану та збройної агресії російської федерації проти України.

В умовах загального та поверхневого правового регулювання застави як запобіжного заходу, судова практика з досліджуваної проблеми є неоднорідною та суперечливою, водночас з аналізу ухвал Вищого антикорупційного суду вбачається, що в корупційних кримінальних провадженнях констатується факт неможливості заміни заставодавця у кримінальному провадженні з огляду на відсутність у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України такої процедури.

Автором запропоновано доповнити вітчизняний кримінальний процесуальний закон нормами, які передбачають можливість підозрюваному (обвинуваченому) та захиснику ініціювати перед слідчим суддею або судом питання про заміну первісного заставодавця та нового заставодавця, що повинно забезпечити захист прав та законних інтересів як заставодавців, так і підозрюваного (обвинуваченого).

Відповідний порядок має бути подібним до розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу, однак має і свої особливості (відсутність потреби надавати перелік свідків, підтвердження внесення необхідного розміру застави новим заставодавцем, участь у розгляді відповідного клопотання нового заставодавця тощо). Надання права ініціювати відповідне клопотання чинному заставодавцю визнано недоцільним, оскільки участь такого суб'єкта в кримінальному провадженні має похідний характер і в будь-якому випадку відносини між підозрюваним (обвинуваченим) та заставодавцем мають бути довірливими, інакше заставодавець не буде мати змогу забезпечувати процесуальну дисципліну підозрюваного (обвинуваченого).

**Ключові слова:** *кримінальне судочинство, запобіжний захід, застава, заставодавець, заміна заставодавця.*

The article examines the actual problems of normative and legal regulation of the application of bail according to the current Criminal Procedure Code of Ukraine. The author emphasized that during more than a decade of the criminal procedural law of Ukraine, the legislator did not pay due attention to the legal regulation of the criminal procedural status of the bailor as a participant in criminal proceedings.

Today, bail is widely used, especially in criminal proceedings before the High Anti-Corruption Court, which makes it necessary to eliminate gaps in the application of the corresponding preventive measure. The study of the current practice of applying the norms of the current Criminal Procedure Code of Ukraine shows that quite often there is a need to replace one (current) bailor with another (new) one, a particularly acute question arose due to the introduction of the legal regime of martial law in Ukraine and the armed aggression of the russian federation against Ukraine.

In the conditions of the general and superficial legal regulation of bail as a precautionary measure, the judicial practice on the problem under investigation is heterogeneous and contradictory, at the same time, from the analysis of the

decisions of the Higher Anti-Corruption Court, it can be seen that in corruption criminal proceedings, the fact of the impossibility of replacing the bailor in criminal proceedings is ascertained due to the absence in the current the Criminal Procedural Code of Ukraine of such a procedure.

The author suggested supplementing the domestic criminal procedural law with regulations that provide for the possibility for the suspect (accused) and the defense attorney to initiate before the investigating judge or court the question of replacing the original bailor and the new bailor, which should ensure the protection of the rights and legal interests of both bailors and the suspect (accused).

The relevant procedure should be similar to the consideration of a request for a change of preventive measure, but it also has its own peculiarities (no need to provide a list of witnesses, confirmation of the deposit of the required amount of the deposit by the new bailor, participation in the consideration of the corresponding request of the new bailor, etc.). Granting the right to initiate the relevant petition to the current bailor is recognized as inappropriate, since the participation of such an entity in criminal proceedings is of a derivative nature and in any case the relationship between the suspect (accused) and the bailor must be trusting, otherwise the bailor will not be able to ensure procedural discipline of the suspect (the accused).

**Key words:** *criminal justice, preventive measure, bail, bailor, change of bailor.*

**Постановка проблеми.** Питанням застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні приділяється надзвичайно багато уваги як практикуючими юристами, так і науковцями-процесуалістами, що обумовлено їх широким використанням під час здійснення досудового розслідування та судового провадження, й істотним обмеженням конституційних прав та свобод людини і громадянина в результаті їх застосування ще до моменту набрання законної сили рішенням суду щодо розгляду кримінального провадження по суті відносно обвинуваченого.

Серед запобіжних заходів, передбачених КПК України, важливе місце займає застава, яка відома вітчизняному кримінальному судочинству ще з моменту запровадження Статуту кримінального судочинства 1864 року. Не зважаючи на десятиліття дії КПК України та внесення до нього численних змін і доповнень, в тому числі й стосовно нормативно-правового регулювання запобіжних заходів, окремі проблемні питання законодавцем лишилися не вирішені, що негативно впливає на захист прав та законних інтересів підозрюваних та обвинувачених, а також інших учасників кримінального провадження, зокрема заставодавців. Судова практика свідчить, що актуальною проблемою вітчизняного кримінального судочинства є питання заміни одного заставодавця на іншого, тому доцільно визначити сучасний стан правової регламентації відповідних кримінальних процесуальних правовідносин за КПК України.

**Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій.** В цілому проблематика застосу-

вання запобіжних заходів, зокрема й застави, у доктрині кримінального процесу України досліджена на належному рівні, так у тій або іншій мірі означеним питанням присвячені наукові праці таких вчених-процесуалістів як: Ю.П. Аленін, Ю.М. Грошевий, В.І. Галаган, І.В. Гловюк, О.В. Капліна, О.П. Кучинська, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, О.Ю. Татаров, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова, В.І. Фаринник, В.Ю. Шепітько, О.Г. Шило, М.Є. Шумило, О.Г. Яновська та багатьох інших. Окремим аспектам порушеної проблеми приділено увагу в роботах наступних вітчизняних науковців: О.П. Кучинська та Н.О. Іверук [1, с. 49–57], М.О. Карпенко та А.Р. Туманянц [2, с. 90–93], Г.С. Крайник та Т.Є. Дунаєва [3, с. 102–117]. Разом з цим, в переважній більшості випадків вчені-процесуалісти констатують факт неможливості здійснення заміни заставодавця за КПК України й наголошують на необхідності внесення відповідних істотних змін до чинного кримінального процесуального закону України.

**Мета публікації.** Вивчення сучасного стану нормативно-правового регулювання та аналіз актуальної судової практики з питання заміни заставодавця у кримінальному судочинстві України, а також вироблення конкретних пропозицій щодо внесення змін до КПК України з приводу удосконалення правової регламентації кримінального процесуального статусу заставодавця.

**Виклад основного матеріалу.** З прийняттям КПК України 2012 року істотним чином змінилося правове регулювання запобіжних

заходів у вітчизняному кримінальному провадженні. Водночас аналіз статистичної інформації свідчить, що у кримінальному судочинстві нашої держави значної лібералізації при обранні запобіжних заходів, які не пов'язані з позбавленням волі особи, не відбулося.

В період з 20 листопада 2012 року по 30 вересня 2013 року на розгляд до слідчих суддів надійшло від правоохоронних органів 51 659 клопотань про застосування запобіжних заходів, зокрема: особисте зобов'язання – 23 496 (45,50%); тримання під вартою – 20 796 (40,20%); домашній арешт – 5 768 (11,20%); застава – 1 173 (2,30%); особиста порука – 426 (0,80%); [4]. Отже, найбільш застосовуваними видами запобіжних заходів були тримання під вартою (найсуворіший вид) та особисте зобов'язання (найменш суворий вид).

За інформацією Українського центру суспільних даних у 2014-2018 рр. за результатами розгляду клопотань про застосування запобіжних заходів слідчими суддями було застосовано такі запобіжні заходи: 2014 р. – задоволено 4 952 клопотання (тримання під вартою – 2 592, особисте зобов'язання – 1 289, домашній арешт – 1 022, застава – 28, особиста порука – 15); 2015 р. – задоволено 6 115 клопотання (тримання під вартою – 3 516, домашній арешт – 1 318, особисте зобов'язання – 1 224, застава – 48, особиста порука – 8); 2016 р. – задоволено 7 487 клопотання (тримання під вартою – 4 205, домашній арешт – 1 786, особисте зобов'язання – 1 452, застава – 32, особиста порука – 9); 2017 р. – задоволено 9 741 клопотання (тримання під вартою – 5 399, домашній арешт – 2 589, особисте зобов'язання – 1 664, застава – 71, особиста порука – 10); 2018 р. – задоволено 8 979 клопотання (тримання під вартою – 4 943, домашній арешт – 2 532, особисте зобов'язання – 1 445, застава – 41, особиста порука – 10) [5]. З наведеного можна дійти висновків, що мали місце дві тенденції: постійне щорічне зростання кількості випадків застосування запобіжних заходів та широке використання найбільш суворого виду запобіжних заходів (тримання під вартою).

В 2019 р. до судів надійшло 34 780 клопотань про застосування запобіжних заходів, а саме: 20 645 щодо тримання під вартою; 8 686 про застосування домашнього арешту; 5 449

щодо застосування інших запобіжних заходів. За перше півріччя 2020 р. до судів надійшло 17 073 клопотань про застосування запобіжних заходів, зокрема: 10 080 про тримання під вартою; 4 341 про застосування домашнього арешту; 2 652 щодо інших запобіжних заходів [6]. За даними на 2021 р. суди найчастіше обирали запобіжний захід у виді взяття під варту – 13 396, а інші запобіжні заходи застосовувалися у такій кількості: домашній арешт – 6 122, особисте зобов'язання – 3 393, застава – 261, особиста порука – 11 [7]. Статистична інформація підтверджує факт досить обмеженого використання застави як запобіжного заходу в кримінальному судочинстві України, порівняно з іншими видами запобіжних заходів, передбачених КПК України.

З даного приводу доцільно звернути увагу на особливості застосування запобіжних заходів у кримінальних провадженнях, які підсудні Вищому антикорупційному суду. Згідно даних судової статистики до вказаного суду в 2019 р. надійшло 68 клопотань про застосування запобіжних заходів (53 – тримання під вартою; 8 – застава; 4 – домашній арешт; 3 – особисте зобов'язання; 0 – особиста порука) [8]; в 2020 р. до суду надійшло 207 клопотань про застосування запобіжних заходів (125 – тримання під вартою; 69 – застава; 10 – домашній арешт; 3 – особисте зобов'язання; 0 – особиста порука) [9]; в 2021 р. до суду надійшло 136 клопотань про застосування запобіжних заходів (79 – тримання під вартою; 50 – застава; 3 – домашній арешт; 4 – особисте зобов'язання; 0 – особиста порука) [10]; в 2022 р. до суду надійшло 169 клопотань про застосування запобіжних заходів (90 – тримання під вартою; 73 – застава; 3 – домашній арешт; 3 – особисте зобов'язання; 0 – особиста порука) [11]. Вивчення наведеної статистичної інформації дає підстави стверджувати, що найбільш розповсюдженими запобіжними заходами в корупційних кримінальних провадженнях, які перебувають у провадженні Вищого антикорупційного суду, є тримання під вартою та застава. Крім того, в останні роки вбачається тенденція до зменшення кількості випадків застосування тримання під вартою й більш активного використання застави як запобіжного заходу.

За ч. 3 ст. 183 КПК України слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою зобов'язаний визначити розмір застави, достатньої для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим обов'язків, передбачених КПК України, крім випадків, передбачених ч. 4 ст. 183 КПК України. В ухвалі слідчого судді, суду зазначаються, які обов'язки з передбачених ст. 194 КПК України будуть покладені на підозрюваного, обвинуваченого у разі внесення застави, наслідки їх невиконання, обґрунтовується обраний розмір застави, а також можливість її застосування, якщо таке рішення прийнято у кримінальному провадженні, передбаченому ч. 4 ст. 183 КПК України [12]. Тобто застава може застосовуватися в якості самостійного запобіжного заходу або як альтернативний запобіжний захід (по відношенню до найсуворішого запобіжного заходу – тримання під вартою (крім винятків, передбачених ч. 4 ст. 183 КПК України)).

Згідно ч. 4 ст. 183 КПК України слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, враховуючи підстави та обставини, передбачені ст.ст. 177 та 178 КПК України, має право не визначити розмір застави у кримінальному провадженні: 1) щодо злочину, вчиненого із застосуванням насильства або погрозою його застосування; 2) щодо злочину, який спричинив загибель людини; 3) щодо особи, стосовно якої у цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді застави, проте був порушений нею; 4) щодо злочину, передбаченого ст.ст. 255-255-3 КК України; 5) щодо особливо тяжкого злочину у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. При обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою стосовно підозрюваного, обвинуваченого, який оголошений у міжнародний розшук, та/або який виїхав, та/або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, розмір застави не визначається. Розмір застави не визначається під час розгляду питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою відповідно до ст.ст. 629-631 КПК України. Під час дії воєнно-

го стану слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, враховуючи підстави та обставини, передбачені ст.ст. 177 та 178 КПК України, має право не визначити розмір застави у кримінальному провадженні щодо злочину, передбаченого ст.ст. 109-114-1, 258-258-5, 260, 261, 437-442 КК України [12].

З метою забезпечення дотримання стороною обвинувачення та судом прав і свобод підозрюваних та обвинувачених у КПК України 2012 року система запобіжних заходів у кримінальному провадженні була істотно оновлена, тим не менш, незважаючи на те, що правова регламентація застави зазнала певних трансформацій, сучасний стан нормативно-правового регулювання такого виду запобіжних заходів потребує удосконалення. Одним із проблемних питань застосування застави за КПК України, яке так і не було вирішене ні при прийнятті кримінального процесуального закону, ні під час понад десяти років строку його дії, є неможливість заміни заставодавця [13].

Відповідно до ст. 3 КПК України заставодавець належить до учасників кримінального провадження [12]. Проте кримінальний процесуальний статус вказаного суб'єкта у вітчизняному кримінальному процесі детально не регламентований, наявні лише окремі законодавчі норми, які фрагментарно регулюють певне коло кримінальних процесуальних відносин за його участі.

Згідно ч. 2 ст. 182 КПК України застава може бути внесена як самим підозрюваним, обвинуваченим, так й іншою фізичною або юридичною особою (заставодавцем). Заставодавцем не може бути юридична особа державної або комунальної власності або така, що фінансується з місцевого, державного бюджету, бюджету Автономної Республіки Крим, або у статутному капіталі якої є частка державної, комунальної власності, або яка належить суб'єкту господарювання, що є у державній або комунальній власності [12]. Законодавець обмежив коло заставодавців-юридичних осіб, зокрема заставодавцями у кримінальному провадженні можуть бути тільки юридичні особи приватного права, які не фінансуються за рахунок бюджетних коштів та не мають в статутному капіталі часток державної/комунальної власності.



За ч. 3 ст. 182 КПК України при застосуванні запобіжного заходу у вигляді застави заставодавцю роз'яснюється у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюється чи обвинувачується особа, передбачене законом покарання за його вчинення, обов'язки із забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого та його явки за викликом, а також наслідки невиконання цих обов'язків [12]. Згідно ч. 8 ст. 182 КПК України в разі невиконання обов'язків заставодавцем, а також, якщо підозрюваний, обвинувачений, будучи належним чином повідомлений, не з'явився за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду без поважних причин чи не повідомив про причини своєї неявки, або якщо порушив інші покладені на нього при застосуванні запобіжного заходу обов'язки, застава звертається в дохід держави [12]. Таким чином, законодавець презюмує факт того, що заставодавець має (або повинен мати) певний вплив на підозрюваного (обвинуваченого), що забезпечить процесуальну дисципліну останнього, водночас в КПК України відсутні будь-які повноваження у заставодавця з даного приводу.

У відповідності до ч. 9 ст. 182 КПК України питання про звернення застави в дохід держави вирішується слідчим суддею, судом за клопотанням прокурора або за власною ініціативою суду в судовому засіданні за участю підозрюваного, обвинуваченого, заставодавця, в порядку, передбаченому для розгляду клопотань про обрання запобіжного заходу [12]. КПК України не передбачає обов'язку суду відкласти розгляд судового засідання з відповідного питання через неприбуття заставодавця, який був належним чином повідомлений, крім того, кримінальний процесуальний закон не відносить до кола учасників кримінального провадження таку особу як представник заставодавця, що може ускладнити для заставодавця захист його прав та законних інтересів.

Згідно ч. 11 ст. 182 КПК України застава, що не була звернена в дохід держави, повертається заставодавцю після припинення дії цього запобіжного заходу. При цьому застава може бути повністю або частково звернена судом на виконання вироку в частині майнових стягнень, однак лише за згодою заставодавця [12]. В науковій юридичній літературі відзначається,

що у випадках, коли застава, замість підозрюваного або обвинуваченого, внесла інша особа, яка згодом втратила довіру до підозрюваного або обвинуваченого чи з різних причин вирішила повернути внесену застава, то з урахуванням приписів ч. 11 ст. 182 КПК України до моменту припинення дії застави як запобіжного заходу, застава не може бути повернута їй [3, с. 105–106]. Отже, кримінальний процесуальний закон України не регламентує відповідної можливості, однак потреби практики обумовлюють необхідність в існуванні такого порядку з огляду на суб'єктивні та об'єктивні чинники.

Впевнено можна констатувати факт загального та поверхневого нормативного-правового регулювання кримінального процесуального статусу заставодавця за КПК України, що зумовлює у практичній діяльності випадки, коли деякі кримінальні процесуальні відносини, які виникають, законодавчо не врегульовані.

Сучасний стан суспільного життя в Україні свідчить, що в правозастосовній діяльності наявна потреба здійснення заміни одного заставодавця на іншого. Враховуючи реалії вітчизняного кримінального судочинства з приводу процесуальних строків досудового розслідування та судового провадження відповідна заміна обумовлюється тим, що за певних обставин заставодавець вже не може надалі виконувати відповідні обов'язки (виїзд за межі України на постійне проживання або у тривале відрядження, особливо враховуючи фактичний стан війни та правовий режим воєнного стану в нашій державі; тяжка хвороба чи смерть заставодавця або хвороба членів родини; складний фінансово-економічний стан фізичної чи юридичної особи, загроза виникнення банкрутства (в т.ч. з причин ведення бойових дій) тощо).

У свій час М.О. Карпенко та А.Р. Туманянц зазначали, що на відміну від поручителя, стосовно заставодавця законом не передбачено його права відмовитися від відповідного статусу з поверненням йому застави або заміни одного заставодавця на іншого [2, с. 92]. На переконання В.О. Січко, заставодавець, якщо він не в змозі надалі забезпечувати належну поведінку підозрюваного, обвинуваченого

та виконання ним обов'язків щодо явки за викликом, має звернутися до слідчого, прокурора з відповідною письмовою заявою. Факт та час отримання цієї заяви мають бути відображені в протоколі. Надалі прокурор, слідчий за погодженням із прокурором невідкладно, але не пізніше сімдесяти двох годин із моменту отримання письмової заяви поручителя або заставодавця, мають звернутися до слідчого судді, суду з клопотанням про зміну запобіжного заходу у вигляді застави на інший, яке має бути розглянуто в порядку ст. 200 КПК України [14, с. 118].

На нашу думку, крім відмови заставодавця від подальшого виконання свої процесуальних обов'язків, необхідно передбачити в КПК України й можливість заміни одного заставодавця на іншого. Слід відзначити, що ще до запровадження в Україні правового режиму воєнного стану виникали в практичній діяльності обставини, які зумовлювали потребу в проведенні заміни заставодавця. Водночас з урахуванням того, що чинний КПК України не передбачає застосування такої процедури, але і прямо не забороняє її, судова практика з цього приводу достатньо різноманітна.

В ухвалі Вищого антикорупційного суду від 25 жовтня 2021 року по справі №991/6646/20 (провадження №1-кп/991/62/20) зазначено, що захисник у межах клопотання про скасування заходу забезпечення кримінального провадження та повернення застави під час надання пояснень заявив усне клопотання про заміну одного заставодавця (юридичної особи) на іншого – обвинувачену. Суд відмовляючи у задоволенні відповідного клопотання наголосив, що процедура заміни заставодавця КПК України не передбачена, тому питання про повернення застави попередньому заставодавцю може бути повторно розглянуто, зокрема, в разі внесення застави іншим заставодавцем [15].

Вищий антикорупційний суд вказав, що хоча процедури заміни попереднього заставодавця на нового заставодавця й не передбачено КПК України, але така зміна можлива за умови внесення застави іншим заставодавцем. Очевидно в такому разі, коли заставу вніс інший заставодавець, первинний заставодавець може звернутися до суду з клопотанням про повер-

нення надлишково сплаченої застави [13]. До прикладу, в одній із ухвал апеляційного суду про роз'яснення ухвали апеляційного суду за результатами розгляду апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді про застосування запобіжного заходу зазначається, що грошові кошти в сумі 7 600,00 грн. як частина грошової застави, внесені заставодавцем на депозитний рахунок суду згідно ухвали апеляційного суду, якою визначено щодо підозрюваного заставу в розмірі 168 160,00 грн, підлягають поверненню заставодавиці як надлишково сплачені (ухвала Полтавського апеляційного суду від 24 грудня 2020 року по справі №524/3497/20 (провадження №21-з/814/41/20)) [16]. Водночас поняття «повернення заставодавцем надлишково сплачених сум в рахунок застави на підставі відповідної ухвали суду про застосування запобіжного заходу» та «заміна заставодавця» не є тотожними, хоча частково й співпадають.

В іншій справі, що перебувала у провадженні Вищого антикорупційного суду, слідчий суддя розглядаючи клопотання захисника підозрюваного про зміну запобіжного заходу до якого були додані копії вимог заставодавців до підозрюваного про повернення застави та відповіді підозрюваного на них, вказав, що внесення застави є правом, а не обов'язком заставодавця, тому звернення заставодавців із вимогами про повернення грошових коштів, які внесені за підозрюваного у якості застави, не є підставою для повернення застави та зміни запобіжного заходу. Заяви заставодавців про повернення застави, які подані через канцелярію суду до цього провадження, не підлягають розгляду в межах даного клопотання, оскільки, враховуючи вимоги ч. 11 ст. 182 КПК України, їх розгляд можливий після припинення дії запобіжного заходу (повністю або частково), або при заміні заставодавця (ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 03 листопада 2021 року по справі №991/7353/21 (провадження №1-кк/991/7458/21)) [17].

Таким чином, слідчий суддя зазначив про можливість заміни заставодавця, однак така процесуальна дія повинна розглядатися за клопотанням заставодавців окремо від клопотання сторони захисту про зміну запобіжного заходу. Отже, відсутність чіткого нормативного регулювання відповідних кримінальних процесу-

альних відносин зумовлює юридичну невизначеність як для заставодавців, так і для інших учасників кримінального провадження [13].

В судовій практиці наявні випадки заміни заставодавця, зокрема, ухвалою колегії суддів Святошинського районного суду міста Києва від 23 лютого 2015 року по справі №2608/20363/12 (провадження №1-кп/759/1/15) встановлено, що відповідно до заяви заставодавця – ПрАТ «Президент-Готель», в юридичної особи надалі не має можливості виконувати функції заставодавця, які нею виконувалися з 2013 року, водночас захисник обвинуваченої подав до суду заяву щодо взяття на себе обов'язків заставодавця і зобов'язання внести заставу за обвинувачену, визначену відповідною ухвалою суду, тому суд дійшов висновку про можливість задоволення клопотання обвинуваченої й після внесення застави новим заставодавцем (захисником) за обвинувачену, повернути грошові кошти внесені заставодавцем ПрАТ «Президент-Готель» в якості застави [18].

На наше переконання, з клопотанням до слідчого судді, суду про заміну одного заставодавця на іншого можуть звертатися такі особи: підозрюваний, обвинувачений та захисник. Це пояснюється тим, що саме підозрюваний, обвинувачений (й відповідно їх захисник) може бути з тих чи інших причин зацікавлений у відповідній заміні з певною метою.

Безумовно, що разом з клопотанням про заміну одного (первинного) заставодавця на іншого (нового) заставодавця необхідно надавати письмову згоду нового заставодавця щодо взяття на себе обов'язків заставодавця підозрюваного (обвинуваченого) у відповідному кримінальному провадженні. Також з метою забезпечення засади процесуальної економії доцільно надати можливість внести новому заставодавцю заставу за підозрюваного (обвинуваченого) у належному розмірі до моменту розгляду такого клопотання. Слідчий суддя або суд розглядаючи відповідне клопотання повинен: 1) перевірити факт внесення новим заставодавцем застави в необхідному розмірі; 2) роз'яснити новому заставодавцю у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюється чи обвинувачується особа, передбачене законом покарання за його вчинення, обов'язки із забезпечення належної поведінки

підозрюваного, обвинуваченого та його явки за викликом, а також наслідки невиконання цих обов'язків. За результатами розгляду такого клопотання слідчий суддя або суд, виконавши відповідні вимоги, постановляє ухвалу про заміну первинного заставодавця на нового заставодавця і вирішує питання про повернення застави первинному заставодавцю, якщо від нього до моменту прийняття судового рішення надійшло таке клопотання.

Вважаємо, що позиція сторони обвинувачення, первинного заставодавця або інших учасників кримінального провадження з приводу заміни заставодавця не має значення і їх неявка в судове засідання не є перешкодою для розгляду вказаного клопотання.

«Стаття 201-1 Клопотання підозрюваного, обвинуваченого про заміну первісного заставодавця на нового заставодавця

1. Підозрюваний, обвинувачений, до якого застосовано запобіжний захід у вигляді застави, його захисник, має право подати до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, а в кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, – до Вищого антикорупційного суду, клопотання про заміну первісного заставодавця на нового заставодавця.

2. Копія клопотання та матеріалів, якими воно обґрунтовується, надається прокурору не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання.

3. До клопотання мають бути додані:

1) копії матеріалів, якими підозрюваний, обвинувачений обґрунтовує доводи клопотання;

2) документ, який підтверджує внесення новим заставодавцем застави за підозрюваного, обвинуваченого у розмірі, який був визначений ухвалою слідчого судді або суду по кримінальному провадженню;

3) підтвердження того, що прокурору надіслана копія клопотання та копії матеріалів, що обґрунтовують клопотання.

4. Слідчий суддя, суд зобов'язаний розглянути клопотання підозрюваного, обвинуваченого протягом трьох днів з дня його одержання згідно з правилами, передбаченими для розгляду клопотання про застосування запобіжного

заходу. Участь нового заставодавця під час розгляду питання про заміну первісного заставодавця на нового заставодавця є обов'язковою.

5. З моменту проголошення ухвали слідчого судді, суду процесуальні обов'язки первинного заставодавця припиняються, а процесуальні обов'язки нового заставодавця виникають. Якщо під час розгляду клопотання первісний заставодавець заявить клопотання про повернення внесеної ним застави, слідчий суддя, суд одночасно з заміною первісного заставодавця на нового заставодавця, вирішує питання про повернення застави первісному заставодавцю.

6. Слідчий суддя, суд має право відмовити у заміні первісного заставодавця на нового заставодавця лише у випадку, якщо буде встановлено, що новий заставодавець на час розгляду клопотання не вніс (частково вніс) застава за підозрюваного чи обвинуваченого.

7. Слідчий суддя, суд під час розгляду клопотання про заміну первісного заставодавця

на нового заставодавця не встановлює мотивів та причин заміни такого учасника кримінального провадження. Кількість замін заставодавців підозрюваного, обвинуваченого не обмежується.».

**Висновки.** З урахуванням положень КПК України щодо правової регламентації кримінального процесуального статусу заставодавця, а також беручи до уваги практику застосування відповідних норм кримінального процесуального закону нашої держави, вважаємо, що з метою захисту прав та законних інтересів підозрюваного (обвинуваченого) необхідно передбачити механізм заміни заставодавця у кримінальному провадженні для забезпечення відповідним учасникам кримінального судочинства можливості виконувати ухвалу слідчого судді, суду про застосування запобіжного заходу у вигляді застави в умовах, коли заставодавець в силу певних причин вже не здатен забезпечувати процесуальну дисципліну підозрюваного (обвинуваченого).

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Кучинська О.П., Іверук Н.О. Правовий статус заставодавця як учасника кримінального провадження: окремі аспекти законодавчого врегулювання та правозастосовної практики. Вісник кримінального судочинства. 2018. №2. С. 49–57.
2. Карпенко М.О., Туманянц А.Р. Деякі проблеми прав і забезпечення інтересів заставодавців і поручителів у кримінальному провадженні. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2016. Вип. 4. Т. 2. С. 90–93.
3. Крайник Г.С., Дунаєва Т.Є. Якість кримінального процесуального законодавства України, яке регулює підстави та порядок застосування застави. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2020. №3 (91). С. 102–117.
4. Огляд даних судової статистики щодо застосування окремих норм Кримінального процесуального кодексу України станом на 01.10.2013 року. URL: <https://rm.coe.int/168009860b>
5. Статистичний аналіз застосування судами запобіжних заходів (2014-2018 pp.). URL: <https://socialdata.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/court-stats-prevention.pdf>
6. «Тримання під вартою» та «домашній арешт» в Україні: експертний аналіз. URL: <https://antidot.info/analytics/trymannia-pid-vartoiu-ta-domashniy-aresht-v-ukraini-ekspertnyy-analiz/>
7. Денис Малюська: Значне застосування судами запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою сприяє переповненості слідчих ізоляторів. Судебно-юридическая газета. URL: [https://sud.ua/uk/news/publication/247517-denis-malyuska-znachne-zastosuvannya-sudami-zapobizhного-zakhodu-u-vidi-trimannya-pid-vartoyu-spriyaye-perepovnenosti-slidchikh-izolyatoriv?fbclid=IwAR3Ui\\_PpgN\\_TbKa8s57sMvXU7o1CwvYs-G\\_h8jr-hY8a5saoSncz5zhFLM0](https://sud.ua/uk/news/publication/247517-denis-malyuska-znachne-zastosuvannya-sudami-zapobizhного-zakhodu-u-vidi-trimannya-pid-vartoyu-spriyaye-perepovnenosti-slidchikh-izolyatoriv?fbclid=IwAR3Ui_PpgN_TbKa8s57sMvXU7o1CwvYs-G_h8jr-hY8a5saoSncz5zhFLM0)
8. Звіт Вищого антикорупційного суду про розгляд матеріалів кримінальних проваджень за 2019 р. URL: [https://hcac.court.gov.ua/userfiles/media/VAKS/statistics/reports/1-K\\_2019.pdf](https://hcac.court.gov.ua/userfiles/media/VAKS/statistics/reports/1-K_2019.pdf)
9. Звіт Вищого антикорупційного суду про розгляд матеріалів кримінальних проваджень за 2020 р. URL: [https://hcac.court.gov.ua/userfiles/media/new\\_folder\\_for\\_uploads/hcac/statistics/reports/1-K\\_2020.pdf](https://hcac.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/statistics/reports/1-K_2020.pdf)

10. Звіт Вищого антикорупційного суду про розгляд справ і матеріалів кримінального провадження за 2021 р. URL: [https://hcac.court.gov.ua/userfiles/media/new\\_folder\\_for\\_uploads/hcac/statistics/reports/1-K\\_2021.pdf](https://hcac.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/statistics/reports/1-K_2021.pdf)

11. Звіт Вищого антикорупційного суду про розгляд справ і матеріалів кримінального провадження за 2022 р. URL: [https://court.gov.ua/userfiles/media/new\\_folder\\_for\\_uploads/hcac/statistics/reports/1-K\\_2022.pdf](https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/statistics/reports/1-K_2022.pdf)

12. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. Відомості Верховної Ради України. 2013. №9-10, 11-12, 13. Ст. 8.

13. Маленко О. Заміна заставодавця у кримінальному провадженні: процесуальний закон vs судова практика. URL: <https://blog.liga.net/user/omalenko/article/46431>

14. Січко В.О. Правовий статус третіх осіб, за участю яких застосовуються запобіжні заходи. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2018. Вип. 52. Том 2. С. 115–119.

15. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 25 жовтня 2021 року по справі №991/6646/20 (провадження №1-кп/991/62/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100654885>

16. Ухвала Полтавського апеляційного суду від 24 грудня 2020 року по справі №524/3497/20 (провадження №21-з/814/41/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93820695>

17. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 03 листопада 2021 року по справі №991/7353/21 (провадження №1-кп/991/7458/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100975104>

18. Ухвала Святошинського районного суду міста Києва від 23 лютого 2015 року по справі №2608/20363/12 (провадження №1-кп/759/1/15). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/51114253>

**Рудик М. М.**,  
<https://orcid.org/0000-0003-1031-9982>  
кандидат юридичних наук,  
викладач кафедри поліцейського права  
Національної академії внутрішніх справ

## СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ

### SPECIAL CRIMINOLOGICAL MEASURES FOR THE PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF ROAD TRAFFIC SAFETY AND OPERATION OF ROAD TRANSPORT

У статті проаналізовано процес реалізації кримінологічної політики БДР як надзвичайно складний і багатогранний процес, в якому задіяна велика кількість суб'єктів. По мірі ствердження народовладдя, демократизації суспільства та розвитку ринкових відносин, дедалі вагомішу роль у цьому процесі відіграють суб'єкти, не інтегровані в систему державної влади: засоби масової інформації, політичні партії, громадські організації, групи інтересів тощо. Зауважено, що, безумовно, провідним суб'єктом проведення такої політики виступає органи сектору безпеки, які наділені легітимними повноваженнями і владними функціями; універсальною формою із жорсткими регламентами й санкціями; кримінологічними засобами та інструментами; а також значним обсягом колективних (матеріальних, технічних, кадрових тощо) ресурсів. В статті вказано, що автомобільний транспорт – це життєво важлива складова соціально-економічної інфраструктури країни. Будучи основним видом сполучень, автотранспорт забезпечує належні обсяги виробництва й обігу продукції, задовольняє потреби населення в пасажирських перевезеннях, сприяє зміцненню оборонного потенціалу. Від стабільності цієї галузі, від її надійності та безпеки значною мірою залежать стан національної економіки, динаміка соціального розвитку, безперебійна робота інститутів влади, та, зрештою, імідж держави на міжнародній арені. Однак, як і будь-яка сфера діяльності, пов'язана з використанням джерел підвищеної небезпеки, автомобільний транспорт продукує чимало масштабних загроз. Іманентна небезпека транспортних засобів з одного боку та постійне «втручання» людського чинника – з іншого, обумовлюють величезну кількість нещасних випадків, котрі «обертаються» колосальними збитками й сотнями тисяч людських смертей.

Доведено, що злочинність і боротьба з нею в нашій державі є надзвичайно складними й актуальними проблемами. Стрімке зростання (за багатьма показниками) і збільшення масштабів цього явища, поширення впливу на всі соціальні сфери становлять реальну загрозу національній безпеці, ставлять перед суб'єктами протидії злочинності нові завдання та змушують знаходити рішучі заходи запобігання.

**Ключові слова:** злочинність, загроза національній безпеці, людський чинник, інтенсифікація криміногенних загроз, теоретичний аспект, спеціально-кримінологічне запобігання злочинам, загальносоціальне запобігання злочинам.

The article analyzes the process of implementing the criminological policy of the RTS as an extremely complex and multifaceted process in which a large number of subjects are involved. As people's rule is asserted, society democratizes and market relations develop, subjects that are not integrated into the system of state power play an increasingly important role in this process: mass media, political parties, public organizations, interest groups, etc. It was noted that, of course, the leading subject of such a policy is the security sector bodies, which are endowed with legitimate powers and powerful functions; a universal form with strict regulations and sanctions; criminological means and tools; as well as a significant amount of collective (material, technical, personnel, etc.) resources. The article states that road transport is a vital component of the socio-economic infrastructure of the country. Being the main type of transportation, motor transport ensures adequate volumes of production and circulation of products, satisfies the needs of the population in passenger transportation, and contributes to the strengthening of the defense potential. The state of the national economy, the dynamics of social development, the smooth operation of government institutions, and, ultimately, the image of the state in the international arena largely depend on the stability of this industry, its reliability and security. However, like

any field of activity associated with the use of sources of increased danger, road transport produces many large-scale threats. The inherent danger of vehicles, on the one hand, and the constant «intervention» of the human factor on the other, cause a huge number of accidents, which «result» in colossal losses and hundreds of thousands of human deaths.

It has been proven that crime and the fight against it in our country are extremely complex and urgent problems. The rapid growth (according to many indicators) and the increase in the scale of this phenomenon, the spread of its influence on all social spheres, pose a real threat to national security, pose new challenges to the subjects of crime prevention and force them to find decisive prevention measures.

**Key words:** *crime, threat to national security, human factor, intensification of criminogenic threats, theoretical aspect, special criminological crime prevention, general social crime prevention.*

Події останніх років, що відбуваються на території нашої держави і безпосередньо пов'язані із суттєвою інтенсифікацією криміногенних загроз, диктують необхідність термінового вжиття комплексу заходів, спрямованих на адаптацію запобіжної практики до нових викликів. Останнє зумовлюється дією, передусім, чинників політичного (як внутрішньополітичного, так і зовнішнього й геополітичного), економічного, правового характеру і знаходить свій прояв у зростанні соціальної напруженості, активному відтворенні загалом нетипових для української криміногенної обстановки кримінальних правопорушень.

У такій ситуації, як зазначали О. М. Бандурка та О. М. Литвинов, необхідним є негайне реагування і втручання (до того ж прямий вплив) на цю ситуацію як органів державної влади, так і суспільства загалом. Крім того, вирішення проблеми протидії злочинності вимагає поглиблення соціального контролю за вжиттям усіх різноманітних заходів, які проводяться з метою запобігання злочинним проявам, у межах дотримання при цьому основних прав людини [1, с. 99].

Тому, торкаючись теоретичного аспекту визначення спеціально-кримінологічного запобігання як особливого виду діяльності щодо запобігання кримінальним правопорушенням, варто нагадати про наявні в кримінологічній літературі позиції та погляди вчених на цю проблему.

Так, точка зору О. М. Литвака полягає в тому, що він розмежовує, і з цим варто погодитися, загальносоціальне запобігання (яке збігається із соціальним прогресом) із спеціально-кримінологічним запобіганням і репресивною діяльністю держави. Автор визначає якісні відмінності попереджувальної діяльності, яка орієнтована на досягнення запобіжної мети без застосування примусу, визначає і спе-

ціалізованих суб'єктів (до яких належать лише органи виконавчої влади, для яких запобігання злочинності є однією з основних статутних функцій) та неспеціалізованих (для яких здійснення профілактичного впливу є не основною функцією в межах своєї конкретної професійної діяльності) [2, с. 22].

На думку О. М. Джужі, у широкому сенсі спеціально-кримінологічне запобігання злочинам полягає у: 1) цілеспрямованому здійсненні цього виду запобіжної діяльності як функції; 2) зв'язку з елементами системи «по горизонталі» (взаємодія) і «по вертикалі» (підпорядкування); 3) неухильному виконанні команд управляючого механізму системи; 4) виборі лінії поведінки відповідно до стану об'єкта профілактичного впливу [3, с. 63].

Водночас В. В. Голіна підкреслює, що в більш вузькому розумінні спеціально-кримінологічне запобігання злочинам мислиться як синтезована кримінологічна теорія і практика організації протидії злочинності шляхом розробки і використання спеціальних знань і методів кримінології та інших галузей (соціології, економіки, психології, педагогіки, антропології, статистики тощо) [4, с. 21]. Також цю діяльність ним розглянуто як сукупність самостійних, але внутрішньо пов'язаних і доповнюючих один одного напрямів боротьби зі злочинністю, змістом яких є діяльність державних органів, громадських організацій і громадян щодо протидії криміногенним явищам і процесам, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки.

Таке запобігання є синтезованою кримінологічною теорією і практикою власної організації протидії злочинності шляхом розробки і використання спеціальних знань і методів кримінології та інших галузей знань (соціології, економіки, психології, педагогіки, антропології, статистики тощо). Отже, спеціально-кримінологічне

запобігання не простий і не випадковий набір певних заходів, а комплекс науково обґрунтованих, практично необхідних і реально здійснюваних заходів, спрямованих саме на недопущення потенційних злочинів на різних етапах їх кримінального формування. Тому зазначений запобіжний напрям здійснюється на макро-, мікро- та індивідуальному рівнях. Спеціально-кримінологічне запобігання злочинності спрямоване не тільки на недопущення конкретних її проявів з боку певних осіб, а й на ті негативні явища і процеси в суспільстві, які створюють, так би мовити, певний рівень й структуру криміногенного потенціалу, що виявляється в частоті й тяжкості вчинених злочинів. Зважаючи на викладене, можна зробити висновок, що завданням спеціально-кримінологічного запобігання злочинності є як запобігання виникненню детермінуючих злочинні прояви негативних явищ і процесів, їх обмеження та усунення, так і оперативне реагування на формування і розвиток злочинної поведінки [5, с. 357–400]. У зв'язку з цим спеціально-кримінологічне запобігання здійснюється за трьома головними напрямками, за якими розробляють і реалізують заходи: кримінологічної профілактики, відвернення, припинення злочинів [4, с. 21–22].

На нашу думку, такі погляди на проблему визначення сутності спеціально-кримінологічного запобігання заслуговують на увагу й мають право на існування. Виходячи з цього, *спеціально-кримінологічне запобігання у сфері БДР та експлуатації автомобільного транспорту є комплексною діяльністю уповноважених державних органів, зокрема сектору безпеки, щодо мінімізації кримінальних правопорушень пов'язаних з БДР та експлуатацією автотранспортних засобів, яка спрямована на виявлення (у тому числі й латентних), усунення або нейтралізацію загроз і небезпек у цій сфері, встановлення окремих осіб або груп, відвернення кримінальних протиправних дій на стадії готування, а також на етапі припинення розпочатої протиправної діяльності, що здійснюється за допомогою кримінологічних засобів.*

Загалом виділяють такі напрями спеціально-кримінологічного запобігання:

а) кримінологічна профілактика, завданням якої є запобігання формуванню чи обмеження дії криміногенного мікросередовища;

б) відвернення злочинів, що має місце тоді, коли злочинна поведінка проходить етап від моменту формування злочинного мотиву до початку виконання злочину;

в) припинення злочинів, що являє собою сукупність дій, спрямованих на недопущення завершення розпочатого злочину шляхом розроблення та здійснення спеціальних заходів.

Однак, на нашу думку, організація спеціально-кримінологічного напрямку запобігання кримінальним правопорушенням у сфері БДР має включати в себе декілька етапів.

#### **I-й) організаційне забезпечення:**

а) *контроль за дотриманням ПДР особами, які керують транспортними засобами, на шляхах і дорогах України.* У цій сфері такий контроль здійснюється Кабінетом Міністрів України, місцевими органами виконавчої влади та об'єднаними територіальними громадами, підрозділами поліції, іншими спеціально уповноваженими на те державними органами (державний контроль), а також міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади (відомчий контроль);

б) *забезпечення контролю за технічним станом транспортних засобів та їх експлуатації, утриманням автодоріг.* Проведення періодичних технічних оглядів, контроль за здійсненням транспортний засобами підприємствами заходів з утримання транспорту у справному стані, перевірка його справності у вибірковому порядку тощо – неодмінні умови запобігання порушенням БДР. Служби, що контролюють БДР, повинні вести облік таких кримінальних правопорушень і подій, виявляти їхні причини;

Значущість профілактики ДТП обумовлюється не тільки супутніми економічними вигодами. Не менш важливим її аспектом є запобігання глибокій людській трагедії. Адже ніякими грошима не виміряти ціну фізичних і душевних страждань потерпілих, їхніх родичів, близьких. Кожна відвернута автокатастрофа – це не просто заощаджені кошти, це чиєсь урятоване життя, збережене здоров'я, не зламана доля. З огляду на колосальні масштаби дорожньої аварійності, профілактика ДТП виступає дієвим засобом охорони здоров'я та благополуччя нації [6].

Сфера дорожнього руху є симбіозом людини й техніки, цариною безперервної взаємодії



соціальних і технічних елементів. У зв'язку з цим її прийнято розглядати як інтегральну єдність трьох підсистем, відмінних за своєю природою та функціональним призначенням, однак об'єднаних спільною генеральною метою: 1) техніко-технологічної підсистеми «дорожній рух»; 2) підсистеми управління дорожнім рухом; 3) підсистеми обслуговування дорожнього руху [7, с. 82].

Саме на цих трьох рівнях (підсистемах) забезпечуються організація та здійснення дорожньо-транспортних сполучень. Саме вони детермінують безпеку автомобільного транспорту. І, зрештою, саме у їх площині формуються об'єктивні умови та фактори, котрі сприяють вчиненню ДТП: зношеність дорожньої інфраструктури; інтенсифікація транспортних потоків; невідповідність пропускнуої спроможності доріг наростаючим темпам автомобілізації; постійне збільшення швидкісних характеристик транспортних засобів; недосконала система підготовки водіїв; низька дисципліна учасників дорожнього руху; архаїчність технічних засобів його регулювання; неузгодженість дій суб'єктів управлінської діяльності; – численні вади законодавства; «нежиттєздатність» цільових програм і концепцій; хронічне недофінансування заходів БДР.

Детермінанти аварійності можуть бути пов'язані з діяльністю суб'єктів, відповідальних за безпечну експлуатацію транспорту, утримання автодоріг, контроль і нагляд у сфері БДР. Вони можуть «продукуватись» поведінкою учасників дорожнього руху, структурою автомобільного парку, станом дорожньо-вуличної мережі, умовами планування й забудови територій, а також величезною кількістю інших економічних, правових, організаційних і соціальних процесів.

Розширення сфери громадського контролю виступає неодмінною запорукою прогресивного розвитку всіх царин економіки та суспільного життя. Не стала винятком і сфера БДР. Ефективність кримінологічної політики БДР великою мірою залежить від того, настільки тісно до її формування та реалізації залучені різні соціальні групи, наскільки важливу роль у цьому процесі відіграє звичайна людина. Усвідомлюючи величезний потенціал громадського контролю, законодавець створив право-

ві умови для його інтеграції в діяльність державних суб'єктів забезпечення БДР.

Надзвичайно мляво в практику управління БДР впроваджується інститут громадських експертиз, який передбачає незалежну оцінку рішень і дій органів виконавчої влади громадськими організаціями, професійними й творчими спілками, організаціями роботодавців, благодійними та релігійними організаціями, органами самоорганізації населення, недержавними ЗМІ, іншими непідприємницькими товариствами, установами, організаціями [8].

Попри те, що чинне законодавство зобов'язує органи виконавчої влади (зокрема, органи управління в сфері БДР) всебічно сприяти суб'єктам громадської експертизи, на ділі ті не отримують жодної допомоги. Оскільки ж, здійснення відповідних оціночних процедур – процес затратний, експертні ініціативи громадськості найчастіше розбиваються об дефіцит ресурсного забезпечення.

Крім того, органи державного управління нерідко порушують процесуальні строки громадських експертиз, встановлюють додаткові вимоги щодо їх ініціаторів або взагалі ігнорують запити на їх проведення. Як підкреслює О. В. Літвінов, сьогодні органи влади не тільки не сприяють громадським експертизам, а й усіляко їм перешкоджають. Тим самим влада втрачає надійних партнерів, здатних провести експертну оцінку та надати корисну допомогу [9].

Війна змінила наше суспільство і службова діяльність працівників патрульної поліції відбувається в екстремальних умовах. До переліку несприятливих чинників можемо віднести: постійне перебування в осередку конфліктних ситуацій, ймовірності збройного нападу безпосередньо на дорозі; необхідність миттєвого прийняття рішення щодо застосування виду поліцейського заходу, а ще підвищена втомлюваність, стресовість; постійне носіння важкого спорядження.

Багато хто під час режиму воєнного стану чомусь вирішив, що правила дорожнього руху не діють, і дозволено їздити як заманеться. В квітні місяці відзначається певне зростання дорожньо-транспортних пригод із постраждалими та загиблими, що пов'язані зі зневагою Правил дорожнього руху. На війну не можна «списати» життя людини, що загинула через

дії недолугого водія, через несправність автомобіля, водіння у нетверезому стані або під дією наркотичних речовин [10, с. 141–143].

Саме в цей складний для України період, зросла роль поліцейських у системі забезпечення дорожнього руху. Аналіз чинного законодавства у сфері дорожньої безпеки і подальші зміни в відповідних нормативно-правових актах надають можливість поліцейським діяти більш впевнено та чітко. Поступово відновилася система збору інформації про ДТП, її обробка, дослідження та оцінка. Так, ст. 26 «Формування інформаційних ресурсів поліцією» доповнено, пунктами що розширюють повноваження патрульного поліцейського. Поліцейський формує та подає інформацію про транспортний засіб, який розшукують, у тому числі у зв'язку з безвісті зниклою особою, виявлений безхазяйний транспортний засіб; про видані дозвільні документи у сфері безпеки дорожнього руху та дозволів на рух окремих категорій транспортних засобів та ін. Поліцейський має право зупинити транспортні засоби не тільки якщо водій порушив Правила дорожнього руху, або якщо є очевидні ознаки, що свідчать про технічну несправність транспортного засобу, але якщо є наявна інформація, яка свідчить про те, що водій або пасажир транспортного засобу є особою, яка самовільно залишила місце для утримання військовополонених [11]. І це лише дуже короткий перелік, тих змін в законодавчих актах, що надають більше повноважень працівникам патрульної поліції.

Водночас, на нашу думку *безпечне середовище* – це стан соціального й навколишнього природного середовища, в якому, зокрема, й наявні безпечні умови дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту, комфортна міжособистісна взаємодія, що сприяє емоційному благополуччю та повноцінному розвитку особистості, дотримуються Правила дорожнього руху, права і свободи людини, здійснюється сталий і прогресивний розвиток суспільства, а також забезпечується транспортна безпека та спроможність якісного виконання державою своїх функцій у транспортній сфері.

Роль системи органів сектору безпеки (кримінальної юстиції) у формуванні безпечного середовища полягає у забезпеченні позитивної

цінності – безпеки від кримінальних загроз, – з урахуванням того, що досягти стану повної відсутності загроз неможливо, оскільки їх джерело та процес реалізації зазвичай перебуває поза межами впливу суб'єктів правоохоронної діяльності.

Підводячи підсумки, зауважимо, що для досягання мети необхідним є вирішення наступних завдань:

зміна підходу «реагування на правопорушення, що вчинене або готується» на «усунення вразливостей середовища, що дозволяють вчинення правопорушення» (управління ризиками безпеки) з відповідною зміною підходу до оцінювання результатів правоохоронної діяльності,

постійний моніторинг динаміки злочинності, в т.ч. шляхом проведення віктимологічних досліджень, а також періодична комплексна оцінка загроз та ризиків, в т.ч. кримінального характеру, на основі системно-синергетичного підходу та з урахуванням регіональної специфіки, складання за результатами паспортів безпеки;

визначення моделі дотримання балансу необхідного рівня громадської безпеки та соціально-прийняттого рівня злочинності виходячи з принципу домінування життя людини як головної цінності;

налаштування на досягнення максимального ефекту безпеки при наявності мінімального ресурсного забезпечення за рахунок спрямування зусиль на управління ризиками безпеки;

безперервність процесу реагування на нові загрози та виклики, пошук нових можливостей, ресурсів, генерування нових ідей тощо;

поєднання проактивних і реактивних методів протидії злочинності, а також зусиль всіх суб'єктів правоохоронної діяльності, відповідальних за забезпечення різних складових національної безпеки України;

зміцнення довіри до органів правопорядку з боку суспільства, продовження розвитку України як безпечної європейської держави, в основі якої лежать інтереси її громадян, забезпечення соціально-орієнтованого спрямування діяльності системи органів правопорядку з використанням інструментарію фасилітованого діалогу;

удосконалення місцевої інфраструктури безпеки, систем відеоспостереження на ава-

рійних ділянках, впровадження і використання інших автоматизованих систем, що забезпечують інформаційно-технічну підтримку діяльності органів правопорядку;

розширення формату державно-приватного партнерства у сфері забезпечення БДР, в т.ч. шляхом використання потенціалу недержавних безпекових інституцій;

підвищення обізнаності громадян щодо діяльності органів кримінальної юстиції та механізмів звернення до вказаних органів за захистом своїх прав, впровадження в усі соці-

альні практики засад безпеки життєдіяльності як безпечної та комфортної взаємодії з навколишнім середовищем в умовах постійного існування загроз і викликів безпеці, формування безпекової компетентності громадян.

Формами реалізації спеціально-кримінологічних заходів запобігання можуть бути плани (програми), у яких передбачається система заходів, які досягаються при взаємодії і взаємній узгодженості діяльності різних суб'єктів як пов'язаних між собою, так і не перебувають між собою в ієрархічних відносинах.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Поняття і зміст спеціально-кримінологічного запобігання злочинам. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 99.
2. Литвак О. Злочинність, її причини та профілактика. Київ: Україна, 1997. С. 22.
3. Джужа О. М., Василевич В. В., Колб О. Г. та ін. Кримінологія: навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2009. С. 63.
4. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2011. С. 21.
5. Голіна В. В. Поняття і структура спеціально-кримінологічного запобігання злочинності. *Правова система України: історія, стан та перспективи*: у 5-ти т. Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В. В. Сташиса. Х.: Право, 2008. С. 357–400.
6. Гуржій Т. О. Державна політика безпеки дорожнього руху: теоретично-правові та організаційні засади: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Дніпропетровськ, 2011. 553 с.
7. Микитюк М. Правові основи управління профілактикою безпеки дорожнього руху. *Право України*. 2005. №5. С. 81–85. С. 82.
8. Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 5 листоп. 2008 р. № 976. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/169336083>
9. Литвінов О. В. Досвід проведення громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади в Україні. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. URL: [http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Patp/2010\\_1/10lovvvu.pdf](http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Patp/2010_1/10lovvvu.pdf)
10. Шапарь А. О. Деякі аспекти діяльності патрульної поліції у сфері безпеки дорожнього руху в умовах воєнного стану. *Безпека дорожнього руху в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукр. наук.-практ. онлайн-конф. (Кривий Ріг, 27 трав. 2022 р.). Кривий Ріг, 2022. С. 141–143.
11. Про внесення змін до Законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану : Закон України від 15 берез. 2022 р. № 2123-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-IX#Text>
12. Rudyk M.M. Heneza normativno-pravovoho zabezpechennia bezpeky dorozhnogo rukhu: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid Deliktologii: Monohrafiia. Pid zahalnoiu redaktsiieiu I. M. Kopotuna, S. V. Pietkova, P. Polián. Kunovitse: Akademiia HUSPOL : 2021, T. 5. Rozdil Kh. S. 257–282. (Cheska Respublika).
13. Rudyk, Mykola (2022). GENESIS OF NORMATIVE AND LEGAL PROVISION OF ROAD SAFETY: DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE. *Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal* (<https://issn2391-4165.webnode.com.ua/>), 01 (33). – Available at: <https://issn2391-4164.blogspot.com/p/202212.html> (accessed 29 January 2022).
14. Mykola Rudyk. Cuestiones Políticas Vol. 40, No 75 (2022), 498-521 IEPDP-Facultad de Ciencias Jurídicas y Políticas – LUZ Factors of Volitional Attributiveness of the Legal Transaction based on International Experience

УДК 343.121  
DOI <https://doi.org/10.32782/39221418>

**Самойленко С. В.,**  
*аспірант кафедри кримінального процесу  
та криміналістики факультету № 1  
Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції  
Львівського державного університету внутрішніх справ*

## **ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПРОВОКАЦІЇ ПІДКУПУ**

## **USE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE INVESTIGATION OF PROVOCATION OF BRIBERY**

Наукову статтю присвячено висвітленню питання використання спеціальних знань під час формування основ методики провокації підкупу. В статті проведений аналіз підходів до визначення поняття використання спеціальних знань під час досудового розслідування кримінального провадження. Презюмовано, що під поняттям спеціальні знання розуміють систему теоретичних знань та практичних навичок у галузі конкретної науки або техніки, мистецтва та ремесла, що набуті шляхом спеціальної підготовки або професійного досвіду та використовуються у процесуальних та не процесуальних формах. Доведено, що в контексті дослідження особливостей розслідування кримінальних проваджень за фактами провокації підкупу, доцільно вести мову про використання чотирьох основних форм застосування спеціальних знань: призначення судових експертиз; залучення спеціаліста до участі в проведенні слідчих (розшукових) дій; консультативна та довідкова допомога спеціаліста; безпосереднє використання слідчим спеціальних знань. Анкетуванням практиків встановлено, що в ході проведення досудового розслідування кримінальних проваджень про провокацію підкупу, слід призначати наступні види судових експертиз: експертизу речовин, матеріалів та виробів, почеркознавчу, техніко-криміналістичну; технічну експертизу документів, лінгвістичну, фоноскопичну та інші види. Встановлено, що залучення спеціаліста, під час розслідування досліджуваних нами категорії кримінальних правопорушень, відбувається шляхом залучення спеціаліста до проведення окремих слідчих (розшукових) дій, а також отримання зразків, необхідних для проведення експертизи. Сформульовано завдання, що вирішують зазначені види криміналістичних експертиз та сформульовано перелік питань, що слід ставити на виконання експерту.

**Ключові слова:** кримінальне провадження, розслідування, підкуп, провокація, неправомірна вигода, пропонування, обіцянка, надання, підбурення, службова особа, спеціаліст, експертиза, зразки, спеціальні знання.

The scientific article is devoted to highlighting the issue of the use of special knowledge during the formation of the foundations of the technique of bribery provocation. The article analyzes approaches to defining the concept of using special knowledge during pre-trial investigation of criminal proceedings. It is assumed that the concept of special knowledge means a system of theoretical knowledge and practical skills in the field of specific science or technology, arts and crafts, acquired through special training or professional experience and used in procedural and non-procedural forms. It has been proven that in the context of the study of the peculiarities of the investigation of criminal proceedings on the facts of provocation of bribery, it is appropriate to talk about the use of four main forms of application of special knowledge: the appointment of forensic examinations; involving a specialist to participate in investigative (search) actions; advisory and reference assistance of a specialist; direct use of special knowledge by the investigator. The survey of practitioners established that during the pre-trial investigation of criminal proceedings on provocation of bribery, the following types of forensic examinations should be appointed: examination of substances, materials and products, handwriting, technical forensic examination; technical examination of documents, linguistic, phonoscopic and other types. It was established that the involvement of a specialist, during the investigation of the categories of criminal offenses under investigation by us, takes place by involving the specialist in conducting separate investigative (search) actions, as well as obtaining samples necessary for the examination. The tasks to be solved by the mentioned types of forensic examinations are formulated and the list of questions that should be put to the expert is formulated.

**Key words:** criminal proceedings, investigation, bribe, provocation, undue advantage, offer, promise, provision, incitement, official, specialist, expertise, samples, special knowledge.

**Постановка проблеми.** Теорія та практика боротьби зі злочинністю у сучасних умовах засвідчує наявність значних складнощів у пошуковій та пізнавальній діяльності

з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Спостерігається безперервна модифікація способів учинення злочинів та зростання професійного рівня і кваліфікації злочинців, що вимагає належного науково-обґрунтованого інформаційного забезпечення слідчих і оперативних підрозділів, широкого використання спеціальних знань для їх виявлення та розслідування.

**Стан опрацювання.** Окремі проблеми використання спеціальних знань досліджувались у наукових працях Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, А. В. Бондара, Т. В. Варфоломеевої, В. Г. Гончаренка, Ю. М. Грошевого, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, О. Н. Колесніченка, В. О. Коновалової, І. І. Котюка, В. С. Кузьмічова, І. В. Куриліна, А. В. Мировської, В. К. Лисиченка, Є. Д. Лук'яничкова, М. Я. Сегая, В. І. Семенова, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітька та інших, проте, на наше переконання, варіювання окремих ознак та властивостей елементів криміналістичної характеристики провокації підкупу, зумовлює потребу у більш детальному вивченні особливостей використання спеціальних знань в контексті розслідування досліджуваного виду кримінальних правопорушень.

**Метою статті** є висвітлення поняття та значення використання спеціальних знань в методиці розслідування провокації підкупу, а також визначення ролі спеціаліста та особливості призначення типових судових експертиз, під час досудового розслідування досліджуваного виду кримінальних правопорушень.

**Виклад основних положень.** Аналіз кримінальних проваджень свідчить про те, що для слідчих загалом не зовсім уніфікованим залишається комплекс використання спеціальних знань, зокрема в частині призначення типових видів судових експертиз під час розслідування провокації підкупу, як засобів доказування обставин вчинення злочину. Не завжди проводиться розмежування між експертизами. У значній мірі це обумовлено недостатньою теоретичною розробкою проблем використання спеціальних знань при розслідуванні провокації підкупу.

З урахуванням важливості проблеми використання спеціальних знань, майже до 70-х років ХХ століття велася гостра полемі-

ка про сутність самого терміна. Слід зазначити прогалину у чинному КПК, як відсутність дефініції «спеціальні знання», що дає теоретикам волю вільного її трактування. До прикладу, на думку В.В. Ціркаль, спеціальні знання – це знання та практичний досвід у певній сфері наук, мистецтва, техніки, ремісництва, отримані в результаті спеціальної підготовки та необхідні для всебічного та об'єктивного встановлення всіх обставин, що входять у предмет доказування у кримінальному провадженні [1, с. 44].

Незважаючи на значну кількість поглядів до розуміння дефініції «спеціальні знання», нам найбільш імпонує твердження А. В. Мировської, що спеціальні знання, які використовуються під час кримінального провадження – це система незагальновідомих, незагальнодоступних, науково обґрунтованих і практично апробованих знань, теоретичного та прикладного характеру, в галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, отриманих внаслідок спеціальної підготовки, підвищення кваліфікації, самоосвіти, наукової діяльності, досвіду практичної роботи за спеціальністю, що не становлять професійних знань суб'єкта доказування і використовуються з метою одержання доказової та орієнтуючої інформації, необхідної для встановлення істини під час розслідування кримінальних правопорушень [2, с. 72].

Злочинна діяльність нерозривно пов'язана з діяльністю по виявленню і розслідуванням злочину, через те виникає необхідність включення у механізм розслідування використання спеціальних знань. Ми погоджуємося з думкою, що спеціальні знання – це система теоретичних знань та практичних навичок у галузі конкретної науки або техніки, мистецтва та ремесла, що набуті шляхом спеціальної підготовки або професійного досвіду та використовуються у процесуальних та не процесуальних формах.

В контексті дослідження особливостей розслідування кримінальних проваджень за фактами провокації підкупу, доцільно вести мову про використання чотирьох основних форм застосування спеціальних знань: – призначення судових експертиз; – залучення спеціаліста до участі в проведенні слідчих (розшукових) дій; консультативна та довідкова допомога спеціаліста; безпосереднє використання слідчим спеціальних знань.

Вивченням матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що у 100% випадків слідчими призналися судові експертизи в залежності від вилучених в ході розслідування об'єктів. Крім того, лише у 23% слідчими під час розслідування, безпосередньо до проведення СРД – були залучені спеціалісти.

Так, у науці кримінального процесу, судово експертиза визначається як один із способів використання спеціальних знань у судочинстві. Слідчим у якості експерта може бути викликана будь-яка особа, яка має необхідні для дачі висновку знання, тому він сам повинен вивчати компетентність експерта, роз'яснити йому його права та обов'язки. Через це є неправомірною практика покладення обов'язку проведення експертизи на юридичну особу чи визначення керівниками експертних служб без відома слідчого персональних суб'єктів майбутнього експертного дослідження [3, с. 86–87].

В ході анкетування практиків, встановлено, що в ході проведення досудового розслідування кримінальних проваджень про провокацію підкупу, слід призначати наступні види судових експертиз: експертизу речовин, матеріалів та виробів – 11%; почеркознавчу – 13%; техніко-криміналістичну – 12%; технічну експертизу документів – 15%; лінгвістичну – 21%; фоноскопічну – 23%; інші – 5%.

Одним із основних суб'єктів-носіїв спеціальних знань, є спеціаліст, тобто особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (ст. 71 КПК України). Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду.

Відтак, на нашу думку, залучення спеціаліста, під час розслідування досліджуваних нами категорії кримінальних правопорушень, відбувається шляхом залучення спеціаліста до проведення окремих слідчих (розшукових) дій, а також отримання зразків, необхідних для

проведення експертизи. Так, отримання експериментальних зразків є самостійною процесуальною дією, що регламентована ст. 245 КПК України, під час чого значну роль відіграє попередня підготовка. Слід визначити джерело отримання зразків, їх необхідну кількість, обрати способи отримання, встановити місце та умови відбору та необхідні засоби. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 368-370 КК України, свідчить, те, що отримання зразків для експертизи відбувається шляхом помічення предметів неправомірної вигоди спеціальними хімічними речовинами, та їх відібрання під час огляду, вручення та перерахування предметів неправомірної вигоди (69%); відібрання зразків почерку (11%); відібрання зразків (змивів) у затриманого (13%); відібрання зразків ДНК у підозрюваного – 4%; інше – 3%.

Слід зауважити, що поряд з процесуальними та тактичними правилами при одержанні зразків важливо дотримуватися специфічних правил, які впливають з особливостей предмету доказування. Суб'єкти досудового розслідування збирають зразки в процесі розслідування, при провадженні оглядів, обшуків і шляхом тимчасового доступу до речей та документів або шляхом безпосереднього їхнього одержання від підозрюваних, свідків і потерпілих.

На нашу думку, використання спеціальних знань у формі залучення спеціаліста до участі в проведенні слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування провокації підкупу може бути реалізоване під час проведення контролю за вчиненням злочину, яка у більшості випадків (73%), під час розслідування провокації підкупу проводилося у формі спеціального слідчого експерименту.

Так, контроль за вчиненням злочину, проводиться на підставі постанови прокурора. На нашу думку, прокурор, виносить постанову про проведення контролю за вчиненням злочину, проведення якої доручає слідчому. Так, на нашу думку, слідчий у більшості випадків не володіє спеціальними знаннями, для того, щоб провести самостійно дану негласну слідчу(розшукову) дію. І як зазвичай, слідчий за дорученням, покладає виконання зазначеної постанови на оперативні підрозділи. І власне

з цього часу відбувається використання спеціальних знань оперативних працівників як спеціальних знань спеціаліста. Так, виконуючи зазначене завдання оперативний працівник готує предмет неправомірної вигоди, у більшості випадків під час досудового розслідування це є грошові кошти 91%. Після чого обробляє грошові кошти спеціальними хімічними речовинами. Зазвичай, це спеціальні хімічні аерозолі. Власне на даному етапі відбувається відібрання зразків для експертизи. Оперативний працівник, за участю не менше двох незаінтересованих осіб – понятих, на виконання постанови про проведення контролю за вчинення злочину, який здійснювався у формі спеціального слідчого експерименту, проводить огляд, перерахування, обробку та вручення грошових коштів для проведення негласної слідчої (розшукової) дії. Оперативний працівник, одягнений у одноразові медичні латексні рукавиці, обробляє грошові кошти (усі купюри) спеціальним невидимим хімічним аерозолем, шляхом його розпилення та в подальшому для перевірки освітлення купюр, освітлення купюр приладом (лампою ультрафіолетового світла), в результаті чого, кожна купюра повинна люмінісцювати жовто-зеленим або іншим кольором (в залежності від спеціальної аерозолі). Крім того, оперативний виготовляє контрольний зразок спеціальної хімічної речовини – невидима аерозоль препарату, що нанесений на аркуш паперу формату А-4, який поміщає до паперового конверту, який підписує №1, який опечатує аркушами паперу із відтиском мастичної печатки. Латексні рукавиці, у яких здійснювалась обробка грошових коштів та контрольний зразок спеціальної хімічної речовини – невидима аерозоль препарату, що нанесений на аркуш паперу формату А-4 поміщені до паперового конверту, який підписують під №2, який опечатує аркушами паперу із відтиском мастичної печатки.

В подальшому, якщо відбувається передача зазначених грошових купюр, слідчий призначатиме експертизу матеріалів, речовин та виробів.

Особливістю експертизи матеріалів, речовин та виробів, що проводиться у справах про провокацію підкупу, що позначається спеціальним хімічним барвником. Питання, що став-

ляться на вирішення перед експертом під час виконання зазначеного виду експертизи є : чи є нашарування спеціальної хімічної речовини – невидима аерозоль препарату на (в): заводському упакованні латексних медичних рукавиць, у яких проводилось освідування; заводському упакованні марлевого бинта (ватного тампону), який використовувався під час проведення освідування; контрольному зразку марлевого бинта (ватного тампону), який використовувався під час проведення освідування; марлевому (ватному) тампоні зі змивами з правої та лівої руки освідуваного; латексних рукавицях у яких проводилось освідування; грошових коштах; заводському упакованні латексних медичних рукавиць, у яких поведився огляд та вручення грошових коштів; латексних медичних рукавиць, у яких поведився огляд та вручення грошових коштів.

Прикладом є висновок судової експертизи з дослідження речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин № 2173 від 15 березня 2016 року, за змістом якого на поверхні п'яти грошових купюр номіналом 100 доларів США (LB13125608H, HB88124613A, LL75636701C, CL38174102A, HI15025173A) та купюри номіналом 200 гривень (ПН8647335) є сліди спеціальної хімічної речовини; на поверхні пачки з-під цигарок «Bond», на поверхні кожної з п'яти цигарок марки «Bond», на внутрішній поверхні правої кишені куртки ОСОБА\_2, на поверхні фрагментів серветок зі змивами з правої та лівої рук ОСОБА\_2 та на поверхні фрагментів серветок зі змивами з правої та лівої кишені куртки ОСОБА\_2 є сліди спеціальної хімічної речовини. Сліди спеціальної хімічної речовини, які виявлені на поверхні двох фрагментів серветок зі змивами з правої та лівої рук ОСОБА\_2, на поверхні двох фрагментів серветок зі змивами з правої та лівої кишені куртки ОСОБА\_2, на поверхні п'яти грошових купюр номіналом 100 доларів США (LB13125608H, HB88124613A, LL75636701C, CL38174102A, HI15025173A), на поверхні купюри номіналом 200 гривень НБ України (ПН8647335) (в постанові вказана як ПН8647335), на поверхні пачки з-під цигарок, на поверхні п'яти цигарок, на внутрішній поверхні правої кишені куртки чорного кольору, мають спільну родову належність між

собою і зі зразком спеціальної хімічної речовини, наданої для порівняння [4].

Окрім цього, одними із основних об'єктів криміналістичного дослідження у кримінальних провадженнях про провокацію підкупу є документи. Серед досліджуваних об'єктів можна виділити такі документи: 1) документи, що підтверджують статус заявника (суб'єкта підприємницької діяльності, державного службовця, працівника правоохоронного органу тощо); 2) документи, що підтверджують статус особи, що здійснює провокацію підкупу; 4) документи, що були предметом провокації та підбурення; 3) відомості, що мають значення для досудового розслідування, але не відносяться до перерахованих (чорнові записи, листи, тощо).

Відповідно до цього, одним із видів використання спеціальних знань відбувається шляхом призначення та проведення судової почеркознавчої експертизи.

Почеркознавча експертиза у кримінальних провадженнях про провокацію підкупу має певну специфіку. Носії почерку, які підлягають експертному дослідженню, виконуються зазвичай на бланкових документах і часто не містять багато друкованого тексту, а тому слідчі та експерти можуть мати у розпорядженні невеликі, обмежені обсяги тексту, написаного від руки.

У переважній більшості досліджуваної нами категорії кримінальних проваджень, почеркознавчі експертизи призначалися для вирішення ідентифікаційних задач, спрямованих на встановлення фактів двох видів: підтвердження факту виконання підписів та записів особою, від імені якої вони значаться; підтвердження факту виконання підпису не особою, від імені якої вони значаться; встановлення виконавця. Серед типових експертних задач можна визнати наступні: встановлення факту виконання підписів та записів особою, від імені якої вони значаться, факту виконання обвинуваченим записів та підписів від імені інших осіб; виконавця неправдивих підписів та записів серед декількох обвинувачених, факту технічної підробки підписів. Діагностичні дослідження стосуються лише питань встановлення стану особи, що писала, незвичної обстановки та умов написання. Питання психофізіологічного стану особи, що складала документ ставляться

рідко. За вивченими нами матеріалами очевидно, що на момент призначення почеркознавчої експертизи слідчий вже володіє деталями щодо особи злочинця. До того ж, використання друкованого способу складання текстів призвело, за нашими дослідженнями, до висновку, що у 74% випадків об'єктами дослідження виступили підписи. Експертизи лише тільки записів та підписів із записами проводяться значно рідше (10% та 16% відповідно).

Основним завданням почеркознавчої експертизи є ідентифікація виконавця рукописного тексту, цифрових записів (далі-рукопис) і підпису. Цією експертизою вирішуються і деякі не ідентифікаційні завдання (встановлення факту виконання рукопису в незвичних умовах або в незвичайному стані виконавця, навмисно зміненим почерком, з наслідуванням (імітацією) почерку іншої особи, визначення статі виконавця, а також належності його до певної групи за віком). Орієнтовний перелік вирішуваних питань: Чи виконано рукопис певною особою? Чи виконані декілька рукописів однією особою? Чи не виконано рукопис навмисно зміненим почерком? Чи не виконано рукопис в незвичних умовах? Чи не знаходилась особа, яка виконала рукопис, в незвичайному стані? Чи не володіє особа, яка виконала рукопис, навиками написання спеціальними шрифтами? Аналогічні питання можуть вирішуватись і щодо виконавців підписів. Особою якої статі виконано рукопис? До якої групи за віком належить виконавець рукопису?

На проведення зазначеного виду експертизи, слідчий, прокурор повинен надати експертів вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку (цифрових записів, підпису) особи, яка ідентифікується, що власне може скласти проблематику її проведення загалом.

Практика слідчо-експертної діяльності свідчить, що така протидія може виявлятися особою, потенційного підозрюваного, найчастіше при одержанні зразків почерку чи підписів у трьох формах: у формі відмови від дачі зразків почерку й підписів; у формі перекручування нею свого почерку; у формі надання помилкової інформації про незнання нею транскрипції підпису конкретної людини, у разі підозри, що цей підпис виконаний підозрюваним від його імені. У цьому випадку якісний добір зразків



почерку й підписів може бути визначено не тільки дотриманням правил технології їхнього одержання, а й застосуванням тактичних прийомів з подолання зазначених форм протидії [5, с. 116–117].

Техніко-криміналістична експертиза документів є дієвим засобом встановлення фактичних обставин вчинення постановлення завідомо неправосудного рішення. Передумови до призначення даної експертизи виникають при появі у провадженні документа – речового доказу, відносно якого є сумнів у дійсності чи припущення про підробку.

Типовими завданнями розгляданого виду експертиз за вивченими матеріалами кримінальних проваджень є дослідження відбитків засвідчувальних друкованих форм, встановлення фактів; дослідження штрихів, що перехрещуються; встановлення способів виготовлення бланків документів; встановлення фактів монтажу реквізитів документів. Значно рідше – задачі дослідження фарб та паперу документа, встановлення давності його виготовлення.

Основні питання, які вирішують техніко-криміналістичні експертизи: чи залишений відбиток у документі конкретно засвідчувальною друкованою формою; однією чи різними печатками виконані відбитки у документі; яка послідовність виконання відбитків та підписів.

Технічну експертизу документів призначають коли предметом провокації підкупу є неправомірна вигода у вигляді грошових коштів. Основним питанням, що вирішує в даному випадку даний вид експертизи чи відповідають надані на дослідження банкноти, за своїми характеристиками аналогічним банкнотам, що випущені в обіг Національним банком України.

Комп'ютерно-технічна експертиза. Основними завданнями комп'ютерно-технічної експертизи є: встановлення технічного стану комп'ютерної техніки; виявлення інформації, що міститься на комп'ютерних носіях, та визначення її цільового призначення; встановлення відповідності програмних продуктів певним параметрам; встановлення авторства програмного продукту; визначення вартості програмного продукту; визначення вартості комп'ютерної техніки. Орієнтовний перелік вирішуваних питань, що слід ставити експер-

ту: Чи міститься на даному носії якась інформація, і якщо так, то яке її цільове призначення? Чи є на носії інформація, що була знищена, і чи можна її відновити та інші. Для дослідження інформації, що міститься на комп'ютерних носіях, експертові надається сам комп'ютерний носій, а також комп'ютерний комплекс, до складу якого входить досліджуваний носій. В деяких випадках можна обмежитися наданням тільки комп'ютерного носія (мобільного терміналу) тощо. Про можливість проведення такого дослідження слід попередньо проконсультуватись з експертом (спеціалістом). До вилучення комп'ютерної техніки слід залучати спеціаліста. Щоб визначити, які саме об'єкти слід надавати експертові в кожному конкретному випадку, доцільно отримати консультацію експерта (спеціаліста) в галузі комп'ютерної техніки.

Фоноскопічна експертиза. За результатами проведення дослідження експерти можуть дати пояснення та тлумачення мови людини, закономірностей її зміни під впливом ситуативних та інших факторів (вік, освіта, виховання, навколишнє середовище, знання, професійний досвід та ін.) Об'єктами експертизи є: фрагменти голосу та мовлення, зафіксовані на аудіо- та відеоносіях. Процедура призначення фоноскопічної експертизи відображена у багатьох літературних джерелах Основним завданням експертизи є дослідження фонограм для вирішення питань встановлення людини за голосом, а також ототожнення звуко- та відеозаписувальної апаратури.

При призначенні фоноскопічної експертизи слідчому необхідно приділяти основну увагу добору зразків для порівняльного дослідження. досліджуваної фонограми, що буває досить рідко, оскільки підозрюваний може відмовитися від їхнього надання. У зв'язку з цим як зразки для порівняльного дослідження, як правило, використовують вільні і умовно-вільні.

Вільні зразки для порівняльного дослідження, не пов'язані з розслідуванням кримінальним провадженням, можна отримати при виявленні та вилученні під час проведення огляду, обшуку, тимчасового доступу до речей та документів (домашні архіви з аудіо- та відеозаписами урочистостей, аматорські інтерв'ю, публічні виступи тощо).

Умовно-вільні зразки, пов'язані з кримінальним провадженням, надаються з матеріалів кримінального провадження в результаті фіксації процедури проведення окремих слідчих (розшукових) дій (аудіо-, відеозапису мови та голосу підозрюваного при проведенні допиту, одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, обшуку, слідчого експерименту тощо).

Особливість призначення фоноскопичної експертизи у кримінальних провадженнях про провокацію підкупу, полягає в точному формулюванні питань, що має однозначне тлумачення. Якщо експерт вирішуватиме неправильно сформульоване питання, виникає більша ймовірність отримання неправильного висновку, тому при складанні питань слідчому рекомендується проконсультуватися з експертом. Некоректно поставлені перед експертом питання можуть лише свідчити про некомпетентність слідчого в галузі судово-експертної діяльності.

Для фоноскопичної експертизи слідчим можуть бути такі питання 1. Який зміст розмови, записаної на представленій відеофонограмі (аудіозапису) зі слів...до слів)? 2. Чи є на представленій відеофонограмі (аудіозаписі) ознаки монтажу або інших змін, внесених до неї під час виконання запису або після його закінчення? 3. Чи є на відеофонограмі (аудіозапису) голос і мова підозрюваного, зразки мови і голосу якого представлені на відеозаписі (аудіозаписі).

Особливу специфіку має проведення лінгвістичної експертизи, яка може бути здійснена окремо або комплексно, поряд з проведенням фоноскопичного дослідження. Лінгвістична експертиза досліджує особливості комунікації учасників діалогу за допомогою аналізу усного та письмового мовлення. Так, спілкування провокатора та особи, що піддається провокації може відбуватися як особисто, за безпосереднього контакту, так і за допомогою використання комп'ютерних засобів та мобільних телефонів (обмін за допомогою SMS-повідомлень, електронних листів, повідомлень у соцмережах).

Специфіка спілкування між провокатором та особою, що піддається провокації, може складатися у змістовому змісті розмови, яка, з одного боку, складається з обгово-

рення тематики освітнього процесу, а з іншого боку – з маскування передачі-отримання неправомірної вигоди. Дослідження промови експертами-лінгвістами дозволяє як визначити мовленнєву маскування, а й прийоми, використовувані співрозмовниками реалізації злочинних намірів.

Розмову провокатора та особи, що піддається провокації рекомендується досліджувати поетапно: 1) встановлення контакту співрозмовниками; 2) встановлення предмета розмови (домовленість про предмет неправомірної вигоди, про умови передачі, про характер дій за неправомірну вигоду); 3) завершення розмови.

Першим найважливішим завданням експертного дослідження є встановлення дослівного змісту розмови співрозмовників, причому встановлюється як зміст всіх фраз, а й інтонацій учасників.

Згідно з дослідженими матеріалами кримінальних проваджень виділено такі типові помилки та неточності при складанні фонограм, стенограм розмови: 1) опис розмови спільно з деталями події, що відбувається Вказана інформація в подальшому не може бути використана в ході дослідження; 2) невиявлення особливостей мовлення співрозмовника (особливості вимови фраз, мовні помилки, використання діалектів, стилі мови). Наприклад, розмова між провокатором та особою, що піддається провокації, може вестися сленгом або із використанням жаргону. 3) граматичні та пунктуаційні помилки, що виникають у ході опису розмови; 4) пропуски фраз та окремих реплік, особливо якщо у розмові з'являються сторонні особи, які не беруть участь у злочинній події; 5) значна кількість фраз відзначається як нерозбірлива; 6) не описуються наявні сигнали (сторонні шуми, музика та інше).

Матеріали кримінальних проваджень у сфері службової діяльності показують, що вищезгадані помилки виникають тоді, коли дослівний зміст розмови встановлював слідчий чи оперативний працівник. Відповідно, вважаємо за необхідне під час фіксації фонограм, стенограм розмови використовувати допомогу спеціаліста-лінгвіста.

Другим завданням лінгвістичного дослідження є встановлення предмета розмови. Дуже часто провокатори в процесі спілкуван-

ня маскують свої злочинні наміри під обговорення проблем, щоб він став незрозумілим для оточуючих. Нерідко використовується мовний код, тобто використання певної ключової фрази в процесі спілкування. Ознаками мовного маскування є спонтанність мови, мовний код або умовна мова, зрозуміла для обох співрозмовників.

Так, згідно з матеріалами кримінальних проваджень, у процесі домовленості про отримання неправомірної вигоди, для позначення використовує такі терміни: подарунк, борг, замовлення, завдання, матеріальна допомога, спонсорська допомога, документи, матеріали тощо.

**Висновки.** Таким чином, під час розслідування кримінальних проваджень за фактами провокації підкупу, доцільно вести мову

про використання чотирьох основних форм застосування спеціальних знань: призначення судових експертиз; залучення спеціаліста до участі в проведенні слідчих (розшукових) дій; консультативна та довідкова допомога спеціаліста; безпосереднє використання слідчим спеціальних знань. В ході проведення досудового розслідування кримінальних проваджень про провокацію підкупу, слід призначати наступні види судових експертиз: експертизу речовин, матеріалів та виробів, почеркознавчу, техніко-криміналістичну; технічну експертизу документів, лінгвістичну, фоноскопічну та інші види. В ході нашого дослідження, сформульовано завдання, що вирішують зазначені види криміналістичних експертиз та сформульовано перелік питань, що слід ставити на виконання експерту.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Циркаль В.В. Участие специалистов в подготовке к проведению следственных действий. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Выпуск 17. К.: Вища школа, 1978. С. 44–49.
2. Мировська А. В. Використання спеціальних знань під час розслідування фальшивомонетництва: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 285 с.
3. Романюк Б. Призначення судової експертизи на досудовому слідстві: деякі проблемні питання. *Право України*. 2003. №3. С. 86–91.
4. Вирок Глухівського міськрайсуду Сумської області від 31.10.2016. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/62388610>
5. Качурін С. Одержання зразків для експертного дослідження: проблеми теоретичного та практичного характеру. *Право України*. 2004. №1. С. 115–118.

**Чорна О. В.,**

*суддя Покровського районного суду Дніпропетровської області,  
аспірантка кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань ННІП ПФПНП  
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

## **СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ЧИ НАЗРІЛИ ЗМІНИ ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНУ?**

### **THE JUDICIAL CONTROL UNDER THE CIRCUMSTANCES OF MARTIAL LAW: WHETHER THE CHANGES TO THE CRIMINAL PROCEDURE CODE ARE ACTUAL?**

Ця стаття присвячена аналізу деяких аспектів кримінального процесуального законодавства України, ухваленого під час правового режиму воєнного стану. Зокрема, розглянуто питання правомірності обмеження свободи людини із врахуванням відступу Україною від своїх зобов'язань за Європейською конвенцією з прав людини.

Констатується, що обмеження таких конституційних прав громадян на період воєнного стану як: недоторканність житла, таємниці листування, телефонних розмов і кореспонденції, заборону втручання в особисте і сімейне життя, свободи пересування значно понизило рівень міжнародно-правових стандартів захисту прав людини в Україні.

Зроблений висновок, що існує об'єктивна необхідність внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України з метою запобігання свавільному втручання у права і свободи людини; сформовані пропозиції щодо змін правових норм, які стосуються функції судового контролю.

Досліджені деякі правові проблеми та колізії, які виникають при застосуванні статті 615 КПК України, правові норми, які регулюють питання обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою як функції судового контролю. У статті розглянута необхідність повернути слідчим суддям, судам їх повноваження, які були делеговані прокурорам в порядку ст. 615 КПК України, для чого пропонується внести відповідні зміни до цього Кодексу. Обґрунтована неможливість передачі повноважень слідчого судді, суду прокурору в жодних випадках, окрім як на період припинення роботи суду.

Пропонується виключити пункт 20-7 Розділу XI «Перехідні положення» КПК України, яким визначається, що під час дії надзвичайного або воєнного стану на території України тимчасовий доступ до речей і документів, які містять лікарську, банківську таємницю, персональні дані та інформацію, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій про зв'язок, абонента здійснюється на підставі постанови прокурора, погодженої з керівником прокуратури.

Необхідність виключення цієї норми закону обґрунтована тим, що вона прямо суперечить ст. 163 КПК України та є свавільним втручанням у права людини, закріплені ст. 8 Конвенції прав людини.

Також у статті проаналізовані проблемні питання застосування автоматичного продовження запобіжного заходу у виді тримання під вартою і викладені пропозиції щодо вдосконалення цих норм.

Зроблений висновок про неприпустимість свавільного втручання у права та свободи особи у кримінальному процесі навіть в умовах воєнного стану.

Запропоновано внести зміни до КПК України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» з метою усунення правової колізії та з метою дотримання прав людини в частині права на свободу та особисту недоторканність.

**Ключові слова:** кримінальний процесуальний кодекс, права людини, дерогація, запобіжні заходи, надзвичайний правовий режим.

The aim of the article is the analysis of some aspects of Criminal Procedure Code (CPC) of Ukraine which were entered into CPC under the armistices of martial law. In particular, the problem of legality of retraction of human freedom under the circumstances of waiver of obligation of Ukraine due to the European Convention of human rights. Some legal problems and conflicts due to No 615 Article of CPC as well as the problems of preventive measure as a were custody as a function of judicial control were investigated. The necessity of regaining of authority for judges, and courts delegated to prosecutors due to No 615 Article of CPC was investigated. The corresponding changes were proposed for amending CPC to fulfil abovementioned.

It is stated that lowering of such constitutional rights of externs as privacy, the secret of correspondence, telephone talks and prohibition of interference, into family and private life and freedom of movement under the circumstances of martial law lowered dramatically the level of international legal standards of human rights in Ukraine.

It is concluded that there is an objective necessity of amending CPC of Ukraine in order to prevent arbitrary interference into human rights and freedom; propositions concerning changes of legal norms due to judicial control were proposed.

It is suggested to exclude Item 20-7 Chapter XI of CPC "Transitional Provisions" which determines that under the circumstances of extraordinary and martial law on the territory of Ukraine a temporary access to items and documents including medicinal and bank secret, personal data and operator's and provider's information concerning a subscriber's connections is carried out due to prosecutor's order which is coordinated with the head of the prosecutor's office.

The necessity of excluding of this legal norm is justified by the fact it contradicts No 163 article of CPC of Ukraine and it is an arbitrary interference into human rights which are established by No 8 article of Convention of Human Rights.

The impossibility of delegation of the investigating judge and court power to the prosecutor in no condition except the period of suspension of court work. Besides, some problems of application of automatic extension of the preventive measure as custody were analyzed and some propositions concerning improvement of the norms of law were suggested.

The idea concerning inadmissibility of arbitrary interference with Individual rights and freedom even under the circumstances of martial law was concluded

It was proposed to amend changes to CPC and "about previous imprisonment" Law of Ukraine in order to eliminate the legal conflict and to observe human rights, freedom and personal integrity.

**Key words:** *Criminal Procedure Code, human rights, derogation, preventive measure, extraordinary legal regime.*

**Постановка проблеми.** Зміни до кримінального процесуального законодавства України, прийняті під час правового режиму воєнного стану, підлягають системному аналізу на предмет їх актуальності та відповідності принципу верховенства права, в тому числі, з урахуванням застосованої Україною дерогації. За рік їх впровадження та застосування в судовій практиці вже є очевидним, що існує об'єктивна необхідність внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (надалі – КПК, Кодекс) з метою запобігання свавільному втручання у права і свободи людини.

*Аналіз досліджень за даним напрямом* свідчить, що питання застосування статті 615 КПК, а також питання застосування запобіжних заходів під час воєнного стану висвітлювалися такими правниками як І.В. Гловюк, В.А. Завтур, В.В. Михайленко, В.В. Рогальська, Г.К. Тетерятник, І.С. Шаповалова та ін. У той же час, питання необхідності системних змін діючого законодавства у сфері судового контролю доки не досліджувалося.

*Цілями* цієї статті є аналіз правових норм КПК, пов'язаних із здійсненням судового контролю та внесення пропозицій щодо змін правових норм, які стосуються функції судового контролю.

*Виклад основного матеріалу.*

24 лютого 2023 року минає річниця з дня початку повномасштабної військової агресії Російської Федерації проти України.

Вже можна підвести перші підсумки щодо ефективності та актуальності кримінального процесуального законодавства України, ухваленого в зв'язку із введенням воєнного стану та сформулювати пропозиції, спрямовані на відновлення функції судового контролю.

Повномасштабне вторгнення РФ стало безпрецедентним випробуванням для належного функціонування всіх державних інституцій, у тому числі, правоохоронних органів та судової системи України.

У перші ж дні війни український парламент прийняв низку законів, спрямованих на забезпечення сталого функціонування правової системи.

Як відомо, серйозними викликами для органів досудового розслідування, прокуратури та судів України стали питання фактичної неможливості проведення слідчих дій, досудового розслідування і звернення до суду з обвинувальним актом, продовження строків досудових розслідувань, втрати матеріалів кримінальних проваджень та судових справ, етапування й конвоювання підозрюваних, обвинувачених до слідчого судді та в судові засідання, утримання засуджених у місцях позбавлення волі, розташованих на тимчасово окупованих територіях або у зоні ведення активних бойових дій.

Однак, як би станом на 24.02.2022 року кримінальне процесуальне законодавство містило б чітку процедуру здійснення досудового

розслідування та судового розгляду в умовах воєнного стану, багатьох проблем практичного застосування внесених до КПК змін, вдалось би уникнути.

Надзвичайної актуальності набуло питання судового контролю за дотриманням прав, свобод та законних інтересів осіб у кримінальному процесі в умовах воєнного стану, у першу чергу, в аспекті забезпечення права особи на свободу й особисту недоторканність, повагу до приватного та сімейного життя.

Проблема поглибилася внаслідок вимушеного відступу Україною від своїх зобов'язань за Європейською конвенцією з прав людини (далі – Конвенція) в порядку статті 15 Конвенції (дерогації) [1].

Так, пунктом 3 Указу Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженого Законом України №2102-IX від 24.02.2022 року із подальшими змінами, встановлено, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України [2].

Обмеження таких конституційних прав громадян на період воєнного стану як: недоторканність житла, таємниці листування, телефонних розмов і кореспонденції, заборону втручання в особисте і сімейне життя, свободи пересування значно понизило рівень міжнародно-правових стандартів захисту прав людини в Україні.

Протягом 2022 року до КПК неодноразово вносилися зміни, спрямовані на удосконалення процедури досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень в умовах воєнного стану, які в основному, характеризуються зниженням рівня гарантій захисту прав людини у кримінальному провадженні та значним ослабленням функції судового контролю.

Внаслідок певної стабілізації ситуації в Україні, на нашу думку, назрів аналіз цих правових норм та необхідність внесення змін до Кодексу.

Питання внесення змін до КПК та інших законів, пов'язаних, зокрема, із здійсненням ефективного судового контролю, можна роз-

ділити на дві групи: 1) зміни, що є актуальними на зараз, спрямовані на усунення правових колізій та вирішення проблемних питань на сьогодні; 2) зміни, спрямовані на подальшу перспективу, метою яких є вироблення ефективного механізму роботи органів досудового розслідування та судів в умовах надзвичайних правових режимів.

Метою цієї статті є формулювання пропозицій щодо внесення змін до кримінального процесуального законодавства, які є актуальними станом на зараз, оскільки друга група змін потребує системного детального аналізу та складення такого ж цілісного, комплексного, детального законопроекту, що потребує часу.

Після початку повномасштабної агресії РФ проти України Законом України №2111-IX від 03 березня 2022 року до Кодексу внесені зміни, спрямовані на делегування низки повноважень слідчого судді (розгляд клопотань про тимчасовий доступ до речей, документів, арешту майна, надання дозволу на затримання з метою приводу, проникнення до житла чи іншого володіння особи, обшуку, отримання зразків для експертизи, проведення негласних слідчих (розшукових) дій, продовження строків досудового розслідування, а також обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою) керівнику органу прокуратури в умовах воєнного стану [3].

Законом України № 2462-IX від 27 липня 2022 року внесені зміни до п.2 ч. 1 статті 615 КПК шляхом викладення його в новій редакції, відповідно до якої повноваження щодо обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою повернені слідчим суддям, судам у повному обсязі [4].

Отже, станом на теперішній час обґрунтування можливості виконання керівником відповідного органу прокуратури повноважень слідчого судді, передбачених статтями 140, 163, 164, 170, 173, 206, 219, 232, 233, 234, 235, 245-248, 250 та 294 Кодексу, обумовлюються двома обставинами, які існують одночасно та викладені у гіпотезі п. 2 ч. 1 ст. 615 та у ч. 1 ст. 615 Кодексу: у разі введення воєнного стану та якщо відсутня об'єктивна можливість виконання таких повноважень слідчим суддею [5].

Нам представляється, що «об'єктивна можливість» – це максимально неконкретна дефі-

ніція, яка не сприяє єдності практики та не гарантує належного дотримання прав людини у кримінальному процесі. Адже зловживання прокурором такими повноваженнями може поставити під сумнів належність та допустимість доказів під час судового розгляду.

Як відомо, питання зміни територіальної підсудності судів, які припинили свою роботу, оперативно вирішено Верховним Судом шляхом здійснення відповідних розпоряджень про зміну територіальної підсудності, отже, є досить сумнівною практична можливість виконувати повноваження слідчого судді прокурором.

На нашу думку, навіть в умовах воєнного стану не може виникнути якихось інших підстав для делегування таких повноважень слідчого судді як: привід, тимчасовий доступ до речей і документів, арешт майна, захист прав людини в порядку ст. 206, допиту в порядку ст. 225 в режимі відеоконференції, обшук, примусове відібрання зразків для експертизи, проведення негласних слідчих дій, подовження строку досудового розслідування – прокурору. Адже зрозуміло, що всі ці процесуальні дії неможливо проводити на тимчасово окупованій території або території, де йдуть активні бойові дії, оскільки на таких територіях припиняють роботу не тільки суди, але й поліція, й прокуратура. У той же час на всій іншій території України суди працюють у штатному режимі.

Жодних інших обставин, окрім припинення роботи судів, навіть під час дії правового режиму воєнного стану для передачі повноважень слідчого судді\суду прокурору існувати не може.

У зв'язку з цим, на випадок можливого загощення ситуації, пропонуємо гіпотезу п. 2 ч. 1 ст. 615 та у ч. 1 ст. 615 КПК викласти більш чітко та конкретизовано, наприклад, зазначити, що: «...якщо відсутня об'єктивна можливість виконання таких повноважень слідчим суддею внаслідок припинення роботи суду, у період з моменту припинення роботи суду й до моменту зміни територіальної підсудності такого суду...».

Саме таким чином можна визначити період у часі, коли повноваження слідчого судді виконує керівник відповідного органу проку-

ратури та обмежити прокурора таким періодом у часі.

Також абсолютно свавільною через рік з початку введення воєнного стану та певної організаційної й соціальної стабілізації стану в Україні, є правова норма, яка міститься у ч. 2 ст. 615 КПК наступного змісту: *«Строк дії ухвали слідчого судді про тримання під вартою чи постанови керівника органу прокуратури про тримання під вартою, прийнятої відповідно до вимог та з урахуванням обставин, передбачених цією статтею, може бути продовжений до одного місяця керівником відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором. Строк тримання під вартою може продовжуватися неодноразово в межах строку досудового розслідування»* [5].

Як вже зазначалося вище, відбулася зміна територіальної підсудності тих судів, які вимушено припинили свою роботу і слідчі судді цих судів здійснюють свої повноваження; на територіях, де зараз не функціонують українські суди, так само не функціонують органи поліції та прокуратури. Отже, у жодному випадку не може виникнути правової та практичної необхідності продовження прокурором строку дії ухвали слідчого судді чи постанови керівника органу прокуратури керівником органу прокуратури, та ще й неодноразово.

На нашу думку, частину 2 статті 615 КПК слід виключити.

Виходячи з викладеного, підлягає трансформації й ч. 3 ст. 615 КПК наступного змісту: *«Про рішення, прийняті прокурором у випадках та порядку, передбачених цією статтею, невідкладно за першої можливості повідомляється прокурор вищого рівня, а також суд, визначений у порядку, передбаченому законодавством, з наданням копій відповідних документів не пізніше 10 днів з дня повідомлення»* [5].

По перше, незрозуміло які саме рішення маються на увазі, про які прокурор повинен повідомити суд. По друге, незрозуміла мета такого повідомлення та подальші дії суду. По третє, за наявності працюючих судів, які розглядають справи у тому числі за зміненою територіальною підсудністю, виникає питання які такі рішення прокурор може прийняти замість суду?

Отже, ч. 3 ст. 615 КПК підлягає уточненню, а для цього необхідно розуміти правову думку законодавця та мету внесених змін.

Пункт 20-7 Розділу XI «Перехідні положення» КПК (в редакції Закону № 2462-ІХ від 27 липня 2022 року) містить ще одну імперативну норму наступного змісту: *«Під час дії надзвичайного або воєнного стану на території України тимчасовий доступ до речей і документів, визначених у пунктах 2, 5, 7, 8 частини першої статті 162 цього Кодексу, здійснюється на підставі постанови прокурора, погодженої з керівником прокуратури»* [4].

Зокрема, йдеться про документи, які містять лікарську, банківську таємницю, персональні дані та інформацію, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій про зв'язок, абонента. При цьому зміни до ст. 162, 163 КПК не вносилося і ч. 6 ст. 163 Кодексу, як і раніше, визначає, що: *«слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про надання тимчасового доступу до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, якщо сторона кримінального провадження, крім обставин, передбачених частиною п'ятою цієї статті, доведе можливість використання як доказів відомостей, що містяться в цих речах і документах, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів»* [5].

Таким чином, по перше, має місце правова колізія. По друге, гіпотеза п.20-7 Перехідних положень Кодексу викладена таким чином, що можна зробити висновок про наявність імперативного права здійснювати такі повноваження будь-яким прокурором на будь-якій території України без звернення до слідчого судді. Враховуючи, що суди наразі здійснюють свою роботу у штатному режимі, а питання щодо зміни територіальної підсудності оперативно вирішуються Верховним Судом, незрозуміла правова підстава для здійснення таких повноважень прокурором. Ця норма містить в собі небезпеку свавільного порушення права людини щодо таємниці листування, телефонних розмов і кореспонденції, заборону втручання в особисте та сімейне життя й може стати предметом розгляду в ЄСПЛ за скаргою на порушення державою ст. 8 Конвенції. Знову ж, виникає питання належності та допустимості

у такий спосіб отриманих доказів під час судового розгляду.

На нашу думку, цю норму слід виключити із Кодексу.

Частиною 2 статті 615 КПК (в редакції Закону №2111-ІХ від 03 березня 2022 року) було врегульовано питання продовження строків дії ухвали слідчого судді чи постанови прокурора про тримання під вартою, яке було надане прокурору [3].

Частинами 5,6 статті 615 КПК передбачається автоматичне продовження строку дії ухвали слідчого судді (в редакції закону № 2462-ІХ від 27 липня 2022 року доповнено ще й постанови прокурора) про обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою у разі неможливості проведення підготовчого судового засідання або неможливості розгляду такого питання в судовому засіданні [4].

Ця правова новела викликала багато питань і призвела до неоднозначної судової практики, оскільки не був визначений процесуальний механізм та процесуальна форма такої автоматичної лонгації.

Як зазначає І.С. Шаповалова, можливість автоматичного продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою під час підготовчого судового засідання є одним із наслідків відступу України від зобов'язань за ст. 5 Конвенції, який здійснив законодавець в умовах воєнного стану [6, с. 8].

Разом з тим, відсутність мотивованого судового рішення у формі ухвали про автоматичне продовження такого запобіжного заходу може становити істотне порушення вимог кримінального процесуального закону та ст. 5,6 Конвенції [6, с. 10].

Слід зазначити, що Законом України № 2111-ІХ від 03 березня 2022 року [3] внесені зміни до ст. 3 Закону України «Про попереднє ув'язнення», відповідно до якого *підставою для попереднього ув'язнення є: вмотивоване рішення суду про обрання як запобіжного заходу тримання під вартою або про застосування тимчасового чи екстрадиційного арешту, винесене відповідно до Кримінального і Кримінального процесуального кодексів України та/або рішення компетентного органу іноземної держави у випадках, передбачених законом, рішення суду про застосування запобіжно-*



го заходу у вигляді тримання під вартою на прохання Міжнародного кримінального суду про тимчасовий арешт або про арешт і передачу, а також постанова прокурора, прийнята у випадках та порядку, передбачених статтею 615 Кримінального процесуального кодексу України [7].

Отже, автоматична лонгація тримання особи під вартою – чи то у формі ухвали, чи то у інших формах (наприклад, листа) не є вмотивованим рішенням суду.

Звідси впливає необхідність усунути правову колізію та як мінімум привести у відповідність норми КПК та Закону України «Про попереднє ув'язнення», для чого слід визначитися із процесуальною формою такого судового рішення, вимог до його вмотивованості, а також щодо релевантності підстав застосування норми закону про автоматичне продовження запобіжного заходу у виді тримання під вартою судами.

Як доводить дослідження судових рішень у Єдиному державному реєстрі судових рішень (далі – Реєстр) серед причин автоматичної лонгації запобіжного заходу окрім таких зрозумілих причин як: припинення роботи суду, дистанційний режим роботи суду, відсутність електропостачання та інтернет-зв'язку, слідчі судді, суди зазначали у своїх ухвали такі причини як: подання прокурором клопотання про обрання запобіжного заходу із офіційної електронної адреси без електронного підпису [8]; неможливість розгляду клопотання раніше визначеним складом суду [9]; неможливість забезпечення участі обвинуваченого, який знаходиться у спеціалізованому закладі для проходження судово-психіатричної експертизи у судовому засіданні в режимі відеоконференції у Кіровоградській області [10].

Такий виключний порядок продовження запобіжного заходу виявив ще одну правову проблему – відсутність права на оскарження [11, 12].

Як вбачається з ухвал Дніпровського апеляційного суду, на які ми посилаємося вище [11, 12], таке процесуальне рішення суду, слідчого судді як автоматичне продовження строку дії запобіжного заходу не підлягає оскарженню ні у випадку його постановлення у формі ухвали, ні у тому випадку, якщо ухвала не була поста-

новлена, а підозрюваний (обвинувачений) отримував лише повідомлення про продовження строку запобіжного заходу.

Наразі важко сказати, чи це є упущення законодавця, чи він виходив з того, що підозрюваний/обвинувачений постане перед судом при першій же нагоді та питання про його перебування під вартою буде вирішено не в екстраординарному порядку, а у звичайному, передбаченому главою 18 КПК [5].

Можна лише констатувати, що така процедура продовження строків тримання під вартою є втручанням у право на свободу та особисту недоторканість та звуженням меж судового контролю (і в частині відсутності належної судової процедури продовження запобіжного заходу, і в частині відсутності правового механізму оскарження такого рішення).

На нашу думку, законодавцю слід розглянути можливість внесення змін у закон в частині можливості оскарження автоматичного продовження запобіжного заходу у виді тримання під вартою.

Питання пропорційності та співмірності такого втручання у права людини є відкритим і в подальшому може стати предметом розгляду в ЄСПЛ.

Частина 6 статті 176 КПК містить імперативну вимогу під час дії воєнного стану застосовувати тримання під вартою до підозрюваних, обвинувачених у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109-114<sup>2</sup>, 258-258<sup>5</sup>, 260, 261, 437-442 Кримінального кодексу України, за наявності ризиків, зазначених у статті 177 цього Кодексу. Відповідно до частини 7 статті 177 КПК під час дії воєнного стану до військовослужбовців, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 402-405, 407, 408, 429 Кримінального кодексу України також застосовується виключно запобіжний захід у виді тримання під вартою [5].

У той же час, за змістом частини 4 статті 183 КПК слідчий суддя, суд може не визначати (отже, може й визначити) розмір застави у кримінальному провадженні щодо злочину, передбаченого статтями 109-114<sup>2</sup>, 258-258<sup>5</sup>, 260, 261, 402-405, 407, 408, 429, 437-442 Кримінального кодексу України, що по суті передбачає можливість обрання іншого запобіжного заходу – застави.

Отже, вбачається певна правова колізія, яка створює умови для неоднакового застосування правових норм при розгляді клопотань про обрання запобіжного заходу слідчими суддями.

Таку правову колізію, на нашу думку, також слід усунути шляхом приведення частини 4 статті 183 Кодексу у відповідність із статтею 176 Кодексу.

**Висновки.** Зробивши аналіз правових норм, закріплених у статтях 176, 183, 615 КПК України, Перехідних положеннях Кодексу та Закону України «Про попереднє ув'язнення», робимо

висновок, що є нагальна необхідність переглянути ці норми з метою усунення можливості для свавільного втручання у права людини на свободу та особисту недоторканність. Ці норми потребують внесення змін як з метою усунення правових колізій, так і з метою посилення функції судового контролю, зокрема, в частині повернення повноважень слідчого судді від прокурора у повному обсязі, а також необхідності передбачити законодавчо можливість апеляційного оскарження автоматичного продовження запобіжного заходу у виді тримання під вартою.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Європейська конвенція з прав людини та основоположних свобод. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_004#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text)
2. Указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року «Про введення воєнного стану в Україні». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
3. Закон України №2111-IX від 03 березня 2022 року «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2111-20#n7>
4. Закон України № 2462-IX від 27 липня 2022 року «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2462-20#Text>
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
6. І. Шаповалова. Застосування положень ч. 5 ст. 615 КПК України під час здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: окремі аспекти. \ \ Слово Національної школи суддів України. № 1-2 (38-39) 2022, с. 6–17. URL: [http://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2022\\_1\\_2\\_38\\_39/shkola\\_1-22022\\_new.pdf](http://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2022_1_2_38_39/shkola_1-22022_new.pdf)
7. Закон України № 3352-XII від 30 червня 1993 року «Про попереднє ув'язнення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text>
8. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108328277>
9. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103828181>
10. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108287737>
11. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108156524>
12. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108593714>

**Шишацька Ю. О.,**  
*аспірантка кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності  
Національного університету «Одеська юридична академія»*

## **ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КОНФІДЕНЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ДЛЯ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ**

### **PECULIARITIES OF USING CONFIDENTIAL COOPERATION FOR GATHERING EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS**

У статті автор досліджує специфіку використання конфіденційного співробітництва для збирання доказів у кримінальному процесі. В статті автор аналізує чинне кримінальне процесуальне законодавство і вказує на можливі способи його покращення в частині залучення конфідентів до процесу доказування. Так, відповідно до концепції абсолютної зв'язаності з правом, уповноважені органи та посадові особи мають право робити лише те, що прямо передбачено законом. Це ж і передбачено КПК України. Збирання доказів у кримінальному процесі уповноваженими на те особами також повинно відповідати суворим вимогам закону, адже будь-який доказ повинен бути отриманий у спосіб, передбачений кримінальним процесуальним законодавством для того, щоб його в подальшому було визнано допустимим. Якщо припустити, що в процесі реалізації конфіденційного співробітництва буде отримана інформація, яка має значення для кримінального провадження, до такої інформації будуть ставитися вимоги, які ставляться до будь-якого доказу. Якщо розглядати конфіденційне співробітництво саме як спосіб отримання доказової інформації, то ст. 93 КПК України дозволяє отримувати таку інформацію шляхом «отримання відомостей від фізичних та юридичних осіб». В той же час автор вважає, що дане положення варто розширити саме за рахунок уточнення можливості застосування конфіденційного співробітництва. Формулювання «отримання відомостей» в даному випадку є занадто широким та не може в повному обсязі охарактеризувати всю специфіку конфіденційного співробітництва, адже така співпраця між уповноваженою особою та інформатором є двосторонньою, адже передбачає наявність прав та обов'язків для обох сторін. «Отримання відомостей», в свою чергу, передбачає лише односторонній порядок передачі даних без створення обов'язків для осіб, які залучають конфідентів.

**Ключові слова:** *конфіденційне співробітництво, негласні слідчі (розшукові) дії, збирання доказів.*

In the article, the author examines the specifics of the use of confidential cooperation for gathering evidence in criminal proceedings. In the article, the author analyses the current criminal procedural legislation and indicates possible ways to improve it in terms of the involvement of confidants in the evidence process. Thus, according to the concept of absolute connection with the law, authorized bodies and officials have the right to do only what is expressly provided by law. This is also provided for in the Criminal Procedural Code of Ukraine. The collection of evidence in criminal proceedings by persons authorized to do so must also meet the strict requirements of the law, because any evidence must be obtained in the manner prescribed by criminal procedural legislation to be later recognized as admissible. If it is assumed that in the process of implementation of confidential cooperation an important information will be obtained, such information will be subject to the requirements that apply to any evidence. If we consider confidential cooperation precisely as a method of obtaining evidentiary information, then Art. 93 of the CPC of Ukraine allows obtaining such information by "receiving information from individuals and legal entities". At the same time, the author believes that this provision should be expanded by clarifying the possibility of using confidential cooperation. The wording "receiving information" in this case is too broad and cannot fully characterize all the specifics of confidential cooperation, because such cooperation between an authorized person and an informant is bilateral, it implies the existence of rights and obligations for both parties. "Obtaining information", in turn, involves only a one-way procedure for data transfer without creating obligations for persons who involve confidants.

**Key words:** *confidential cooperation, hidden investigative (search) actions, collection of evidence.*

Відповідно до ч. 1 ст. 275 КПК України, під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчий має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного

співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій у випадках, передбачених КПК України. Таким чином законодавець допускає залучення конфідентів до окремих процесуальних дій. А з огляду на той факт, що негласні слідчі (розшукові) дії є різновидом слідчих (розшукових) дій, а тому проводяться задля збирання чи перевірки доказів, можна зробити висновок, що основою метою залучення конфідентів до НСРД є саме збирання доказів. В той же час кримінальне процесуальне законодавство не містить чітких вказівок щодо можливості використання інформації, отриманої в результаті конфіденційного співробітництва, у кримінальному процесі, що вказує на необхідність доктринального дослідження даної проблеми.

В першу чергу необхідно проаналізувати можливість використання конфіденційного співробітництва для отримання інформації при встановленні та розкритті кримінальних правопорушень. Д.Б. Сергєєва зазначає, що така форма співробітництва «є доцільною для використання не тільки в ході проведення усіх без винятку негласних слідчих (розшукових) дій, але й в ході провадження інших процесуальних дій, що проводяться в межах досудового розслідування. На наш погляд, у частині першій ст. 275 КПК України законодавець безпідставно обмежив таку можливість лише провадженням негласних слідчих (розшукових) дій» [1, с. 51]. Дана позиція потребує більш детального аналізу. В цілому ми погоджуємося з автором щодо недоцільності обмеження такого способу збирання інформації лише негласними слідчими (розшуковими) діями. В першу чергу це пояснюється тим, що конфіденційне співробітництво також застосовується під час здійснення оперативно-розшукової діяльності до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань поза кримінальним провадженням. Після введення в дію нового Кримінального процесуального кодексу України були також внесені значні зміни до ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність», і в значній мірі цей Закон почав прямо посилаватися на КПК України 2012 року. Це було пов'язано із запровадженням інституту негласних слідчих (розшукових) дій в кримінальному процесі і задля

уникнення протиріч та колізій законодавець обрав саме КПК України як основне джерело щодо проведення негласних процесуальних дій як в межах кримінального провадження, так і до його початку – в процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності. Однак, як вже було зазначено, в ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність» є згадка про конфіденційне співробітництво як один із методів реалізації оперативно-розшукових заходів, а тому позиція щодо неможливості обмеження конфіденційного співробітництва лише негласними слідчими (розшуковими) діями є абсолютно правильною. В той же час необхідно звернути увагу, що авторка статті, яка аналізується, робила акцент не на оперативно-розшуковій діяльності, а на інших процесуальних діях в процесі розслідування кримінальних правопорушень. І хоча в цьому аспекті ми також погоджуємося з Д.Б. Сергєєвою, власне можливість отримання інформації в наслідок конфіденційного співробітництва поза процедурою здійснення негласних слідчих (розшукових) дій потребує більш глибокого аналізу.

Відповідно до концепції абсолютної зв'язаності з правом, уповноважені органи та посадові особи мають право робити лише те, що прямо передбачено законом. Це ж і передбачено КПК України, де в ч. 1 ст. 9 КПК України зазначено, що «під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства» [2]. Власне такі зобов'язання мають величезне значення для забезпечення законності протягом всього кримінального провадження. І з урахуванням того, що такий саме обов'язок Конституція України покладає і на уповноважені оперативні підрозділи, можна з твердою переконаністю стверджувати, що вони також можуть робити тільки те, що прямо передбачено законом.

Продовжуючи цю аналогію, слід зазначити, що збирання доказів у кримінальному процесі уповноваженими на те особами також повинно відповідати суворим вимогам закону, адже будь-

який доказ повинен бути отриманий у спосіб, передбачений кримінальним процесуальним законодавством для того, щоб його в подальшому було визнано допустимим. Якщо припустити, що в процесі реалізації конфіденційного співробітництва буде отримана інформація, яка має значення для кримінального провадження, до такої інформації будуть ставитися вимоги, які ставляться до будь-якого доказу. В даному випадку в першу чергу необхідно звернутися до ст. 93 КПК України, в якій наданий вичерпний перелік способів збирання доказів у кримінальному провадженні. Так, відповідно до ч. 2 ст. 93 КПК України, сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України. Таким чином, якщо розглядати конфіденційне співробітництво саме як спосіб отримання доказової інформації, то ст. 93 КПК України дозволяє отримувати таку інформацію шляхом «отримання відомостей від фізичних та юридичних осіб». В той же час ми вважаємо, що дане положення варто розширити саме за рахунок уточнення можливості застосування конфіденційного співробітництва. Формулювання «отримання відомостей» в даному випадку є занадто широким та не може в повному обсязі охарактеризувати всю специфіку конфіденційного співробітництва, адже така співпраця між уповноваженою особою та інформатором є двосторонньою, адже передбачає наявність прав та обов'язків для обох сторін. «Отримання відомостей», в свою чергу, передбачає лише односторонній порядок передачі даних без створення обов'язків для осіб, які залучають конфідентів, хоча, як буде зазначено далі в даному дисертаційному дослідженні, при реалізації конфіденційного співробітництва виникають як мінімум обов'язки щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у такому співробітництві.

У зв'язку з цим ми переконані, що отримання інформації в результаті конфіденційного

співробітництва не може бути охарактеризоване лише як «отримання відомостей» (хоча і є максимально наближеним до такого способу збирання доказів). Тому пропонується внести зміни до ч. 2 ст. 93 КПК України та викласти її в наступній редакції: «2. Сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання (в тому числі внаслідок конфіденційного співробітництва) від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом». Такою зміною ми підкреслюємо подібність отримання інформації внаслідок конфіденційного співробітництва до «звичайного» отримання відомостей, в той же час підкреслюючи специфіку такого способу збирання доказів на відміну від тих, які прямо передбачені в ст. 93 КПК України.

Однак така зміна не вирішує питання щодо способів «введення» відомостей, які були отримані в результаті конфіденційного співробітництва, до кримінального провадження. Для аналізу даної проблеми в першу чергу ми пропонуємо поділити всі відомості, які можуть бути отримані внаслідок конфіденційного співробітництва, на дві групи: орієнтуюча (оперативна) інформація та доказова інформація. Орієнтуюча (оперативна) інформація – це відомості, які вказують на можливе вчинення кримінального правопорушення, осіб, які причетні до його вчинення, допомагають сформулювати або перевірити версії тощо. Тобто це інформація, яка допомагає слідству рухатися у розкритті кримінального правопорушення, вказуючи на можливі способи збирання доказів, які становитимуть кінцеву мету доказування, це та інформація, яка допомагає сформулювати певну позицію або версію, яка в подальшому буде перевірятися за допомогою інших слідчих та оперативних методів. Відповідно, така інформація не буде використовуватися у кримінальному провадженні в процесі доказування, вона не стане об'єктом дослідження в судовому засіданні, а в деяких випадках навіть не буде відображена в матеріалах досудового роз-

слідування. Отже таку орієнтуючу інформацію не потрібно «вводити» в кримінальних процес шляхом складання окремих процесуальних документів, з якими в подальшому зможе ознайомитися сторона сторона захисту в порядку ст. 290 КПК України тощо. Оперативні працівники, дізнавачі, слідчі та інші уповноважені особи в певній мірі вільні у способах збирання та використання такої інформації, орієнтуючись в першу чергу на відомчі нормативно-правові акти та вимогу доцільності.

Другу групу відомостей, які можуть бути отримані в результаті конфіденційного співробітництва, становить доказова інформація. Ця інформація прямо стосується предмету доказування у кримінальному провадженні, а тому вона повинна бути відкритою для сторони захисту в кінці досудового розслідування, а також повинна стати предметом дослідження в суді. Відповідно, такі відомості мають міститись в певних джерелах, визначених кримінальним процесуальним законодавством. Так як отримання інформації передбачає пряме спілкування з конфідентом, то можна зробити висновок, що в цьому конкретному випадку має проводитись допит, а конфідент буде виступати в якості свідка. В цілому такий порядок реалізації конфіденційного співробітництва не суперечить вимогам кримінального процесуального законодавства. Єдиною важливою умовою в даному випадку буде обов'язок уповноваженої на те особи забезпечити безпеку такого конфідента шляхом, наприклад, вилучення інформації про особу та проведення допитів в суді в режимі відеоконференції без можливості ідентифікації особи. З урахуванням того, що така специфіка допиту досить чітко прописана в кримінальному процесуальному законодавстві, можна зробити висновок, що дана форма співпраці є досить популярною. Очевидно, що далеко не завжди застосування заходів безпеки до свідків є наслідком конфіденційного співробітництва, проте ми вважаємо, що саме така форма взаємодії є єдиною допустимою формою задля «введення» в кримінальний процес інформації, яка була отримана від конфідента.

Таким чином можна сформулювати наступне положення: якщо в результаті конфіденційного співробітництва слідчий або інша уповноважена особа отримала інформацію, яка має значення для кримінального провадження, в такому випадку конфідент має бути допитаний в якості свідка, а його показання мають бути зафіксовані в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством. При цьому до конфідента в обов'язковому порядку мають бути застосовані заходи безпеки, які повинні передбачати як мінімум вилучення відомостей про особу конфідента та неможливість ідентифікації його особи у будь-який спосіб. Невиконання такої умови вказує на те, що таке співробітництво перестає бути конфіденційним. Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» регламентовано, що до осіб, які мають право на забезпечення безпеки, шляхом застосування організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна цих осіб від протиправних посягань, із метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя, за наявності відповідних підстав мають особи, які заявили до правоохоронного органу про кримінальне правопорушення або в іншій формі брали участь чи сприяли виявленню, попередженню, припиненню або розкриттю кримінальних правопорушень. «При цьому варто мати на увазі певну прогалину в законодавстві. Оскільки ст. 8 Закону України «Про державну таємницю», так і Зводом відомостей, що становлять державну таємницю, не передбачено, що відомості про особу, яка надає згоду на конфіденційне співробітництво з органом досудового розслідування, можливо віднести до інформації, яка може визначатись як державна таємниця» [3, с. 100]. Ми не вважаємо це суттєвою проблемою, адже такі заходи можуть застосовуватись в першу чергу для забезпечення безпеки осіб, які залучаються до конфіденційного співробітництва, що в цілому відповідає фактичним обставинам, адже будь-яке конфіденційне співробітництво пов'язано з певним ризиком для конфідента.

**ЛІТЕРАТУРА:**

1. Сергеева Д.Б. Негласне співробітництво у кримінальному процесі. Вісник кримінального судочинства. 2016. № 4. С. 47–54.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
3. Гольдберг Н. Проблеми регулювання конфіденційного співробітництва при здійсненні негласних слідчих (розшукових) дій. Национальный юридический журнал: теория и практика. 2016. Februarie. С. 100–103.

## СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 34

DOI <https://doi.org/10.32782/39221421>

**Ольшевський П. М.,**  
*аспірант кафедри службового та медичного права  
Навчально-наукового інституту права  
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

### ІНСТИТУТ ПОМІЧНИКІВ СУДДІВ В СУДАХ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

### INSTITUTE OF ASSISTANT JUDGES IN COURTS OF FIRST INSTANCE

Дослідження присвячено інституту помічників суддів у судах першої інстанції та різниця в роботі між інстанціями суду. Охарактеризовано правовий статус помічника судді в цілому та в розрізі судів різних інстанцій. Висловлено думку щодо навантаження в судах різних інстанцій, та на основі цього запропоновано зробити певні зміни у обов'язках помічників різних інстанцій. Запропоновано встановити додаткові вимоги на посаду помічника судді в апеляційному суді з огляду на підвищену заробітну плату. Висловлено сумнів щодо доцільності перекладання на керівника апарату суду добору кандидата на посаду помічника судді. Проаналізовано правовий статус помічника судді у випадку звільнення судді з посади. Досліджено завдання та обов'язки помічників суддів у місцевих загальних судах. Особливу увагу приділено питанню підготовки проєктів документів. Запропоновано доповнити законодавство нормами, які не допускать зловживання помічником судді своїми правами, вплив на прийняття суддею рішення на користь однієї із сторін та встановлюватимуть відповідальність за такі дії. Констатовано необхідність правової регламентації інституту помічника судді (зокрема, з визначенням особливостей для помічників суддів різних інстанцій) в рамках одного нормативно-правового акта. Зроблено висновки про необхідність наближення посадових обов'язків помічників суддів (особливо у судах першої інстанції) до фактично виконуваних завдань. Загалом в статті дійшли до висновку що помічники суддів мають різні посадові обов'язки залежні не лише від інстанції суду, а і від того які справи розглядаються суддею а саме : кримінальні, цивільні, адміністративні та господарські. Також варто виділити і те що в статті наведено певні особливості роботи помічником судді які притаманні саме Україні не залежно від інстанції та юрисдикції суду.

**Ключові слова:** помічник судді, помічник судді суду першої інстанції, апарат суду, патронатна служба, публічна служба.

The study is devoted to the institute of assistant judges in courts of first instance and the difference in work between court instances.. The legal status of the assistant judge in general and in the section of courts of different instances is characterized. An opinion was expressed regarding the workload in the courts of various instances, and on the basis of this it was proposed to make certain changes in the duties of assistants of various instances. It is proposed to establish additional requirements for the position of assistant judge in the court of appeals in view of the increased salary. Doubts have been expressed about the expediency of transferring the selection of a candidate for the position of assistant judge to the head of the court staff. The legal status of a judge's assistant in the event of a judge's dismissal from office has been analyzed. The tasks and duties of assistant judges in local general courts were studied. Special attention was paid to the preparation of draft documents. It is proposed to supplement the legislation with regulations that will prevent the abuse of rights by the judge's assistant, influence the judge's decision in favor of one of the parties, and establish responsibility for such actions. The need for legal regulation of the institute of assistant judges (in particular, with the definition of specifics for assistant judges of various instances) within the framework of one normative legal act has been established. It was concluded that the duties of assistant judges (especially in courts of first instance) should be brought closer to the tasks actually performed. In general, the article came to the conclusion that assistant judges have different duties depending not only on the instance of the court, but also on which cases are considered by the judge, namely: criminal, civil, administrative and economic. It is also worth highlighting that the article provides certain features of the work of a judge's assistant that are specific to Ukraine, regardless of the instance and jurisdiction of the court.

**Key words:** assistant judge, assistant judge of the court of first instance, court apparatus, patronage service, public service.



**Постановка проблеми.** Не піддається сумнівам той факт, що українські суди перенавантажені, ризиком чого є зниження якості правосуддя, що порушуватиме конституційні права громадян. З огляду на необхідність розгляду значної кількості справ, у штаті суду для кожного судді передбачений помічник. Помічник судді сприяє у підготовці до розгляду справ, залучений до аналіз матеріалів суддею та планування його роботи. Найбільша кількість справ що розглядаються перебувають в судах першої інстанції, тому вони найбільш завантажені, що зумовлює необхідність дослідження правового статусу помічників суддів в судах першої інстанції [19, с. 300].

**Стан дослідження.** Питання вітчизняного судоустрою доволі ґрунтовно та різносторонньо досліджене науковцями. Зокрема, проходження публічної служби в судових органах та кадрове забезпечення судів досліджувалось І.Н. Зарубіною та А.В. Шевченком. Безпосередньо правовий статус помічників суддів у судах першої інстанції досліджували такі вчені як М. Лісняк, І.М. Осика, О.М. Радченко.

**Метою дослідження** є вивчення інститут помічників суддів через їх правовий статус, а саме його особливості для помічників суддів у судах першої інстанції.

**Виклад основного матеріалу.** Стаття 157 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» гарантує кожному судді (зокрема, суддям судів першої інстанції) помічника (помічників), добором якого кожен суддя займається самостійно і якому відповідний помічник підзвітний [3].

Відзначимо, що самостійний добір помічника не є характерною для судді функцією, крім того звільнення також можливе лише з подання судді. Тож керівник апарату суду позбавлений важелів впливу на помічника судді, який грубо порушує норми трудового законодавства. У зв'язку з цим на думку окремих вчених пропонують перекласти добір помічника судді на керівника апарату суду. Так як саме судді, а не керівнику апарату, доведеться тісно взаємодіяти з помічником, вважаємо таку пропозицію недоречною [16] [18].

Варто зазначити що дана стаття встановлює вимоги для посади помічника судді, лише для Верховного Суду вони підвищені (наявність

юридичного стажу понад три роки), для інших натомість достатньо вищої юридичної освіти та вільного володіння державною мовою [3].

Водночас заробітна плата помічників суддів у судах різних інстанцій відмінна з огляду на коефіцієнти співвідношень до мінімального розміру посадового окладу. Таким чином, додаткових вимог для посади помічника судді апеляційного суду немає, але заробітна плата вища, що вважаємо непослідовним – доцільно підвищити і вимоги для посади помічників суддів апеляційних судів [4].

Для дослідження інституту помічників суддів потрібно визначитись з елементами їх адміністративного-правового статусу. До них слід віднести порядок та підстави набуття адміністративної правосуб'єктності, завдання та функції, права та обов'язки, підстави взаємодії з іншими учасниками судового процесу та адміністративно-правову відповідальність. Такі елементи характерні для усіх помічників суддів, незалежно від інстанції суду та місця проходження служби [13].

Детальніше правовий статус помічника судді розкривається в інших актах. Зокрема, відповідно до статті 92 Закону України «Про державну службу» та абзацу п'ятого пункту 2 розділу I Положення про помічника суддів помічник судді є працівником патронатної служби і його мета – забезпечувати виконання суддею повноважень [2] [5].

Водночас помічник судді – працівник апарату суду (пункт 3 Положення про помічника судді). Тому до помічника судді застосовується великий нормативний пласт як до працівника патронатної служби та апарату суду, який змістовно переважно виходить за рамки нашого дослідження.

Вітчизняна дослідниця М. Лісняк звертає увагу на той факт, що частина четверта статті 92 Закону України «Про державну службу» за особливостями проходження патронатної служби у судових органах відсилає до законодавства про судоустрій і статус суддів, а у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» патронатна служба не згадується взагалі [13].

Зазначимо що особливості патронатної служби у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» розкриваються без згадки про патронатну службу, але тим не менш правова регламентація

інституту помічника судді (зокрема, з визначенням особливостей для помічників суддів різних інстанцій) має міститись в рамках одного нормативно-правового акта.

Як зазначає І.Н. Зарубіна між законодавством про судоустрій та трудовим законодавством наявна колізія, адже де факто помічник судді працює за строковим трудовим договором (на час виконання суддею повноважень), а де юре звільняється з посади виключно за поданням судді. Погодимося з необхідністю деталізації висвітленого питання у законодавстві, однак необхідно врахувати випадки, у яких помічник судді не обов'язково звільняється з посади [12, с. 130].

Відповідно до абзацу четвертого пункту 2 розділу I Положення про помічника судді, суддя може мати ще одного помічника, але у виняткових випадках при наявності найбільшого з-поміж інших суддів навантаження. Для економії бюджетних коштів у жовтні 2022 року до Положення про помічника судді внесено додаткові зміни щодо кількості помічників суддів у штаті.

Так, абзацом п'ятим пункту 11 розділу II встановлено, що максимальна кількість помічників суддів у суді не може перевищувати кількість посад суддів. Водночас враховується судове навантаження та можливості Державного бюджету України. Зі змісту згаданої норми не впливає однозначний висновок про можливість судді мати понад одного помічника, радше навпаки – доступ до такої опції ускладнюється [6].

Актуальність пункту 11 у новій редакції зумовлена проблемами практичного характеру. Так, відповідно до фабули справи № 855/134/20, висвітленої у постанові КАС ВС від 28 листопада 2022 року помічниця судді після його звільнення за згодою мала намір стати додатковою помічницею іншого судді, у якого було найбільше навантаження з-поміж інших.

Пункт 11 Положення про помічника судді гарантував переведення на іншу посаду і лише за неможливості – звільнення з посади помічника судді. Втім, штатний розпис не передбачав такої посади, наслідком чого стало звільнення. Суд детально розкрив проблематику нормативного регулювання означеного питання і відправив справу на новий розгляд [8].

Вважаємо, що саме ця справа мала вплив на нову редакцію пункту 11 Положення про помічника судді, у якому детальніше висвітлено питання додаткових помічників для суддів. Варто зауважити, що найбільше навантаження покладається саме на суддів у судах першої інстанції (у досліджуваній вище справі мова йшла теж про суд першої інстанції), тож саме для них ця норма відіграє важливу роль.

Особливостям роботи помічника судді саме у місцевому загальному суді присвячена лише Типова посадова інструкція. Відповідно до розділу II цієї Інструкції на помічника судді у місцевому загальному суді покладаються наступні обов'язки та завдання: вивчення матеріалів справи, здійснення підбору законодавства та матеріалів судової практики, необхідних в рамках окремої справи; участь у попередній підготовці судових справ до розгляду; підготовка проектів документів, пов'язаних із розглядом конкретної справи; приймання позовних заяв, скарг та заяв під час прийому громадян відповідно до затвердженого графіка; контроль надходження та приєднання до судової справи матеріалів; контроль за підготовкою судових засідань; здійснення ознайомлення учасників процесу з матеріалами судових справ; здійснення перевірки правильності та своєчасності оформлення протоколів судового засідання; здійснення контролю за своєчасною здачею секретарем судового засідання судових справ; координація роботи секретаря судового засідання; вивчення та узагальнення практики розгляду суддею справ тощо [7].

Вітчизняним дослідником І.М. Осикою згруповано згадані обов'язки та завдання наступним чином:

- дослідження і аналітика;
- складання документів;
- нагляд та контроль;
- керівництво секретарем судового засідання [15].

Щодо змісту запропонованих вище груп завдань та обов'язків помічників суддів позиція серед науковців неоднозначна. До прикладу, немає одностайності стосовно переліку документів, які може складати помічник судді. Наразі це «*проекти запитів, листів, іншої документації, пов'язаної із розглядом конкретної справи*» (пункт 2.2. розділу 2. Типової

посадової інструкції помічника судді місцевого загального суду).

Чи відносить законодавець ухвали, постанови, рішення та вироки до документації, пов'язаної з розглядом справи – нам невідомо, але можемо припустити, що принаймні деякі ухвали можна віднести до таких документів (наприклад, про призначення розгляду справи). На практиці помічник судді за дорученням судді може скласти усі вищезгадані документи, але вважаємо, що процитована норма потребує деталізації.

Загальні принципи формування переліку завдань та обов'язків помічників суддів детально описані у Висновку Консультативної ради європейських суддів, зокрема:

- підтримувати, але не замінювати суддів;
- незалежно від обов'язків перебувати під керівництвом судді;
- незалежно від ролі помічника судді у процесі ухвалення рішень суддя має зберігати контроль над вирішенням справи, як того вимагають права учасників судового процесу, передбачені статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1];
- помічник судді може редагувати тексти рішень, перевіряти правильність посилання у текстах рішень або ж готувати їх до публікації (в частині недопущення розголошення персональних даних) [11].

Як можемо помітити, мова йде про редагування, а не написання судових рішень. У цьому випадку теж можемо стверджувати про абстрактність такої рекомендації. Наприклад, чи є один з абзаців рішення текстом рішення? Скільки тексту має бути написано, аби трактувати діяльність помічника судді як редагування, а не підготовку тексту рішення?

Однозначної відповіді немає, але це дозволяє фактично перекладати на помічника судді написання судових рішень, що вважаємо неприпустимим – якщо суддя перекладатиме усю свою роботу на помічника, то нівелюватиме свою необхідність. Особливо важливо не допустити таку ситуацію у суді першої інстанції, адже у наступних інстанціях судові рішення готуються на основі попередніх судових рішень.

Не можна не погодитись з пропозицією І.М. Осики щодо вдосконалення нормативно-

го регулювання інституту помічників суддів з огляду саме на фактично виконувану ними роботу. Окрім покращення якості роботи судової системи можна очікувати і підвищення авторитетності цієї професії, а також рівня заробітної плати [14].

При дослідженні іноземного досвіду можна дійти до висновку про тенденції делегування більшої кількості суддівських функцій помічникам суддів, аби суддя більш зосереджувався власне на дослідженні матеріалів та прийнятті законного та обґрунтованого рішення [10].

До прикладу, в деяких країнах помічник судді може з дозволу судді перебувати у нарадчій кімнаті під час вирішення справи. З одного боку, така можливість покликана на підвищення досвіду помічника судді, з іншого боку – помічник судді може допомагати у вирішенні, оперативно надаючи ті чи інші матеріали справи.

В цілому таємниця нарадчої кімнати у світі сприймається не так серйозно як в Україні. Можливо, це зумовлено радянською спадщиною, але задля підвищення якості правосуддя в Україні можна залучати помічників суддів і до нарадчої кімнати – при розгляді десятків, а подекуди – сотень справ за день навіть найменша допомога може полегшити роботу судді [9].

Що стосується питання відповідальності помічника судді, то незалежно від інстанції суду, то воно теж розкрито недостатньо. Так зокрема у типовій посадовій інструкції знаходимо відсилання до загальних положень трудового, антикорупційного законодавства та законодавства про державну службу. Окрім нормативної деталізації згаданого питання пропонується доповнити законодавство нормами, які встановлюватимуть відповідальність за зловживання помічником судді своїми правами, вплив на прийняття суддею рішення на користь однієї із сторін тощо [17].

З огляду на вирішення справ у судах інших інстанцій переважно колегіально, саме у судах першої інстанції необхідно не лише встановити згадану відповідальність, але й не допускати подібної поведінки з боку помічника судді.

**Висновки.** Інститут помічників суддів потребує більш детального та кодифікованого законодавчого регламентації. Зокрема,

доцільним видається закріпити правовий статус помічників суддів з огляду на інстанцію суду. Серед питань, які також потребують першочергового вирішення, можемо виокремити розмір оплати праці помічників суддів залежно від інстанції суду, наближен-

ня посадових обов'язків до фактично виконуваних завдань, вирішення питання щодо трудових відносин помічників суддів, безпосередні керівники яких звільнилися, розширення інституту відповідальності помічників суддів тощо.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод Ради Європи від 04 листопада 1950 року.
2. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 4, ст. 43.
3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 року № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 31, ст. 545.
4. Питання оплати праці працівників державних органів : постанова Кабінету Міністрів України від 18 січня 2017 року № 15.
5. Про затвердження Положення про помічника судді : рішення Ради суддів України від 18 травня 2018 року № 21.
6. Зміни до Положення про помічника судді, затвердженого рішенням Ради суддів України від 18 травня 2018 року № 21 : рішення Ради суддів України від 06 жовтня 2022 року № 32.
7. Про затвердження Типових посадових інструкцій працівників апарату місцевого загального суду : Наказ Державної судової адміністрації України від 20 липня 2005 року № 86.
8. Постанова КАС ВС від 28 листопада 2022 року у справі № 855/134/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107571323>
9. Summary of the responses to the questionnaire for the preparation of the CCJE Opinion No. 22 (2019) on “The role of court clerks and legal assistants within the courts and their relationships with judges”. URL: <https://rm.coe.int/ireland-reponse-questionnaire-en/1680931418>
10. Василюк С. До питання правового статусу інших учасників судового процесу в цивільному судочинстві. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». № 3 (27), 2020. С. 181–187.
11. Висновок № 22 (2019) Консультативної ради європейських суддів «Роль помічника суддів» від 07 листопада 2019 року.
12. Зарубіна І.Н. Окремі питання проходження публічної служби в судових органах. Актуальні проблеми судового права : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Івана Єгоровича Марочкіна (Харків, 20 квітня 2017 р.) / редкол.: Л. М. Москвич (голова) та ін. Т. 1. Х. : Право, 2017. 258 с.
13. Лісняк М. Щодо визначення адміністративно-правового статусу помічника судді. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки. Випуск 1 (61), 2022. с. 62–67.
14. Осика І. М. Статус помічника судді місцевого загального суду у світлі положень нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Вісник Вищої ради юстиції. 2010. № 4. с. 6–18.
15. Осика І. Статус помічника судді в судовій системі України. Інтернет-сторінка Проекту ЄС «Прозорість та ефективність функціонування судової системи України: компонент державної служби». URL: <http://ujfr.org.ua/filearea/downloads/>
16. Радченко О.М. Помічник судді суду загальної юрисдикції: шляхи удосконалення правового статусу. Судова апеляція. 2014. № 3 (36). С. 11–16.
17. Хто такий помічник судді – його права рука, спаринг-партнер чи таємний ляльковик? Юридична газета Online. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/insh/hto-takiy-pomichnik-suddi--yogo-prava-rukasparringpartner-chi-taemniy-lyalkovik-.html>
18. Черновський О., Гордєєв В. Високі вимоги малі гарантії. За умов нового статусу оклад помічника повинен становити не менше від половини окладу судді. Закон і бізнес. 2011. № 45 (1032). URL: [http://zib.com.ua/ua/print/6012-visoki\\_vimogi\\_-\\_mali\\_garantii.html](http://zib.com.ua/ua/print/6012-visoki_vimogi_-_mali_garantii.html)
19. Шевченко А.В. Адміністративно-правове забезпечення кадрової роботи в судовій системі України : дис. ... д-ра юр. наук : 12.00.07. Тернопіль : ЗУНУ, 2021. 430 с.

## ЗМІСТ

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА**

<b>Горінов П. В.</b> ПРАВОВА ОСВІТА В УМОВАХ ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	3
<b>Іванченко О. М.</b> ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЛЕГІТИМНОСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	9
<b>Куненко І. С.</b> СУЧАСНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЮСТИЦІЯ».....	18

**КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО**

<b>Барвіненко В. Д.</b> ПРИНЦИПИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МУНІЦИПАЛЬНІЙ ЛІТЕРАТУРІ.....	25
<b>Лобко В. В.</b> СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ.....	30

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС**

<b>Грабовська О. О.</b> СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВ (ОБОВ'ЯЗКІВ) ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ПРОКУРАТУРИ В КОНТЕКСТІ ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ З ПОЗОВАМИ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ПОРУШЕННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА.....	37
<b>Крушельницька Г. Л.</b> КЛАСИФІКАЦІЯ БІОЛОГІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ ЛЮДСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ.....	47
<b>Перунова О. М.</b> ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ ТА СУЧАСНІСТЬ ПРОТОКОЛУ СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ.....	54
<b>Рудницька О. П., Дем'янюк В. М.</b> НЕЮРИСДИКЦІЙНІ СПОСОБИ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ.....	63

**ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС**

<b>Коваленко-Чукіна І. Г., Машковська Л. В.</b> ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ АГРАРНОГО СЕКТОРУ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ.....	70
<b>Федоренко Ю. С.</b> УЧАСНИКИ ВІДОКРЕМЛЕНИХ ПРОВАДЖЕНЬ У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО.....	75

**ТРУДОВЕ ПРАВО**

<b>Малюга Л. Ю.</b> МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЖІНОК.....	80
<b>Миколаєць А. П.</b> УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ З УРАХУВАННЯМ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ.....	87

**ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО**

<b>Дем'янов В. В.</b> ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ПРИРОДНИХ СКЛАДОВИХ ДОВКІЛЛЯ ПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ В УКРАЇНІ.....	93
--	----

## АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

**Бехтер Л. В.**

СУТНІСТЬ КАТЕГОРІЇ ВЗАЄМОДІЇ МІЖНАРОДНИХ БЛАГОДІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ  
З ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ПРОЕКТІВ:  
ПРОБЛЕМАТИКА НАУКОВОГО ПІДХОДУ.....100

**Бойко О. В.**

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ ДОКТРИНИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА  
В ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАКОНОТВОРЧОСТІ В УКРАЇНІ.....106

**Буковський Ю. Д.**

НАПРЯМИ ПОКРАЩЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ПІДРОЗДІЛІВ  
БОРОТБЫ З НАРКОЗЛОЧИННІСТЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ З ІНСТИТУТАМИ  
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....113

**Залужний В. Ф.**

ВІЙСЬКОВО-ДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПРОСТУПОК: ПОНЯТТЯ, СКЛАД,  
ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ У ВІЙСЬКОВО-ДИСЦИПЛІНАРНОМУ  
ЗАКОНОДАВСТВІ.....119

**Кізіль М. А.**

ЗАКЛАД СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ЯК ОБ'ЄКТ УПРАВЛІННЯ.....126

**Ковбас І. В., Худик А. М.**

ПРИРОДА ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ САНКЦІЙ НА СТЯГНЕННЯ В ДОХІД ДЕРЖАВИ  
АКТИВІВ, ЩО НАЛЕЖАТЬ ФІЗИЧНІЙ АБО ЮРИДИЧНІЙ ОСОБІ.....136

**Крикун В. В.**

КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО КРИТИЧНУ ІНФРАСТРУКТУРУ».....141

**Кріцак І. Л.**

МЕДІАЦІЯ ЯК ФОРМА ДОСУДОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ  
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ.....147

**Крупницький О. С.**

ЗМІСТ АНАЛІЗУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....154

**Максимова М. К.**

ВИКОРИСТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ЯК УМОВА ВДОСКОНАЛЕННЯ  
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИТИНОЮ ПРАВА  
НА БЕЗПЕЧНІ УМОВИ ЖИТТЯ.....158

**Наконечна І. В.**

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ  
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....164

**Пишов С. Л.**

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПУБЛІЧНО-СЕРВІСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ  
РЕГІОНАЛЬНИХ СЕРВІСНИХ ЦЕНТРІВ МВС.....169

**Приймаченко Д. В., Віхляєв М. Ю.**

ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ СУДУ ТА ДОСТУП ДО СУДОВИХ РІШЕНЬ  
ЯК ГАРАНТІЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУДДІВ.....175

**Рогозіннікова К. С.**

ЦЕНТРИ З НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ВТОРИННОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ  
ЯК СУБ'ЄКТИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ.....182

**Соколов В. В.**

ОСОБЛИВОСТІ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ В МИТНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ.....187

**Чернадчук Т. О., Козачок І. В.**

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ЯК НАПРЯМОК РОЗВИТКУ КОНТРОЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ  
МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....193

**Шульга О. В., Пушкіна О. В.**

СПОРИ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ЗАХИСТОМ ПРАВА НА ЗДОРОВЕ ДОВКІЛЛЯ:  
ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ.....199

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ,  
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

**Вечеря М. Р., Кравчук П. Ю.**

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ СВИДКА,  
ДО ЯКОГО ЗАСТОСОВАНО ЗАХОДИ БЕЗПЕКИ..... 204

**Керопян А. А.**

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ,  
ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 340 КК УКРАЇНИ..... 211

**Коваль О. І.**

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДІЇ В ПОРЯДКУ НАДАННЯ МІЖНАРОДНОЇ  
ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ..... 217

**Кравченко І. О., Калюжна С. В.**

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ  
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ..... 223

**Маланчук А. Г.**

ПЕРСПЕКТИВНІСТЬ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ДОВЕДЕННЯ  
ДО САМОГУБСТВА ШЛЯХОМ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТ ТЕХНОЛОГІЙ..... 229

**Маленко О. В.**

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ПІДОЗРЮВАНОВОГО ТА ОБВИНУВАЧЕНОГО  
ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ЗАСТАВИ  
ЩОДО ЗАМІНИ ЗАСТАВОДАВЦЯ..... 237

**Рудик М. М.**

СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ  
КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ  
ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ..... 246

**Самойленко С. В.**

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПРОВОКАЦІЇ ПІДКУПУ..... 252

**Чорна О. В.**

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ЧИ НАЗРІЛИ ЗМІНИ  
ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНУ?..... 260

**Шишацька Ю. О.**

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КОНФІДЕНЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА  
ДЛЯ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ..... 267

**СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА**

**Ольшевський П. М.**

ІНСТИТУТ ПОМІЧНИКІВ СУДДІВ В СУДАХ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ..... 272

## CONTENTS

### THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

<b>Horinov P. V.</b> LEGAL EDUCATION IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW IN UKRAINE .....	3
<b>Ivanchenko O. M.</b> SEPARATE ASPECTS OF HUMAN RIGHTS LEGITIMACY.....	9
<b>Kunenko I. S.</b> MODERN METHODOLOGICAL APPROACHES TO DEFINING THE CONCEPT OF «JUSTICE».....	18

### CONSTITUTIONAL LAW

<b>Barvinenko V. D.</b> PRINCIPLES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN UKRAINIAN MUNICIPAL LITERATURE.....	25
<b>Lobko V. V.</b> CURRENT STATE AND PROBLEMS OF LEGAL ENSUREMENT OF NATIONAL SECURITY IN UKRAINE.....	30

### CIVIL LAW AND PROCESS

<b>Hrabovska O. O.</b> CORRELATION OF RIGHTS (OBLIGATIONS) OF STATE AUHORITIES, LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES AND THE PROSECUTOR'S OFFICE IN THE CONTEXT OF APPLYING TO COURT WITH CLAIMS FOR COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED BY VIOLATIONS OF ENVIRONMENTAL PROTECTION LEGISLATION.....	37
<b>Krushelnytska H. L.</b> CLASSIFICATION OF BIOLOGICAL OBJECTS OF HUMAN ORIGIN AS OBJECTS OF CIVIL RIGHTS.....	47
<b>Perunova O. M.</b> THE HISTORICAL PAST AND MODERNITY OF THE PROTOCOL OF THE COURT SESSION.....	54
<b>Rudnytska O. P., Demianiuk V. M.</b> NON-JURISDICTIONAL WAYS OF PROTECTING CIVIL RIGHTS.....	63

### COMMERCIAL LAW AND PROCESS

<b>Kovalenko-Chukina I. H., Mashkovska L. V.</b> LEGAL PROTECTION OF THE AGRICULTURAL SECTOR UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE.....	70
<b>Fedorenko Yu. S.</b> PARTICIPANTS OF SEPARATE PROCEEDINGS IN BANKRUPTCY CASE.....	75

### LABOR LAW

<b>Maliuha L. Yu.</b> INTERNATIONAL LAW STANDARDS OF WOMEN'S SOCIAL PROTECTION .....	80
<b>Mykolaiets A. P.</b> IMPROVEMENT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF INTERACTION BETWEEN THE STATE AND THE PUBLIC IN MODERN UKRAINE, TAKING INTO ACCOUNT FOREIGN EXPERIENCE.....	87

### ENVIRONMENTAL LAW

<b>Demianov V. V.</b> LEGAL ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF NATURAL COMPONENTS OF THE ENVIRONMENT OF THE INDUSTRIAL REGION IN UKRAINE.....	93
---	----



## ADMINISTRATIVE AND FINANCIAL LAW

**Bekhter L. V.**

THE ESSENCE OF THE CATEGORY OF INTERACTION OF INTERNATIONAL CHARITABLE ORGANIZATIONS WITH STATE AUTHORITIES REGARDING THE IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL PROJECTS: PROBLEMS OF A SCIENTIFIC APPROACH.....100

**Boiko O. V.**

PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF THE PROVISIONS OF THE DOCTRINE OF ADMINISTRATIVE LAW IN THE PROCESS OF LAWMAKING IN UKRAINE.....106

**Bukovskiy Yu. D.**

DIRECTIONS FOR IMPROVING THE LEGAL REGULATION OF THE INTERACTION OF THE DRUG CRIME FIGHTING UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE WITH CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS.....113

**Zaluzhnyi V. F.**

MILITARY-DISCIPLINARY OFFENSE: CONCEPT, COMPOSITION, FEATURES OF NORMATIVE ENFORCEMENT IN MILITARY-DISCIPLINARY LEGISLATION.....119

**Kizil M. A.**

THE INSTITUTION OF SECONDARY EDUCATION AS AN OBJECT OF MANAGEMENT.....126

**Kovbas I. V., Khudyk A. M.**

THE NATURE AND SPECIFICS OF THE APPLICATION OF SANCTIONS TO RECOVER ASSETS BELONGING TO AN INDIVIDUAL OR LEGAL ENTITY TO THE STATE REVENUE.....136

**Krykun V. V.**

CORRUPTION RISKS OF THE LAW OF UKRAINE «ON CRITICAL INFRASTRUCTURE».....141

**Kritsak I. L.**

MEDIATION AS A FORM OF PRE-TRIAL SETTLEMENT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL DISPUTES.....147

**Krupytskyi O. S.**

CONTENT OF THE ANALYSIS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF THE ECONOMY OF UKRAINE.....154

**Maksymova M. K.**

USE OF FOREIGN EXPERIENCE AS A CONDITION FOR IMPROVING THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURE OF THE IMPLEMENTATION OF THE CHILD'S RIGHT TO SAFE LIVING CONDITIONS.....158

**Nakonechna I. V.**

THE CONCEPT AND ESSENCE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RELATIONS REGARDING ENSURING THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION.....164

**Pyzhov S. L.**

ON THE QUESTION OF THE DEFINITION OF THE CONCEPT PUBLIC SERVICE ACTIVITIES REGIONAL SERVICE CENTERS OF THE MIA.....169

**Prymachenko D. V., Vikhliaiev M. Yu.**

RECEIVING INFORMATION ABOUT COURT ACTIVITIES AND ACCESS TO COURT DECISIONS AS A GUARANTEE OF EFFECTIVE PUBLIC CONTROL OF THE ACTIVITIES OF JUDGES.....175

**Rohozinnikova K. S.**

CENTERS FOR PROVISION OF FREE SECONDARY LEGAL ASSISTANCE AS SUBJECTS OF PREVENTION AND COUNTERMEASURES AGAINST DOMESTIC VIOLENCE.....182

**Sokolov V. V.**

PECULIARITIES OF VALUE ADDED TAX IN CUSTOMS LEGAL RELATIONS.....187

**Chernadchuk T. O., Kozachok I. V.**

DIGITIZATION AS A DIRECTION OF DEVELOPMENT OF THE CONTROL FUNCTION OF LOCAL SELF-GOVERNMENT.....193

**Shulha O. V., Pushkina O. V.**

DISPUTES RELATED TO THE PROTECTION OF THE RIGHT TO A HEALTHY ENVIRONMENT: DEFINING THE CONTENT OF THE CONCEPT.....199

## CRIMINAL LAW AND PROCESS

**Vecheria M. R., Kravchuk P. Yu.**

FEATURES OF THE PROCEDURAL STATUS A WITNESS  
TO WHICH SECURITY MEASURES ARE APPLIED..... 204

**Keropian A. A.**

MENS REA OF THE CRIMINAL OFFENSE PROVIDED  
FOR IN ART. 340 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....211

**Koval O. I.**

PROCEDURAL ACTIONS IN THE ORDER OF PROVIDING INTERNATIONAL  
LEGAL ASSISTANCE ON THE TERRITORY OF UKRAINE.....217

**Kravchenko I. O., Kaliuzhna S. V.**

CONSTITUTIONAL PRINCIPLES OF CRIMINAL AND LEGAL PROTECTION  
OF INTELLECTUAL PROPERTY IN CONDITIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN UKRAINE..... 223

**Malanchuk A. H.**

PROSPECTS FOR THE FORMATION OF METHODS OF INVESTIGATION  
OF SUICIDE BY USING INTERNET TECHNOLOGIES.....229

**Malenko O. V.**

ENSURING THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF THE SUSPECT AND THE ACCUSED DURING  
THE APPLICATION OF THE PREVENTIVE MEASURE IN THE FORM OF BAIL IN RELATION  
TO THE CHANGE OF THE BAILOR.....237

**Rudyk M. M.**

SPECIAL CRIMINOLOGICAL MEASURES FOR THE PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES  
IN THE FIELD OF ROAD TRAFFIC SAFETY AND OPERATION OF ROAD TRANSPORT..... 246

**Samoilenko S. V.**

USE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE INVESTIGATION OF PROVOCATION OF BRIBERY.....252

**Chorna O. V.**

THE JUDICIAL CONTROL UNDER THE CIRCUMSTANCES OF MARTIAL LAW:  
WHETHER THE CHANGES TO THE CRIMINAL PROCEDURE CODE ARE ACTUAL?..... 260

**Shyshatska Yu. O.**

PECULIARITIES OF USING CONFIDENTIAL COOPERATION FOR GATHERING EVIDENCE  
IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....267

## JUDICIARY, PROSECUTION AND ADVOCACY

**Olshevskyi P. M.**

INSTITUTE OF ASSISTANT JUDGES IN COURTS OF FIRST INSTANCE..... 272

## **НОТАТКИ**

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ  
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Науковий збірник

*Випуск 6*

Коректура – Н.В. Славогородська, Н.С. Ігнатова

Комп'ютерна верстка – О.І. Молодецька

Формат 60×84/8.

Обл.-вид. арк. 17,80, ум. друк. арк. 33,02.

Папір офсетний. Цифровий друк.

Наклад 300 примірників. Замовлення № 0423/253.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: [mailbox@helvetica.ua](mailto:mailbox@helvetica.ua)

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.